OUD-HOLLAND.

---

1 9 1 0.

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

Geschiedenis der Nederlandsche Kunst, Letterkunde, Nijverheid, enz.

ONDER REDACTIE VAN

Dr. A. BREDIUS

Oud-Directeur van het Koninklijk Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage

EN

E. W. MOES

Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

ACHTENTWINTIGSTE JAARGANG 1910.

Druk en uitgave van de

BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ

v/h GEBROEDERS BINGER,

Warmoesstraat 174 — *AMSTERDAM* 1910.

INHOUD VAN DEN ACHTENTWINTIGSTEN JAARGANG

BLADZ.

REMBRANDTIANA, door Dr. A. Bredius (*Met drie prenten en drie fac-similes*) 1, 193

DE BOEDEL VAN QUIRYN JANSZ. DAMAST, door Jhr. Dr. J. Six (*Met dertien prenten*) 19

NOG IETS OVER AERNOUT (AERT) VAN DER NEER, door Dr. A. Bredius. . . 56

EEN STAALTJE VAN 16E-EEUWSCHE VERDRAAGZAAMHEID, door Dr. P. C. Molhuysen 58

NIEUWE BIJDRAGEN OVER JOHANNES VERMEER (DEN DELFSCHE), door Dr. A. Bredius (*Met twee fac-similes*) 61

BIJDRAGEN TOT DE BIOGRAFIE VAN REMBRANDT'S BROEDER, door Dr. A. Bredius 65

IETS OVER HENDRICK DANCKERTS, door Dr. A. Bredius 70

THE (SO-CALLED) SHEFFIELD PORTRAIT BY VAN DIJCK IN THE ROYAL PICTURE GALLERY AT THE MAURITSHUIS IN THE HAGUE, by Arthur Leveson Gower, Esq. F. S. A. (*Met vier prenten*) 73

EEN REIS DOOR HOLLAND IN 1736, medegedeeld door Eduard van Biema . 77

UIT HOBBEMA'S LAATSTE LEVENSJAREN, door Dr. A. Bredius (*Met vijf fac-similes*) 93

UIT HET NOTARIS-PROTOCOL VAN SALOMON LENAERTZN. VAN DER WUERT, door Dr. J. Prinsen J.Lz. 107, 137

EEN EN ANDER OVER RICHARD GIBSON, door Dr. A. Bredius 124

GLASSCHILDERS TE GOUDA IN 1619, medegedeeld door Th. Morren 127

IN LEISTING GAAN, door H. D. J. van Schevichaven 129

IETS OVER CHRONOGRAMMEN, door W. E. van Wijk (*Met twee prenten*) . . . 137

BLADZ.

DE BESTELLERS VAN LUCAS VAN LEYDEN'S „GENEZING VAN DEN BLINDE VAN JERICHO, door Mr. N. Beets (*Met een prent*) 155

HET SCHILDERIJEN-KABINET VAN JAN BISSCHOP TE ROTTERDAM, door Dr. E. Wiersum 161

NOG IETS OVER CAREL FABRITIUS, door Dr. A. Bredius (*Met een fac-simile*) . 187

DRIE SCHILDERS-RESTAURATORS IN 1685 TE AMSTERDAM, door Dr. A. Bredius (*Met een fac-simile*) 189

DE BRAVADES VAN TZAAR PETER TE ZAANDAM, door Dr. A. Bredius. . . . 192

ITALIË EN DE NEDERLANDEN (III), door Dr. J. A. F. Orbaan (*Met vijf prenten*) 205

BOL'S KUNSTSCHATTEN, door Dr. A. Bredius (*Met twee prenten en een fac-simile*) 233

PRACHTLIEFDE BIJ ONZE XVIIE-EEUWSCHE KOOPLIEDEN, door Dr. A. Bredius . 239

PRENTEN EN FAC-SIMILES.

BLADZ.

Portret van Bartge Martens, de moeder van Lambert Doomer. Schilderij van Rembrandt . . . . . tegenover 2

Portret van dezelfde. Schilderij van Lambert Doomer. . . . . tegenover 2

Dertien afbeeldingen van oud tafellinnen . . . . . tegenover 19

Handteekeningen van Johannes Vermeer en van Catharina Bolnes 61

„ „ Johannes Vermeer en van Johannes van der Meer 61

Portret van Peter Stevens. Schilderij van Anthonie van Dyck . . . tegenover 73

Portret van denzelfde. Schets van Anthonie van Dyck . . . . . tegenover 74

Het kunstkabinet van Cornelis van der Geest. Schilderij door Guilliam van Haecht tegenover 74

De wapens op de zoogenaamde Sheffield-Wakeportretten door Anthonie van Dyck tegenover 76

Handteekening van Meindert Hobbema 93

„ „ denzelfde 100

„ „ denzelfde 103

Handteekeningen van Johannes Frappé en van Jannetje van Velsen. , ... 104

Handteekening van Meindert Hobbema 106

Poortje van het stadhuis te Leiden . . . . . tegenover 153

Poortje te Leerdam . . . . . tegenover 154

De genezing van den blinde van Jericho. Schilderij van Lucas van Leyden, tegenover 157

Handteekening van Carel Fabritius 187

Handteekeningen van Hiob Berckheyden, Gabriel de Leone, Jan van Hugtenburgh en van Thomas van Kessel 190

BLADZ.

Vermoedelijk portret van Frederick Rihel. Schilderij van Rembrandt . tegenover 193

Handteekening van Frederick Rihel 195

„ „ Herman Becker 201

Handteekeningen van François van Byler en van Titia van Ryn 204

Grafmonument van paus Pius V in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome tegenover 222

Grafmonument van paus Sixtus V in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome tegenover 222

Twee landschappen van Paulus Bril in de sacristie der Sixtijnsche kapel in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome. . . . . tegenover 226

De geschiedenis van Jonas, door Paulus Bril, in de kerk van de Scala Santa te Rome . . . . . tegenover 227

Abraham en de engelen. Schilderij van Ferdinand Bol. . . . . tegenover 234

Abraham en de engelen. Schilderij van Rembrandt. . . . . tegenover 235

Handteekening van Ferdinand Bol. 238

REMBRANDTIANA

DOOR

A. BREDIUS.

Men stelle zich niet voor hier documenten te vinden, van zulk een belang als die ik hier onlangs mocht mededeelen. Helaas, de bron droogt zoetjes aan op; en als men nagaat, hoe ontzettend veel door zorgeloosheid en door brand verdwenen is, mogen wij dankbaar zijn voor het betrekkelijk vele, wat het overgeblevene ons over den grooten Meester nog kon vertellen.

Het oudste stuk is een Inventaris van 1629 waarin reeds een werk van REMBRANDT genoemd wordt. En het was zelf een kunstenaar, die het in zijne verzameling opgenomen had. Omtrent dien schilder-verzamelaar hoop ik later meer mede te deelen. Hij heette BARENT TEUNISZ en overleed vóór Oct. 1629. 25 Januari 1629 leefde hij nog; toen was zijne vrouw, MARYTGE TEUNIS, overleden en hielp hij den boedel beschrijven. Daaronder waren „41 stucken schilderijen, allen in lijsten, bij BARENT TEUNISZ eigen hant gedaen". Hij schijnt landschappen geschilderd te hebben, want wij vinden „negenthien pannelen, soo „groot en klein, daerop lantschappen begost sijn..... zes lantschappen van des overledens eygen werck." Hij had ook landschappen van CONINCXLOO, DE MOMPER, VAN GOYEN, VAN DE VELDE, MOLYN en P. DE NYN. En tevens:

„een kleyn tronytge van Rembrandt."

Als wij eens landschapjes tegen komen, in den trant der vroegere VAN GOYEN's, E. VAN DE VELDE's, die *B. T.* gemerkt zijn, zullen ze wel van BARENT TEUNISZ zijn. De man stierf vermogend, huwde reeds in 1603 en schreef keurig.

Tien jaren later! Het volgende document toont ons REMBRANDT als gulle geldschieter aan een in moeilijkheden geraakt vriend. HENDRICK VAN ULENBORCH is het ook al niet voor den wind gegaan. Waarschijnlijk een zeer middelmatig schilder (wie heeft er ooit iets van hem gezien?) verdiende hij nog wel een enkelen keer een *f* 50.— voor een portret van een aanzienlijk vreemdeling, zooals mij onlangs uit een acte bleek, maar moest zich toch hoofdzakelijk met den kunsthandel erneeren. Daarvoor had hij geld opgenomen, maar kon het niet teruggeven. Een der geldschieters was REMBRANDT. Hier volgt de acte, voor Not. JAC. WESTFRISIUS te Amsterdam verleden:

Op huyden den XX^en^ January 1640 compareerde voor mij.... HENDRICK ULENBORCH, Coopman van Schilderijen ende Cunststucken, woonende binnen deser Stede, en bekende dat de eersame JAN ende PIETER HOOFT, PIETER BELTENS, JAN CARELS wegens JASPER TONGERLO, CLAES MOYAERT, SIJMEN DE VLIEGER, JOHANNES STAVEREN, JACOB DE WET, JOHAN COELENBIER, WYBRANDT CLAESSEN, JACOB HERO, REMBRANDT VAN RIJN, NICOLAAS VAN BAMBEECK, CLAES ARENTSZ VAN NEERDEN, LAMBERT JACOBSZ's erfgenamen, JAN JANSZ TRECK, de Wede van JACOB LIEWEN, en de Wede van PIETER DE NIJN, hem eene goede somme van penningen tot benifitie en bevorderinge van sijne neeringe ende handel hadden gecrediteert ende verstreckt, waermede hy seijde, dat hem van de voorsz Crediteuren eenen goeden dienst ende gerijff was gedaen, ende deshalven genegen sijnde, die voorsz syne crediteuren gerust te stellen, heeft hij comparant aen deselve.... na rato van een yders achterwesen tot desselffs verseeckeringe als een speciaal pant ofte hypotheecq by dezen getransporteert syn geheele winckel van Schilderijen ende Kunsten met alle die middelen van uytstaende schulden off crediten van dien.... waeraen syne crediteuren in cas van swaricheijt haer verhael ende indemniteyt sullen mogen becomen. Enz. enz..... PIETER GERRITSZ HOOFT verklaart dit transport voor hem en zijne medecrediteuren te aanvaarden.

Onlangs heeft Prof. MARTIN in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond geschreven over de copieën door LAMBERT DOOMER, geschilderd naar de portretten door REMBRANDT van zijne ouders gemaakt. Men heeft ontdekt dat de twee copieën (?) in de Devonshire verzameling werkelijk ook L. DOOMER

PORTRET VAN BARTGE MARTENS.
Ermitage, St. Petersburg.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

PORTRET ZIJNER MOEDER BARTGEN MARTENS.
Devonshire House.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h Gebr. Binger, Amsterdam.

gemerkt zijn. Ik vind echter dat het portret van BARTGE MARTENS in Devonshire House zóó afwijkt van het „origineel" te St. Petersburg, dat ik eer geloof dat wij hier een zelfstandig, naar het leven geschilderd portret van DOOMER's moeder voor ons hebben, min of meer onder den invloed van REMBRANDT's beeldtenis geschilderd. De kraag, de pose is geheel anders, en de uitdrukking te levendig voor een directe copie; moeder BARTGE heeft er zeker voor „gezeten". Wij zien dan ook, dat er zulk een portret in haar huis hing!

Hier volgt het tot nu toe onuitgegeven testament dezer dame:

23 Mei 1662. Testament van d' eerbare BARTGE MARTENS, Wede wijlen HERMAN DOOMER, woonende in de Herttestraet hier ter stede.

Zij begeert „dat hare zoone LAMBERT DOOMER sal nae sich nemen en behouden de conterfeijtsels van haer Testatrice en haere man, door REMBRANDT VAN RHIJN gedaen, des dat hy yder van syne broeders en susters van deselve copye levert te sijnen coste, onder dese expresse conditie, dat by overlyden van een off meer derselver, de voorsz copyen wederom aen sijne handen sullen moeten werden gelevert, omme, soo der kinderen naeblijven, tot hare mondicheyt oft huyshoudinge te bewaren, en geen kindt off kinderen naelatende, off deselve alvooren overlijdende, die aen andere kindtskinderen, geene hebbende, te moogen distribueeren naer syn welgevallen, en sal daerenboven oock voor hem behouden *het Conterfeijtsel van haer Testatrice, door hem selffs gemaeckt,* [1]) sonder eenige tegendeelinge; alle 't geen voorsz. is onder de voorverhaelde conditien aen de voorsz haren zoone LAMBERT DOOMER prelegateerende en vooruytmaeckende. Wyders begeerde sy Testatrice dat haren zoone LAMBERT DOOMER, sonder eenigh tegenseggen [sal mogen] hebben.... [2]) de kunst die hy by hem is hebben(de).... dienaengaende hem sal verclaren.... willende dat aen niemant daervan.... openinge sal werden gedaen ofte reden gegeven, alsoo hy alle tselve buyten coste [en] laste van de Testatrice heeft verg[adert] en gekocht."

Het huisraad is voor de drie dochters GEERTIE, ANGENIETIE en MARIKEN. MATHEUS DOOMER zal een zilveren beker hebben, LAMBERT DOOMER een zilveren schaal, met een cleyne dito; HENDRICK DOOMER een gedopte silvere.... Voorts wordt over een ander testament van 6 Febr. 1650 gesproken, verleden voor Notaris J..... Erfgenamen eindelijk zijn MATHEUS, LAMBERT, GEERTIE, ANGENIETIE en MARIKEN DOOMER, de kinderen van haren zoon MARTEN DOOMER en haar zoon HENDRICK DOOMER. [3])

---

1) M. i. is dit wel het portret van Devonshire House! De vader was reeds overleden, dien kon hij niet meer naar het leven schilderen; de moeder echter liet zich nog eens door den zoon „conterfeijten".

2) Het testament is gedeeltelijk verbrand.

3) Prot. Nor. N. LISTINGH.

Dezer dagen vond ik eene aanvulling op wat wij reeds weten van het langdurig en hardnekkig proces door LOUIS CRAYERS, voogd van TITUS VAN RHIJN gevoerd tegen ISAACK VAN HARTSBEECQ, die zich *f* 4200.— had toegeeigend van de opbrengst van het huis in de Breestraat, terwijl dit op TITUS' naam was overgeschreven. Na eerst voor het Hof van Holland, daarna voor den Hoogen Raad gelijk gekregen te hebben, kon LOUIS CRAYERS 20 Juni 1665 het geld in ontvangst nemen.

De hier volgende insinuatie is daaraan voorafgegaan en was onbekend.

Op huyden den XXII Mey Anno 1665 hebbe ick PHILIP ENGEBRECHT, Notaris.... my ten versoecke van Sr. LOUIS CRAYERS, als bij de E. Heeren Weesmren deser Stadt gestelde voocht over TITUS VAN RHIJN gevonden ende getransporteert ten huyse van Sr. ISAACQ VAN HARTSBEECQ, ende vermits desselffs absentie dee ick myn exploict aen syn dochter, ende deselve geïnsinueert ende aengedient t' geene volcht:

LOUIS CRAIJERS, bij de Heeren Weesmeesteren gestelde voocht over TITUS VAN RHIJN, doet U ISAACQ VAN HARTSBEECK insinueeren hoedat hij.... tegens U proces hebbende moeten sustineren, ten eynde niet ghij geïnsinueerde, maer hy insinuant in de opgemelte qualiteijt soude werden geadmitteert tot het lichten van de gelden bij verkoopinge geprocedeert van het huys ten laste van REMBRANT VAN RHIJN geëxecuteert en dat ghy geïnsinueerde eerst geobtineert hebbende de provisie om uyt de gelden een somme van *f* 4200.— te moogen lichten, naederhant ten principale voortgeprocedeert sijnde by de definitieve vonnisse van den Ed. Gerechte deser Stadt in dato den 5 Mey 1660 is verstaen, dat ghy geïnsinueerde de gelden bij U gelicht, wederom te berde soudt hebben te brengen en de insinuant is geadmitteert deselve wederom te mogen lichten in minderinge van tgeene hem in bovengemelte qualiteyt was competerende. Welck vonnisse, *of wel*[1]) sonder uytstel by U geïnsinueerde hadt behooren voldaen te werden, soo heeft het U echter gelieft sonder eenige de minste reedenen daervan te appelleren aen den Hove Provinciael en successievelijck oock mede aen den Hoogen Rade in Hollant al waer ghij geïnsinueerde op alle die onredelijcke proceduren niet anders hebt geobtineert als sententien tot uwen nadeel, met condemnatie in de boeken van het fol appel en de kosten van den processe. Met alle hetwelcke, alhoewel ghy geïnsinueerde U moet nu genoech behoorde gekoelt te hebben, sonder den insinuant met quaetaerdicheijt langer te soecken te quellen en te beschadigen, en derhalven de gelden, bij U tenemaal qualyck en te onrecht gelicht, te restitueren met den interest van dien, soo heeft U gelieft noch al verder

1) Dit staat er zoo, het klinkt zonderling.

te gaen en hem insinuant noch langer gaende en sleepende te houden, pretexterende dat (hij) de condemnatie van geen interest en hield. En of wel ghy geïnsinueerde daerom niettemin oock tot vergoedinge van de interessen sijt gehouden, soo had nochtans den insinuant, siende met wie hij te doen heeft, om de saecke te meerder te faciliteren, geraeden gevonden U de presentatie te doen van het capitael te ontfangen en daervan quitantie te passeren, mits ongeprejudiceert blijvende in syn recht tot de interessen. Waertoe alsoo ghij geïnsinueerde meede niet hebt willen verstaen, en daermede klaerlyck te kennen geeft, dat het U nergens om te doen is als om met onrechtmaticheijt den insinuant het syne af [te] knevelen, sulcx dat hy met andere middelen daertegens sal moeten voorsien, soo heeft hy insinuant echter, om alle gevoeghs wille nochmaels U geïnsinueerde willen doen aenbieden, presenteren en insinueren, dat hy insinuant tevreeden is de somme van *f* 4200.— bij U verkeerdelyck gelicht, te ontfangen, oock behoorlycke quitantie daervan te geeven, en te bekennen daermede van den inhoude van de sententie voldaen te sijn, mits dat hetselve hem insinuant niet en sal prejudiceren in het recht dat hy verstaet te hebben, om U de interessen van deselve gelden meede te doen vergoeden, verstaende hiermeede overvloedigh genoegh gepresenteert en U de maete vol gemeeten te hebben en by refus van deese meer als billicke presentatie, soo protesteert hy insinuant dat hy bij middelen van executie U tot de betalinge sal constringeren, en hy onschuldich wil weesen van alle kosten die daermede sullen veroorsaeckt werden maer deselve neffens den inhout van de sententie aen U persoon en goederen sal verhalen en meede doen executeren soo hy verstaen sal te behooren. Versoeckende U geïnsinueerde onvertogen antwoort om daernaer te reguleren.

Dit luidt: „dat sy versocht copie".

28 Maart 1670 compareerden al de erfgenamen van zalr ISAACK VAN HARTSBEECK, 15 July 1668 en CATARINA VISSCHERS, 31 January 1669 overleden.

Op een lijst van de *dubieuse en desperate schulden* komt voor: REMBRAND HARMENS, Schilder, volgens Schepene kennis en 't renteboeck f° 7 voor capitael 4000 gl. en een Jaer interest 200 gl., samen 4200 gl.

De inboedel is verdeeld onder LOURENS LOURENTIUS en JOHANNES BROUWER. [1])

De schoonmoeder van TITUS liep nog al eens naar de Notarissen. Ik vond, behalve het in Oud-Holland, 1884, medegedeelde nog een aantal Testamenten voor Not. J. DE WINTER.

---

[1]) Not. N. BROUWER, Amsterdam.

En het volgende voor Not. P. ENGEBRECHT verleden.

6 February 1666. Testament van d' eèrbare Joffe ANNA HUYBRECHTS, Wede van zalr JAN VAN LOO. Zij houdt in waarde haar testament van 10 Dec. 1658, Not. J. DE WINTER, en het Codicil van 29 Dec. 1662. Maar zij herroept de twee codicillen in 1662 en 1663 bij Not. V. SWANENBURGH verleden, „dewijl „sy in deselve misleijt is".

Voorts legateert zij aan hare jongste dochter MAGDALENA VAN LOO „het „conterfeijtsel van haer Comparante, ende dat mette lijst daeraen behoorende „geschildert door REMBRANT VAN REIJN."

Verder zonder belang.

Na den dood van ANNA HUYBRECHTS schijnen er kwesties over de erfenis hangende geweest te zijn, zooals blijkt uit de volgende, overigens niet zeer belangrijke acte.

Alsoo Differenten waeren ontstaen tusschen Srs JAN VAN LOO, LAURENS JANSZ NOTER en FRANÇOIS BYLER voor sijn selven voor $^2/_5$ en noch als vooght overt onmondigh Weeskint van TITUS VAN RHEIN, getrout met MAGDALENA VAN LOO, alle.... erfgenamen van ANNA HUYBRECHTS, Wede van JAN VAN LOO hare resptive moeder en schoonmoeder ter eenre:

en JANNEKEN DE MINDT, huysvrouwe en volmaghtigde van DIRCK BRUGGE by Acte van Procuratie, gepasseert voor Not. JURIAEN DE VOS.... op den 5en July 1670 ter andere syde;

over de voldoeninge van seecker Schepenkennisse, welcke de comparanten pretenderen ten laste van de voorn. DIRCK BRUGGE, ter somme van 2160 gl. capitael mette verschenen en onbetaelde intressen.... sijn geaccordeert.... (verder is de lange acte zonder eenig belang voor ons [1]).

5 July 1670.

Die erfenis betreft zeker ook de volgende overeenkomst:

Op huyden den eersten Juny Ao 1669 compareerde voor my [2]).... Juffe ELISABETH VAN LOO, ongehoude meerderjarige dochter, Sr FRANCOIS VAN BYLER, getrouwt hebbende SARA VAN LOO, ende Juffe MAGDALENA VAN LOO Wede wijlen TITUS VAN RIJN, alle wonende binnen deser Stede ter eenre:

en Sr LAURENS JANSZ NOTEN, haringcoper, t' echte hebbende ANNA VAN LOO ter andere syde,

1) Prot. Not. N. BROUWER, Amsterdam.

2) Prot. Not. P. VAN BUIJTENE, Amsterdam. Ik meen met de vermelding van al die andere acten te kunnen volstaan.

en verclaerden:

ELISABETH VAN LOO, VAN BYLER en MAGDALENA VAN LOO staan af aan NOOTEN het recht van eigendom tot een vijfde part in een derde part van een pakhuis en erve *„het Walvischbeen"* staande op Drooghbak, mits ontvangende ieder *f* 250.— van NOOTEN. Enz. enz.

Zie ook 2 Dec. 1658 en 14 Febr. 1668 Not. DE WINTER.

NOOTEN belooft nog niets te zullen vorderen „soo by aldien ELISABETH VAN LOO ongehout blijvende, comt te genieten de *f* 2000.— deselve by Testamente van vader en moeder voor uytsettinge gemaeckt." NOOTEN mag nu nooit iets eysschen van seeckere aparte verclaringe by JAN VAN LOO D'OUDE en ANNA HUYBRECHTS, 2 Dec. 1658, geteekend, noch uyt de verclaringe van 14 Febr. 1668 van ANNA HUYBRECHTS (Not. DE WINTER).

Get. LOURENS JANSZ NOOTEN.

Herhaaldelijk hebben wij de nauwe betrekking tusschen REMBRANDT en DIRCK VAN CATTENBURGH gezien. Daarvan spreekt de volgende Acte, die denkelijk reeds handelt over DIRCK VAN CATTENBURGH DE JONGE. Hij schijnt nog twee schilderijen van den Meester bezeten te hebben, die, als men voor de schelpen en rariteiten en den EMANUEL DE WIT *f* 240.— rekent, op *f* 100.— het stuk gewaardeerd worden.

1 Dec. 1658. Sr DIRCK VAN KATTENBURGH verkoopt aan JOANNA en MARGARETA VAN KATTENBURG een party *rariteyten* en *Schilderijen*, die hy als pand ter minne by GERARD GENDT heeft. Schelpen, (gele nagel, dubbelet, grote perspectif dubbele, geribde Venus dubbelt, met gele banden, cleyn perspectif dubbel met tackjes, groote bontemantels dubbelt, groote bruyne nethoorn, Agathe Klipkous, Argus Klipkous, een wijffjes kreeft met gele vlecke, enz. enz. enz.) Voorts: een schilderij sijnde een tronye door REMBRANT nae hem selven geschildert; daerom is een platte, gestroyde, vergulde lijste.

Een occidentale lapis besoar van groote en fatsoen als een hoenderey.

Een stuck schilderij sijnde een Vismerckt en Kaersligt door EMANUEL DE WIT geschildert ende nogh een Vrouwe Trony door REMBRANT geschildert; om yeder stuck is een ebbe lijst.

Een keysershoofje in paerlemoer gesnede en in gout gevat. Een dubbelden rosenobel die weerdig is 26 gulden. En nog meer rariteiten.

Alles voor *f* 440.— welk bedrag hij verklaart van de zusters ontvangen te hebben. Prachtig get.: DIRCK VAN CATTENBURCH.[1])

[1]) Prot. Not. J. DE HUE, Amsterdam.

Als een zeldzaamheid vinden wij bij een familielid van REMBRANDT, zijn neef VAN DER PLUYM, een geteekend portret in een lijst hangen. Wellicht een dergelijke teekening als het prachtig roodkrijt portret waarom REMBRANDT zelf een lijstje geteekend had, dat eertijds de collectie HOLFORD sierde.

22 July 1675. Testament van d'E. WILLEM VAN DER PLUYM te Amsterdam.

De kinderen van zijn dochter MARIA WILLEMS „een teyckeningh van syn „Testateur's persoon gedaen door REMBRANT VAN RIJN, hangende in sijn Voor-„huys" (en 11 schilderijen.)

Aan JACOBA TEN HOVE, dochter van MARIA WILLEMS: een kontrefeytsel gedaen na syn Testateurs Overgrootvader JACOB, door LUCAS VAN LEYDEN, berustende onder syn cousin d'Heer BERNARDUS ZWAERDECROON, secretaris en Rentmr van Schielandt.

Bij andere schilderijen en portretten geen namen. [1])

WILLEM JANSZ VAN DER PLUYM was een jaar later reeds overleden. 1 Dec. 1676 maakte zijne dienstmaagd haar testament en disponeerde over haar „goud, zilver en schilderijen".

Blijkbaar was THOMAS ASSELIJN, de dichter, in 1685 in geldnood. Vóór een schuld van *f* 576.— transporteerde hij zijn inboedel als onderpand. De schilderijen worden als volgt getaxeerd:

2 conterfeytsels van REMBRANDT.	*f* 50.—
1 Lazarus verwecking van JAN LIEVENS	„ 10.—
(Deze schilderij zag ik vroeger, voluit gemerkt, in de Verzameling WILLETT te Brighton. Het was eene getrouwe navolging der bekende ets van REMBRANDT).	
1 groote See van JAN WEENICX	„ 25,—
1 groot stuck van LANGE PIER	„ 18.—
1 graeuwtje van VAN GOYEN	„ 5.—
een slaefje	„ 5.—
het contrefeytsel van JAN ASSELIJN.	„ 6.—
(wellicht de prent van REMBRANDT)	
2 stuckjes van THOMAS WYCK	„ 10.—
Contrafeijtsel van SAVOYE [2])	„ 18.—

[1]) Prot. Not. J. DE WINTER, Amsterdam.

[2]) Prot. Not. PAERSLAKEN, Amsterdam.

25 Juny 1644 taxeeren DAVID COLIJNS en JOHANNES KAERSGIETER, schilders, overluijden van St. Lucasgilt te Amsterdam, de schilderijen van JAN D'ABLIJN.

een groote schilderij van Venus van REMBRANT . . . . . *f* 400.—
een strantgen met personasikens van VLIEGER . . . . . „ 220.—
een bancquetgen van HEDA gedaen . . . . . „ 60.—
een Bancket der Goden van Mr. CORNELIS VAN HAERLEM. . „ 200.—
een rooverijtgen van BAST. VRANCK (SEB. VRANCX). . . . „ 54.—
een stuckien van twee beesten van QUAST. . . . . „ 14.—
Voorts vele schilderijen zonder namen der schilders. [1])

In Juli 1670, later nog eens in Mei 1682, wordt de verzameling schilderijen van CORNELIS DIRCXSZ COOL te Amsterdam getaxeerd. Zij wordt in twee gedeelten gesplitst:

Inventaris der goederen door CORNELIS VAN KEMPEN en ALETTA VAN KEMPEN geërfd van hunnen grootvader CORNELIS DIRCXSZ KOOL.

Een geesseling van GERRIT PIETERSZ (SWELINGH) . . . . *f* 100.—
een Trony van REMBRANT int groot gedaen . . . . . „ 60.—
Paertje van WOUWERMAN . . . . . „ 40.—
Onweêrtje van PIETER MOLYN, is gekocht van LODEWIJCK VAN LUDICK . . . . . „ 48.—
een lantschap met een heckje, out werck van MOLYN . . . „ 36.—
brandende schuer, van GOVERT POELENBURGH (??) . . . . „ 48.—
een groot landschap van MOLIJN daer de vrouwen sitten met de boeren . . . . . „ 36.—
de deucht en d'ondeucht van d'advocaet VEEN . . . . . „ 36.—
een Landschap van MOLIJN, daer 't kind achter de moeder loopt „ 30.—
„ „ „ VAN GOYEN, daer een man praet houdt over een heckje . . . . . „ 30.—
een Landschap van VAN GOYEN in 't langh, bij 't water. . . „ 40.—
een kruysgen van GERRIT PIETERSZ (SWELINGH) . . . . . „ 8.—
een wagentje van JAN VAN GOIJEN in 't kleyn. . . . . „ 18.—
Kleyn Rontge van SAVRY (ROELAND) . . . . . „ 10.—
een lieve Vroutge geboetseert van JACOB VAN NES . . . . „ 10.—
Daer de boeren slapen van JACOB PYNAS . . . . . „ 8.—
Een Acteon v. CAREL VAN MANDER *f* 6.— Wapen mette pen van J. MULLER *f* 12.—

1) Prot. Not. F. BRUIJNINCK, Amsterdam.

De erfgenamen van PIETER CLAESZ VAN KEMPEN ontvangen:

O. a. zeer vele kostbare *Kunstboecken* met werken van SADELER, MULLER, GOLTZIUS, BASSAN, NANTEUIL &c. die *f* 16.— à *f* 50.— getax. zijn.

een boeck met verscheijde printen van REMBRAND . . . . *f* 75.—
Boek van DURER . . . . . „ 90.—

Massa kunstboeken! WIERICX, PASSCHA, prentjes van V. GOYEN, VAN MANDER, de Santen van BEYEREN.

een wintertje van VAN GOYEN . . . . . *f* 20.—
een schets van RUBENS . . . . . „ 20.—
Zee PORCELLIS . . . . . „ 31 — 10
Kontrefeijtsel van JAN MOLENAER . . . . . „ 7 — 10
2 lantschappen V. GOYEN . . . . . „ 16.—
Oordeel v. Midas DIRCK BARENTSZ . . . . . „ 10.—
duyngrontje VAN GOYEN. . . . . „ 12 — 10 —
lant en water MOLYN . . . . . „ 16.—
Vijft schilderijtjes MOLYN . . . . . „ 80.—
boeregeselschapje JAN MOLENAER. . . . . „ 10.—[1])

Ziehier nog een Taxatie van een werk van REMBRANDT in 1684:

16 Febr. 1684. Mons. LOUIS RINALDI verkoopt aan Sr. JACQUES LA VESNE de volgende *schilderijen.*

een groot stuk met een pauw en ander gevogelte daerin van HONDECOETER . . . . . *f* 120.—
een dito met een oude man en fruytasie daerin . . . . . „ 80.—
een stilleven van KALFF in *swarte lijst* . . . . . „ 40.—
de Geboorte Christi van REMBRANDT VAN RYN . . . . . „ 50.—
een contrafijtsel van de Marquis van Spynola in vergulde lijst van den Heer VAN DYCK . . . . . „ 120.—
een verkondigingh van de Geboorte Christi aen de herders van BERGHEM ende KAPPERTYE (?) . . . . . „ 70.—
dit staat er = Krabbetge?
den Apostel Paulus van den Heer VAN DYCK . . . . . „ 60.—
een lantschap met beesies in swarte lijst van ROMIJN . . . „ 36.—
drie contrafijtsels . . . . . „ 60.—
een Bachus veest van aerde gemaeckt door QUELLINVS met syn houte gesnede voet . . . . . „ 70.—
2 dito op swarte voetgens van kindertyens van QUELLINUS[2]) . „ 24.—

[1]) Prot. Not. J. DE WINTER, Amsterdam. [2]) Prot. Not. J. PAERSLAKEN, Amsterdam.

Uit den 1694 opgemaakten Inventaris der nalatenschap van EVERT VAN DER EYCKE te Amsterdam blijkt dat hij voor REMBRANDT geposeerd had.

Behalve een tronie van DROST, een zeetje van PORCELLIS, Jesus en Maria door JONGE RAVEN (wie is dat?) is daar ook genoemd:

het conterfeytsel van den overleden door REMBRANDT. [1])

Zeer laag taxeert soms CATHARINA SCHAACK, de veel gezochte priseerster, REMBRANDT's werken, in het algemeen de schilderijen.

22 Juli 1688 schat zij de deftige nalatenschap van HENDRICK BECKER, zoon van HARMEN BECKER, die met REMBRANDT veel te doen had.

Een zee van PORCELLIS	*f*	6.—	
een LANGE PIER	„	25.—	
een zeestuck van JAN MAET (BLANCKERHOF)	„	20.—	
een lantschap van KEIRINCX	„	30.—	
een historie van PINAS	„	12.—	
een waterge van JAN MAET	„	4.—	
beesges van POTTER	„	5.—	
een bestevaer van REMBRANT.	„	2 — 10 — 0	

Voorts wel 100 stukken zonder namen. [2])

Reeds 18 Maart 1653 vinden we in een Inboedel van een vermogend Amsterdammer, ABRAHAM DE GOYER, wiens zoon BARENT DE GOYER, schilder was, een schilderij — een contrefeytsel — van REMBRANT *met een swarte platte lijst.*

Voorts een Os aen een balck hangende;

mannen met een ringhkraech, etc., die ook van REMBRANDT zouden kunnen zijn. [3]).

Het is eigenaardig, dat men te Haarlem, Dordrecht enz. maar hoogst zelden een schilderij van REMBRANDT in een Inventaris aantreft. Een uitzondering vormt het kabinet van den vermogenden Heer ABR. HEYBLOM dat in 1685 te Dordrecht door den Not. MELANEN beschreven werd. De stukken, waarbij de naam van den schilder vermeld staat, zijn:

No. 3. een *groot* landschap van A. CUYP.
„ 4. Twee kinderkens en een bock door BUSSCHOP.
„ 7. Noch een *groot* lantschap met koeyen door CUYP.

---

1) Prot. Not. C. HELLERUS, Amsterdam.
2) Prot. Not. C. v. POELENBURGH, Amsterdam.
3) „ „ B. BADDEL, idem.

No. 12. 2 cleyne stucxkens van POELENBURCH.
„ 13. een schilderije van den Ouden Simeon door REYNBRANT.
„ 16. een langhwerpich lantschap door MOMPER.
„ 17. 2 sch. door ABR. HONDIUS, één van de herders op ten velde, en d'andere van de geboorte Christi. [1])
„ 20. een seetge van PORCELLIS.
„ 25. een groote schilderij van de besnijdenisse door BENJAMIN CUYP
„ 27. Twee schilderijkens van een morgen en avontstont door DRILLENBURCH.
„ 29. twee achtkantige schilderijkens door (Jac) VAN GEEL.
„ 41. een oude vrouw van RYNBRANT.
„ 44. een vrouken met een kint in de lueren door REYNBRANT.
„ 46. een schildery synde een barbier door DE HOOCH.
„ 50. een stucxken met een paerdeken van WOUWERMAN.
„ 56. een achtcantich stucxken synde een Sanger door B. CUYP.
„ 59. een herder en drye coeyen door (A) CUYP.
„ 62. een Boerekermis van DROOCHSLOOT.
„ 66. een Batalie van BENJAMYN CUYP.
„ 69. een schilderij van DROOCHSLOOT.
„ 70. de geboorte Christi van BENJ. CUYP.
„ 71. Petrus in de Gevanckenisse door B. CUYP. [2])
„ 72. De begraeffenisse Jesu Christi door B. CUYP.
„ 75. Een herder en herderinne door CUYP (A.)

In een zeer interessanten en leerrijken Inventaris van een groot kabinet schilderijen te Dordrecht van MARIA VAN ROMMERSWAEL, wede van GODSCHALCK VAN DER HULST, wiens zoon PETRUS VAN DER HULST „constschilder" was, komt ook een REMBRANDT voor. De verzameling stond 2 April 1674 te Dordrecht op drie kamers bij den steenhouwer JAN CONSTANT. De Not. HELLU beschreef ze als volgt:

Een Vanitas van DE HEEM.
een Waterval van KNIPBERGEN.
een Vanitas van VAN BEYEREN.
een Judith(!) en Tamar van BLOCKLANT.
een eygen conterfeytsel van de broeder van SAMUEL VAN HOOCHSTRATEN.
een historie stuck van RUBENS, beeldens leevensgroote daer de dochter haer vader in de gevanckenisse laeft.

1) Deze twee stukken bevinden zich thans in 's-Rijks Museum.
2) Deze schilderij bevindt zich te Hannover in de verzameling LA PORTE.

een drie Koningen van BENJAMIN CUYP, l e v e n s g r o o t e,
SAMUEL HOOCHSTRATEN syn eygen conterfeytsel *veel grooter als t'leven*.
Koeyen van AELBERT VAN KUIJP (CUYP).
een bordeel van QUAST.
een ovael lantschap van KNIPBERGEN.
een stuck stilleven van FALIANT (VAILLANT?)
een fruytkrans van VAN DER MERCK van Antwerpen.
een maneschijn van ROESSCHERS.
een lantschap van RITCHARD FARENTON (FARRINGTON).
een ovael lantschap van KNIPBERGEN.
Stilleven van VERELST.
een tempel van VAN VUCHT, de beelden van PALAMEDES.
een lantschap van (Jacob) VAN GEEL.
een troonie van GOLTIUS.
daer Iö in een koe verandert van JORDAENS.
daer Juno de koe bij Argus brengt van JORDAENS.
een stuck van TERBRUGH.
een groenwijff van VAN HASSELT.
Visschen van PALUDANUS.
toebacqsuijghers van VAN HASSELT [1]), sijnde t'laetste stuck dat hy gemaeckt heeft.
een Barbierswinckel van TENIERS, van Antwerpen.
een Quacksalver van WOUWERMAN.
een Batalie van VERSCHUER.
een Verloren Soon van ANDRIES BOTH.
een zee van PARCELLIS.
een stuckie van BRAMER.
een bloempot van BOLLONGIER.
een fruijtschotel van *den ouden* BOSSCHAERT. [2])
de vijff sinnen van RYCKHALS.
bloempot van MARREL.
een Nicodemus van VAN VLIET.
een stuck van GEERTIE TOT ST. JAN.
een Hercules met naeckte beelden van LUCAS KRAEN (CRANACH).
een Kersnacht van (C) SACHTLEVER.

---

1) HOUBRAKEN vertelt ons iets van dien VAN HASSELT.

2) AMBROSIUS BOSSCHAERT. De zoon, ABRAHAM BOSSCHAERT, schilderde ook bloemstukken doch minder fijn en minder goed dan zijn vader.

Krabben en wynglasen van RYCKHALS.
een kamer met Monsieurs en Joffrouwen van CODDE.
een hofken van den *helschen* BRUEGEL.
een lantschap van HERCULES SEGERS.
een waeffelbackster van DIEPRAEM.
een tronie van REMBRANT,
een amoreuse Boer van DIEPRAEM.
Boeren van OSTADE. Noch boeren van OSTADE.
droncken boer van DIEPRAEM.
Boer ende Boerin van HALS.
bloempot van ASSTEIJN.
een Tronie van MICHIEL MIEREVELT.
twee Tronies van FRANS FLORIS.
een stuckie van HERRI MET DE BLES met waterveruw, Joseph en Maria.
Christus onder de doctoren van BRAMER.
een Hofken van HANS JORDAENS.
een winter van VAN GOYEN.
een paertie van WOUWERMAN.
een luijsevanger van STOOP.
een stuckie van DIEPRAEM.
de Hertogen van Brabant van WILLEM KEIJ.
een stuck van LAP ROCK.
de 5 Sinnen van VAN DER VENNE.
een stuck van LUCAS VAN LEYDEN en ALBERDUER, de twee voorste beelden Christus en Maria.
een Kruysdrager van den HÜBSCHEN MAERTEN.
een Stilleven van VAN VUCHT. Noch een van denselven.
Boeren van DIEPRAEM, *die hy voor Sijn Hoocheyt geschildert heeft.*
Swemmers van POELENBURGH.
een Boomtie met eenich gedierte van NAGEL.
een Autaerstuckie synde een dootshooft en van achteren een Vroutie van ALBERDUER.
een stuck van LANGE PIER, synde het contrefeytsel van den Borgemr. JOOST BUIJCK.
een lantschap van UDENS.
een keuken van DIEPRAEM.
een Kersnacht van LESIER (LESIRE).
een zee van VROOM.

een stuck van WOLPHERT van Lier.
een ben met bloemen van BOSSCHAERT.
een wintertie van VAN DER VELDE.
een lantschap van VERHAGEN.
een lantschap van HOBOKEN.
een levensgroote Susanna van FRANS FLORIS,
fruijtage van PALUDANUS.
Koeyen van SAVERY.
den Brant van Troyen van BRAMER.
Judith en Holefarnus van BRAMER.
een Ecce Homo, en een stuck, levensgroote, daer d'Heer Christus secht: laet de kinderckens tot my comen.

In den halfverbranden Inventaris van den vorstelijken Inboedel van CONSTANTYN RANST, omstr. 1714 te Amsterdam opgemaakt, vond ik onder massa's schilderijen zonder namen der schilders:

een klijnder stuck, synde de drie Koningen van REMBRANDT.

10 Juli en 31 Oct. 1676. Twee actes, die ons mededeelen, dat Sr. ISAACQ CROONENBERGH, schilder, wonende op de Reguliersmarkt, van DIRCK VAN CATTENBURGH, den Oude, medegekregen had een partij teekeningen die volgens hem *f* 225.—, volgens CROONENBERGH maar *f* 25.— waard waren. Hij verzoekt CATTENBURGH dus die terug te doen halen. Ziehier de lijst, die ons een aardig denkbeeld geeft van de prijzen van die kunstwerken in 1675:

34	teekeningen van JAN LINSEN tot *f* 85.— door den anderen 2½ gld. 't stuck met die 12 die daerin leggen te saemen .	*f*	90.—		
17	stucks teeckeningen van ADRIAEN VAN DE VELDE . . .	„	50.—		
4	stucks van VAN DER DOES, de besten, tot	„	18.—		
14	„ cleijne van dito, 30 stuyvers 't stuck	„	21.—		
5	„ groote tot 2 gld. 't stuck	„	10.—		
12	„ dito beesies	„	12.—		
2	„ van JARDIJN	„	5.—		
2	„ van DE VLIEGER	„	3.—		
1	„ van MOUSERON (FRED. MOUCHERON)	„	3.—		
1	„ van THOMAS WYCK	„	2	— 10	—
3	„ van STOPPERTIE	„	3.—		
1	*grauwtie van Rembrandt*	„	1	— 10	— 0
1	dansertie	„	2	— 10	—
	Samen . . .	*f*	225	— 10	—

6 Maart 1677 was die zaak nog niet in orde. BARENT GRAAT; out omtrent 50 jaren, en PIETER STORM, out 38 jaren, verklaren voor DIRCK VAN CATTENBURGH dat CROONENBURGH (hij teekent nu BURGH) in Febr. 1675 gezegd had, dat hij voor *f* 225.— teekeningen van CATTENBURGH gekocht had en daarvoor schilderijen tot een gelijk bedrag moest leveren.[1])

In den Inventaris van Mr. WILLEM VAN DAM, Sept. 1713 te Amsterdam voor Not. H. DE WILDE, opgemaakt, vinden wij:

een pourtaaltje van REMBRANDT	*f* 30.—
een landschap van RUISDAEL	„ 8.—
een pourtrait van REMBRANDT voor de schoorsteen op de groote achterkamer	„ 50.—

Te Haarlem komen bijna geen schilderijen van REMBRANDT voor in de XVIIe eeuwsche Inventarissen. Des te belangrijker is het, te zien welke waarde een Haarlem'sch schilder aan een zijner werken toekent. WILLEM ROMEIJN taxeerde 1666, dus bij REMBRANDT's leven, de schilderijen door GERRIT KINCKHUIJSEN achtergelaten.

Een schilderij van LAGOOR[2])	*f*	36 —	
„ „ „ MOLIJN	„	24.—	
„ „ „ PIETER CLAESZ	„	16.—	
„ „ „ CORNELIS DECKER	„	32.—	
„ „ in de hoogte van C. DECKER	„	32.—	
„ „ van RUYSDAEL (SALOMON?)	„	40.—	
„ „ „ PIETER MULIER	„	10.—	
2 stuckies van PIETER CLAESZ	„	18 —	
1 stuck van JAN VAN GOYEN	„	25.—	
2 lantschappies van RUYSDAEL	„	40 —	
1 kleyn lantschappie van dito	„	7 — 10 — 0	
2 stucken schilderij van BOL.	„	14.—	
een trony van REMBRANT	„	20.—	
een stuckie van PIETER CLAESZ	„	10 —	
2 stuckies van RUYSDAEL.	„	18.—	
een stuckie van PHILIPS WOUWERMAN	„	70.—	

1) Prot. Not. J. SNEL, Amsterdam.

2) Het eenig mij bekende (goede) landschap van dezen schilder hangt in het Museum te Budapest.

een teyckeningh van MAERTEN HEEMSKERCK . . . . *f* 20.—
een stuckie van OSTADE . . . . . „ 12.—
een cleyn blommetie van BOLONGIER . . . . . „ 2.— 10
een groot stuck van JAN VAN GOYEN . . . . . „ 24.—
een stuck van d°. wat cleijnder . . . . „ 20.—
een stuck van PIETER MULIER . . . . . „ 10.—
een stuck van BOL. . . . . „ 12.—
een d°. van PIETER MULIER . . . . . „ 13.—
een stuckie van JOHANNES WOLFFERTS . . . . . „ 5.— [1])

In den boedel van CATHARINA ELISABETH BODE, Wede. van VALERIUS RÖVER, 27 Oct. 1703 te Amsterdam beschreven, komt voor:

In de zydekamer:
een stuk schildery verbeeldende CHRISTUS aan het kruys van REMBRAND.
een groot stuk van SNYDERS; een landschap van VAN DER HEYDEN [2])

---

2 Oct. Oct. 1715 taxeert JAN PIETERSZ ZOMER, de FRED. MULLER & Co, van die dagen, de schilderijen van Vrouwe CATHARINA GREBERT, Wede. van den Heer ELIAS NUIJTS zalr. te Amsterdam.

Op de packsolder:
een schilderij, synde een Philosooph door REMBRANT . *f* 25.—

Op de agterkamer:
een d°. synde een landschap door VAN DER HART . . „ 12.—

Op de voorkamer:
een trony door REMBRANT VAN RIJN . . . . . „ 5.—

Op de zaal:
een Diana met een jagthoorn door VAN NOORT . . . „ 24.—
een jonk meysies trony van JAN LIEVENS . . . . . „ 6.—
een boerengeselschap door J. (P. DE) BLOOT . . . . „ 10.—
een battalije door BOUWENS . . . . . „ 5.—
een landschap van (CORN.) VROOM . . . . . „ 12.—

In de zykamer:
een tronetye door REMBRAND . . . . . „ 30.—
een Sophonisba . . . . . „ 20.—

---

1) Prot. Not. W. KITTENSTEIJN, Haarlem.
2) „ „ WALSCHAART, Amsterdam.

Binnenkamer:

een Daiphilo door BLOMMERT . . . . . *f* 10.—
een Lucretia door F. BADENS . . . . . „ 5.—

Voorhuys:

CHRISTUS versogt van den duyvel van d'oude CUYPER . „ 15.—
Vrugten en Stilleven van VAN BEIJEREN . . . . . „ 11.—
een battalje door PIETER WOUWERMAN . . . . . „ 18.—
2 vrolyke geselschappen van JAN MIENSE MOLENAER . „ 24.— [1])

Ik heb de Inventarissen in hun geheel gegeven, opdat men de verhouding der waardschatting van REMBRANDT's werk er uit kunne opmaken — of de smaak der verzamelaars, die werken van den meester bezaten. Voorloopig houd hier weêr mijn voorraad *Rembrandtiana* op. Nog geef ik de hoop niet op, iets meer van hem te vinden; maar de kans wordt zeer gering.

---

[1]) Prof. Not. L. MEYER, Amsterdam.

FIG. 1. LODEWIJK XIII EN MARIA DE MEDICIS. 1624. Blz. 53.

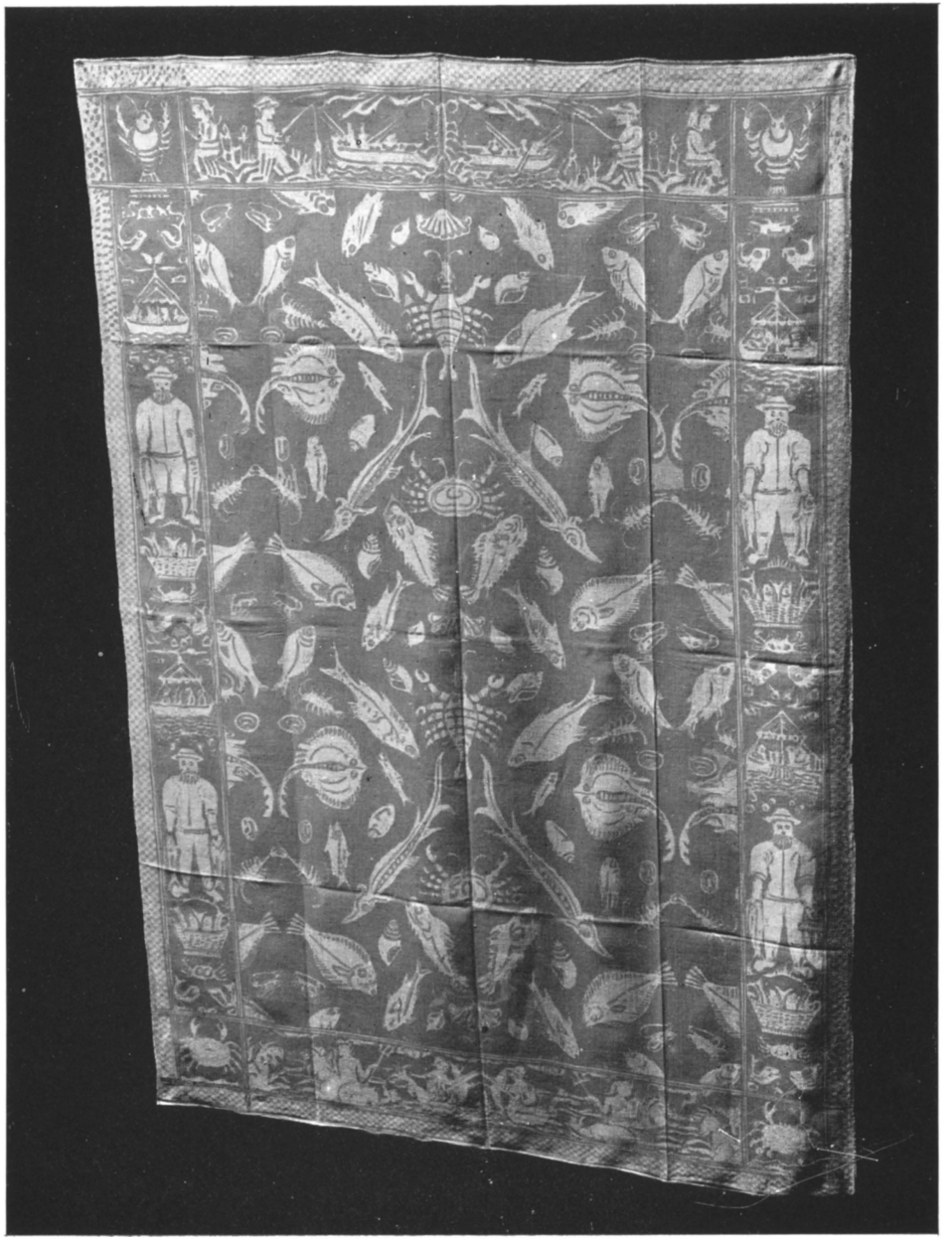

FIG. 2. VISSCHEN EN KRABBEN. Blz. 38.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

FIG. 3. ORPHEUS. Blz. 39.

FIG 4. ORPHEUS MET WAPENS. Blz. 40.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h Gebr. Binger, Amsterdam

FIG. 5. BOODSCHAP. Blz. 43.

FIG. 6. BELOOFDE LAND. Blz. 44.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

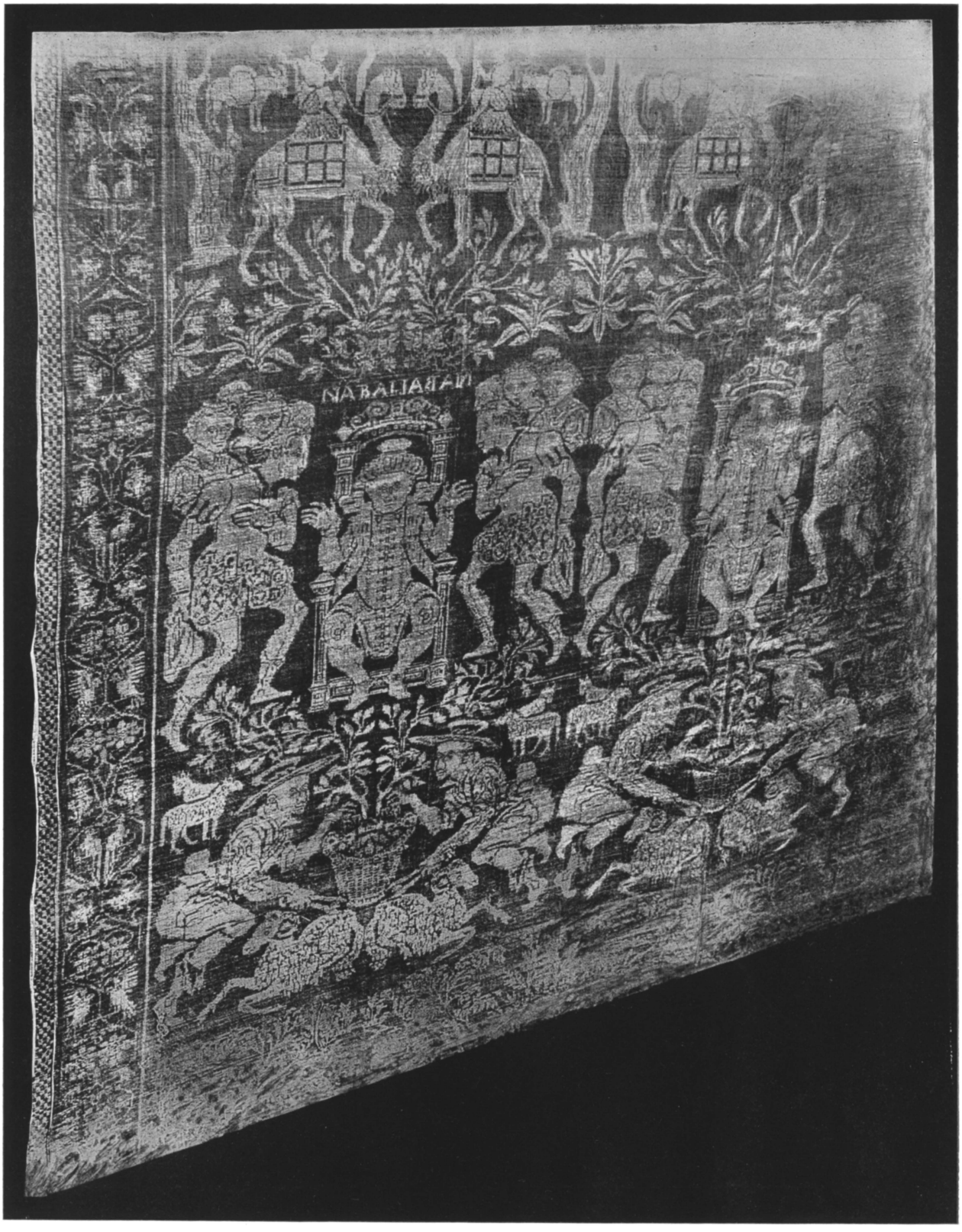

FIG. 7. NABAL. Blz. 44.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

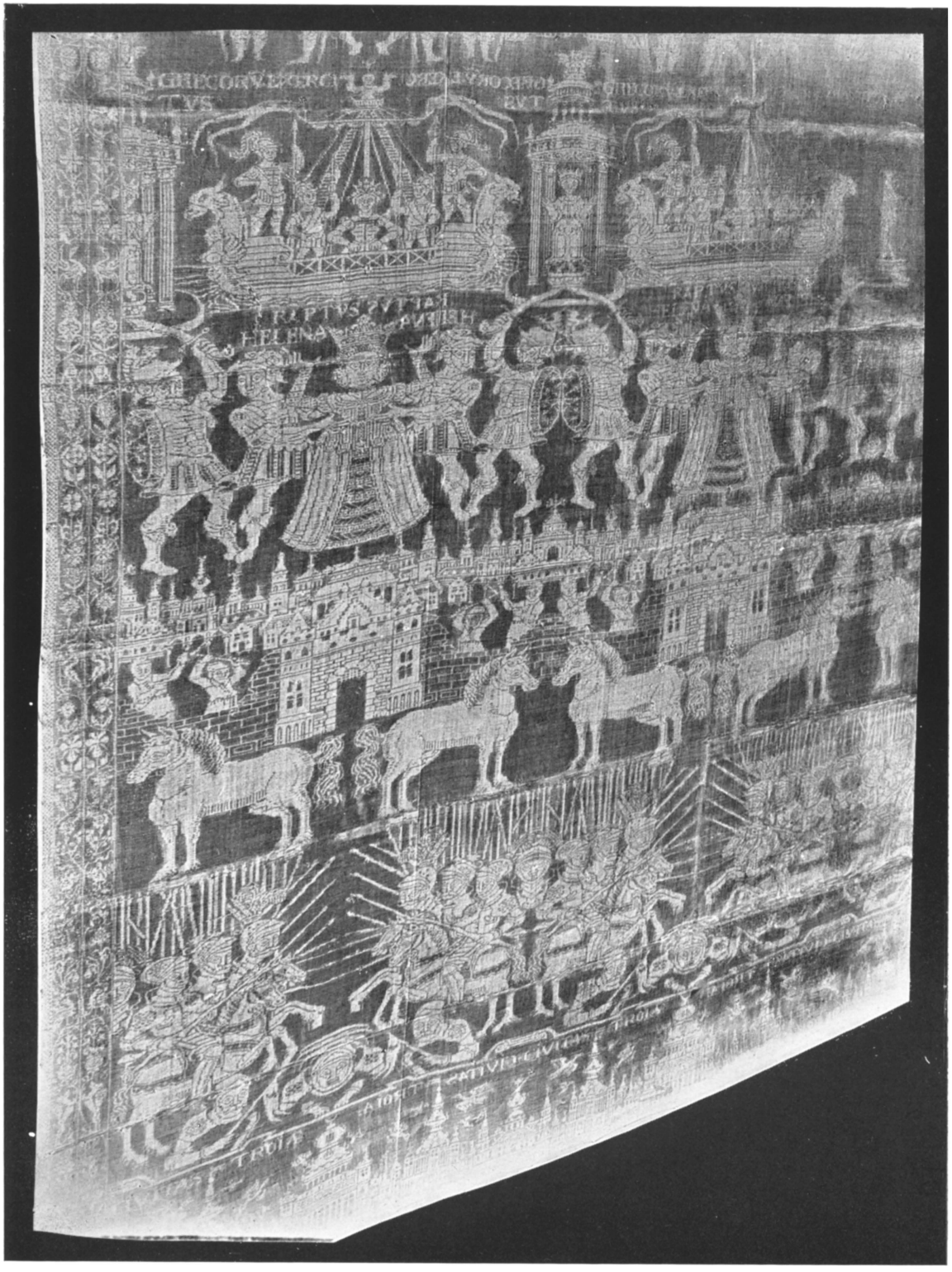

FIG 8. TROIE Blz. 45.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

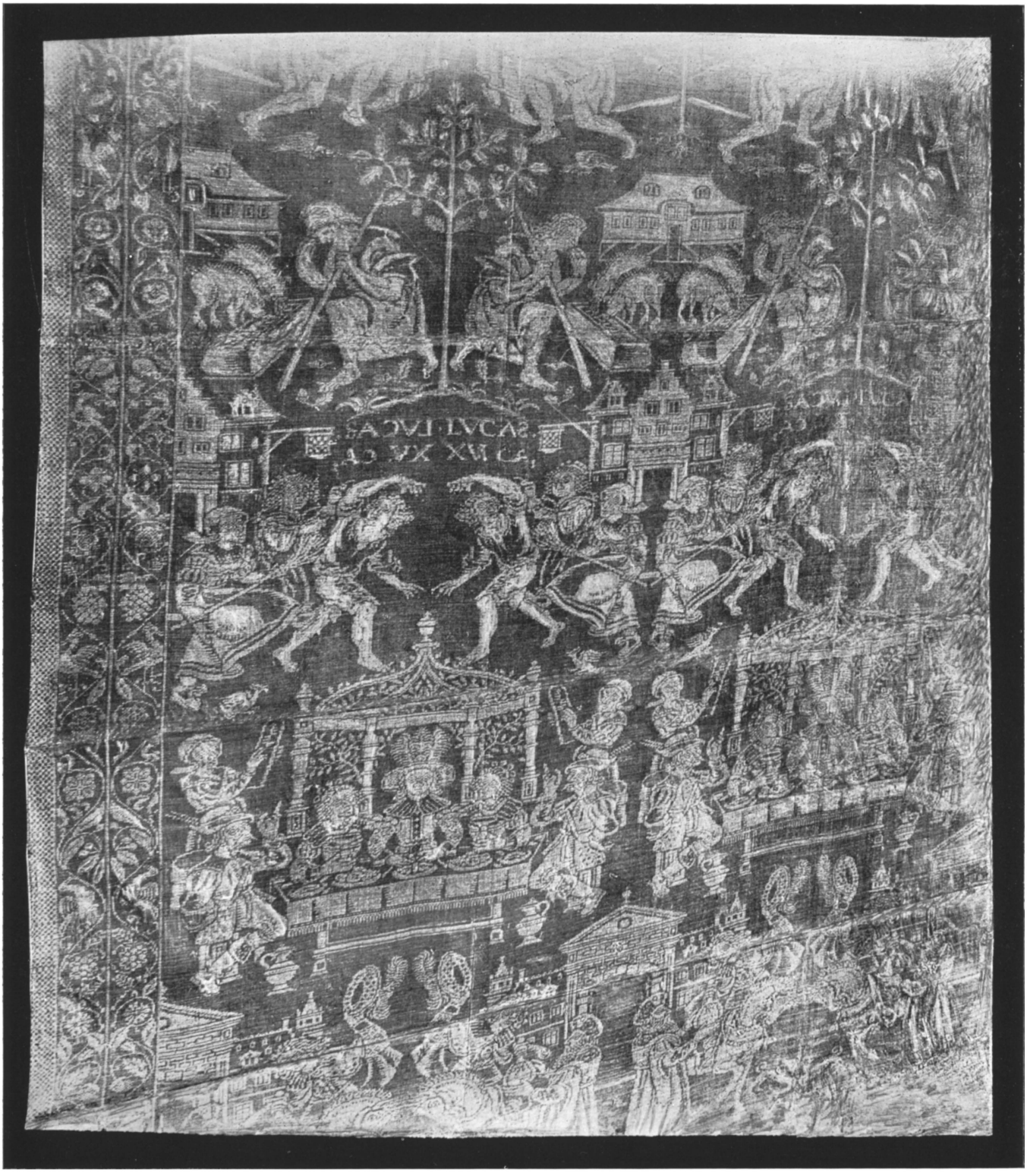

FIG. 9. VERLOREN ZOON Blz. 46.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

FIG. 10. HOLOFERNES. Blz. 46.

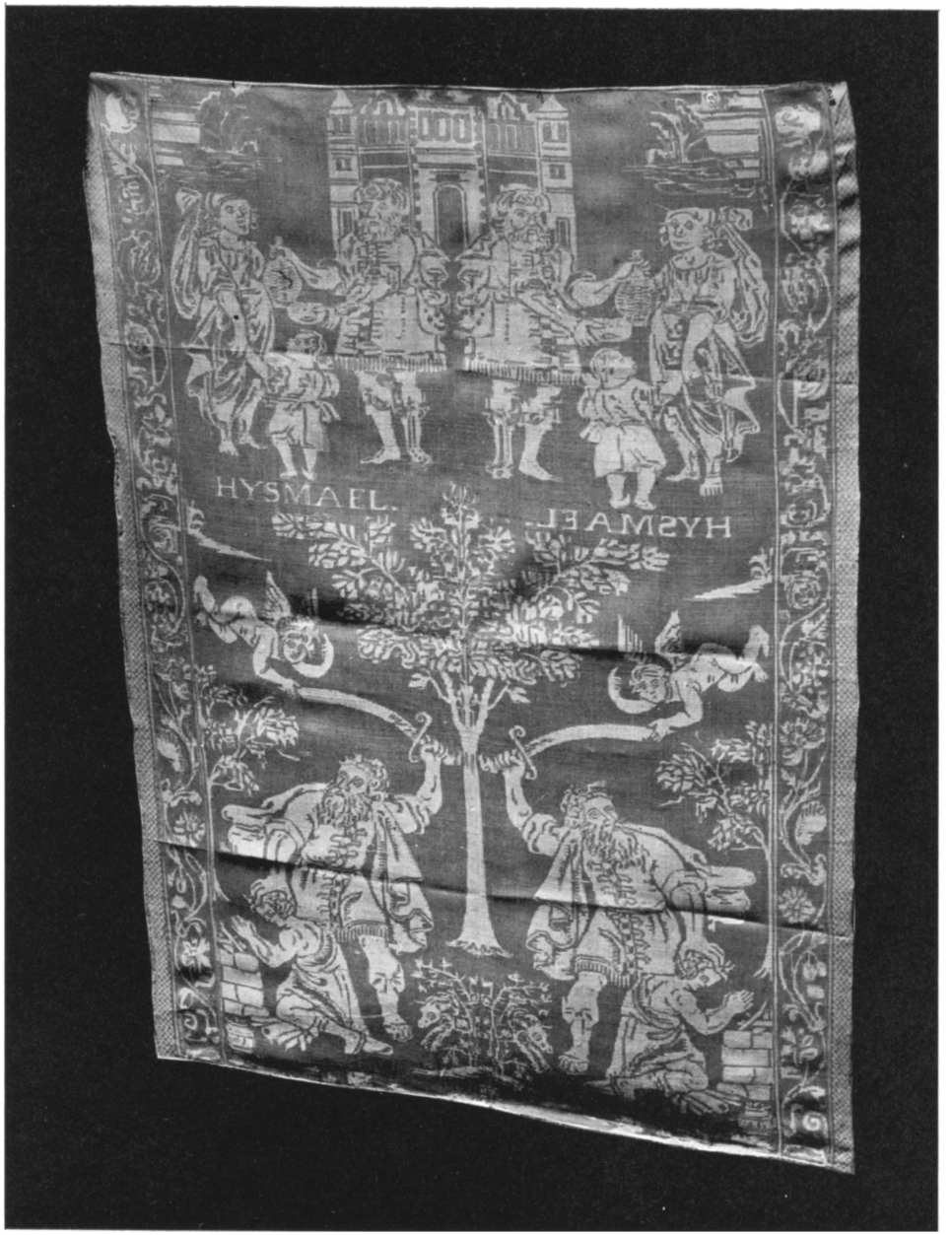

FIG. 11. ABRAHAMS OFFERAND. Blz. 48.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h Gebr. Binger, Amsterdam.

FIG. 12. GESTROOIDE BLOEM. 1646. Blz. 41.

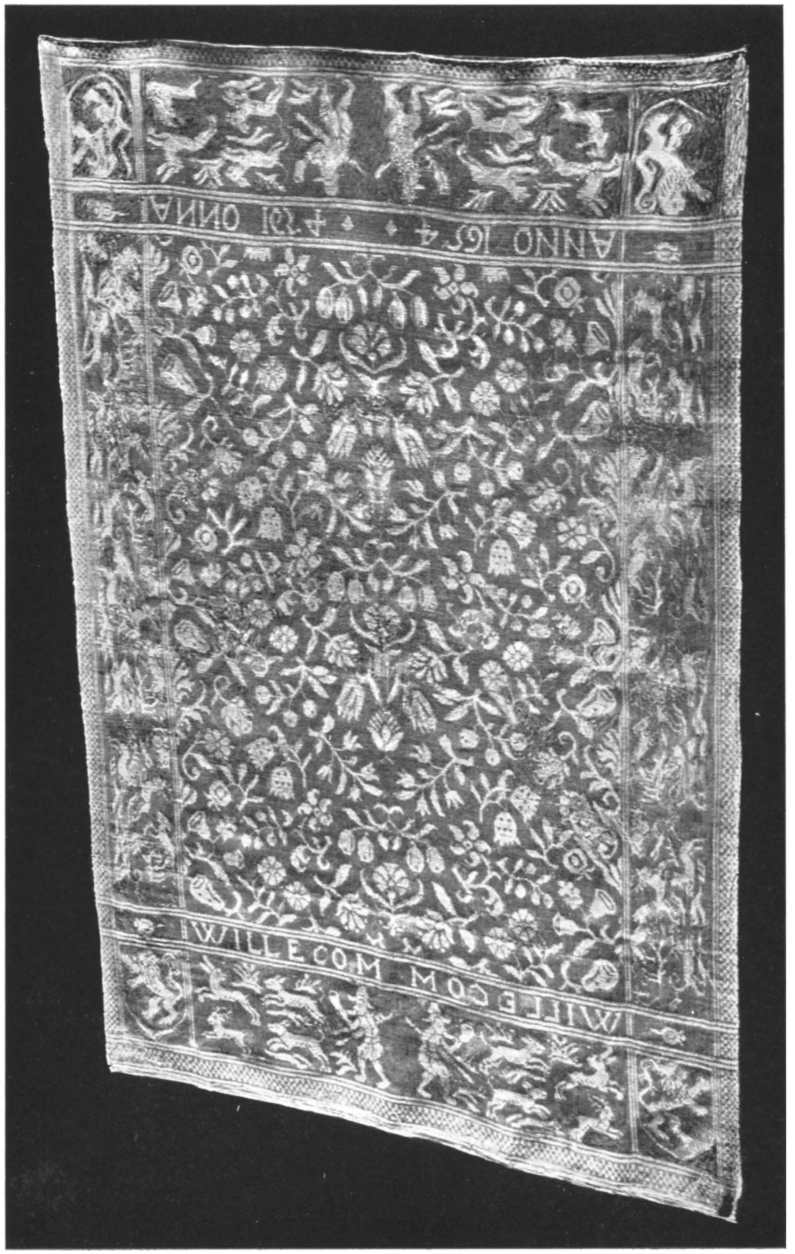

FIG. 13. GESTROOIDE BLOEM. 1654. Blz. 42.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

DE BOEDEL VAN QUIRIJN JANSZ DAMAST

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

TWEE jaar geleden bezig voor Het Huis, Oud en Nieuw een tekst te schrijven bij de afbeeldingen van oud tafellinnen die ik verkregen had, werd ik door den Heer BREDIUS verrast met de mededeeling van een hoogst belangrijke vondst.

Hij had in het notarieel archief te Haarlem niet meer of minder dan een uitvoerigen inventaris van den boedel van een linnenreder uit het midden der 17e eeuw gevonden en was zoo vriendelijk mij daarvan een afschrift te bezorgen, dat hij zelf voor mij collationeerde op de plaatsen, waar het niet betrouwbaar leek.

Het kwam mij toen uitnemend te pas, daar ik anders zeker, door andere gegevens op een dwaalspoor geleid, een geheele groep Haarlemsche damasten, en niet van de minsten, voor Friesch werk had moeten houden. Ik heb er dan ook onmiddellijk gebruik van gemaakt. [1]) Maar het geheele stuk verdient afgedrukt te worden en daarvoor was het Maandelijksch Prentenboek van den Heer ED. CUYPERS niet de plaats.

[1]) Het Huis 1908, blz. 47.

Thans kom ik er eindelijk toe mijn belofte in te lossen, maar het uitstel is geen nadeel geweest. Nieuwe mededeelingen van den Heer BREDIUS en den Heer C. J. GONNET, over QUIRIJN JANSZ DAMAST, veroorloven ons de beteekenis van zijn naam ten volle te waardeeren en, aangevuld door gegevens in Oud-Holland openbaar gemaakt, met voldoende zekerheid een patroon uit zijn voorraad te herkennen. Bovendien leerde ik nog nieuwe patronen kennen, die in stijl overeenkomen met de reeds afgebeelde of beschrevene stukken en passen bij de namen in zijn boedel vermeld.

QUIRIJN JANSZ is te Haarlem geboren; het is nog onbekend wanneer en uit welke ouders.

Hij wordt het eerst vermeld in deze aanteekening van 17 Aug. 1603: „CRIJN JANS, jongesel van Haerlem, wont bij de Cran, met WILLEMIJNTJE VAN EYNDE, jongedochter van Biervliet. wont in de Hellebreeksteeg. Getrout den 2 Sept. 1603."

Uit hun huwelijk sproten 5 kinderen, in de jaren 1604, '5, '6, '7 en '8 geboren. De oudste heette JOHANNES en getuige bij zijn doop was JAN CRIJNSZ, die dus zijn grootvader zal geweest zijn en weer als getuige voorkomt bij den doop van zijn derden zoon, nu als JAN CRIJNEN. CRIJN verloor zijn vrouw in 1638 en bij zijn overlijden waren ook al zijn kinderen dood. Alleen de jongste, ELISABETH 27 Nov. 1668 geboren, overleden te Haarlem en begraven in de Groote Kerk tusschen 3 en 10 Mei 1642, had uit haar huwelijk met JOHANNES BOSCH, 22 Februari 1632 voltrokken, drie kinderen nagelaten die hun grootvader overleefden.

QUIRIJN of CRIJN JANSZ heeft bij zijn huwelijk evenmin een van als zijn vader, als getuige, en ook deze dochter wordt bij haar huwelijk als ELISABETH QUIRIJNS, zonder meer aangeduid, terwijl zij in de boedelbeschrijving in 1650 LIJSBETH DAMAST heet. Blijkbaar was DAMAST onderwijl van een persoonlijken bijnaam tot een familienaam geworden.

In een akte van 25 Februari 1626, te Amsterdam opgemaakt, weldra te vermelden, wordt onze man nog QUIRIJN JANSZ, damastwerker, genoemd, maar teekent hij reeds QUIRIJN JANSZ DAMAST. In de vroedschap van Haarlem wordt hij in dat zelfde jaar opgenomen en staat dan vermeld als: „QUIRIJN DAMAST verkozen den 29 Augustus 1626, in plaatse van ALBRECHT VAN DER MEYDEN." Ook in een betaling te Haarlem van 1629 wordt hij voluit QUIRIJN JANSZ DAMAST genoemd.

DAMAST is schepen in 1627, '28, '31, '36, '37, '39 en '40, burgemeester in 1642 en 1643. Hij is gestorven den 23 Februari 1650. De boedelbeschrijving is van 1, 2 en 3 Maart daaraan volgende.

In de eerste akte, van 1626, wordt hij nog damastwerker genoemd, in het volgende stuk schijnt hij reeds als linnenreder, tusschenpersoon dus, op te treden. Daar tusschen valt zijn verkiezing in de Haarlemsche vroedschap.

De inhoud van het stuk van 25 Februari 1626 door Not. J. WARNAERSZ te Amsterdam opgemaakt, is mij door den Heer BREDIUS aldus medegedeeld:

QUIRIJN JANSZ, [1]) damastwerker, en HENDR. LAMBERTSZ te Emmerick accordeeren. QUIRIJN JANSZ neemt aan, de andere besteedt aan 10 tafellakens lang 4 ellen, 14 lang 6 ellen, 12 lang 7 ellen; 6 dozijn hantdoeken, elck 1 span langer en 1 span breeder dan 't monster; 10 dozijn servietten „alles costelijck met wapen gewrocht, goet en oprecht en trouw damastwerck, schoon en wit gebleeckt. Ende dat ten prijze van 7 Carolus guldens d'Elle, welverstande dry ellen voor een, [2]) uitgeseyt wat de ses dosijne ter breete meer beloopen oock naer advenant gereeckent. Welcke prijs QUIRIJN JANSZ bij vromicheyt verclaert soo nae te sijn als men 't voorsz. damastwerck yegenwoordich bij anderen soud connen incoopen." Het moest wel nog fijner, niet minder dan 't monster zijn. Over 14 dagen zal HENDR. LAMBERTSZ hem *f* 1200.— voorschieten. Zij teekenen: QUIRIJN JANSZ DAMAST en HENRICK LAMBERZ.

Het is vrijwel ondenkbaar dat DAMAST deze geheele bestelling zelf zou hebben uitgevoerd. Ook het groote voorschot wijst op den inkoop van veel garen te gelijk. Ruimte van geld had hij blijkbaar niet. Zelfs zijn nalatenschap leert ons den boedel kennen van een welgesteld koopman, met eigen huis, overdadig voorzien van goederen, met voldoende kasgeld, maar zonder belangrijk overgewonnen vermogen.

Of stond het toen ook eenigzins anders? De waarde van zijn voorraad blijkt niet ten volle. Wij zullen zien onder de inschulden dat van Sinjeur ANDREAS BOURGERS voor 12 ellen tafellakens *f* 48.— te vorderen was, dus *f* 4.— per el. Is het, zooals meestal $^{12}/_{4}$ geweest dan is deze prijs belangrijk minder dan in 1626, maar het kan smaller en minder kostbaar goed zijn geweest. Toch zou zelfs tegen dezen lagen prijs berekend, de geheele voorraad nog een zeer groote waarde vertegenwoordigen. De eerste 64 nummers alleen zouden reeds *f* 6000.— waard zijn geweest. Die geheele voorraad is zoo ruim, dat men zich afvraagt of dit geen verklaring noodig heeft en bij het geringe fortuin dat DAMAST verder bezit, zou men geneigd kunnen zijn te meenen, dat hij zijn wevers

---

1) Er staat niet bij van Haarlem. De heer BREDIUS vermoedde dus dat hij toen te Amsterdam woonde, maar dit is blijkens zijn verkiezing in de Haarlemsche vroedschap niet mogelijk.

2) Ik veronderstel dat hier bedoeld is de strekkende el van drie ellen breed, $^{12}/_{4}$, voor de tafellakens en omgekeerd drie el van de servetten en handdoeken van een el, $^{4}/_{4}$, breed. Juist is het geheele bedrag niet te berekenen, maar ik schat *f* 3808.—.

aan het werk gehouden heeft in een tijd van slechten afzet. Wij vernemen het zelfde van de kooplieden te Kortrijk in 1741 [1]) en voortdurend van de kooplieden die zich met den afzet der Silezische damasten belasten. [2]) Ik weet wel dat er na den vrede van Munster een tijd van *malaise* gevolgd is, maar ik durf niet te zeggen of die reeds in Maart 1650 zulk een sterken invloed kan hebben gehad.

Het eenige wat ik verder uit het stuk van 1626 weet af te leiden is dat DAMAST toen reeds betrekkingen had zoo ver als Emmerik.

Naderbij, maar niet minder belangrijk is zijn volgende afnemer. De heer BREDIUS vond deze aanteekening in de Thesauriers Rekening van Haarlem van 1629:

„QUIRIJN JANSZ DAMAST, Schepen deser Stadt uuyt Saecke van Damastwerck bij de stadt Haerlem van hem gecocht omme aen Mevrouwe VAN BREDERODE te vereeren, weegen seeckere diensten bij Zijn Ge VAN BREDERODE ten voordeele deser Stadt ende de Brouneeringe in de zelve gedaen, vermogens zijn reecgordonnantie en Quitantie £ 169."

Indien wij hier uit al niet mogen besluiten dat hij thans de eerste linnenreder te Haarlem is [3]) — tot de vroedschap behoorende zou men hem allicht niet zonder overwegende redenen voor een ander zijn voorbij gegaan — de opgaaf is er niet minder belangrijk om, want wij kunnen toevallig nog nagaan welke damastpatronen Gravin VAN BREDERODE had.

In Oud-Holland XXVII (1908) heeft Mr. P. VAN MEURS uittreksels uit de inventarissen der BREDERODE's te Vianen gegeven. In dien van den 8en Mei 1685, na het overlijden, 27 Nov. 1684 van HETWIG AGNES, de laatste overlevende van het geslacht, de derde dochter van de bovengenoemde Vrouwe VAN BREDERODE, LOUISE CHRISTINE GRAVIN VAN SOLMS, worden op den huize Batestein, blijkbaar uit oud bezit, vermeld (blz. 196): tafellakens o. a. van Allerhande vissen, servetten, o. a. van de Groote *Plus oultre,* van Allerhande vissen, van *Plus oultres* van Allerhande gedierten en van NABAL en BARSEBA.

Het is wel eenigszins bevreemdend, dat in den inventaris van Batestein

---

1) Geschied- en Oudheidkundige Kring te Kortrijk I (1903—4) blz. 71 en 212.

2) ZIMMERMANN, Blüthe und Verfall des Leinengewebes in Schlesiën passim.

3) Ik weet trouwens niet of PASQUIER LAMMERTIN, in zijn tijd de eerste, nog leefde. De heer BREDIUS vond in het Register van Cautiën van 1611 (te Amsterdam?) dat PASSCHYER LAMBERTYN, damastwercker, wonende te Alkmaar, groote zaken met groote sommen deed. In 1615 is hij te Haarlem, waar ook AMPZING zijn hooge prijzen vermeldt, maar wij zijn thans 14 jaar later. Er is trouwens iets in die geschiedenis van LAMMERTIN dat mij niet volkomen duidelijk is. Hij vraagt in 1595 te Alkmaar octrooi voor zijn nieuwe vinding, volgens de berichten uit Kortrijk, die 1596 noemen, brengt hij de kunst van daar eenvoudig naar Holland over en hij blijft in elk geval tot 1611 te Alkmaar en nu is volgens AMPZING de damastweverij reeds in 1580 te Haarlem ingevoerd en vinden wij daar in 1601 reeds een uiterst ingewikkeld patroon van de volle breedte van het weefsel en hebben, zooals wij nu dadelijk zien zullen, reden in Kortrijk in 1600 het zelfde te veronderstellen. Zou hij ook soms een knap wever geweest zijn, maar die niet vrij was van zelfoverschatting.

van 25 Juni 1646 (blz. 185) wel andere patronen, niet deze vermeld worden, maar deze kunnen toen elders geweest zijn; van na 1646 zijn zij nauwelijks.

Plus oultre is een Vlaamsch patroon dat niet zoo heel zeldzaam is, omdat het lang is gebruikt. Ik heb het kortelings vermeld in Het Huis, blz. 81, noot, naar een Doorniksch tafelkleed van 1636. Sedert kreeg ik van Jonkvr. H. T. v. A. een linnendamast tafelkleed van 1618 ten geschenke. [1]) Daarin komt nog KAREL V voor wat allicht op een veel vroeger ontstaan van het patroon wijst. Toch is het niet te verwarren met de 17 paren servetten in 3 Februari 1600 door den magistraat van Kortrijk ALBERT en ISABELLA bij hun intocht geschonken [2]), omdat daar blijkbaar op ieder servet maar één van de wapens der 17 provinciën geweven was. Deze meesterstukjes, die naar het Spaansche hof gezonden werden, zullen wel niet herhaald zijn.

Hier volgt de beschrijving van mijn stuk:

Tafellaken br. 208 ($^{12}/_{4}$), geschenk van Jonkvr. H. T. v. A.
rand ter zijde; wapentropheeën, h. 37.
patroon h. 145 br. 30: het keizerlijke wapen, de keizerskroon op een helm, met lambrequins, omgeven door het gulden vlies, daaronder het Bourgondische vuurstaal, daaronder CAROLVS op een band boven KAREL V met keizerskroon, het rijkszwaard in de handen, daaronder de zuilen van Hercules met PLVS | OVLTR, waartusschen de rijksappel, het geheel geflankeerd door de wapens van brabande+limbourg, waaronder die van luxebourg+Gueldre, waaronder Flandres Artois, waaronder Nat-Nabt Holande, waaronder het wapen van Spanje met kroon en gulden vlies·1·6·18. Daaronder de wapens van Zeelant+Namur, daaronder van Zutphen+St epre. Verder in het midden op een band boven PHILIPS III. PHI | LIPPVS, naast wien de wapens van Frysc+Malines, waaronder tusschen ornament, grooter, dat van utrecht met St. Maarten in het zilveren kwartier, het andere gedamasceerd, daaronder oberyssel+groeningh, onder het geheel coninck-:-ba-: spange-:-ba-:-napels-:-ban-:-portugael-:-ban-:-gecillen.

De drie andere genoemde patronen worden alle drie in den voorraad van QUIRIJN DAMAST genoemd als Visschen en Crabben, als ORPHEUS (want dit zal toch wel Allerhande gedierte moeten zijn) en als NABAL of als DAVIDT en ABIGAËL (want de bijbelvastheid van hem die deze boedelbeschrijving opmaakte schijnt te wenschen te hebben overgelaten, zoodat hij BATHSEBA — hij schreef BARSEBA — met ABIGAËL verwarde). Een keus te doen voor het geschenk der Haarlemsche vroedschap is bezwaarlijk. Het patroon van NABAL, dat ik door Mevr. V. S. DE W. leerde kennen, Fig. 8, schatte ik op omstreeks 1620. De ORPHEUS, Fig. 3, is in elk geval ouder dan 1645, toen er de Friesche wapens in geweven werden [3]), waarschijnlijk niet onbelangrijk. Het komt veel voor. Ik vond het met verschillende randen. Ook de visschen [4]) Fig 2 zullen wel uit dien zelfden

1) Baron DE B. bezit een stuk van 1614.

2) JOANNIS BOCHII, Historica narratio profectionis et inaugurationis ser. princ. ALBERTI et ISABELLAE, Antwerpiae 1602. SANDERI, Flandria illustrata I, p. 14 = SANDERUS Verheerlijkt Vlaandre I, blz. 6.

3) Het Huis, blz. 44, Pl. XX.

4) Het Huis, blz. 46, Pl. XXI. De Heer ED. CUYPERS was zoo vriendelijk dit en de overige chiché van patronen bij DAMAST vermeld voor Oud-Holland af te staan.

tijd zijn. De eenige, maar misschien ook afdoende reden, om het liefst aan dit bijzonder mooie patroon te denken is dat hiervan tafellakens en servetten gevonden worden, zooals men bij een geschenk van die waarde zou verwachten.

Eerst volgt thans de boedelbeschrijving.

UITTREKSEL uit het Protocol van den Notaris N. VAN BOSVELT te Haarlem, deel „Inventarissen", loopende van 1649—1651.

1, 2 *en* 3 *Maart* 1650.

Inventaris van alle de goederen, roerende ende onroerende schulden, actien ende crediten, geen van dien uytgesondert, sulcxs ende in allen schijne den E. Heere QUIRIJN JANSS DAMAST, in zijn leven oudt Burgemeester deser stadt Haerlem deselve beseten, ende op ten 23 February 1650 metter doot ontruympt ende achter gelaten heeft, gemaeckt ten versoucke van den E. JOHANNES BOSCH, brouwer in de Brouwerye vant Bourgonse Cruys binnen deser stadt, als vader ende voocht over zijne drije minderjarige kinderen, geprocreert bij zal. LIJSBETH DAMAST, eenige dochter geweest zijnde van de voornoemde Heere Burgemeester DAMAST.

Huys.

In den eersten een huijs metten erven staende ende leggende in de Damstraet, belent den E. Heere Doctor WILLEM VAN TEFFELEN, raedt ende vroetschap deser stadt aen d'een zijde t nauwe west Damsteechgen onder desen huijse gaende, ende aen d'ander zijde achter streckende aen GRIETIE BONTIUS.

Rentebrieff.

In den eersten een rentebrieff van hondert guldens hooftsomme ten laste van . . . . . ende zijn Huijs metten erve in de Molensteech gedateert den . . . . . .

INBOEL ENDE HUIJSRAET

ende eerst int Voorhuijs.

Een eecken tafel met een cleet daerop.
Twee eecken bancken.
Vijff Spaense stoelen.
Een cleerborstel.
Een ebbenhouten stoel.
Vijer wapen kussens.
Noch vijer staende pronckussens.
Een schut.
Een vogelkorffgen met een knaritge.
Een groot stuck schildery vant Oordeel.
Twee ovaelen schilderyen sijnde lantschappen.
Een stuck schildery van de Offerhande van de drye Coningen.
Een stuck schildery van SALOMON.
Een stuck schildery, sijnde een Bancketgen.
Een stuck schilderij van ST. JANS onthooffdingh.
Tien prenten vant huys van NASSAU.
Een prentie van den Admirael TROMP.
Een prentie van den Pensionaris DE GLARGES.
Een stuck schilderye met Fruytasie.
Een groote eecken kas.

Int Sijcamertje.

Een bedtstede peulu.
2 Oorkussens.
Een bedde cleet.
2 Deeckens.
Een paer gordijnen ende rabatge.
3 eecken sitbancken.
2 groote staende Wapenkussens.
Ses tapijte kussens.
Drey Spaensche stoelen.
Een vrouwen stoeltie.
Een Spiegel.
Een prent van ACRONIUS.
Een groot stuck schilderij met Schepen.
Een groot stuck schilderij sijnde een lantschap met 't Vrontge JESUS badt.
Een sij gardijntie.
Een eecken cantoortafel met een blat ende cleet daerop.
2 bordes voor de glasen.
2 saije schuttes aen de muijren.
Een groote silvere schael.
Een silverdoos van een soutvat.
Een silvere passer.
Een deel oude brieven van geender waerden.
Een hout Signet met een Silver Wapen.

Een ovaelen doos daerinne bevonden

2 Silveren kettingies met een trompettie.
Een Silveren Segelringh.
Een Silver Ruijck-doossie.
Een ende een halve Rosenobel.
Een Vlaemsche Nobel.
2 Franse Croonen.
3 Halve Jacobussen.
Een quart van een Jacobus.
Een oude Goutgulden.
Een valse Goutgulde.
22 Oude Rijcks daelders.
5 Engelse Harpen ende een halft tot 8 Stuijvers tstuck.
6 Silvere Portegaloijse t stuck tot sestien stuijvers.
Een valse halve Math.
Een halve Conincks Daelder.
Drie en een halve Engelse Distelblom t stuck tot 12 Stuijvers.
2 Engelse Vijven.
5 Engelse Vijven.
2 Oorden van Rijchs Daelder.
Vijff cleijne silvere Doppies.
Een tas met een silvere knop.
Acht goude Ringen soo groot als cleijn.

Een houten bos daerinne bevonden

2 Silvere haecken.
Een silver drije hoeck.
Een angnes deij.
Een silvere vingeroet.
Vijer angelotten.
Vier goude leeuwen.
Een halve Jacobus.
2 France croonen.
2 oude goude Flips guldens.
Een rosennobel.
Een vier dubbelde ducaat.
Een dubbelde ducaat.
5 Gout gulden.
Een quart van een Portegaloijs.
5 Conincks daelders.
4 Halve conincks daelders.
2 Hollantsche Croonen.
6 Conincks daelders tot 42 stuijvers t' stuck.
Een dertien dalff.
Een Spaensche mat.
Een halff Spaensche mat 8 a 10 stuijvers t' stuck.
5 oude halve schellingen.
Een gout versilvert doosge,

daer in bevonden

7 Goude ringen.
10 Silvere knoppies.
2 Silvere halspenningen.
Een Silvere tantstoocker.
Een koocker met 2 Silvere messen.
Een houten koocker met silver beslach.

In de Keuken.

Een bed peulu.
2 deeckens.
Een wit bedde cleet.
2 Oorkussens met een kleintie.
Een paer groene gordijnen en rabatge.
Noch een tapijt rabatge ende schoorsteen cleetgen.
5 groote stoelkussens.
2 Tapijte Stoelkussen.
Een Spaene stoel.
Twee vrouwe stoelties.
Een eecken Slaepbanck met een cleet daerop.
3 eecken bancken.
Een groote eecke tafel met een cleet daerop.
2 Spiegels.
Vijer prenties.

6 Porceleyne commeties.
3 Dubbelde porceleijne boterschotels.
2 porceleijne flessen.
Een porceleijne kom.
10 Porceleyne boterschotels.
Een capstock.
Een stuckie schilderij van PINAS, sijnde een copie.
Een stuck schilderij van ANIAS (sic) en SEPHIRA.
Een schilderij van de keuken.
Een cleerborstel.
Een stuck schilderij vae SUSANNA.
Een yseren haertijser.

In de Spin.

Een tinnen met koocken.
4 Kopere kandelaers.
2 Tinne Soutvaten.
Een tinne mostertpot.
Een tinne wijnkan.
2 tinne schotelen.
2 coperen hangblaeckers.
Een copere Vijsel ende stamper.
2 copere pijpen.
17 Aerde plateelties off butterschuttels.
Een groote eecken kas.

Daerinne bevonden:

Een silvere vergulde kop met een dexel.
Twee silvere vergulde kelckies.
7 Silvere lepels.
3 Silvere beeckers.
Een silp pack clederen.
Een caffa pack clederen.
Een swart laeckens pack clederen.
Een paer sijde koussen.
Een swart laeckense mantel met silp gevourt.
Een laeckense mantel met drij koorden met satijne opslaegen.
Een rouw mantel.
2 hoeden.
Een teneijte rijrock.

In de Camer.

Twee groote eecken tafels met twee cleden daerop.
2 eecken banckies.
4 Spaense stoelen.
Een vrouwen stoel.
2 houten schabellitges.
4 groene sitkussens.
Een bedt ende beddecleet.
2 deeckens.
Een bedde cleet.
Een peulu ende 2 oorkussens.
2 roo gordijnen ende rabatgen.
Tapijten schoorsteencleet ende vallitgen.
Een root schoorsteencleetgen.
Een groote spiegel.
Een stuck schilderij van de Groote Kerck v. Haerlem.
Een stuk schilderij van MANASSES ende EPHRAIM.
Een stuck schilderij zijnde een Lantschap.
Een stuck schilderij van CHRISTUS in t Hoffgen.
Een stuck schilderij van ACTEON.
Twee Tronitges.
2 bennitges.
Een tinne inckt koocker.
Een leij.
Een elle.
Een halff elle.
Een groote schaer.
Een groote Straetse Com.
2 porceleijne commen.
2 Halue porceleijne Lampetschotels.
2 dubbelde boterschotels.
5 porceleijnen committies.
Een bijbel.
Een testament.

In de gangh.

Een koperen hangblaecker. 2 eycken richelties.
Een Capstock. Een mart emmer met copere houpen.
4 Prenten. Een eycken kannebort.
Een geweven Serviet van Damiaten. 8 tinne kanneties.
Een coperen lantaern-hangblaecker. Een rolbordt.
Een koperen ketel. Een marctemmer met coperen hoepen.
Een conterfijtsel van MAURITIUS.
Een mangelbort met een stock.
Een cleerben.
Een sitstoel.
Een caert van Hollant.
6 groote tinne Schotels en
4 Cleijne tinne Schotelen.
4 Cleijne borreties.
2 ladderties.

In de Gaelderij.

Een houten hackbort.
Een kaert de fondatie van Haerlem.
Een broot bennettie.
Een mart emmer.
2 Cleijne lantaernties.
4 Houte backies.
2 Copere pannen.
2 Copere ketels.
2 Tinne waterpotten.
18 Aerde tafelborden.
Acht groote schotels Inlants porceleijn.
Ses cleijne schotels.
4 Straetwercks committies.
3 Slechte commen.
Een coperen vleijsketel met een coperen ketel.
Een copere pot.
Een copere pannetgen.

In de Somer Keucken.

Een ront tafeltie met een cleet daerop.
Acht stoelen.
5 Stoelkussen.
Een opslaent tafeltie met een cleetie.
Een groen schoorsteen Cleetge.
2 tangen.
2 Schoppen.
Een ijsere haertijser.
2 Roosters.
10 Aerde kannen met tinne litten.
5 houten Kandelaers.
Een Knaep.
Een houten Kaerselade.
14 Slechte schilderijtjes off prentges.
Een Spiegel.
2 Copere Snuijters.
Een IJsere Snuijter.
Een ijser plaetge.
Een copere ende IJsere cantoor Kandelaer.
7 Groote tinne Schotels.
10 Tinne schotels.
Een tinne soutvat.
3 Tinne committies.
23 Tinne tafelborden.
Een blicke plaet.
Een blicken olijpot.
Een bijbel.
6 Aerde witte schaelen.
14 Schuttelen Haerlems porceleinne.
2 Galeijse Schaelties.
Een Galeijse com.
Een copere bedtpan.
5 Galeijse commen.
Een Roo Straetse com.
Een copere taertpan.

Int Saeltie achter de Somer Keucken.

Alle 't gene daarinne es comt toe
BELIJTJE GERRITS.

Int cleijne Somer Keukentie.

2 Butter schuttels.
Een aerde com.
Een copere gotelingh.
Een tafel ijser.
Een hang ijser.
Een houte gotelingh.
Een hackmes.
Een raspie.
Een schoorsteen cleetge,
ende noch een weijnich Rommelingh niet waardich om te specificeeren.

Ophang camertgen.

Een bedt en beddecleet.
2 Oorkussens, 2 onde gordijnen.
2 Deeckens.

Opt Steene Camertge.

Een bedt.
Een peulu.
5 Oorkussens.
Een Clein oorkussen.
2 Deeckens.
Een bedde cleet.
4 Doosen.
6 Tapijten Wapenkussens.
Een groot Stoelkussen.
Een eecken bank.
Een eecken kist.
Een houte stoel.
Een mant stoel.
3 Kerck stoven.
2 Schilderijtges.
Een Spiegel.
Een Coperen Bedtpan.

In de gangh boven.

3 Witte Kisten.
3 Leere Coffers.
Een eecke Kist.
Een houten Scheepskist.

Een tonnestoel.
Een Serviet met Rollen van ADAM ende EVA.
Een tafelborts bordt.
Een houten mortier ende stamper.
Een drije bont kasgen.
2 Witte tafels op Schraegen.
Een vuijren tafel sonder Schraegen.
Een vuijren tafel met Schraegen.
Een groote Ben.
Een aerde stolp.
Een coperen lantaarn.
2 Coperen brantijsers.
Een coperen schop.
Een coperen tangh.
Een coperen deurslach.
Een coper harts hooffge.
Een coper wijwaters vaetgen.
Een coper beckentge.
2 ijsere brantijsers.
4 Horritties voor de glasen.

Op de boven voorcamer.

2 Groote kassen.
Een drye bont kassie.
Een groote coffer.
Een witte kist.
Een eecken trappie.
Een wit schabellitte
2 Stoelen.
Een copere schaeltie.
2 Houten schaelen.
Een deel gewicht.
Een steen conterfeijtsel.
Een kaert.
2 Cleermanden.
Een cleijn mantie.
2 Cleetges, een voor den schoorsteen ende een voor den bedtstee.

Opt comptoir.

Een groot tapijt cleet.
Een tapijt tafelcleet.
Een groot taefel cleet.
Een stoel.
Een tinne inctkoocker.
Een bijbel met noch eenige andere boecken.
Een tafelboeck met silveren slooten.
Een bardisaen.
2 Rottingen.
Een silvere beecker,
en de nog een deel oude boecken en de pampieren neijt van geender waerde. – neijt waerdich om te specificeeren als mede eenige boecken, reeckeningen en de pampieren concernerende de boedel Za: JASPERS.

Opt Cleersolder.

19 Cleerstocken.
Een mant.
Een berrij.
Een Kinderstoelti.
2 Oude coffers.
Een oudt tapijt cleet.
Een seeff.

Gelt.

Opt comptoir bevonden
Dértien hondert silvere ducatons bedraegende 4095—0—0
In de kas beneden verscheijden spetien bevonden . . . . . 1651—5—0

Linnen totte huijshoudinghe.

Ses fijnne Damaste taeffellaeckens groot en Cleijn
Dertien groff greijne taeffelaeckens groot en Cleijn
Acht taeffelaecken lavendel ende pavij middelbaar slach.
Sestien cleijne taeffelaeckens lavendel en pavij
Veertien cleijne taeffelakens damaste
Vijer damaste hantdwaelen
Een en twintich fijne damaste servetten.
Acht groffe damaste servetten
Een en twintig damast servetten middelbaer.
Vijer en twintich servetten pavij fijn en grof.
Twee paer fijnne groote sloopen.
Ses paer nieuwe sloopen.
Vijer paer halff sleten sloopen.
Vijff mans beffeijs.
Dreij cleijne sloopies.
Tijen hemden.
Tijen laeckens 1½ breet.
Ses laeckens 2 breet.
Seventien damaste neusdoecken.
Vijer onder witte broecken.
Een hemtrock.
Thijen hantdoecken.
Acht pavij hantdoecken.
Vijer spindoecken.
Vijer camericxse neusdoecken.
Achtien craeghen.

Twee en dertich pijvretten.
Een gesteeckte slaepmuts.
Een gebreijde slaepmuts.
Negen taeffellaeckens lavendel en pavij.
Drije Damaste taeffellaeckens.
2 Damaste handtwaelen.
Twee Pavij hantdwalen.
12 Servetten vant Roossie.
Drije Damaste spreijen.
Vijer paer fijne groote sloopen.
Achtien Damaste neusdoecken.
Twee scheerdoecken.
Ses paer fijne laeckens breede.
Een fijn laecken met een Engeltien.
Twaelff fijne hemden.

Heele stucken Damast.

No.							
1.	4/4	GODEVAERT gestroyde blom	29c	50	—	o	
2.	4/4	BARENTS Pavij	21c	50	—	o	—
3.	12/4	CLERCK gestroyde blom	22c	25	—	o	—
4.	4/4	BARENT Ridder strit gestr.	24c	50	—	o	— o
5.	4/4	GODEVAERT gestr. blom	29c	50	—	o	— o
6.	4/4	DANIEL VERCRUIJSE gestr. heel	29c	50	—	o	— o
7.	4/4	DOMIJN gestr. blom	22c	50	—	o	— o
8.	4/4	JAN BROER gestroy	22c	50			
9.	4/4	BARENT Pavij	21c	50			
10.	4/4	BARENT Pavij	21c	50			
11.	4/4	JAN HENDRICXS geridel	21c	50			
12.	4/4	JAN HEND. Lavendel	21c	50			
13.	4/4	GERRIT MELISS Pavij	19c	50			
14.	12/4	WILLEM MEYNER Saba	22c	50			
15.	12/4	CLAES WILLEMS gestroyd	26c	50			
16.	12/4	CLERCK gestr. blom	22c	50			
17.	4/4	GOVERT gestr. blom	29c	50			
18.	4/4	JOOST OOM gestr. blom	29c	50			
19.	4/4	FRANSKEN gestr. blom	29c	50			
20.	4/4	DOMIJNE gestr. blom	22c	50			
21.	4/4	JAN WILLEMS gestr. blom	22c	50			
22.	4/4	BARENT Pavij	21c	50			
23.	4/4	GERRIT MELISS Pavij	21c	50			
24.	4/4	JAN HENDRICX Lavendel	21c	50			
25.	4/4	DANIEL VERCRUIJSE gestr.	29c	50			
26.	4/4	GODEVAERT gestr. blom	29c	50			
27.	4/4	FRANS Bootschap blom	22c	50			
28.	4/4	JAN WILLEMSS gestr. blom	22c	50			
29.	4/4	DOMIJS gestr.	22c	50			
30.	4/4	GERRIT MEESZ Lavendel	27c	50			
31.	4/4	BARENT Pavij	21c	50			
32.	4/4	JAN HENDRICX lavend.	21c	50			
33.	12/4	WILLEM MEIJNER	24c	50			
34.	12/4	CLERY gestr. blom.	22c	50			
35.	4/4	DANIEL VERCRUIJSEN gestr. heel	29c	50			
36.	4/4	JOOST OOM gestr. blom	29c	50			
37.	4/4	BARENT PAVIJ gestr. blom	21c	50			
38.	4/4	JAN WILLEMSS gestr. blom	22c	50			
39.	12/4	CLAES WILLEMSS gestr. blom	22c	50			
40.	4/4	DOMIJN Sava gestr. blom.	22c	50			
41.	4/4	JAN WILLEMSS gestr. blom	22c	50			

No.						
42.	4/4	FRANS Bootschap		22c	50	
43.	4/4	GERRIT MELISS Paij		27c	50	
44.	8/4	JAN HENDRICXS Pavij		24c	50	
45.	4/4	GOVERT gesaijde bl.		29c	50	
46.	4/4	JOOST PHILIPSS gesaij. blom		29c	50	
47.	4/4	JONGHE FRANS JOSEPH		21c	50	
48.	4/4	GERRIT MELISS Pavij		27c	50	
49.	12/4	Pavije DIRCK LUCASS		27c	50	
50.	4/4	Gesaijde blom DANIEL VERCRUIJSE.		29c	50	
51.	4/4	Gesaijde blom JONGE FRANS		22c	50	
52.	12/4	CAREL belooft lant.		22c	50	
53.	4/4	DOMINE 4/4 beloofd lant		22c	50	
54.	4/4	JONGE FRANS JOSEPH		22c	50	
55.	4/4	BARENT Pavij		18c	50	
56.	12/4	CLAES WILLEMSS gesaijde blom.		26c	50	
57.	8/4	JAN HENDR. Pavij		24c	50	
58.	4/4	Pavij GERRIT MELISS		27c	50	
59.	4/4	Gesaijde blom		29c	50	
60.	12/4	ORPHEUS WILLEM MEIJNDERT ZOON		22c	50	
61.	4/4	Gesaijde blom JOOST OOM		29c	50	
62.	12/4	JOSEPH		22	50	
63.	4/4	Lant van beloften			50	ellen.
64.	4/4	Gesaijde blom		29c	50	ellen.

Damaste Taefellaekens en servetten in de bedsteden gevonden als volcht:

In den eersten.

No.							
1.		4/4	29c	ORPHEUS lanck		54	ellen.
2.	No. 3.	4/4	29c	ORPHEUS lanck	54½, 54½ en	54	ellen.
3.	No. 1.	4/4	29c	ORPHEUS lanck		54	ellen.
	item 1.	12/4	29c	ORPHEUS lanck		22	ellen.
4.	No. 1.	12/4	29c	ORPHEUS lanck		41	ellen.
5.	No. 1.	12/4	29c	ORPHEUS lanck		53	ellen.
6.	No. 1.	12/4	29c	ORPHEUS lanck		26	ellen.
	item 1.	4/4	29c	ORPHEUS lanck		54	ellen.
7.	No. 1.	12/4	29c	gesaijde blom langh		54	ellen.
8.	No. 3.	4/4	29c	Troyen langh		53½	ellen.
9.	No. 1.	12/4	29c	Troyen langh		53	ellen.
10.	No. 2.	16/4	29c	ORPHEUS lanck		41	ellen.

Volcht de tweede Bon.

1	Taeffellaecken	ses	ellen	Samaritanen.	1	Een	Taeffellaecken	9	ellen	boodschap
2	Een Taeffellaecken	4	ellen	Troijen.	1	„	a	8	„	„
3	„ „	4	„	„	1	„	a	4	„	„
4	„ „	4	„	„	1	„	a	4	„	„
4	„ „	5	„	boodschap.	1	„	a	8	„	„
5	„ a	4	„	„	1	„	a	7	„	„
1	„ a	4¾	„	„	1	„	a	5	„	„
1	„ a	4	„	„	1	„	a	4	„	„
1	„ a	4	„	„	1	„	a	6	„	„

1 ORPHEUS	3 ellen	boodschap
Een „	8 „	„
„ „	3 „	„
„ „	3 „	„
„ „	9 „	„
noch Bancket een langh	4 „	„
Een „ „	8 „	„
„ „ „	8½ „	„
„ „ „	3 „	„
„ „ „	3 „	„
„ „ „	10 „	„
„ „ „	7 „	„
„ „ „	9 „	„
Jaght „	6 „	„
„ „ „	12 „	„
„ „ „	7 „	„
„ „ „	8 „	„
„ „ „	8½ „	„
„ „ „	3 „	„
„ „ „	10 „	„
„ „ „	7 „	„
„ „ „	9 „	„
Jaght langh	6 „	„
„ „ „	12 „	„
„ „ „	7 „	„
„ „ „	8 „	„
„ „ „	5¾ „	„

Gesaijde Blom.

Een Taeffellaecken	4½	ellen.
„ „	9	„
„ „	10	„
„ „	4¾	„
„ „	5	„
„ „	4½	„
„ „	5½	„
„ „	5	„
„ „	5	„
Een Taeffellaecken	5½	ellen.
„ Bancquet Taeffellaecken	6	„
noch een „ „	7	„
„ „ „ „	4	„
1 Visken en Crabbe	4	„
Een blomken in den bant	5	„

Noch Servetten als volcht:

11 dousijnen 4 servetten bootschap,
3 dousijnen 11 servetten Jaght.
6 Dwaelen ijder 3 ellen langh ORPHEUS.
11 Servetten ditto ORPHEUS.

In de onderste Bon bevonden als volcht, is fijn.

Een taffellaecken Jaght	5½ ellen lang en fijn 24c
„ „ „	5½ „
„ „	7 „
„ „	7¼ „
„ „	6½ „
„ „	3 „
„ „	7 „
„ „	8 „
„ „	7 „
„ „	5 „
„ „	7 „
„ „	3 „
„ „	5½ „
„ „	3 „
„ „	4 „
„ „	3 „

Noch van de twee soorten 24c fijnte.

Een	12/4 Bootschap	langh	53½	ellen.
„	halff breet bootschap	„	25½	„
„	4/4 bootschap	„	53½	„
„	4/4 bootschap	„	53	„
„	deel bootschap	„	54	„
„	12/4 JOSEPH	„	54	„
„	4/4 JOSEPH	„	53½	„
„	4/4 JOSEPH	„	53½	„
„	4/4 JOSEPH	„	53½	„
„	12/4 Saba	„	53	„
2	4/4 „ yder	„	53½	„
1	4/4 ORPHEUS	„	54½	„
1	4/4 „	„	54	„
1	4/4 Jacht	„	54	„
1	4/4 Jacht	„	53	„

Dit naervolgende is 22c fijnte.

Grof.

Een halff	12/4 Troijen	langh	26½	ellen langte.
Een	4/4 Troijens distructie	langh	53½	ellen
Halff een	12/4 Troijens distructie	langh	24½	„
	4/4 gesaijde Blom	langh	52½	„
Noch	4/4 gesaijde Blom	langh	51½	„
Een halff	12/4 gesaijde bloemen	langh	25½	„
Halff een	12/4 Schipvaert	langh	25½	„
Halft een	12/4 DAVIDT en ABIGAEL	langh	26	„
Een	4/2 Saba en SALOMON	langh	26	„
Noch 2	4/4 Jacht te weten te paert.			
Noch een	12/4 Boersche roofft verrot goet.			

Noch in de tweede onderste bon.

24c.

Bootschap taeffellaeckens.

Een langh 10 ellen.
noch „ „ 5¾ „
„ „ „ 6 „
„ „ „ 9 „
„ „ „ 9 „
„ „ „ 3¾ „
„ „ „ 5 „
„ „ „ 6 „
„ „ „ 4 „
„ „ „ 7 „
„ „ „ 8 „
„ „ „ 2¼ „
„ „ „ 5¾ „
„ „ „ 8 „
„ „ „ 5 „
„ „ „ 8 „
„ „ „ 9 „
„ „ „ 4 „

ORPHEUS taeffellaeckens.

een 6 ellen.
„ 3 „
„ 9 „
„ 5 „
„ 7 „
„ 5 „
„ 7 „
„ 3 „
„ 5 „
„ 4½ „
„ 3 „
„ 3 „
noch „ 7 „
noch een 3 ellen.
„ „ 5 „
„ „ 8 „
„ „ 8 „
„ „ 5 „
„ „ 5½ „
„ „ 5 „

Gesayde Bloemen taeffellaeckens.

een langh 4 ellen
een „ 2¼ „
een „ 7¾ „
een „ 10 „
een „ 9¾ „
een „ 10 „
een „ 8¾ „

Clein blomken taeffellaeckens.

een langh 8 ellen
noch een „ 2 „
noch een „ 2¾ „

ABRAHAMS Offerhant.

een langh 4 ellen
noch een „ 3 „
noch een „ 2¾ „
noch een „ 7¼ „
noch een „ 8 „
noch een „ 9 „

In de selve Bon.

een hantdwael JOSEPH 8½ el
een dwael DAVIDT en Saba 6½ ellen
noch 2 JOSEPH yder 5½ el
noch een ABRAMS offerhand 9 el.
noch een verloren Soon 5½ el.
noch een OLIFERNIS 10½ „
noch 2 JOSEPH yder 2 „
noch een OLIFERNIS 12 „

HOLOFERNIS.

Een taeffellaecken 9 ellen.
noch een taffellaecken 7 „

Verlooren Zoon.

Een lang 6½ ellen
noch een langh 4 ellen
Een langh 4½ ellen saba.
noch een lang 4¾ ellen saba.
noch een à 3 ellen Coninck DAVIDT.
noch een 4 ellen Visschen en Crabben.
noch een 10/4 breedt langh 4 ellen.
Een kleen bloemkijn
noch een 10/4 langh 5½ elle.

In de twee onderste bonnen al t samen.

Eerstelick.

4 Servetten Scheepkens
13 „ nieuw bloemken
12 „ oock bloemken.
6 „ perse bloemken
3 dosijn en 4 servetten Bootschap
Twee Dousijn en 2 servetten ORPHEUS
Twee dosijn en tijen Servetten gesaijde Blom.
Twee en een half Dousijn ORPHEUS 24c.

Affgeseth taeffellaeckens.

22c.

Een langh 3½ ellen Verlooren Soon.

Een langh 8 ellen ditto Historie
„ „ 3 ellen ditto
4½ een lang NABAL.
2 taeffellaeckens yder 3½ ellen troijen
Een taeff. 3½ ellen bancket
Een SAELMON 7 ellen 10 quart.
Een lang ¾ ellen charitas.
Een lang 5 ellen blom in bant.
„ JOSEPH 3¾ „ JOSEPH.
„ langh 3¾ „ HOLOFERNUS.
Noch een langh 3 ellen HOLOFERNUS.
Een langh 5¾ ellen gesaijde blom.
„ „ 4 „ „ „
„ „ 4¾ „ ditto blom.
„ „ 8 „ bootschap.
„ „ 6 „ bootschap.
„ „ 7½ „ „
„ „ 3¼ „ „
„ „ 5 „ „
„ „ 9¾ „ „
„ „ 10 „ ORPHEUS.
„ „ 5¼ „ „
„ „ 8 „ „
„ „ 9 „ „
„ „ 5½ „ „
„ „ 5¾ „ „
„ „ 9 „ belooffde lant.
„ „ 8¾ „ „
„ „ 5 „ „
„ „ 7 „ „
„ „ 7¾ „ „
„ „ 8 „ „
„ „ 6 „ ABRAHAMS Offerhand.
„ „ 5 „
Een langh 5¼ ellen
„ „ 9 „
„ „ 4½ „
„ „ 13¾ „
„ 10/4 breet 3½ ellen.

22c Servet.

14 Servetten gesayde Blomme.
12 „ „ „
7 „ Bootschap.
12 „ „
24 „ „
2 dosijn ORPHEUS.
3½ dosijn Lant van beloften.
Een hantdwael Schepen 6 ellen langh.
Twee hantdwaelen gesayde blom t samen 6 ellen.
Een hantdwael Jacher 5 ellen.

Voetwercken bevonden.

Een stuck paveye vyer ellen breet, 33c, langh 47 ellen.
Een lap pavije 4 ellen breet, 34c, langh 11 elle.
Een lap pavije 3 elle breet, 24c, langh 7 ellen.
Een 10/4 lavendel een lap, 24c, langh 36 elle.
11 Stucke pavij en lavendel en rosecrans langh door malcanderen gemeeten en yder 52 ellen.

Servetten.

Een stuck Pavije lanck 36 ellen fijn.
5 Stucken Pavije fijn ijder 52 ellen.
1 Stuck Pavije fijn lanck 53 ellen.
1 Stuck Pavije fijn lanck 52½ elle.
1 Stuck lavendel 7/4 lanck 53½ elle.
1 Stuck lavendel 6/4 langh 53½ „ 18c
1 Stuck Pavije 6/4 langh 53½ „ 18c
1 „ „ 6/4 „ 52½ „ 18c
1 „ „ 8/4 „ 53 „ 24c
1 „ „ 7/4 „ 52 „
1 Lap 8/4 lavendel langh 40 „ 24c
1 „ 6/4 pavije langh 40 „
1 „ Lavendel „ 12 „
1 „ 4/4 pavije 23 „
1 „ lavendel „ 9 „
1 „ „ „ 7 „ 30c
1 „ Pavije 4/4 „ 20 elle fijn fijn.
1 „ Pavije 8/4 „ 8 elle.
1 „ „ 4/4 „ 25 ellen.
1 „ Handdoeck lavendel langh 52 ellen 18c
1 „ lavendel handdoeck „ 25 elle.
1 „ lavendel 4/4 langh 33½ ellen.
1 Steekt handdoeck 12 ellen.
Noch een lap steekt Pavije 12 ellen.

Gaern.

640 bos gesoden gaern in slach.
14 packen Raeu Dansicker gaeren ongeopent.
3 packen Vries gaern omtrent int geheel 90 pont.
Vijerhondert pondt gaern van alderleij soorten soo van Dantsicken, Bruijnswycker als andersints.
17 pont gekookt kort Vries gaern.
Noch 18 pont Vries gaeren.
20 bos fijn gaern.

IN SCHULDE.

1.	JOHAN HERWIJN voor hem selven alsmede voor Reeckeninghe van sijn moeder staende fol. 50 vs en 5 vs samen	*f*	623	– 13	— 0
2.	JOHANNES BOS fol. 10 vs een hondert gul	„	100	– 0	— 0
3.	Een obligatie geteeckent bij den heer COENRAET MOL fo. 16 vs' monteerende	„	1654	— 0	— 0
4.	Sr. HANS HOOBROEK wonende te Leyden voor soo veel bij sijn huysvrouw gecoft fo. 34 v.	„	37	— 10	— 0
5.	Sr. JAN GELTON Engelsman woonende int Serpent in de Houtstraet	„	105	— 0	— 0
6.	Domine JOSEPHUS ROSIER geleent fol. 45 v	„	30	— 0	— 0
7.	Sr. ANDREAS BOURGERS voor 12 ellen taeffellaeckens do fol.	„	48	— 0	— 0
8.	Jouffrou ABIGAEL VAN EE tot Middelborch fo. 48 v	„	241	— 13	— 8
9.	Jouffrou de Weduwe van HANS JONGHE fol. 48 v	„	274	— 0	— 0
10.	Sr. JAN GERAETS in de Houtstraat fo v	„	1230	— 7	— 8
	Sr. JAN GERAERTS noch fol 59. v.	„	1571	— 16	— 0
	Sr. MATIJS AERTSS VAN RIETHOOVEN fol. 69 v.	„	191	— 5	— 0
	Sr. JEURIAEN STRIJBECK staet fo 71 v	„	2282	— 0	— 0
	Sr. JERRIAEN STRIJBECK staet fo 72 v	„	943	— 0	— 0
	Sr. PIETER WIJBOUTS staet fo. 77 v	„	146	— 18	— 0
	Sr. ABRAHAM AMPE staet fo. 21 v.	„	1312	— 15	— 0
	CRIJNTIEN EEDES opt Heerenveen staet 48 v	„	36	— 2	— 8
	Amsterdam:				
	Sr. JAN en ANTHONY VAN HOECK fol. 86 v	„	350	— 0	— 0
	Sr. MATHIJS AERTS VAN RIETHOVEN fol. 89 v	„	991	— 13	— 0
	Jouffrouw de Wed. van HANS JONGH fol. 95 v	„	253	— 7	— 0
	Sr. MICHIEL LAMBERTSS staet fo. 96 v	„	741	— 7	— 0
	Sr. JAN MERCHANT staet fo. 98 v	„	95	— 17	— 0
	S. JAN VAN STRIJBECK fo. 99 v	„	362	— 0	— 0

Noch gevonden een out boeck met een Superscriptie Journael.

S. HENDRICK VAN EGENRAET fol. 146 v	*f*	1450	— 0	— 0
CUSIAEN DE CONINCK fol 172 v	„	20	— 0	— 0

Aldus geinventariseert ten sterffhuijse van den E. Heere QUIRIJN DAMAST in zijn leven oudt Burgemeester der stadt, staende in de Damstraet op den eersten, tweeden en derden dach van Maert 1650. Ende heeft den E. JOHANNES BOSCH, compareerende voor mij NICOLAES VAN BOSVELT, Secretaris van de Weescamer der stadt Haerlem, ende Notaris publijck bij den hove van Hollandt geadmitteerd, mitsgaders FRANS GERRITSSEN ende LAMBERT SNIJDER als getuijgen verclaert desen inventaris deuchdelijcken ende oprecht te wesen sonder zijns wetens ijc toter quader trouwen verswegen ofte achter gehouden te hebben; doch indien hem hier naar maels noch ijets meerder ende tot schade ofte bate van den voorss boedel te voorschijn mochte comen, soo heeft hij comparant belooft desen Inventaris daermede tamplieren.

(was get.) JOHAN BOSCH.
FRANS f GERRITSS.
merck

L. SNIJDER.

Toirconden
N. VAN BOSVELT, Not^{s}

Ik voel mij niet geroepen een doorloopende toelichting tot den geheelen inboedel te geven. Wanneer mij b.v. „een vogelkorffgen met een knaritge" in

dezen tijd een zeldzaamheid lijkt, ligt dat misschien alleen aan mijne geringe kennis van boedelbeschrijvingen.

Wel mag ik er op wijzen dat „in de gangk" een „geweven serviet van Damiaten" en „in de gangk boven" een „serviet met de Rollen van ADAM en EVA" bewaard werden, blijkbaar als merkwaardige oude stukken die niet meer gemaakt werden, al kan ik ook niet verklaren wat hier het woord „rollen" beduidt.

Het „Linnen totte huyshoudinghe" is niet merkwaardiger dan in menige andere boedel.[1]) „Lavendel" is een van de weinige namen van kleine patroontjes nog in gebruik. „Pavy", dat zeer veel voorkomt, kan al haast niet anders zijn dan *pavé* en zal dus wel een „blokje" beteekenen. Hier schijnt „lavendel en pavy" bijeen te behooren zoo als in een boedel te Leiden van 1682: „'t figuer genaamt pavy met de Cruys". „'t Roossie" komt overal voor, alleen „Een fijn laecken met een Engeltien" lijkt merkwaardig, maar al bezat DAMAST ook „achtien Damaste neusdoeken", ik kan niet gelooven dat hij een damaste beddenlaken had. Het „Engeltien" zal dus wel geborduurd zijn geweest.

Belangrijk wordt eerst de voorraad, waarbij van de geheele stukken de breedte, in den aanvang de maker, meest het patroon, vaak een cijfer dat de fijnte aanduid en eindelijk de lengte opgegeven wordt, van de reeds op maat gesneden tafellakens de lengte, van de servetten het aantal, meest het patroon en dikwijls de fijnte wordt aangeteekend.

De breedte is meest 4/4, dat is dus een el, voor servetten, of 12/4, dus drie el, voor tafellakens, maar ook 8/4, 16/4 „half breet" (6/4?), 4/2 (wat men zou zeggen dat hetselfde als 8/4 moet zijn) 10/4 en 6/4. Ook bij de nog bestaande stukken heb ik meest 12/4 voor tafellakens 4/4 voor servetten gemeten. Van de buitengewone maten vond ik alleen 6/4 in een tafellakentje bij Jhr. S. v. V. thans 110 breed (6/4 = 103½) bij 132 lang (2 el gelijk 138) dus in de breedte opge-

1) Den heer BREDIUS dank ik nog verscheidene opgaven. In den zeer rijken en merkwaardigen boedel van PAEDTS VAN SANDHORST te Leiden 1602 (Not. v. D. WUERT) wordt alleen „damastwerck" en „Cruyswerck" genoemd. Er is alle schijn dat „Cruyswerck" de naam is voor de weefsels die ik in Het Huis blz. 4—7 beschreef en in Fig. 2 en Pl. I afbeelde. Misschien is ook zulk een stof bedoeld in „ses Cruysbeelden handdoecken *f* 6.—" van een Leidschen inventaris van 1631, „t Juruysalemse Cruys (1643)" in den boedel te Batesteyn 1646 (O. H. XXVII (1908) blz. 185, „Jeruzalems cruys" (inventaris van 1647 (Het Huis blz. 18 noot) en „Borgoens Cruys" (Dortsche inventaris van 1660), maar dit kunnen ook pellen patronen zijn. Bij de andere daar reeds genoemde namen: „het pinxterblommettie, het kleine roosie, de groote roos gebroocken, de lavendelbloem, het kleijne pavijtie, het groote pavijtie, de ruijt, het naaykussentge, het kleyne ruytie, het haarlems heck, de fijne roos", noem ik nog van 1646 (O. H. XXVII blz. 185) „de Engelsse roos, de Oude lavendelblom, 't Schaeckbordt, de Nieuwe Lavendelblom, de Rosencrans. enckelt Vryeswerck, Veneetse, van Pavye en van Utrechtswerck"; inventaris van 1647: o. a. „dubbele rosencrans, enckele roosgens"; inventaris te Dordrecht, 1660: o. a. „Oyevaersnest, groot Meulenijser, van 't Boerenhecken, cleyn Molenijser, platte lavendelbl."; inventaris te Leiden 1682: o. a. „enkele lavendelbloem, het dobbelsteentie, gekepert lavendel, het hartekransje, pavy enkelt en dubbelt, van 't boere huspot. Allerhande huspot, van 't Spiegeltje, 't roosgen met een cruisgen, pavy met een rant"; inventaris van 1684: o. a. „Nieuwerwetse roos, ronde roosjes, spiegelroosje, een Kattepootje, parelroosje, slingerroos en strickwerck" en inventaris van 1720 o. a.: „'t meniste pluymtje en pape mutsen."

rekt. Ik ken 8/4 alleen nagemaakt door het aan elkander zetten van 4/4 linnen in twee breedten (Het Huis, blz. 35). Geheel onbekend bleven mij 10/4 en 16/4.

De lengte van volle stukken is meest 50 el, maar er komen er ook voor van 54½, 54, 53½, 53, 52½, 52, 51½. Halve stukken meten 26, 25½, 24½, 23, 22. De laatste heeten reeds meest „lap", waarin natuurlijk alle maten kunnen voorkomen. Stukken van 41 zijn er echter ook.

Afgesneden en afgezette tafellakens vind men van zeer uiteenloopende lengte, van ¾ of van 2, 2¼, 2¾, 3, 3¾, 4, 4½, 4¾, 5, 5¼, 5½, 5¾, 6, 6½, 7, 7¼, 7¾, 8, 8½, 8¾, 9, 9¾, 10, 10½ tot 12 en 13¾ el toe.

Dwalen zijn er van 3 ellen, maar ook van 2, 4, 4½, 4¾, 5½, 6½, 8½, 9, 10½ en zelfs 12 el.

Ook de fijnte loopt zeer uiteen. Voor damast komt het meest 22c grof, dan 24c fijn en 29c wat blijkbaar nog fijner moet zijn voor; dan tweemaal 26c en een paar maal 21c. Deze fijnte wordt evenwel meest in „pavy, geridel, lavendel" gemaakt. Ook de zeer grove 18c en 19c, komen allen bij lavendel en pavy voor, zoo goed als het zeer fijne 30c en „fijn fijn" lavendel en pavy zijn en het breede aller fijnste „voetwerck" van 33c en 34c enkel pavye is. AMPZING noemt, blz. 342 „een stuck wit lijwaed, so fijn als hier te lande noyt te voren gezien en was het welke in een 32 gestaen hadde" in 1606 voor zeer hoogen prijs door JACOB JANSZEN SMUYSERS aan PASCHIER LAMERTIJN verkocht, een weefsel van GOVERT WILLEMSEN, die voor de 50 ellen *f* 200.— weefloon had ontvangen.

In het begin van de lijst worden ook wevers genoemd met de patronen die zij geweven hebben. Het zijn meest gestrooide of gezaaide bloem en pavy of lavendel die BARENT, CLAES WILLEMSZ, CLERCK, CLERY, DANIEL VERCRUIJSE, DIRCK LUCASZ, DOMIJN of DOMIJS, JONGHE FRANS of FRANSKEN, GERRIT MELISZ. of MEESZ., GOVAERT, JAN BROER, JAN HENDRICKS (die ook „geridel" leverde), JAN WILLEMSZ. JOOST OOM en JOOST PHILIPS maakten. Alleen van BARENT wordt een ridderstrijd vermeld (misschien Troie), van CAREL, „beloofd lant" van DOMIJN SAVA (SALOMO met de KONINGIN VAN SCHEBA) van FRANS, Bootschap (MARIA bootschap natuurlijk) en van WILLEM MEINERTZOON, Saba en ORPHEUS.

Dit laatste patroon vooral komt zoo dikwijls in dien boedel voor, dat wij geen recht hebben, al die weefsels aan dien eenen wever toe te schrijven. Wij zagen trouwens dat hij zoowel als DOMIJN SALOMO en de KONINGIN VAN SCHEBA geweven heeft, een ander vaak genoemd patroon.

Eenvoudige patronen komen er ook nog enkele andere zonder weversnaam voor als: „steeckt; rosecrans, blom in bant, cleijn bloemken". Over die bloempatronen kan ik weldra beter handelen. Thans eerst over eenige andere.

De historieën worden maar zeer kort aangeduid, misschien niet altijd met

de zelfde namen, zooals nu eens „NABAL" dan „DAVID en ABIGAËL", waarvan „CONINCK DAVID" wel te onderscheiden zal zijn, nu „SABA" of „SAVA" dan „SABA en SALOMON" of enkel „SAELMON" genoemd worden.

Een enkele maal onderscheidt een toevoeging het eene van het andere zoo „Jaghe" of „Jaght" en „Jacht te weten te paert". Maar juist hier wordt de zaak niet helderder door, aangezien in bijna alle jachten een ruiter of een edelvrouw te paard voorkomt en nergens alle jagers bereden zijn.

Ik laat hier de beschrijving der paronen volgen met een aanwijzing, waarom sommige tenminste bepaald Haarlemsche zijn:

Tafellaken br. 212 (12/4) en servetten l. 103, (1½ el) br. 72 (4/4) S. v. H.
rand: ranken met bladeren, druiventrossen en een vogel rondom. In de hoeken een roset.
patroon: br. 30½, h. 140 (tafell.); br. 25 (serv.), Voor een gebouw in Hollandschen renaissance-stijl (± 1600) een man met de handen op de heupen, naast hem een hond en een valkenier, een valk op de hand, een piek in de andere. Op de kant van het dak zit een pauw. Daarnaast staat een boom waarop een groote uil zit. Daarboven een hert met groot gewei, door drie honden aangevallen. Daarboven tusschen de boomen een ruiter, in de eene hand een opgeheven jachthoorn in de andere een zwaard. Daarboven zwanen voor een brug, (Dit laatste alleen op het tafellaken.) Het Huis blz. 36 Pl. XV.

Het zelfde patroon komt in servetten van Baronesse H. T. S. v. B. voor anders afgedeeld in den zelfden rand en ook met andere rand.

Rand: Alleen terzijde, figuren met vogels en bladeren.

De stijl van het gebouw schijnt op Haarlem te wijzen.

Tafellaken, uit twee aan elkander gezette stukken, ieder br. 68 (4/4) bij Jhr. S. v. V.
Rand: terzijde bloemranken, zonder vogels.
Patroon: h. 81. Jacht tusschen boomen. Een jager steekt met een zwijnsspriet een wild zwijn. Daarboven een jager een hert vervolgend, door een hond aangegrepen. Daarboven een jager met een speer een heraldischen leeuw doorstekend. Daarboven een groot hert vervolgd door een hond. Daarboven een ruiter met een zwaard.

Tafellaken l 132, (2 el br.) 110 (6/4) Jhr. S. v. V.
rand terzijde dubbele bloemranken met vogels (o.a. haan en reiger) onder en boven eenvoudig randje.
patroon. Park. Jager met jachthoorn en zwijnsspriet een hond aan den band. Voor hem een wroetend wild zwijn. Daarboven een jager met een bardezaan een hert aanvallend, dat door honden wordt aangegrepen. Daarnaast een pagode, waarnaast een jager, op de knie geleund, met een roer, een vogel schiet. Daarboven een fontein waaromheen wilde dieren (éénhoorn, hert, vliegende pauw, enz.) Daarboven een edelvrouw te paard met grooten hond, een valk in de hand (costuum ± 1600)

Servetten l. 96, (1½ el) br. 77 (4/4) bij Baronnesse H. T. S. v. B.
patroon h 120.

Servetten l. 96 (1½ el) br. 70 4/4 bij Jonkvr. C. D. B.
patroon ingekort h. 90.

Tafellaken br 208 (12/4) Afgebeeld Nordiska Museet 1907, blz. 245, Fig. 1.

De rand wijst naar Haarlem zooals wij later zullen zien. Eenigzins gewijzigd en ingekort komt het patroon nog verder voor [1])

Tafellaken br. 216 (12/4) bij Mevr. B. K.
rand terzijde dubbele gestiliseerde bloemranken.
patroon: h. 105. Jager met jachthoorn en een stuk van een geweer, met brakken. Voor hem een palmboom. Daarboven een hert door honden en een jager met een speer aangevallen. Daarboven een kasteel met pagodeachtige poort, waarnaast een nederbukkende jager schiet; palmboom. Daarboven vijver met watervogels en fontein, waarnaast wilde dieren (o.a. eenhoorn en vliegende pauw) eik (costuum ± 1600).

Wat jonger schijnt alleen het patroon van:

servetten l. 1½, br. 4/4 bij Mevr. H. B. T. H.
rand: rondom eenvoudige bladranken.
patroon: Vrouw te paard met een parasol, achter haar een hondje, voor haar een boom aan den wortel een vogel; boven haar een huis, waarnaast een jager met een grooten hoorn en jachthonden. Daarboven een fontein, waarvan het bovenstuk een dubbele gekroonde adelaar is; op den bak een pauw, daarnaast een jager die een hert jaagt. Boven vliegende vogels.

Een bepaalde aanwijzing voor Haarlemsch werk heb ik hier niet en latere jachtpatronen die in aanmerking zouden komen, ken ik niet.[2]) Ik vond er verscheidene van omstreeks het einde der eeuw of het begin van de volgende, maar waarschijnlijk alle Kortrijksch.

„Schipvaert" of „Scheepkens" heb ik nog niet gevonden. Mogelijk is dat hiermee „Damiate" bedoeld was; maar niet noodzakelijk.

Wat „Boersche roofft" beteekent weet ik niet zeker. Het wordt eenmaal vermeld van 22c fijnte, dus grof, 12/4 breed, als „verrot goet". Waarschijnlijk is geen patroon bedoeld maar boeren garen, roofgaren dus van mindere soort, waarvan dit stuk gemaakt was.

„Bouquet" reeds bij het werk van LAMMERTIN in een rand vermeld, Het Huis blz. 47, vond ik nog niet.

Ook „Charitas" bleef mij onbekend.

Van „Visschen en Crabben" spraken wij reeds. Ik wijs er thans op dat de mythologie hier ten minste in den rand niet ontbreekt en laat de beschrijving volgen.

Servetten l. 104 (1½ el), br. 74 (4/4?) Nederlandsch Museum, legaat GLUISTEEN.
rand: boven, hengelaars aan een water waarin een visscherschuitje, in het midden een garnaal, in de hoeken kreeften. Onder in de zee POSEIDON met zijn drietand een hippocamp berijdend en een TRITON met zwaard en schild bewapend zijn tegenpart bestrijdend, in het midden een krab. In de hoeken krabben. Opzij: visscherschuitje waaronder een visscher in beide handen een mandje met visch, daaronder een krab en twee vischjes.
patroon: h. 37, br. 20½, zeevisschen (rog, bot, steur, enz.), schaaldieren en schelpen. Het herhaalt zich tweemaal in de hoogte en is veel smaller in de verdubbeling dan het vak in den rand.
Afgebeeld Het Huis, blz. 46, Pl. XXI, Fig. 2.

---

[1]) De verschillende stukken heb ik niet gelijktijdig voor mij gehad. [2]) Zie de noot aan het slot.

De stijl van de randen komt nog het naast bij die van de servetten van MAURITS van 1601 en 1604 van den KONING VAN DENEMARKEN van 1602 de oudste zeker Haarlemsche weefsels.

Servet: l. 100 (1½ el) br. 70 (4/4) zeer fijn damast, bij Mevr. O.-P.

rand: boven: I. De gekroonde wapens van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Zutphen, Overijsel, Groningen. II. Hazewinden jagen een zwijn, een hert en hazen tusschen struiken; in de hoeken ornament. III. Zon, scheepsromp, bijbel, rechthoek, passer, sterren, zwaard, graadboog of zonnewijzer, maan; in de hoeken wereld- en hemelbol. Onder III haakbusschen, onduidelijk instrument, kruidhoorn, kanon; in de hoeken rechtlijnig ornament. II. Water met planten en lange brug waarvoor: eend, visch en roeier, verder zwaan, visch en hengelaar, in de hoeken ornament. I. LOF · GOD · IN · WIENS · HANDEN | HIER · ALLE · GHEWELT · STAET | HII · WAECT · OVER · ONS · LANDEN | DOOR · EDELER · STATEN · RAET · daarnaast EN · DOOR · DE · LOFLICKE · DAET | DES · NASSOVWEN · VOL · EEREN | MET · EENDRACHTICH · SAET. | CLEINE · SAKEN · VERMEEREN · Daarnaast het wapen van Haarlem. Terzijde links: I valkenjacht, boven elkander jagers en boomen en reigers door een valk aangevallen; rechts: II wapentropheeën (o. a. met vaandel, trommel, trompetten), I boomen en jagers boven elkander.

patroon: Aan een afgehouwen stam, waaronder · TANDEM · FIT · SVRCVLVS · ARBOR een kleine loot en een opgeschoten, vruchtdragende oranjeboom, waaraan het wapen van Prins MAURITS VAN NASSAU, waarnaast, links, IE · rechts MAINTIENDRAY ⟡ links ✝ NASSAV ✕ onder AN°. · 1601, links en rechts zijn 8 kwartieren; l. Nassau, Hessen, Stolberg, Coninckstein; r. Saksen, Mecklenburg, Coninckstein (ten onrechte in plaats van Hessen), Saksen. Nergens spiegelbeeld.

Servet l. 97 (1½ el) br. 70 (4/4) in mijn bezit.
Geheel hetzelfde, behalve het jaartal 1604. Afgebeeld Het Huis blz. 66, Pl. XXX.

Servetten l. 96 (1½ el), br. 70 (4/4) zeer fijn damast, mijn verzameling. Veiling SCHULMAN, 's Gravenhage, 19. 11 1907.

rand als de servetten van MAURITS met uitzondering van I boven en onder. Daardoor zijn terzijde I en II hooger met meer figuren of tropheeën.

patroon. In het midden het gekroonde wapen van Koning CHRISTIAAN VAN DENEMARKEN en zijn gemalin ANNA KATHARINA VAN BRANDENBURG, daaronder ANNO 1602, daaronder een zelfde gekroond wapenschild met een monogram, samengesteld uit C en AK. Rondom 16 kwartieren (o. a. Denemarken, Noorwegen, Zweden, Sleeswijk, Jutland, IJsland, Holstein, Brandenburg, Pommeren), waarvan 11 in het wapen terug te vinden zijn, in wapenschilden van den zelfden vorm, maar kleiner dan het hoofdwapen, ook gekroond. Geen spiegelbeeld.

In stijl, hoewel veel minder mooi, in weefsel van dezelfde hoedanigheid, glanzend en fijn, sluit zich bij de Visschen de ORPHEUS aan.

Servetten l. 105 (1½ el), br. 72 (4/4) bij wijlen Jhr. Mr. C. H. B.; het zelfde bij Mevr. H. T. S.-D. B.

rand: boven, PLUTO op zijn troon en PROSERPINA (of EVRYDICE?) met CERBERUS. ORPHEUS nadert lierspelend. In de hoeken viool met trompetten. Terzijde randen met bloemen en vogels. Onder ORPHEUS zittend, op wien de Thracische vrouwen toesnellen. In de hoeken een fluitspeler.

Patroon br. 21: ORPHEUS lierspelend onder een boom, om hem heen allerhande dieren. Fig. 3.

Tafellaken l. 2 52 (3¾ el), br. 204 (12/4) bij wijlen Jhr. Mr. C. H. B.

rand: als de servetten, alleen de hoeken verwisseld en in de viool met trompetten de spiegelbeeldhelften verkeerd tegen elkander over gesteld.

patroon br. 22, als de servetten, maar uitgebreider.

Servet l. 101 (1½ el), br. 74 (4/4) grover damast, Nederlandsch Museum, no. 12027.
rand: hoeken jagers met spiets en hond, onder en boven jager met jachtspriet en hoorn, met honden een haas en een hert jagend; in het midden een anjer. Terzijde in het wild loopen de dieren (klein).
patroon: br. 26½, ORPHEUS met de dieren.

Tafellaken l. 230 (3½ [1]), br. 212 (12/4), ook grof, bij wijlen Jhr. Mr. C. H. B.
rand boven pantherkop, waaruit boemranken met vogels (dubbel). Terzijden dubbele ranken met vogels. In de hoeken dubbele adelaar.
patroon: h. 136, br. 30 ORPHEUS met de dieren.

De breedte der patronen 21 (22), 26½, 30 leert ons dat de verhouding der fijnte van het eerste weefsel tot het laatste staat als 7 tot 10 en wel in omgekeerde verhouding als de cijfers bij DAMAST. Daar komt ORPHEUS een paar maal voor van 22c en herhaaldelijk van 24c en 29c. Ik waag dus de veronderstelling dat wij hier in het fijne weefsel 29c voor ons hebben, in het grove 22c, want deze cijfers staan bijna in dezelfde verhouding. Daar tusschen ligt het stuk van het Nederlandsch Museum met een patroon van 26½, wat dus 24c zal moeten zijn. Het patroon zal voor deze fijnte ontworpen zijn. Het komt hier juist tot den rand, waarvoor dus wederzijds de helft van 74 min 53, dat is 9½. overbleef. Voor het fijne weefsel van 29c was het eigenlijk te smal. In grof tafelgoed bedroeg het in de verdubbeling 60 wat veel voorkomt en driemaal herhaald ongeveer 32 voor de twee randen laat. Geheel juist is de verhouding van deze cijfers niet te berekenen. Ook niet wanneer men er rekening mee houdt dat deze servetten van 4/4, dat is 69 tot 72 en 74 in de breedte uitgerekt schijnen te zijn.

Servetten l. 94 (1½ el), br. 72 (4/4) bij Jonkvr. C. D. B.
rand: boven en ter zijde dubbe bloemenranken met vogels. In de hoeken rozen met vierkante harten.
patroon: ORPHEUS met de dieren,

Dit patroon, dat dus met zoo verschillende randen voorkomt, is ook in 1645 gebruikt voor servetten met wapens,

Servetten l. 100 (1½ el), br. 75 (4/4) fijn damast, Nederlandsch Museum, legaat GLUISTEEN en bij Mevr. H B.—T. H.
rand: onder een jager met een stok en een jachthoorn, die met hazewinden een haas jaagt. In het midden een zittend konijntje in een hol. Boven, onderste boven, een jager op één knie die met een kruisboog konijntjes schiet. Zijn hond ligt plat naast hem. In de hoeken rosetten. Terzijde in ornament jagende honden en gejaagde herten.
patroon. In het midden ORPHEUS met de dieren (een deel van het patroon, maar de dieren anders geplaatst) grootendeels vervangen door de gekoppelde wapens van CAMMINGA o OCKINGA, gedekt door een helm met lambrekins als helmteeken een half hert en, onderste boven, aan de bovenzijde GROVESTINS o IONGEMA, gedekt door een helm met lambrekins, helmteeken drie struisveeren, ieder met drie sterren (Grovestins). Naast ieder wapenpaar AN NO / 16 45. Afgebeeld Het Huis, blz. 44, Pl. XX, Fig. 4.

1) Waar het weefsel in de breedte gerekt is, is het in de lengte gekrompen en omgekeerd.

De rand onder en boven vertoont de grootste overeenkomst met dien van den ORPHEUS van het Nederl. Museum en van een gestrooide bloem van 1654, weldra te bespreken, alleen is de richting daar buitenwaarts.

Hierbij behoort een tafellaken zonder jaartal met vele wapens wier samenhang mij niet geheel duidelijk is.

Tafellaken vau fijn damast van Mevr. H. B. T. H.
rand: terzijde gestiliseerde ranken. In de hoeken rosetten. Onder en boven hertenjacht.
patroon: De gekoppelde wapens van: EDZART VAN/ GROVESTINS/ TET · VAN VNEMA; LAES · VAN/ IONGEMA/ LVTS · VAN/ AELVA, de laatste regel in spiegelschrift, en FOPPE · VAN/ GROVESTINS/ IOVCK · VAN/ CAMMINGA en weer opnieuw het eerste stel. Daar tegenover aan de andere zijde: TACO · VAN/ CAMMINGA/ LACIA · VAN/ GROVESTINS; SICCO · VAN/ CAMMINGA/ FED · VAN/ OCKINGA; IOOST · VAN/ OCKINGA/ SAPCK · VAN/ CAMMINGA; TACO · VAN/ CAMMINGA/ RINS · IVVINGA en · SICCO · VAN · / · CAMMINGA · / · VRI · EN · ERF · HEER · / · VAN · AMELANT · CATRIINA · / · VAN · HEERMA · / · VROVW · VAN · / · AMELANNT.

Het blijkt niet duidelijk voor wie het gemaakt is. Het is gemerkt F S V G (FOPPE SIRTEMA VAN GROVESTINS?) zoodat het misschien voor FOPPE VAN GROVESTINS en JOUCK VAN CAMMINGA is geweven.

Natuurlijk komen diergelijke stukken in den boedel niet voor, maar de ORPHEUS waarborgt de herkomst en wij zagen QUIRIJN DAMAST in 1626 damast met wapens leveren.

De rand van de servetten met ORPHEUS bij Jonkvr. C. D. B. stelt ons in de gelegenheid van de verschillende patronen met gestrooide bloem er een ten minste met vrij groote zekerheid aan DAMAST toe te wijzen.

Het is een servetje van zeer fijn glanzend damast, geheel overeenkomend met ORPHEUS en de visschen, zoo niet fijner, al is het patroon vrij grof van teekening. Onder het gaatjesmerk E T C is het jaartal 1646 geborduurd. Men schijnt dit toen meer gedaan te hebben. Ook in den boedel der BREDERODES zagen wij stellen waarbij het jaartal genoemd wordt.

Servet h. 105, br. 0.74 van Mevr. v. S.—T. A. T. V. D. H.
rand: aan de vier zijden dubbele ranken met vogels. In de hoeken rozen met vierkante harten.
patroon: losse bloemen, waaronder vingerhoedskruid en kievitsbloemen en insekten (kapel, glazenmaker, sprinkhanen). Fig. 12[1])

Dezelfde rand, het jaartal en de aard van het weefsel laten geen twijfel of wij hebben hier met een stuk van dezelfde herkomst te doen.

Dat sluit niet uit dat er onder de vele stukken van onzen boedel niet ook andere patronen kunnen zijn voorgekomen.

Maar vier jaar later is b. v. een stuk, dat ik onlangs verkreeg en dat eveneens met den ORPHEUS verband houdt.

---

[1]) Bij de firma M. DE LEEUW & ZOON te Boxtel is dit patroon weer nieuw te krijgen. (No. 375 A).

Servet l. 99 (1½ el), br. 70 (4/4), grof damast.

rand: in de hoeken een wapenschild met een leeuw. Onder en boven jager met hoorn en jachtspriet met honden een haas en een hert jagend, naar buiten gericht, daarboven door dubbele lijnen gescheiden, aan den eenen kant WILLECOM, aan den anderen ANNO 1654, in den buitenrand granaat. Terzijde overigens wilde dieren.

patroon: h. 24, br. 24, gestrooide bloem grof geteekend, losse takjes van bloemen en vruchten, o. a.: peer, granaat, kers, anjer, kievitsbloem. Fig. **13**.

De rand is dezelfde als in den ORPHEUS in het Ned. Museum, die gedeeltelijk met het wapengoed overeenstemt, wat op de wevers van DAMAST wijst. Jammer is dat de beteekenis van wapen en opschrift niet blijken, omdat er geen kleuren zijn aangegeven. Holland heeft zoover ik kon nagaan in 1654 geen gastgeschenk te geven gehad en de Staten zouden allicht fijner linnen geschonken hebben. Het is misschien een geschenk van een heerlijkheid aan een nieuwen ambachtsheer geweest, maar in Holland alleen zijn thans ruim een dozijn plaatsen, die niets dan een leeuw voeren: 's Gravesande, Haarlemmerlieden en Spaarnwoude, Heemskerk, Heenvliet, Lek en Stormpolder, Naaldwijk, Nieuwerkerk op den IJssel, Noordwijk, Noordwijkerhout, Schelluinen, Spanbroek, Vlaardingen, Zuid-Scharwoude, en het zou dus bijna in den blinde zoeken zijn.

Iets later, van 1658 is een gestrooide bloem met de wapens der familie EMMINGA, dat onlangs te Zutphen in veiling kwam, maar dat ik niet zag. Nog met getrooide bloemen in den zelfden geest zijn servetten van Douairiére R. v. K., met strenge vruchtenslingers en het jaartal 1664 in den rand. Later reeds, 1671, maar in stijl toch noch verwant, is het tafelgoed van DIRK TULP en CATHARINA RESTEAU met hun wapens en monogrammen, Het Huis, blz. 10, Pl. III dat ik ook nog bij Douairière R.-v. K. vond én met een kransje én met onbekende wapens, en het servet dat daar zooveel op lijkt van 1685 met het naamcijfer E O B(OETHIUS) afgebeeld, Nordiska Museet 1907, blz. 250, Fig. 5. Daar tusschen, dus omstreeks 1670, zal te plaatsen zijn een servet van Mevr. R., waar de bloemen het midden houden tusschen de vrij gestrooide oudere en de geheel door een gestrengelde latere en er ook nog rozen in de hoeken zijn.

In geest overeenstemmend, hoewel een afwijkend patroon zijn de wingerdranken met de wapens van NASSAV, SCHAGEN, HORNES en THIENNES van MAURITS LODEWIJK, GRAAF VAN NASSAU LA LECQ en ANNA ELISABETH VAN BEIJEREN SCHAGEN, waarschijnlijk in 1681, toch zeker ook wel te Haarlem geweven, Het Huis, blz. 12, Pl. IV.

Hierbij sluit zich volkomen aan een wingerdpatroon zonder wapens:

Dwaal of dekservet: l. 220, br. 79 bij Mevrouw R.-H.
rand: rondom kleine druivenranken met trossen.
patroon: groote druivenranken met trossen.

Zulk een patroon wordt echter bij DAMAST nog niet vermeld.

Ik beschrijf er nog eenige oudere. Een servet dat ik als een ragje ten geschenke kreeg, is na verwant aan de lapjes te Utrecht en het servet van Jonkvr. C. D. B. in Het Huis vermeld, blz. 11. Die patronen zullen wel uit het begin der 17e eeuw zijn, zoo niet ouder, maar kunnen nog lang gemaakt zijn. Fig. 13 is er nog zeer dicht bij.

Lapje in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.
patroen: h. 10½, van eenvoudige takjes, waartusschen een vogeltje, waarschijnlijk 16, 4 in de hoogte, 4? in de breedte. In het midden als afscheiding van het spiegelbeeld een tulp onderste boven.

Lapje in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.
patroon: h. 15, bloem en vruchttakjes, om en om naar rechts en links, waarschijnlijk 16 ten minste maar 4 verschillende in de hoogte en zeker 4 in de breedte.

Servet l. 101 (1½ el), br. 70 (4/4). Geschenk van Mevr. S. B.
rand: smalle gestiliseerde rank met één vogel.
patroon: h. 14, br. 28, bloemtakjes, 24, 4 in de hoogte, 6 in de breedte, om en om één naar boven, één naar beneden, daartusschen één bloem in het midden als afscheiding van het spiegelbeeld.

Een zoodanig werk of het volgende kan, in 1630 vooral, zeer goed als „kleen bloemkijn" zijn aangeduid.

Servetten l. 102 (1½ el), br. 70 (4/4), bij Jonkvr. C. D. B.
rand: ter zijde eenvoudige bloemranken.
patroon: 10 bloemtakjes, 2 in de hoogte, 5 in de breedte met vogels.

Zeker van Haarlemschen oorsprong, en waarschijnlijk van DAMAST afkomstig, is een servet ook van Jonkvr. C. D. B.

Servet l. 99 (1½ el), br. 71 (4/4), bij Jonkvr. C. D. B.
rand: terzijde dubbele gestiliseerde bloemranken. Onder dubbele ranken met vogels gedeeltelijk hetzelfde als in de Maria Boodschap, Het Huis, blz. 42, Pl. XIX); Fig 5. In de hoeken anjer.
patroon: grove natuurlijke bloemen, met enkele insekten.

De onderrand vinden wij terug in de Maria Boodschap.

Servet l. 99 (1½ el), br. 69 (4/4), bij Baronnesse H. T. S.-v. B.
rand: onder en boven patroon van ranken en vogels. Terzijde, figuur gevormd door vier engelen die twee aan twee een doek? houden. In de hoeken mascarons (onderste boven!)
patroon: LVCAS + I, op een tegelvloer MARIA, knielend naast haar ledikant, de hand op de borst, in het midden een bloemvaas voor een kastje. Daarboven de engel een scepter in de hand, voor hem een spreukband met WEEST / GEGROET / MARIA. Daarboven de hemel, met zon en sterren, waaruit licht straalt en een duif nederdaalt. Afgebeeld Het Huis, blz. 42, Pl. XIX. Fig. 5.

Deze servetten zijn volgens overlevering van eigen gesponnen garen. Dat is geen bezwaar, die in Haarlem geweven te rekenen. DAMAST had ook in 1650 naast garens uit Dantzig en Brunswijk, Friesch garen in voorraad.

Het is zooals ik reeds vroeger opmerkte de omwerking van een oud patroon, waarvan twee stukken te Utrecht zijn.

2 lapjes in het Aartsbisschoppelijk Museum te Utrecht.
rand: blokjes.
patroon: h. meer dan 76, br. 17. (ten deele) lucaſ z. Op een geruiten vloer. MARIA knielende tusschen haar huisaltaar en haar lezenaar, voor haar ledikant, waarnaast, boven haar de engel, vóor wien een band met aue gratia – plena —. Boven den engel beginnen wolken en sterren (dan ontbreekt waarschijnlijk de geopende hemel) waarvan onder „Lucas 2' nog wolken en sterren en in het midden de zon zichtbaar zijn.

Dit stuk schijnt ouder dan 1580 en zal dus bezwaarlijk Haarlemsch werk kunnen zijn.

De vreemde zijrand van het latere stuk maakt als geheel een soortgelijken indruk als de zijrand van den ORPHEUS met de wapens van 1645 al is de voorstelling een geheel andere. Deze laatstgenoemde rand kan zeer wel ook ouder dan 1645 zijn. Een diergelijken zag ik geschilderd op een schilderij van omstreeks 1600, Het Huis blz. 15.

Maar geheel gelijk aan den onderrand van de boodschap, en dus in hoofdzaak ook aan dien van de gestrooide bloem zijn de zijranden van het Beloofde land en NABAL. Ook deze vier patronen behooren dus bijeen en zullen wel van DAMAST afkomstig moeten zijn.

Dekservet, l. 192 (2¾ el) br. 70 (4/4) (in tweeën gesneden). Mijn verzameling.
rand: boven en onder en terzijde bloemranken met vogels in verdubbeling. In de hoeken vier bloempjes.
patroon: h. 75, br. 25. NVMERI 13 tusschen lijstwerk, JOSUA en CALEB, elkanders tegenpart, in de eene hand een mand met vruchten, samen een stok dragende waar in het midden een groote druiventros aan hangt; ter zijde een halve granaatboom. Op den achtergrond de burchten en rotssteden van het beloofde land. Daar boven, weer tussehen lijnen NVMERI.ZI. De Joden in de woestijn door slangen gebeten. AARON als hoogepriester en MOZES met opgeheven staf. In het midden de opgerichte koperen slang, op den achtergrond de tent des verbonds. Fig. 6.

Tafellaken: br. 204 (12/4) bij Mevr. V. S.—D. W.
rand; terzijde: ranken met bloemen en vogels in verdubbeling.
patroon: h. 209, br. 39½. Onder een boom zit op een troon NABAL, geflankeerd door een drietal jongelingen die DAVID's boodschap overbrengen. Daaronder een schaapscheerder, die de wol in een mand, in het midden, doet. Daaaronder, tusschen boomen de volgelingen van DAVID, geharnast, met lansen, te paard (of muildier), waaronder DAVID op een strijdros, voor wien ABIGAËL neer knielt, de eene hand op het hart, de andere wijzend op een korf met etenswaren. Ook, in het midden, een groote mand. Daaronder in een eikenbosch een mannetje op een drommedaris, een zweepje in de hand; op den achtergrond een bepakte bok; op den bodem planten. Fig. 7.

In stijl sluiten zich hier bij de overige historiën aan. Wat er verder bij DAMAST gevonden wordt, zijn behalve „Troyens distructie", alles bijbelsche voorstellingen en Troye past geheel bij de overige, vooral bij NABAL.

De beschrijving noemt verder nog: „JOSEPH, Samaritanen, SAVA en SALOMON, ABRAHAM's offerhand, OLIFERNIS, Coninck DAVIDT, Verlooren Soon.

JOZEF, de barmhartige Samaritaan (want het zal toch JEZUS met de Samaritaansche niet kunnen zijn), SALOMO en Koning DAVID ben ik nog niet tegen gekomen. De overige vond ik in patronen, die binnen het tijdvak van DAMAST vallen en zich bij elkander en bij andere werken, hem reeds toegeschreven, aan sluiten. Daarbij voegen zich nog eenige die bij hem niet worden genoemd, maar er toch geheel bij behooren. Ik laat het lijstje volgen zooveel mogelijk naar tijdsorde gerangschikt. Op de Maria Boodschap, het beloofde land en NABAL van omstreeks 1620 volgt Troyens distructie, in stijl zich bij NABAL aansluitend met soortgelijke lijnen tusschen sommige tafereelen als de opschriften van het Beloofde land omsluiten.

Tafellaken br. 2.12 (12/4) van grof damast (22c ?) bij Mevr. O. K.
rand terzijde dubbele ranken met strenge bloemen en enkele vogels.
patroon h. 159, br. 32. RAPTVS. HELENA in een rijk versierd schip, waar de achter en voorsteven door spiegelbeeld gelijk zijn, door ridders omgeven, een man in den mastkorf. Terzijde VENUS in een open rond tempeltje waarbovenop AMOR. Daarboven GRECOR$\overline{V}$: EXERCI / TVS, Grieksche ridders in het kamp. Daarboven OBSITIO ∽ TROIÆ, en de fantastisch gebouwde stad CIVITAS TROIÆ. Daarboven ridders die tegen hun tegenstander strijden („ridderstrit"). Van de gevallene is de middelste recht van voren in het verkort gezien. Daarboven het houten paard en de muur van Troie, die afgebroken wordt. Daarboven HELENA in rijke kleeding een kroon op, van weerszijde aangegrepen door de Grieken. Fig. 8.

De rand is niet dezelfde, maar in dezelfden geest als van de nu volgende stukken.

Tafellaken br. 206 (12/4) bij Jonkvr. E. B.
rand: terzijde dubbele bloemranken, waarin vogels en insekten.
patroon, h. meer dan 309 (onder en boven afgesneden): IACOB zittende die ESAV den schotel linzenmoes geeft. Daarboven ESAV jagende. Dan · 1631 · Daarboven REBECCA aan het ledikant van ISAAC, voor wien IACOB knielt. Het gebraad staat op tafel. Daarboven IACOB slapende en de ladder waarlangs de engelen stijgen en dalen van God den Vader in stralenkrans. Daarboven RACHEL en IACOB bij een put. Daarboven IACOB en LABAN elkander omhelzende. Daarboven IACOB die de stokken in de drinkensbakken van het vee legt. Daarboven RACHEL zittende op de huisgoden. Daarboven LABAN en IACOB. Afgebeeld Het Huis, blz. 38, Pl. XVI.

Tafellaken br. 208 (12/4), van Baronesse R.-D.
rand: terzijde dubbele bloemranken met vogels (o. a. haan en reiger).
patroon h. 178, br. 30. De „verloren" zoon neemt afscheid van zijn vader. Te paard gezeten groet hij hem met zijn hoed met pluimen en neemt zijn erfdeel van hem aan. Op den achtergrond een huis met groote poort. Daarboven de verloren zoon in een priëel aan tafel gezeten tusschen de vrouwen, aan weerszijde een man met grooten knevel, achter wien een vrouw die met een muziekinstrument danst. Daarboven die zelfde vrouwen die hem, in zijn hemd, met een bezem verjagen. Op den achtergrond de herberg. LVCAS (de S in spiegelbeeld) XV · CA. Daarboven onder een boom de verloren zoon neergehurkt bij de varkenstrog, waaruit de varkens eten; op den achtergrond de boerderij. Daarboven de verloren zoon neerknielend voor zijn vader,

die hem omarmt, achter hem een boom; op den achtergrond het huis. Daarboven zijn broeder een spade in de hand, die zich bij zijn vader beklaagt. Achter hem een zelfde boom, op den achtergrond een zelfde huis, maar wat rechts was links. Fig. 9.

Bij dit stuk mag ik niet nalaten te herinneren aan het veel oudere voorbeeld, uit het midden der 16e eeuw, dus niet Haarlemsch, dat hier in is omgewerkt.

Tafellaken br. 12/4, grof damast, bij Baronesse H. T. S.-v. B.
rand enkel smal blokje terzijde.
patroon h. 150, br. 14½. Onder laat-gothischen architectuur-aanduiding de „verloren" zoon afscheid nemend van zijn vader, van wien hij een geldbuidel aanneemt. Daaronder een soortgelijke aanduiding van een gebouw, waaraan een kroon in den vorm van een hertenkop, de verloren zoon aanzittend, geflankeerd door de vrouw die mede aanzit. Daaronder een gothisch woonhuis op den achtergrond, waarvoor de verloren zoon door een vrouw geflankeerd, die hem met een bezem bedreigt. LVCAS · 12. Daaronder een sterk gestiliseerde plant, waarnaast de verloren zoon in hemd en broek met bloote beenen, met een herderstaf, neerknielend en handen vouwend. Daaronder een hangslot boven de varkenstrog, waarnaast de zwijnen, en achter hem het gothische huis van zijn vader. Daaronder de zoon neerknielend, door zijn vader omarmd. (Costuum van ± 1550). Afgebeeld Het Huis, blz. 34, Pl. XIV.

Dezelfde rand als JACOB, hebben SUSANNA, JUDITH en JEZUS met de Samaritaansche, maar enkel. Misschien in de tafellakens ook dubbel.

Servetten br. 70 (4/4), van Mevrouw T. N. T. N.
rand. Terzijde ranken met vogels.
patroon h. 121, DANIEL / XIII. In een tuin met priëelen en vogels, in het midden, in een fontein, zit naakt, behalve een doek over haar schoot, SUSANA; van terzijde grijpen de „boeven" toe, afgebeeld als Joden, met groote neuzen en baarden, in wijde mantels. Daarboven SUSANNA rijk gekleed tusschen de oudsten, die haar beschuldigen, voor de rechtbank, bestaande uit drie rechters aan een tafel, waarnaast gewapenden. Als achtergrond een phantastisch portiek. Daaronder in beeld en spiegelbeeld DANIEL zittend op den rechterstoel, een trawant naast hem, één der oudsten afzonderlijk verhoorend. Daarboven de boeven, naakt uitgekleed, behalve een lendendoek, aan boomstammen gebonden, zich krommend onder de steenworpen der trawanten. Reeds is de grond met steenen bezaait (costuum van ± 1630).

Servet l. 99 (1½ el), br. 73 (4/4), geschenk van Mevrouw V. L. V. D. W.
rand: terzijde ranken met bloemen en vogels.
patroon: (ten deele). De poort van BETHVLIA, waaruit IVDITH met haar dienstmaagd ABRA[1]) gaan naar het kamp. Daarboven in het kamp de tent van HOLOFERNES, waaraan een wachthond gebonden is. Hij zelf zit aan tafel, terwijl JUDITH, mede aangezeten, hem een beker rijkt. Daarboven JUDITH een zwaard in de hand met haar dienstmaagd, ABRAM, het hoofd van HOLOPHERNES in een zak doende. Daarboven in het kamp de tent van HOLOFERNES, wiens lijk daarin, dwarsliggend, half zichtbaar is. Daarboven lijken van krijgsknechten, de middelste recht naar onderen (maar ten deele aanwezig[2])) (costuum ± 1650). Het Huis, bl. 41 Pl. XVIII Fig. 10.

Ook hier is een ouder voorbeeld van omstreeks 1600, dat dus wel Haarlemsch kan zijn, waarvan dit blijkbaar een omwerking is.

Tafellaken br. 210 (12/4) servetten br. 72 (4/4), tafellaken iets grover damast dan de servetten, bij Jhr. W. S.

---

1) HABRA is geen eigennaam maar zooveel als kamenier. 2) Zie de noot aan het slot.

rand; ranken met enkele vogels, dubbel bij het tafellaken.

patroon: h. 137 br. 30 bij het tafellaken 29 bij de servetten. HOLOPHERNES aan tafel zittend bediend door JUDITH, die naast hem zit met een schaal in de hand, onder een rijk versierde tent. Daarboven JUDITH staande, met een groot zwaard in de hand, rijkt aan haar dienstmaagd, die een tasch houdt, het hoofd van HOLOPHERNES. Daarboven een man die om den hoek van het ledikant kijkt in het bed waarop, in verkorting het naakte lijk van HOLOPHERNES zonder hoofd ligt. Daarboven de stad bETVLIA waar bovenop tusschen wimpels het hoofd van HOLOPHERNES op een staak. Naast de stad een geharnast man, ACHIOR, onder een boom.

De tafel van HOLOPHERNES herinnert nog aan die van den verloren zoon.

Hoewel tot nog toe er geen latere omwerking van gevonden is kan ik niet nalaten ook den Simson uit dien vroegen tijd hier in te lasschen.

Tafellaken br. 208 (12/4) zeer grof damast (22c ?) bij Jonkvr. C. DE B.

rand: ter zijde, twee gestiliseerde bloemranken, in spiegelbeeld, met eikels, peeren, honden die een haas vervolgen, een valk die op zijn wild schiet, een konijntje, vogels.

patroon: h. 241 br. 30. SIMSON die een leeuw zijn muil open scheurt in wingerdranken met duiventrossen (een weinig gestiliseerd). Daarboven SIMSON die met de vossen het koren in brand steekt; boven een wingerd. Daarboven SIMSON die met het ezelskinbakken een bende Philistijnen verslaat. Daarboven SIMSON nederknielend tusschen gestiliseerde bloemen, één met wortel. Daarboven IVDICVM · 13 · / CAPIT. Daarboven Gaza en SIMSON die de poort, waarop GASA staat, wegdraagt. Daarboven DALILA + ET + | SAMSON; zij knipt hem de haren. In het midden de Philistijnen achter horden. Daarboven SIMSON die den tempel van DAGON omverrukt. Hij ligt in het midden op zijn knieën en heeft met iedere hand een kolom gebroken. Tusschen de brokken van het instortend tempelgewelf de koppen der Philistijnen (costuum ± 1600).

Maar keeren wij tot onze groep terug.

Tafellaken br. 136 (uit twee stukken servetgoed, 4/4, aan elkander gezet) bij den Heer B. v. H.

rand, dubbele bloemranken met vogels (o. a. een haan en een reiger met een aal in den bek).

patroon: h. 106, JESUS met stralenkrans met de Samaritaansche vrouw bij de put. Daaronder de poort met de stad SICHAR. Daaronder de leerlingen met de eene hand een mand met de andere een grooten korf, in het midden, houdende. IOAN/ · IIII.

Geheel in tijd en in stijl bij de JUDITH en JEZUS met de Samaritaansche, onder anderen in het mooie gebruik van de mand, die wij trouwens ook reeds bij ABIGAËL gevonden hebben, sluit zich hier de bekeering van SAULUS aan. Wel met een soortgelijken maar toch, meen ik, anderen rand. Het komt dan ook niet bij DAMAST voor.

Tafellaken br. , bij Mevr. v. d. P.—P., afkomstig uit de veiling SNOUCK VAN LOOISEN te Enkhuizen.

rand, ter zijde: dubbele gestiliseerde bloemranken met vogels (o. a. haan).

patroon: SAULUS met zijn krijgslieden op weg naar Damascus ter aarde geworpen, aan wien de Heer toeroept SAVLE SAVLE QVID ME PERSEQ: daarboven ACTO | CAP. IX. Daarboven SAULUS blind naar Damaskus geleid. Daarboven DAMASCO, waaruit in een mand PAULUS wordt neergelaten. Daarnaast een boom.

Bij de Haarlemsche herkomst van al deze stukken waaraan niet meer te twijfelen valt, verklaar ik mij dit gebruik van latijn hier niet, tenzij men de patronen met het oog op een sterken uitvoerhandel ontwierp.

Met een nieuwen rand, dien wij nog terug zullen vinden, komt het laatste patroon, dat bij DAMAST vermeld wordt, ABRAHAMS offerande.

Servetten br. 72 (4/4) geschenk van Mevr. v. L. v. D. W.
rand, ter zijde: ranken met bloemen en vruchten (o. a. peer en kersen.)
patroon: ISAAK knielend voor het altaar, een engel houdt het opgeheven zwaard van ABRAHAM vast; een ram tusschen de struiken. Daarboven ABRAHAM die HAGAR verstoot en haar een waterflesch rijkt; tusschen hen in HYSMAEL. Boven het huis van ABRAHAM de woestijn, waarin HAGAR zit te weenen; een engel wijst haar de bron, die achter hem is. Daarboven ISMAEL versmachtend onder een struik, bij een ledige waterflesch. Terzijde de boomen van een bosch. Het Huis, blz. 40 Pl. XVII; Fig. **11**.

Ook van deze voorstelling is er een ouder voorbeeld van omstreeks 1600.

Servet l. 106 (1½ el) br. 74 (4/4) bij Jonkvr. C. D. B.
rand: dubbele bloemranken met vogels, dun geteekend. In de hoeken rozen.
patroon. Onder op den grond zwaardscheede en tulband van ABRAHAM. Daarboven knielend op het hout ISAAK met gevouwen handen. Hij draagt een lang buis, zoodat men zijn broek niet ziet. Boven hem ABRAHAM die hem aan zijn hoofd wil vatten, in de andere hand het opgeheven zwaard, dat een zwevende engel komt grijpen. Daarboven ABRAHAM geknield voor een brandend altaar, een wierookvat in de hand.

Het eerst beschreven stuk zal tot de jongste behooren die in den boedel van DAMAST voorkomen. De elementen van den rand zijn ook gebruikt in 1674 voor het ontzet van Grave.

Tafellakens br. 2.12 (12/4) in servetten l. 109 (11½) el br. 72 (4/4) bij verschillende eigenaars.
rand, ter zijde: bij de tafellakens dubbele, bij de servetten enkele bloemranken met vruchten (peer en kersen.)
patroon. DE BORGHERS VAN GRAEF | DANCKEN SYN HOOGHEYT | VAN HUN VERLOSSINGHE, Daarboven DE MAES, waaraan de vesting D'GRAEF. Daarboven de burgers dankende. Daarboven de Prins te paard, een veldheerstaf in de hand, lauwertakken op zijn hoed. Voor hem een met takken versierde poort op den achtergrond. Boven hem een engeltje met een trompet, dat hem bekranst. Daarboven zijn wapen, omgeven door de orde van den kousenband. Daarnaast als een slinger, komende uit de trompet: LANG LEEFT ONSEN / VICTORIVES EN PRINCE VAN ORANCE. Afgebeeld in Je Maintiendrai II tegenover blz 215 en daarvoor Huis 72 Pl XXXIII.

Misschien is het niet onmogelijk dat de stad Grave reeds een Brabantsch weefsel ten geschenke zou gegeven hebben. De Haarlemsche rand kan naar Brabant zijn meegenomen of daar zijn nagebootst.

Het jongste patroon dat bij de groep met figuren behoort zou ik omstreeks 1660 willen zetten, ook wegens een grootere breedte, te laat dus om nog in den boedel van DAMAST voor te komen.

Servetten l 116, br 90 veiling Muller & Co. 1909[1])
rand, terzijde: bloemvazen en bloemtuilen.

---

[1]) Ik heb er nog enkele stukken van om te ruilen.

Onder en boven smallere, minder strenge bloemtuilen.

patroon: h. 124, br. 23. De huizen der ouders van PYRAMUS en THISBE met den muur waardoor zij spreken. Daarboven THISBE, wachtend bij de fontein. De boomen in het midden vormen, door hun spiegelbeeld een laantje. Daarboven de fontein, in het midden een leeuwin haar sluier verscheurend en THISBE vluchtend, een haasje voor haar uit. Daarboven de fontein weer terzijde en PYRAMUS den sluier oprapend, daarboven de fontein weer in het midden, de moerbezieënboom er naast waaronder THISBE zich boven het lijk van PYRAMUS met zijn zwaard doorsteekt.

De rand staat voorloopig alleen. Het naast te vergelijken is wel het stel met de harten.

Tafellaken en servetten bij Mevr. v. d. P.—P., ongebruikt gekocht in de veiling SNOUCK VAN LOOISEN.

rand: harten waaruit bloemen ontspruiten.

patroon: kleine bloemranken, waartusschen kransen, waarin brandende harten, waarop drie amourtjes hun pijlen richten.

Verder misschien het tafellaken met de jaargetijden waarvan ik den rand ten onrechte voor Kortrijksch zal hebben gehouden, al komen er daar soortgelijke voor, Het Huis blz. 76. Pl XXXV.

Tafellaken bz. 182 (10/4?)

rand: korte gestiliseerde bloemtakken.

patroon: rankenvoluten met bladeren en bloemen, waartusschen amourtjes de vier elementen: AQVA, AER, IGNIS en TERRA voorstellen.

Afgebeeld. Nordiska Museet 1907. blz. 248, Fig. 4.

Het zou volgens een overlevering, die mij weinig geloofwaardig voorkomt, een van de eerste damastweefsels uit Angermanland zijn. Ik vond een zelfde of zeer overeenkomstig tafellaken bij Mevr. O.—P. waarvan mij de juiste beschrijving ontbreekt. Hierbij past weer een servet gemerkt A. o 1745 J(OHAN) G(ARIEL) S(ACK) maar blijkbaar ouder

Servet br. 71 (4/4).

rand, terzijde: bloemenranken

patroon: rankenvoluten met bladeren en bloemen, waarin een engeltje met wingerdkrans en druiventrossen, een vrouw met een vaas met bloemen, een vrouw een ruiker plukkend, een man (niet volledig) Afgebeeld Nordiska Museet 1907 blz 251 Fig. 6.

De rand van dit stuk lijkt op dien van TULP, (1671) en BOETHIUS (1685) het patroon nog meer dan op het voorafgaande, op dat van de werelddeelen.

Tafellaken br. bij Jhr. J. W. S.

rand: in elkander grijpende cartouches met gestiliseerde bloemen.

patroon: h 151 br. 25½. Takken, doorstrengeld, omwonden of versierd, omsluiten als voluten nu rechts, dan links, met bloemen, bladeren en vruchten N. EVROPA, twee mannen met baarden en lange haren een uitgesneden hoed of baret op, stolpkraag, wijde broek en mouwen en twee crevés in hun buis; daarboven N. ASIA. twee wilden met veeren bekleed met pijl en boog, dansend (blijkbaar roodhuiden!); daarboven N. AMERICA, twee mannen in hemden met hoeden met veeren op, een houweel op de schouder (Asiaten?); daarboven N. AFRICA, voor een man in

een rok en gestreept overhemd, met een grooten hoed op, een stok in de hand, danst een ander in nauwe broek en buis en met uitgesneden hoed, met een tamboerijn.

Servetten van het zelfde patroon, br. 25, die ik bij toeval te zien kreeg, waren l 116. br. 87

Ook deze rand heeft dus bloemtakken waarin cartouches en evenzoo het oudste patroon van Londen, waarschijnlijk van 1660.

Servet l. 111 (1⅝?) br. 88 (5/4) bij Douairière H. G.-D.

rand: In elkander grijpende cartouches met gestiliseerde bloemen (in een tafellaken met dezelfde voorstelling bij Mr. H. K. W. zijn door een weeffout de spiegelbeelden verkeerd tegen elkander overgesteld). In de hoeken ovale rozen.

patroon. THE RIVER THAMES met LONDON waarin *old St. Pauls* en *tower*, daarboven een ruiter met commando staf (Karel II?), achter hem een boom, bekranst door een engeltje met een bazuin. Tusschen de engeltjes het wapen van Londen in een krans. Afgebeeld Het Huis blz. 70 Pl. XXXII (met verkeerd bijschrift door verwisseling met de vorige plaat)

In Het Huis wees ik er reeds op hoe dit patroon waarschijnlijk later elders werd nagevolgd. Er is geen aanleiding daarop hier terug te komen. Misschien is er een verschil op te merken tusschen de bloemtakken te Haarlem en te Kortrijk en zijn de eerste natuurlijker, de laatste meer gestiliseerd.

In de gestrooide bloem patronen van Jonkvr. C. D. B. en Mevr. V. S.-T. A. T. V. d. H., Fig. 12, zijn natuurlijke bloemen, zelfs wilde, zooals het vingerhoedskruid, maar voornamelijk toch bolgewassen. In de latere nemen tulpen, ranonkels en lelies wel een belangrijke plaats in maar ontbreken ook rozen en anjers niet.

Het is dezelfde bloemenschat der bloemschilders, van het inlegwerk in paarlemoer van VAN RIJSWIJCK en de borduurwerken in *gros point* uit dien tijd. Zelfs is er een voorbeeld van damast waar de bloemen gestiliseerd zijn in nabootsing van gros point.

Servet l. br. Zeer fijn damast bij Mevr. O.-P.

rand: als *gros point* gestiliseerde bloemen en vruchten, tusschen smalle ornament-randjes. In de hoeken ornament.

patroon gekroond monogram: *S. I. V. D. L.* (?) in lijsten, bloemen, enz. ook als *gros point*, waartusschen in de hoeken in akanthusranken de wapens van SCHIEDAM (l. boven), HAARLEM, (l. onder) DIEPENBROEK (r. b.) VOLLENHOVEN (r. o.) (Ranken en wapens niet in spiegelbeeld).

Onder de patronen met bijbelsche voorstellingen hebben wij enkele leeren kennen, die hoewel uit zijn tijd, in den voorraad van DAMAST niet voorkwamen: JACOB, SUZANNA, de Samaritaansche en PAULUS.[1]) Blijkbaar was hij dus niet de eenige die dergelijk werk aan den man bracht. Wij vonden dan ook een PYRAMUS en THISBE die iets jonger schenen, maar in stijl er toch bij behoorden. Niet onwaarschijnlijk zal ook tot deze groep te rekenen zijn een tafelkleed van Baron D. B. uit de geschiedenis van TOBIAS[2]); misschien ook servetten van den zelfden verzamelaar met voorstellingen uit het leven van JOHANNES DE DOOPER en een

[1]) Zie ook de noot aan het slot.

[2]) *Exposition ouverte à Courtrai du* 13 *au* 27 *Août* 1902, no. 722.

wapen; beladen met drie mispelbloemen en een hoofd met drie *merlettes* en de spreuk *Abstine et sustine* al is het jaartal van deze stukken, 1615, veel vroeger [2]). Gezien heb ik deze damasten niet.

Eenigzins anders staat het met het ijsvermaak in 1662 met Friesche wapens geweven.

Tafellaken br. en servetten l. 101 (1½ el) br. 71 (4/4) fijn damast bij Mevr. S.—B *rand*: enkel blokjes randen,

patroon: In de hoeken twee gekoppelde gekroonde wapens in vierkante omlijsting, waaronder 1 66 2 | DOVWE.V: AYLVA · LV | CIA V: MECKAMA. Daartusschen een man door het ijs gezakt, boven hem een schaatschenrijder op zijn rug gevallen, Daarboven twee paren, het eene wandelend het ander op schaatsen. Daarboven een narreslede met paard. Daarboven een hekje, jongens die rijden, staan, loopen en een meisje in een sleedje. Dan in het midden een kale boom, waarnaast een koek-en-zoopje en weer een deftig wandelend paar. Daarboven tusschen staande mannen, de een op schaatsen, een jongen in een prikslee, verder een schaatsenrijder met een stok. Daarboven het doel van een kolfspel en kolfspelers en een man die zijn schaatsen aanbindt. De bovenste kolfspeler is door midden gesneden, door het omgekeerde patroon van het onderste deel, zoover het naast de ook omgekeerde wapens herhaalt is. Deze snijden een man af met een duwslede, waarvan alleen de voeten en het onderstel te zien zijn. Afgebeeld Het Huis blz. 48 Pl. XXII.

Het fijne damast, de wijze van verdeelen der figuren, herinneren nog aan den ORPHEUS, maar het kan volgens de kleeding niet voor 1640 ontworpen zijn, wel later. Het is het eenige late voorbeeld dat ik heb van de groep waartoe de „landbouwrie" van Lammertin (Het Huis blz. 45) zal behoort hebben.

Zoolang geen nieuwe gegevens te voorschijn komen zal het bezwaarlijk blijven iets omtrent den nabloei der Haarlemsche linnendamastweverij vast te stellen.

De Heer F. LEEFLANG vestigde mijn aandacht op PIETER LANGENDIJK. Deze heeft wel voor de damastwevers geteekend, maar voor zij-damast en wel heeft hij omstreeks 1700 linnendamast naar eigen patronen geweven, maar niet te Haarlem, in den Haag [1]). Ook beginnen reeds in het eind der XVII eeuw Kortrijksche weefsels hier te komen, zooals het beleg van Namen, 1695, en de Vrede van Rijswijk 1697, (Het Huis blz. 71) en stroomen de historische patronen hier binnen na de overwinningen der gealliëerden in den Spaansche successie oorlog (Het Huis blz. 73). Men is daar met soortgelijke voorstellingen al vroeger begonnen. Ongewoon van teekening is een stuk, van 1648 zooals uit de lettercijfers blijkt.

Tafellaken 275 (4 el) br. 274 (16/4.)

rand: gezaaide bloem om een smalle rand, boven en onder met koningskroon waaruit bloemranken ontspruiten; terzijde eenvoudige bloemranken.

patroon: (met de smalle rand servet formaat): In lankwerpig vierkant door „cuirs" omgeven :

---

[1]) T. a. p. no. *725ois*.

[2]) Dr. C. H. Ph. MEIJER. PIETER LANGEDIJK, blz. 15 en 11.

[3]) Messager des sciences et des Arts, 1833, blz. 295.

LEOPOLDVS ARCHIDYX AVSTRIÆ | CIVITATIS POPVLIQVE CORTRACENI | LIBERATOR. Daarboven zijn wapen, door een krans gedekt op een kruis; kleiner links het wapen van Vlaanderen, rechts van Kortrijk, hangende aan de einden der palmtakken, die, door een lint met TIMORE DOMINI gebonden, het portret omgeven van LEOPOLD VAN OOSTENRIJK, ter halver lijve, in wapenrusting, een commandostaf in de hand, blootshoofds. Daarboven een oog in een lauwerkrans, links waarvan een engeltje met een weegschaal, rechts met een brandend lampje. Geen spiegelbeeld. Afgebeeld in den Messagier des sciences et des Arts 1835 tegenover blz. 175.

Reeds meer overeenkomstig de latere teekening is het geschenk van Kortrijk aan DON JAN VAN OOSTENRIJK na het ontzet van Valenciennes in 1656, waarvan het ontwerp aan PIETER VAN MOERKERKE met *f* 50.— betaald werd en dat door JEAN QUARTIER geweven werd, die bijna *f* 7.— de el schijnt gekregen te hebben.

Servet l 135 (2 el) br 86 (5/4?) bij Baron DE B.

rand: terzijde, niet afgescheiden van het patroon: een gevangene, boven wien een wapentrophee, links spiegelbeeld van rechts.

patroon: SALUS met spiegel en slang en MINERVA met gebroken zuil, zittten op akanthus-ornamenten die het wapen van Spanje, door een kroon gedekt en op een Mattheserkruis, omgeven. Daaronder VICTORIA met een olijftak en FAMA met een gedraaide bazuin, vliegende, tezamen een krans houdend boven DON JAN VAN OOSTENRIJK, gezeten op een steigerend paard, zijn veldheerstaf in de hand. Op den achtergrond VALENCIENES. Onder de hoeven van het paard het uitgeschudde lijk van een vijand. Daaronder tusschen palmtakken: SERENISSIMO PRINCIPI | JOANNI AVSTRIACO | HYSPANARVM REGIS FILIO | VALENCENARVM TOTIVSQVE BELGY | LIBERATORI | S. P. Q. CORTRACENVS D.D.CC.Q | 1656. Afgebeeld Mess. des sciences et des Arts 1833, blz. 295.

Daarop volgt, zoover ik zie, het eerst de verovering van Buda, in 1886 [1]), met den HERTOG VAN LOTHARINGEN, Keurvorst van Beijeren, als veldheer.

Het ontwerp van VAN MOERKERBN, het wapen, de ruiter en de stad liggen ook reeds ten grondslag van het Londen van 1660, dat ik voor Haarlemsch houdt en het Grave van 1674 dat of Haarlemsch of Brabantsch zijn zal. Trouwens VAN MOERKERKE kan nauwlijks geheel oorspronkelijk zijn geweest. In mijn jacht nemen reeds ruiter en gebouw een zelfde plaats in als later de veldheer en de stad. Hij heeft er alleen meer een schilderij van gemaakt. Ook die stukken van 1648 en 1656 heb ik niet in handen gehad en het blijkt mij nog zoo weinig hoe Kortrijksch weefsel uit de XVIIe eeuw er wel uitziet.

Dat zulke patronen daar toen niet zeldzaam waren, kan men opmaken uit een latijnsch gedicht in den Messagers des sciences et des Arts. 1833, blz. 297 en vv.: *Regnorum Plausus et Munera in ortu felicisimo principis Hispaniarum* (PHILIPPI PROSPERI, *regis* PHILIPPI IV *filii*) Carmen Joannis Lucari è societate Jesu. Romae 1658, waarin de luiermand van den prins beschreven wordt als van

---

[1]) Exposition etc. no. 710.

[2]) T. a. p. no. 711.

damast, waarin al de overwinningen der Spanjaarden in de Zuidelijke Nederlanden in den tachtigjarigen oorlog en later geweven zijn.

Plus oultre van 1614 en 1618 heb ik boven beschreven, maar dat patroon zal nog wel uit de 16e eeuw zijn. Misschien hoort daarbij de stijve JUDITH en HOLOFERNES met een rand van arabesken, afgebeeld Nordiska Museet 1907, blz. 247 Fig. 3. De arabesken zien er zeer Italinaansch uit en herinneren mij alleen aan den rand van een tafellaken in kruiswerk met damasten? rand afgebeeld op een Venetiaansch schilderij uit het midden der XVIe eeuw in het Museum te Brussel no. 152. Ik weet evenwel niet of men in Italië in dien tijd linnen damast geweven heeft en zou het haast betwijfelen.

Niet gezien heb ik een *Nappe d'autel ou nappe de parade, ornée de sujets symboliques: La porte clause, la Vierge à la licorne, la rose de Jericho, la toison de Gédeon, la vision de St. Jean, les vertus Théologales etc. Commencement du XVIIe siècle* [1]). Dit zal zeker wel Kortrijksch zijn. Evenmin natuurlijk — het is zeer de vraag of het nog wel bestaat, — het tafelgoed in 1617 door het Kortrijksche kapitel van onze lieve Vrouwe geschonken van MAXIMILIEN VILAIN DE GAND bij zijn bevestiging tot bisschop van Doornik [2])

Wel kreeg ik de gelegenheid een servetje uit dien tijd af te beelden, dat misschien toch wel Haarlemsch zal zijn.

Servet l. 99 (1½ el) br. 71 (4/4) fijn damast, bij Mevr, R. H.—T. v. A. v. N.

rand: ter zijde ranken met bloemen en vogels en kleine viervoetige dieren (herten, vossen, honden?) [3])

patroon: LVDOVICVS o ZZ o MARIE/ 16 gekroonde L z4. De beide vorsten, korte gedrongen figuren in koningsmantels met kronen op. Tusschen hun hoofden een gekroonde L, naast hen in het veld, groote en kleine gekroonde lelies. Daarboven het Fransche koningswapen omgeven door de orde van St. Michel, gehouden door engelen, waarnaast een (halve) bloemvaas. Naast de ster van de orde gekroonde dolphijnen. Duarboven op een band LVDOVICVS | DE BOVRBON | XIII, waarboven het wapen van MARIA DE MEDICIS (ten onrechte als windroos), door een koningskroon gedekt, omgeven door een ridderketen van L en leliën samengesteld, door wingerden aan stokken, waartusschen ook de gekroonde L, geflankeerd. Fig. 1.

Kan men soms ook aan Fransch damast, waarvan ik in het geheel niet weet wanneer het een aanvang neemt, denken? Vreemd zou mij daarbij evenwel de ongewone vorm van het wapen van MARIA DE MEDICIS lijken, een fout meer verklaarbaar in Vlaanderen of Holland dan in Frankrijk. Eenigszins vreemd is zeker ook de geheele voorstelling voor 1624 men zou die eer vroeger verwacht hebben. Misschien is het patroon ouder.

---

1) T. a. p. No. 721bis.

2) Hij is niet te verwarren met FRANÇOIS VILAIN DE GAND, Baron DE ROSSINGHIEN die ook Bisschop van Doornik was, maar van 1647—1666, wiens portret van LUCAS FRANÇOIS in het Rijks Museum hangt.

3) Misschien een soortgelijke rand als van den SIMSON boven beschreven.

Meer reden aan Fransch werk te denken zal er allicht zijn bij een tafelkleed, ook van Baron D. B. van 1672 voorstellende *l'église protégeant la France*, maar ook dit ken ik alleen uit de korte vermelding [1])

In het Huis, blz, 77 en 79, heb ik er reeds opgewezen dat in 1750, reeds sedert jaren te Haarlem geen, lijnwaat meer werd geweven en Kortrijk in 1740 in Holland te kampen had met de mededinging van andere landen die jammer genoeg niet genoemd worden. Alleen nog Silezisch linnen meende ik toen in de XVIIIe eeuw te kunnen aanwijzen. Ten onrechte. Reeds in een Naschrift, Het Huis blz. 108—9, kon ik er op wijzen dat deze stoffen Saksisch waren en reeds in 1666, door de gebroeders DE LANGE de damast weverij uit Holland naar de Saksische Lausitz was overgebracht, waar wij ook in 1746 klachten vernemen over het kommervolle bestaan van het bedrijf, door het snel verouderen der patronen Die gegevens dankte ik aan E. KUMSCH *Leinen-Damastmuster des XVII und XVIII Jahrhunderts.*

Toen bleef voor mij de vraag hoe de Silezische damasten er dan uitgezien hadden. Het antwoord geeft zoo ongeveer ZIMMERMAN *Geschichte des Schlesischen Leinengewerbes*, blz. 98 vv. In 1742 werd een poging gedaan de kwijnende linnenweverij in Silezie door het lokken van Saksische damastwevers nieuwen bloei te verschaffen. Van 1744 tot 1757 kwamen er ook, wier voortbrengselen in Pruisen beschermd werden tegen Saksische, Zwitsersche en Fransche waren; evenwel zonder goeden uitslag. Jaren lang bleef de regeering maatregelen nemen om de kooplieden te dwingen Silezisch damast te koopen. Maar alles was te vergeefs. Het bedrijf kwam nooit tot eenigen noemenswaardigen bloei. Zelfs wanneer van 1783 tot 1786 de Silezische linnenweverij haar hoogsten bloei berijkt [2]), klagen de damastwevers nog steen en been [3]). Van eenige beteekenis zijn deze Silezische damasten nooit geworden. En wat er nog was zal een nabootsing van Fransche patronen zijn geweest, zooals in die tijden Frankrijk overal den toon aan gegeven heeft. [4])

Het eenige voordeel van zulk een werkverschaffing van staatswege is, dat men er de rampspoedige geschiedenis later uit de beste bronnen van kan schrijven. Zulke uitmuntende gegevens zullen ons voor de Haarlemsche linnenwerij wel nooit ten dienste staan. Toch ben ik overtuigd dat een nauwgezet onderzoek in de archieven ons omtrent de Haarlemsche linnennijverheid en omtrent de vervanging door de latere zijdeweverij die in de 18e eeuw zulk een vlucht nam nog veel zou kunnen leeren.

---

1) T. a. p. no. 271.
2) ZIMMERMANN, blz. 164.
3) ZIMMERMANN, blz. 160.
4) ZIMMERMANN, blz. 96.

Reeds in de 13e eeuw was er te Haarlem linnenweverij en vlasbouw in de omstreken [1]). De overlevering wil dat omstreeks 1464 het weven van sluiers van Haarlem naar Silezien zou zijn overgebracht [2]). De Haarlemsche bleekerijen waren reeds vroeg beroemd en zijn het gebleven nog lang nadat de eigen geweven stoffen voor ingevoerde hadden plaats gemaakt.

Nu moge er niet zulk een belangrijk boek over de Haarlemsche weverij zijn samen te stellen als het werk van N. W. POSTHUMUS over De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie, ik ben overtuigd dat een opzettelijk onderzoek naar keuren en voorschriften toch nog heel wat aan het licht zou brengen. Mij ontbreekt daartoe de gelegenheid en ik heb mij moeten beperken tot de voortbrengselen, de geschiedenis van de voortbrenging aan anderen overlatend. [3])

---

1) N. W. POSTHUMUS, De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie I, de Middeleeuwen, blz, 12

2) ZIMMERMANN, blz. 9.

3) Gedurende de laatste revisie verkreeg ik toevallig nog verscheiden nieuwe gegevens:

Ik vond nog een tafellaken met de jacht het naast overeenstemmend met dat van Mevr. B. K., maar in bijzonderheden gewijzigd en later van costuum, bovendien met een edelvrouw, een valk op de hand op een galoppeerend paard in costuum uit het midden der XVIIe eeuw. Ook zijn de randen dezelfde als die van de JUDITH Fig. 10 en bijbehoorende weefsels, zoodat dit stuk ook wel bij den voorraad van DAMAST behoort.

Door bemiddeling van den Heer F. A. HOEFER zag ik nog twee servetten met de geschiedenis van JUDITH waaruit blijkt, dat boven de lijken de Israëlieten zijn afgebeeld die ze verslaan vóor de stad en dat verder nog eens BETHVLIA voorkomt waarnaast ACH | IOR een groote krijgsman met zijn armen aan een wijdvertakten boom opgehangen.

Van Mejuffrouw GERDA CEDERBLOM kreeg ik uit het Museum te Stockholm photographiën van servetten met de geschiedenis van ELIA in vijf tafereelen, gemerkt met de letters M H D, twee Zweedsche wapens en het jaartal 1648. De rand passend bij de oudere historiën boven als van DAMAST beschreven, ook de stijl der lange stijve figuren vrij vroeg, maar om het huis met dubbelen trapjesgevel door een pilaster gescheiden toch wel niet vóor 1620 ontstaan.

Mr. N. BEETS vestigde mijn aandacht nog op de opnamen van damast in het Victoria and Albert Museum, maar het mocht mij nog niet gelukken die te zien te krijgen.

NOG IETS OVER
AERNOUT (AERT) VAN DER NEER

DOOR

A. BREDIUS.

In mijn artikel aan dezen grooten kunstenaar gewijd (O. H. 18) heb ik hem „tapper" genoemd, en over zijne tapperij gesproken. Ik wist toen nog niet, dat zijn herbergier-spelen eene voor hem zeer kostbare onderneming was, een „er op of er onder", die hem helaas duur te staan kwam.

Het blijkt nu, dat de schilder 4 Dec. 1658 van JAECQUES VAN KERMT, makelaar, huurde diens huis, staande in de Kalverstraat, voor twee jaren, voor *duizend gulden 's jaers*, en de „twee naest daeraenvolgende jaren voor elffhondert gulden jaerlycx." Bovendien moest hij de achtste penning, *f* 62.— 's jaars, voldoen. De verhuurder belooft allerlei verbeteringen, o. a. een groote kelder, uitkomende aan de straat, „gelijck die van 't Hoff van Hollandt", de luifel af te breken en te maken „een ront verhemelt gelijck voor 't Hoff van Hollandt" enz. Bevende teekent de schilder, als voorzag hij zijn ongeluk.

AERNOUT VAN DER NEER.[1])

[1]) Prot. Not. A. DE JAGER, Amsterdam.

8 Mei 1659 doet de schilder te Overwinter een erfenis ontvangen, van zijn vrouw's oom GODDER GODDERSZ. Veel zal dit niet geweest zijn en er waren vele erfgenamen. [1])

23 Sept. 1660 speelt een verhaal in de herberg van AERT VAN DER NEER genaamd „de Graeff van Holland". Blijkbaar wilde VAN DER NEER het beroemde Hof van Holland overvleugelen en op deze wijze aan de kost komen, die zijn kunst hem niet opbracht. Wij hebben helaas gezien met welke funeste gevolgen!

f 1000.— was voor dien tijd een kolossale huurprijs. JUSTUS DANCKERTSZ, CLEMENDT DE JONGHE betaalden gelijktijdig in de Kalverstraat *f* 450.— à *f* 550.— Nog vroeger had (1639) JAN MIENSE MOLENAER een huis in de Kalverstraat gehuurd voor *f* 450.— Ook al een hooge prijs voor 1639.

Het is eigenaardig hoeveel kunstenaars en kunsthandelaars in de XVIIe eeuw in de Kalverstraat gewoond hebben!

---

[1]) Notaris als voren.

Een staaltje van 16eeuwsche verdraagzaamheid

DOOR

DR. P. C. MOLHUYSEN.

De „nieuwe stijl" door paus GREGORIUS XIII, in Oct. 1582 ingevoerd, werd hier te lande zeer spoedig officiëel aangenomen. In het „Dachbouck", waarin de secretaris van Curatoren der Leidsche Hoogeschool alles wat de Universiteit betrof aanteekende, vind ik tusschen Nov. '82 en '83 deze aanteekening „Leth hier op 't verspringen der tien dagen". Officiëel was het wel, maar niet ieder richtte zich er nog naar; men ziet zelf één zelfde persoon nu eens dezen, dan weer dien stijl in zijn brieven gebruiken; ook wie hier te lande den nieuwen stijl bezigt, dateert, als hij b.v. tijdelijk in Engeland vertoeft, naar den daar nog heerschenden ouden stijl. Tot welke verwarring dit aanleiding kon geven, kan gelukkig niemand zich zoo goed voorstellen als wij Hollanders, die alle gemakken van den dubbelen tijd jaren lang gekend hebben.

Het was dus noodzakelijk — al deed men het ook niet altijd — bij dateeringen te zeggen welken stijl men gebruikte; van daar de toevoegingen: stilo veteri, stilo novo, et nostro, stilo Gregoriano, of, als een felle antipapist zijn hart eens luchten wilde, stilo antichristi, volgens de stijl van den antichrist. d. i. paus

Gregorius. Zoo schrijft in 1639 nog J. VAN DEN BURGH aan HUYGENS, „stilo piscatoris, non Papae."

Een curieus staaltje van dergelijke onverdraagzaamheid geven de hier volgende twee brieven in de Acta van den Senaat der Universiteit te Leiden. De secretaris, VULCANIUS, had het diploma voor doctor in de rechten van een zekeren ALBERTUS DE VEER, die 6 Juni 1585 was gepromoveerd, gedateerd „6 Iunii stilo Gregoriano." DE VEER wilde zich met die bul laten inschrijven als advocaat bij het Hof van Holland, maar het Hof zond haar terug. Immers „zij hadden eerst niet begrepen, wat dat St. Gregoriano toch beteekende, maar hadden ten langen leste vermoed, dat dat wel van paus GREGORIUS, ook BONCOMPAGNI geheeten, zou afgeleid zijn. Maar aangezien ze niet op gezag van dien paus, wiens juk men gelukkig afgeschud had, maar van den Prins dezen nieuwen stijl gebruikten, kon zulk een eerbewijs aan dien paus niet geduld worden, en zonden zij de bul terug om verbeterd te worden".

VULCANIUS' antwoord is beleefd-ironisch. Hij beroept zich op 't gezag van SCALIGER, die ook wel st. Gregoriano in zijn brieven schreef, belooft het Hof voortaan deze aanduiding niet meer te gebruiken en verzekert, dat het Hof gerust kan zijn, daar zijn vergissing uit eerbied voor SCALIGER, en geenszins voor den paus voortsproot. Hij laat vrij duidelijk doorschemeren dat zulke beuzelingen beneden de waardigheid van ontwikkelde mannen zijn.

BRIEF VAN HET HOF VAN HOLLAND AAN DEN LEIDSCHEN SENAAT.

Praeses ac Senatus Curiae Hollandiae Zelandiae
ac Frisiae.

Magnifici Doctissimique Viri.

Exhibuit nobis Doctor ALBERTUS DE VEER Amstelrodamus literas quas ab inclita vestra Academia in doctrinae suae testimonium obtinuit; cumque ex earundem tenore ad praxin se transferre ac de more Curiae nostrae advocatorum albo inscribi peteret, lectis in senatu literis, incidimus in haec postrema verba quae ita habent: „Datum Lugduni Batavorum anno MDLXXXV die vero Iunii sexto, stilo Gregoriano". Admirati novam stili Gregoriani appellationem, tandem a Gregorio pontifice (qui et Boncompange dictus fuit) eam manasse coniecimus. Cum itaque nos non ex Pontificis (cuius iam merito iugum excussimus) sed gloriosae memoriae Principis Aurangiae ac Reipublicae Hollandiae Ordinum iussu novo iam hoc stilo utimur, indignum putavimus tantum etiamnum in hac reformata et libera republica Pontifici honoris tribui. Quam ob causam grapheo nostro, ut vobis, Ampliss. Viri, indicaret mandavimus nos communi consensu

statuisse: *neminem posthac in advocatorum album assumpturos quorum testimoniales literae Gregoriani stili mentionen faciant.*

Supradicti igitur domini Doctoris ALBERTI DE VEER literas remittimus, ut ab Academiae vestrae a secretis verbum illud ultimum emendetur ac in posterum omittatur. His Ampliss. Doctissimique Viri valete, Deusque opt. max. vos servet incolumes. Datum Haghis anno Domini MDLXXXV, die vero mensis Septembris XVIII.

P. HANNEMAN, 1585.

ANTWOORD OP VOORGAANDEN BRIEF.

Amplissimi clarissimique Viri.

Lectis hodie in senatu academico literis vestris quibus stili Gregoriani appellationem publico Doctoris ALBERTI DE VEER apud nos promoti testimonio adiectam improbatis, visum fuit collegio ut publico eorum nomine (quum muneris mei ratione fortassis haec res proxime ad me pertinere videretur) Amplitudini vestrae responderem, sententiam vestram eis probari, curaeque futurum et ea formula deinceps in literis testimonialibus nequaquam usurpetur; neque abs re fore iudicarunt si causam huius appellationis, qua semel tantum quod sciam in publicis literis sum usus, Ampl. V. exponerem. Quae profecto non alia fuit quam quod eam IOS. SCALIGERO, literatorum nostri aevi facile principi (absit dicto invidia) in familiaribus ad amicos epistolis, imo vero, si recte memini, in eo quem *de Emendatione Temporum* scripsit libro, placuisse cognoscerem. Sed quum constet minore periculo quemquam in familiaribus epistolis quam in publicis instrumentis novarum appellationum ac titulorum inventione ingenio suo indulgere posse, tum vero vel sola sententia auctoritasque ampl. senatus vestri merito pro regula habenda, cui consiliorum suorum rationes optime constant. Hoc interim Vobis, Ampliss. Viri, persuasissimum esse cupio, nihil minus mihi propositum fuisse, quam ut hac appellatione Pontificem Romanum honorarem, et quicquid hac in parte erratum fuit, potius singulari meo erga SCALIGERUM quam erga Pontificem studio profectum fuisse. Valete Viri Amplissimi. Lugduni Batavorum 1585.

V. Ampl. addictissimus

B. VULCANIUS.

NIEUWE BIJDRAGEN OVER
JOHANNNES VERMEER (de DELFTSCHE)

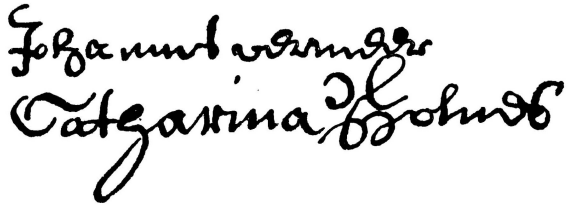
DOOR

A. BREDIUS.

NA mijn artikel in dit tijdschrift [1]) verzamelde ik nog eenige gegevens over VERMEER, tot ik onlangs ook, in het Request aan den Hoogen Raad, de belangrijke mededeeling vond over zijn kunsthandel, en de oorzaken van zijne geldelijke zorgen gedurende zijne 5 of 6 laatste levensjaren.

Ik geloof den velen bewonderaars van dezen grootmeester onzer schilderkunst geen ondienst te doen met het in 't kort afdrukken der belangrijkste dezer aanteekeningen. Ik laat ze in chronologische orde volgen.

30 Nov. 1657. JOHANNES REYNIERSZ VERMEER, Schilder, en CATHARINA REYNIERS BOLNES, zijne huisvrouw, passeeren eene schuldbekentis van *f* 200.— wegens op heden geleend geld. Prot. Not. J. VAN OPHOVEN, Delft. Geteekend:

1) Deel III, p. 217.

14 Jan. 1672. JOHANNES VERMEER verhuurt aan JOHANNES VAN DER MEER zijn huis genaamd „Mechelen", staande aan de Noordzijde van het Marktveld op de Zuidwesthoek van het Oudemanhuissteegje, voor 6 jaren, ingaande 1 Mei e.k. . . . . voor *f* 180.— 's jaars. Not. F. BOOGERT, Delft. Geteekend

25 Januarij 1674. Sr. HENDRICK DE SCHEPPER wonende binnen Amsterdam, transport hebbende van JOHANNES VERMEER, Schilder tot Delft, (zijnde dit transport gepassd te Amsterdam voor Not. OUTGERS 21 Juli 1673) verklaart verkocht te hebben aan . . . . (opengelaten):

2 Obligatiën ten laste van 't gemeene lant van Hollandt en Westvriesland, een van *f* 300.— en een van *f* 500.— samen *f* 800.—, die hij bekent ontvangen te hebben [1])

Request van CATHARINA BOLNES, Wede van JOHANNES VERMEER, in sijn leven Schilder, wonende binnen der Stadt Delft, aan den Hoogen Raad, waarin zij zegt „hoe dat sy Suppliante belast synde *met elff levende kinderen* vermits „de voorn. haere man geduerende desen oirlogh met den Coninck van Vranckrijck „nu eenige jaren herwaarts seer weinich ofte bynae nietwes hebbende konnen „winnen, *oock die Kunst, die hy hadde ingekocht ende waermede hy was handelende*, „*met seer groote schaede heeft moeten uijt sijn handen smijten* tot alimentatie der „voorsz sijne kinderen daerdoor dan soo verre is geraeckt in verloop van „schulden, dat sij Supplte niet machtich is alle haere crediteuren (die geen regard „willen nemen op het voorsz haer groot verlies en quade fortuijn door den voorsz „oorloogh gecauseert") te voldoen . . . verzoekt brieven van cessie die haar 30 April 1676 worden verleend. (Fiat mandement van cessie met committimus.)

---

[1]) Prot. Not. A. LOCK, Amsterdam.

Voorts zijn er nog een groot aantal acten bij den Haagschen Notaris H. T. VAN COESFELT en Not. J. BOOGERT te Delft, verleden, te veel om allen over te nemen. Uit allen blijkt dat de schoonmoeder van VERMEER, Juffrouw MARIA THINS, Wede van REYNIER BOLNES, tamelijk wèlgesteld was. Het vermoeden lag dus wat voor de hand, dat alles met het bankroetje niet in den haak was. 11 Dec. 1676 legt zij daarom expres een verklaring af dat zij „geen goederen „van haar dochter of swager (schoonzoon) JOHANNES VERMEER in fraudem credi- „torium onder haer heeft geslagen." 26 Nov. 1678 machtigt zij den Procureur BOOGAERT te Delft om hare zaken waar te nemen als eyscheresse van preferentie op en jegens de verdere crediteuren van wijlen JOHANNES VERMEER.

In zeer lange Testamenten — 25 Sept. 1676, 6 Jan. 1677 en 24 Jan. 1680 — zegt zij te wonen in den Hage, ten huyse van Jouffen ALEIDIS MAGDALENA en CORNELIA CLEMENTIA VAN ROSENDAEL in het Juffrouw Ida straatje. Erfgenamen zijn de kinderen van JOHANNES VERMEER zalr en hare dochter CATHARINA BOLNES. Deze zal $^1/_6$ vooruit hebben, maar daarvan moet worden afgetrokken „'t gunt sy Testatrice aen hare dochter en desselffs man Sr. JOHAN VERMEER „zalr voor date deses successievelyck heeft verstreckt synde tselve jaerlycx „geweest tsedert den Jaere . . . . (opengelaten) behalve het extraordinaris de „somme van . . . . (opengelaten) en dan noch 't gunt sy Testatrice aen deselve „haere dochter tot haer en derselver kinderen onderhout tsedert 't impetreren van „den mandamente van cessie heeft verstreckt." PIETER DE BYE, Advocaet in den Hage is executeur.

Telkens blijkt weer dat de moeder VERMEER's huishouden voortdurend ondersteund had. JOHANNES VERMEER Jr., de oudste zoon, was student, ondanks al de zorgen zijner moeder. Deze moest 16 Juli 1681 van PIETER VAN BLEECK *f* 400.—, 28 Juli — eenige dagen later slechts — nog *f* 400.— van FRANÇOIS SMAGGE tegen 5 % en 4½ % leenen.

De schoonmoeder van den Schilder bezat o. a. 27 morgen lands onder Oud-Beijerland, die *f* 486.— 's jaars opbrachten. 24 Jan. 1680 stipuleert zij, dat die nooit verkocht, nòch met hypotheken bezwaard mogen worden. De executeurs van haar Testament zullen voor hare dochter CATHARINA BOLNES naar hunne discretie moeten zorgen „daer sy misschien geene genoegsame levensmiddelen „soude konnen suppediteren." Zij zullen haar dus naar behoeven, 't zij per maand, 't zij per vierendeel jaars, de gelden uitreiken. [1])

Eigenaardig is wel, dat reeds kort na het mandament van cessie, (27 Juli 1677) de Heer Mr. HENDRICK VAN DER EEM, Adt van den Hove van Holland,

1) Prot. Not. BOOGERT, Delft.

geassumeerde Voogd over de — nu nog maar „thien" onmondige kinderen van VERMEER, in zijn leven Constryck Schilder . . . . Juffe ALEIDIS MAGDALENA VAN ROSENDAEL machtigt de affaires van diens Weduwe te behartigen en bij de Weeskamer te Gouda *f* 2900.—, een Schuldbrief van *f* 400.—, een Obligatie van *f* 400.— enz. te lichten. Daarentegen belooft 2 April 1678 Juffe MARIA THINS weder een schuld van VERMEER van *f* 1000.— aan de huisvrouw van JACOB ROMBOUTS, JOHANNA KIEFT, voor zooverre die bij haar, MARIA THINS' overlijden nog niet ten volle betaald mocht wezen, uit hare gereedste penningen te laten voldoen, doch niet de opgeloopen rente. VERMEER had die *f* 1000.— in Juli 1675, blijkens acte van Not. J. HELLERUS te Amsterdam, dus een jaar voor zijn dood geleend.

In 1705 was die zorgende moeder, resp. grootmoeder overleden. 27 December van dat jaar machtigt de Heer en Mr. PIETER DE BYE, advocaat voor den Hove van Holland, wegens de kinderen van wijlen JOHANNES VERMEER, als erfgenamen van wijlen Juffrouw MARIA THINS, hunne grootmoeder zalr, een Notaris te Schoonhoven, om aldaar 4 morgen lands te verhuren.

CATHARINA BOLNES was reeds 2 Januari 1688 heel deftig, met 12 dragers te Delft ter aarde besteld. (Men vergelijke de deze gegevens aanvullende stukken in OBREEN's Archief IV, 295—303).

BIJDRAGEN TOT DE BIOGRAPHIE VAN REMBRANDT'S BROEDER

DOOR

A. BREDIUS.

De reeks acten, die hier volgen, laat ons duidelijk achtereenvolgens zien tot hoe lang ADRIAEN HARMENSZ. VAN RHIJN schoenmaker was, hoe het hem te Leiden ging en wanneer hij ongeveer gestorven is. De doodboeken schijnen zijne begrafenis niet te behelzen. Tusschen Augustus 1652 en April 1653 moet hij overleden zijn. Ook blijkt uit een en ander, dat, moge hij al met geldgebrek te kampen gehad hebben, ADRIAEN toch nog niet doodarm gestorven is.

29 July 1626. ADRIAEN HARMENSZ VAN RHYN, Mr. schoenmaecker, wonende binnen Leyden, out omtrent 29 jaren, vertelt voor CORNELIS BOISSENS, dat hij 14 dagen geleden — „sijnde in syn winckel op ten Rhyn bij 't Gasthuijs" — gehoord heeft dat men BOISSENS vrouw uitgescholden heeft enz. [1])

Op een lijstje van *levenden* te Leiden: 1633 (allen nog in levenden lyve syn).
ARYEN HARMENSZ VAN RYN, *schoemaker*. [2])

---

[1]) Prot. Not. VAN GROTELANDE, Leiden.
[2]) Prot. Not. J. VAN VESANEVELT, Leiden.

24 Sept. 1635. Testament van DOMINICUS JANSZ VAN DER PLUYM, Lootgieter, en CORNELIA CORNELISDR. VAN SUYTBROUCK.

ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN is een van de voogden voor moeders zijde. [1])

In de papieren van Mr. CH. DOZY vond ik het volgende:

Ick ondergeschreven beken by desen ontfangen te hebben een som van *f* 8 — 3 — 12 wt handen DYRCK GERRETSZ van wynckelwaeren dye Ick ondergeschreven gelevert heb ten huyssen van LOUWERYS JANSSEN EFFENOP.

Acktum geteyckent den 15 Ocktoober 1636 by my
dit is de 7 quytansy. ADRYAEN VAN RIJN.

In een groot schuldenregister van ANTHONY QUIRIJNSZ BUYTEVEST komt eenige malen voor ADRIAEN HARMANSZ, schoemaker. *f* 14 — 2 — 0. *f* 10.— 1640.[2])

6 Juny 1644. HENRICK JANSZ., Molenaer, contra ADRIJAEN HARMENSZ VAN RIJN.

9 Dec. 1644. BRASSER als voocht over het weeskint van ADRIJAENTGE QUYRYNS contra ADRYAEN HARMENSZ VAN RIJN. [3])

18 Dec. 1645. Machtiging om onder ADRIAEN HARMANSZ VAN RIJN en CLEYMENT LEENDERTSZ, beide molenaars te Leiden te anexeeren soodanige penningen (toebehoorende aan N. N.) als onder hen berustende zijn. [4])

24 Maart 1646. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN bekent *f* 200.— geleend te hebben van de commissaris van de trekschuiten tegens den penning 16.

ELISABETH HARMENSZ VAN RYN is borge. [5])

4 Juny 1646. 25 Febr. 1647. EVA VAN HOOGEVEEN contra ADRYAEN HARMENSZ VAN RYN.

Ged. 20. 7. 1646. Ged. 28. 2. 1647. Vredem. 6 Leiden.

23 Juny 1646. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN, molenaer van de grote Moutmolen vraagt *met vele andere molenaers* afslag van de Verpondingen van de Staten van Hollandt en Westvriesland.

Hij teekent bevende [6]).

---

1) Prot. Not. VAN GROTELANDE, Leiden.
2) Prot. Not. J. VERBURCH, Leiden.
3) Vredemakersboeken, Leiden.
4) Prot. Not. J. VAN STEELANT, Delft.
5) Prot. Not. M. TERSYDEN, Leiden.
6) Prot. Not. C. C. MOY, Leiden.

10 Sept. ARENT HVYBERTSZ contra ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN.
Vredem. boeken Leiden.

28 Juny 1647. Mr. JACOBUS MUNCK, contra ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN om betalinge te hebben 194 gulden over reste van de gereede penningen en de ten eynde hy behoorlijck brieven sal passeren ende sal voldoen de vereeringe bedongen; den ged$_e$ gehoort.
Vredem. boeken Leiden.

1 July 1646. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN (en ELISABETH HARMENSD^R. VAN RYN als borge) hebben *f* 500.— geleend tegen een losrente van 31 gulden 's jaars. Het geld was door *den molenaer* ontvangen, en de zuster teekent *alleen* als *borge!*
ADRIAEN *teekent nu zeer bevende*! [1])

26 July 1647. De schout GAESBEECK contra ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN om betalinge te hebben van 3 gld. ter saecke hy op Sondach heeft gewrocht. De ged^e gehoort, seyde, dat hy de stoepies voldaen heeft door ordre van Burgem^r GROENENDYCK en tselve niet bewijsende sal hy de boete betalen. [2])

6 October 1647 d'eersame WILLEM HARMENSZ VAN RYN, coorencooper binnen Leyden heeft geleend 400 car: guldens tegen den penning zestien zijnde *f* 25.— 's-jaars.... van d'eerbare deuchtrycke THEUNTGEN FINCHENTE VAN DOESWERFF, wed^e van za: d'E. JACOB FRANSZ. VAN SWANEVELT. [3])

17 July 1648. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN bekent schuldig te zijn aan JAN JACOBSZ VAN HEEMSKERCK, houtkooper *f* 240.— voor geleverd hout en voor zekere geaccepteerde assignatie. Rente tegen den penning zestien. [3])

9 Dec. 1648. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN, Molenaer, en CLAES JOPPEN VAN CRANSOM als Testamenteurs en Executeurs in den nagelaten boedel van za: MARIJTGE GEDEONS — rekenen af. ADRIAEN HARMENSZ VAN RHIJN heeft bij slot van rekening meer ontfangen dan uytgegeven — *f* 439 — 12 — 0. Maar V. CRANSOM heeft meer ontvangen *f* 431 — 13 —. Zij zullen dit bedrag verantwoorden naar behooren.
Ick ADRYAEN VAN RHYN.
CLAES JOPPE VAN CRANSOM. [4])

---

1) Prot. Not. C. C. MOY, Leiden.
2) Vredemakersboeken, Leiden.
3) Prot. Not. M. TERSYDEN, Leiden.
4) Prot. Not. J. J. DE HAAS, Leiden.

1648, 1649 herhaaldelijk menschen contra ADRIAEN HARMENSZ VAN RIJN. En ook (30 Juli 1649) contra ELISABETH HARMENS VAN RIJN. [1])

1649. In den boedel van de Wede van den Notaris BILDERBEECQ: ADRIAEN HARMENSZ, molenaer, schuldig 28 gl. 8 st. 8 p. [2])

20 July 1649 zegt ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN out 52 jaar te zijn. [3])

1 Jan. 1650. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN gehuysd en geërfd in de oude vergrootinge aen de Oostzyde van de nieuwe tweede Twelingstraet anders gend de Specksteegh met zyn 3 huysgens [3]).

12 January 1651, de eersame ADRIAEN HARMENSZ VAN RIJN, molenaer, wonende binnen Leyden, verhuurt aan JACOB CLAESZ VAN SPORENBURCH, molenaer, de helft van een coornmoutmolen, van outs genaemt de groote moutmolen, staende op deser stede Vestwalle op het bolwerck by de Witte poort met de helft van alle de gereetschap ... en een schuyt ..... die geduyrende de voorsz. huyr te samen sal werden onderhouden (enz.) van 1 Mey 1651—1 Mey 1653. Voor *f* 312.— 's-jaers, te betalen alle weeck de somme van ses guldens en dat telckens precys .... De huyrder neemt tot synen laste alle sware lasten, die de voorsz. molen by brandt off door eenige wint soude mogen overcomen enz.

Get: Ick ADRYAEN VAN RYN. [4])

8 Dec. 1651. VAN SPORENBURCH doet ten verzoeke van ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN afstand van 1 jaar huur van de helft van diens molen, die dus reeds Mei 1652 expireert. Daarvoor mag hij v. Sp. van 8 Dec. af nu gratis in den molen wonen en krijgt nog *f* 10.— tot een vereering van VAN RYN. Waartegen hij belooft VAN RYN's zoon (off dengeenen die hem believen sal) te werck aen den molen tot Mey toecomende te stellen ende ter weeck betalen de somme van vijff guldens.

Get: Ick ADRYAEN VAN RHYN. [5])

24 April 1652. ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN, coorenmolenaer, heeft aan CORNELIS ARENTSZ, Mr. timmerman, besteed het opmaken van het houtwerk aan twee huizen naast VAN RYN's principale huis, voor *f* 375.— Hij heeft op afbetaling *f* 100.— gegeven, zal *f* 100,— veertien dagen na Mei, en de rest

---

1) Vredemakersboeken, Leiden.
2) Prot. Not. L. VERGEYL, Leiden.
3) Prot. Not. BRASSER, Leiden.
4) Prot. Not. J. VAN CAERDECAMP, Leiden.
5) Prot. Not. J. VAN CAERDECAMP, Leiden.

als het werk af zal zijn betalen. Hij verpand, voor zekerheid, de eerste huurpenningen die van de huizen zullen vervallen.

Get: ADRYAEN VAN RHYN. [1])

9 Augustus 1652. ELISABETH HARMENSDR. VAN RIJN, geassisteert met ADRIAEN HARMENSZ VAN RYN, haar broeder, bekent „uyt 4 jaren verloopen rente van *f* 1200.— aan CORN. JACOBSZ DE HAES schuldig te zijn *f* 300.— „die haer nu ongelegen sijn te voldoen." Zij transporteert daarom de eerste huurpenningen van hare huizen, tot het bedrag van *f* 300.— toe.

De huurders (3) der huizen van E. v. R. beloven de naaste huurpenningen te voldoen aan C. J. DE HAES. [2])

Op huyden den xvjen April Anno xvjc drie en vyftich compareerde voor mij JAN VAN CAERDEKAMP, Not. publ. . . . . ELYSABETH SYMONSDR VAN LEEUWEN, Wede van AERIAEN HARMENSZ VAN RYN, geassisteert by CORNELIS ADRIAENSZ VAN RYN, haere soon als haer bystaende voocht in dezen, dewelcke bekende schuldich te wesen aen den E. CORNELIS SYMONSZ HASEUIS, Capiteyn deser stede schutterie een somme van *hondert ende sevenentsestich guldens en eene stuver* ter saecke van geleverde steen ende calck . . . . . Belovende de voorsz. somme te betalen (met 5 pCt. rente) over een jaer na date off eerder indien sy middelertijt eenige goederen compt te vercoopen. Enz. [3])

16 Mei 1653. De weduwe van ADRIAEN HARMENSZ VAN RIJN bekent *als voren f* 100.— schuldig te zijn over geleverd glas. Zal dit ook over een jaar betalen en 5 pCt. rente geven. Bijna gelijkluidende acte. Zij teekent met een kruisje.

1 Mey 1653. Acte als boven *f* 201 aan PIETER HOLLEBEECQ voor geleverde steen. Zal over een jaar betalen. 5 pCt. rente. [3])

---

1) Prot. Not. M. TERSYDEN, Leiden.
2) Prot. Not. C. VERRUYT, idem.
3) Prot, Not. J. VAN CAERDECAMP, Leiden.

IETS OVER HENDRICK DANCKERTS

DOOR

A. BREDIUS.

HET werk van dezen verdienstelijken portretschilder is uiterst zeldzaam. Bij den Heer MARCELLUS EMANTS te 's-Gravenhage berust een groot doek gem. J. DANCKERTS 1646.

Het stelt Christus voor, de kinderen zegenend.[1]) Het zijn alles familieportretten; de groep is wat met moeite samengesteld, maar de koppen zijn uitnemend, het koloriet is levendig en warm. Rechts een uit een Venetiaansche schilderij gevolgde vrouw, van achteren gezien, knielend, de linker arm in 't verkort, in roodachtig gewaad. Ook het Christus type is italiaansch. Links één naakte jongen, een andere jongen, zittend, met een hondje.

Deze schilder is niet, zooals men algemeen aanneemt, in 1630 geboren, maar reeds omstreeks 1615.

De volgende acte deelt ons dit en nog meer over hem mede. WALPOLE vertelt wel een en ander over zijn broeder HENDRICK, maar zwijgt over JOHANNES, die toch ook in Engeland gewoond schijnt te hebben.

Van hun verblijf te Rome is mij ook niets verders gebleken.

17 April 1676 compareerde . . . . Sr. JACOBUS VAN STEENVOORDE, borger, coopman en Mr. schilder alhier, out ontrent 44 jaren ende Sr. STEVEN VILAEN, mede borger, out ontrent 60 jaeren, ende verclaerden ten versoucke

[1]) Eene afbeelding er van in BIERMANN's Monatshefte für Kunstwissenschaft I pag. 747.

van Sr. LAMBERT RIETRAET gewesen Borgemr enz. . . . van de stadt Maestricht . . . . . ende bij ordine den eersten comparant: dat hij seer wel gekent heeft, ende alsnoch kennende is Srs JOHAN ende HENDRICK DANCKERTS, gebroeders, sonen van JOHAN DANCKERTS DEN OUDEN salr, beijde wonende in Engelant, dewelcke als nu hebben den ouderdom, te weeten JOHAN *van ontrent de* 60 *jaren* en HENDRICK *van ontrent de* 50 *jaren*, naer syn beste kennisse ende onthout, ende dat de voorsz. JOHAN DANCKERTS hem, *als Mr. in de konste van schilderen heeft geïnstrueert ende geleert ende dat hij in den jaere* 1653 *met* HENDRICK *in compagnie heeft gedaen eene voyage naer Roomen, alwaer sij de voorsz. konste hebben geexerceert. ende naer verblijf van eenige jaeren, is hij van daer verreijst tot sijnen broeder in Engelant.* Den voorn. tweede comparant verclaert mede, dat den voorn. JAN DANCKERTS alsnu ook is van den ouderdom van *ontrent de sestich jaren* en HENDRICK ontrent de vijftich jaren, allegerende voor redenen van kennisse, dat hij de moeder van de voorz. DANCKERTS wel heeft gekent, ende met de voorsz. twee gebroeders veel geconverseert ende ommegegaan, hebbende van JOHAN, den outsten ontrent anderhalf jaer geleden uyt Engelant een brieff ontfangen. Enz.[1])

Volgens het Haagsche Gildeboek[2]) kwam hij in 1632 in het St. Lucas Gilde dier stad, en in 1649 had hij er twee leerlingen: JACOB VAN STEENVOORDEN, dien wij hierboven hebben leeren kennen en MICHIEL MELTENS.

Even vóór hij naar Italie ging, werden nog de volgende acten ten zijnen behoeve opgesteld.

7 Maart 1653 compareerden voor schepenen van 's-Gravenhage CORNELIS VAN TIENEN, als curateur van MAERTEN VAN LANGENHOVEN, geadst met J. HAVELAER, Nots., requirant, ter eenre, en JOHAN DANCKAERTS, Mr. Schilder, geadst met JORIS DE BOCK, Vendumr, verweerder, ter andere zijde . . . . . (DANCKERTS neemt aan te bewijzen, dat in plaats van een stuk schilderij onder hem berustende, een ander was uitgeleend en wil alleen dan dit stuk afgeven als hij het uitgeleende terugkrijgt.[3])

De volgende verklaring geeft meer helderheid.

20 Maart 1653 verklaart JAN THEUNISZ VAN DIJCK [out ontrent 20 jaeren] en SYMON VAN LIMBURCH [out ontrent 17 jaren] in den Hage, ten behoeve van Sr. JAN DANCKERTS, dat zij Vrijdag's ll., s' morgens gebracht hebben bij MAERTEN

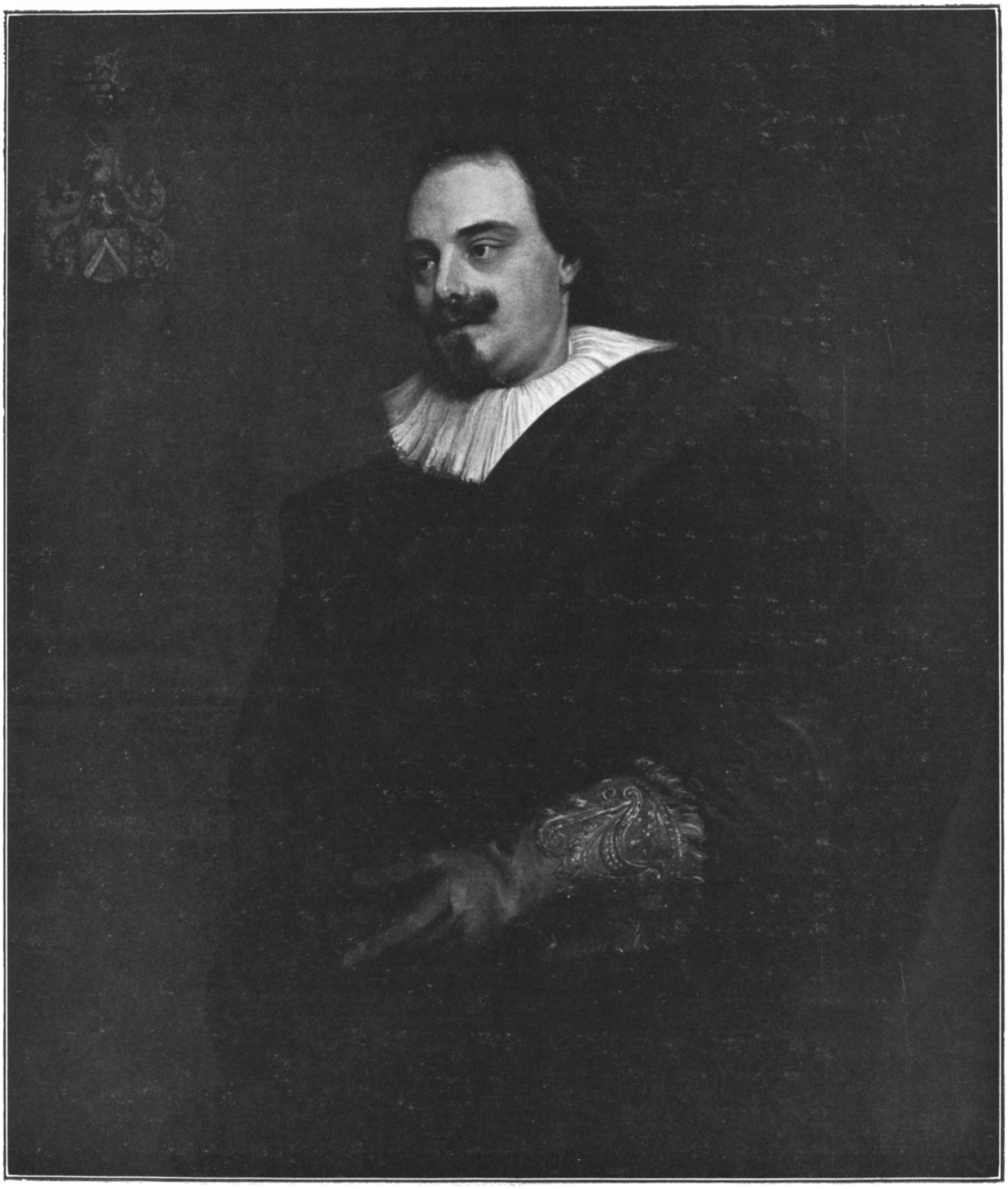
1) Prot. Not. F. VAN ADRICHEM, den Haag.
2) OBREEN's Archief IV.
3) Verbalen, Schepenarchief, den Haag.

LANGENHOVEN [die Maandag daarop uit de Casteleynie „delogierde"] „van „wegen haer Mr. den reqt voornt een stuck schilderie, geschildert by HENDRICK „MUNNEKUS, hem reqt toebehoorende 't welck sij deptен medenamen om ge- „hangen te werden in de plaetse van een stuck schilderie geschildert by PIETER „LELY (opdat de plaetse aldaer niet leedich sou sijn) 't welck sij deposanten „voor haer alsdoen medenamen om bij den voorn. JAN THEUNISZ VAN DIJCK „*gecopieert te werden*; oversulcx kennisse te hebben, dat de voorsz. stucken „schilderie aen wedersijden aen den anderen waren geleent. Enz. [1])"

Die HENDRICK MUNNEKUS is ook een geheel vergeten schilder, die toch ééns een schutterstuk voor de Haag'sche schutterij gemaakt heeft. Dit stuk berustte 1647 nog onvoltooid op zijn atelier; hij had er *f* 900.— voor bedongen. Doch daarover een anderen keer.

---

[1]) Prot. Not. J. HOUTTUYN, den Haag.

PETER STEVENS
by ANTH. VAN DIJCK, Mauritshuis, the Hague.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

The (so-called) Sheffield portrait by van Dijck in the Royal Picture Gallery at the Mauritshuis in the Hague.

BY

ARTHUR LEVESON GOWER. ESQ: F. S. A.

Sometime His Majesty's Secretary of Legation in the Hague.

THE half length portrait of a man painted by VAN DIJCK in the Royal Picture Gallery at the Mauritshuis in the Hague, a reproduction of which figures on the opposite page, was formely in the collection of GOVERT VAN SLINGELANDT, from whence it passed to that of WILLIAM the V. In the catalogue of the last named owner it is stated that the coat of arms hanging from a sculptured lion's head in the left hand top corner of the picture indicates that the picture represents a SHEFFIELD, Duke of BUCKINGHAM. All the later catalogues up till the notice of 1874 have omitted the name of SHEFFIELD and repeated that the portrait in question represented a Duke of BUCKINGHAM. This was manifestly an error, for the Dukedom of Buckingham was only granted by Queen ANNE to JOHN SHEFFIELD in 1703.

The identity of the portrait has been for many years past a question of debate, and it has generally been agreed that it does not represent an Englishman; as the type of face and the dress are not English.

Having lately had the opportunity given me of visiting the Duke of BUCCLEUCH's pictures at Montagu House, I at once noticed amongst the VAN DIJCK

sketches a portrait which struck me as representing the same man as the SHEFFIELD picture at the Mauritshuis in the Hague. This portrait was engraved by LUCAS VORSTERMAN and represents PETER STEVENS, a wealthy citizen of Antwerp and a lover of art, who flourished at the time when VAN DIJCK was painting. I am told by DR. BREDIUS, that PETER STEVENS himself painted landscapes, some of which are to be found in the Picture Gallery of Weimar. Mr. MAX ROOSES, the Conservator of the Plantin Museum at Antwerp, tells me that there can be no doubt as to the identity of the two portraits in the Duke of BUCCLEUCH's Gallery and in the Mauritshuis, and moreover he has discovered that the coat of arms on the portrait in the Hague is the coat of arms of STEVENS, which appears to confirm the identity of the VAN DIJCK portrait in the Mauritshuis beyond doubt. The coat of arms of PETER STEVENS hangs from a sculptured lion's head on a pillar on the left hand of the portrait which is signed at the base: Aetatis suae 37, 1627, ANTo VAN DIJCK, fecit.

In the picture representing VAN DER GEEST's picture gallery, painted by GUILLIAM VAN HAECHT, belonging to Lord HUNTINGFIELD, exhibited at the Winter Exhibition of Old Masters in 1906—07, a man is represented standing in the foreground holding up a small picture in his hand which he is showing to someone standing near him. This appears to me also to represent PETER STEVENS, a friend of CORNELIS VAN DER GEEST, the owner of the picture gallery in question, and is even more like the portrait in the Hague Gallery than that in the Duke of BUCCLEUCH's collection. This gentleman is the only one of the whole party in the picture gallery to wear gloves, and the portrait in the Mauritshuis is also represented wearing gloves.

As it is not very usual for the hands in a portrait to be covered at all, the hands being always considered a feature by the painter, is it not possible that either VAN DIJCK did not paint the hands himself, and that therefore they were not brought into the picture, or that the person represented had some deformity which he wished to conceal, more probably the former, for, if I remember rightly, the sketch portrait of PETER STEVENS in the Duke of BUCCLEUCH's collection is painted with the gloves off.

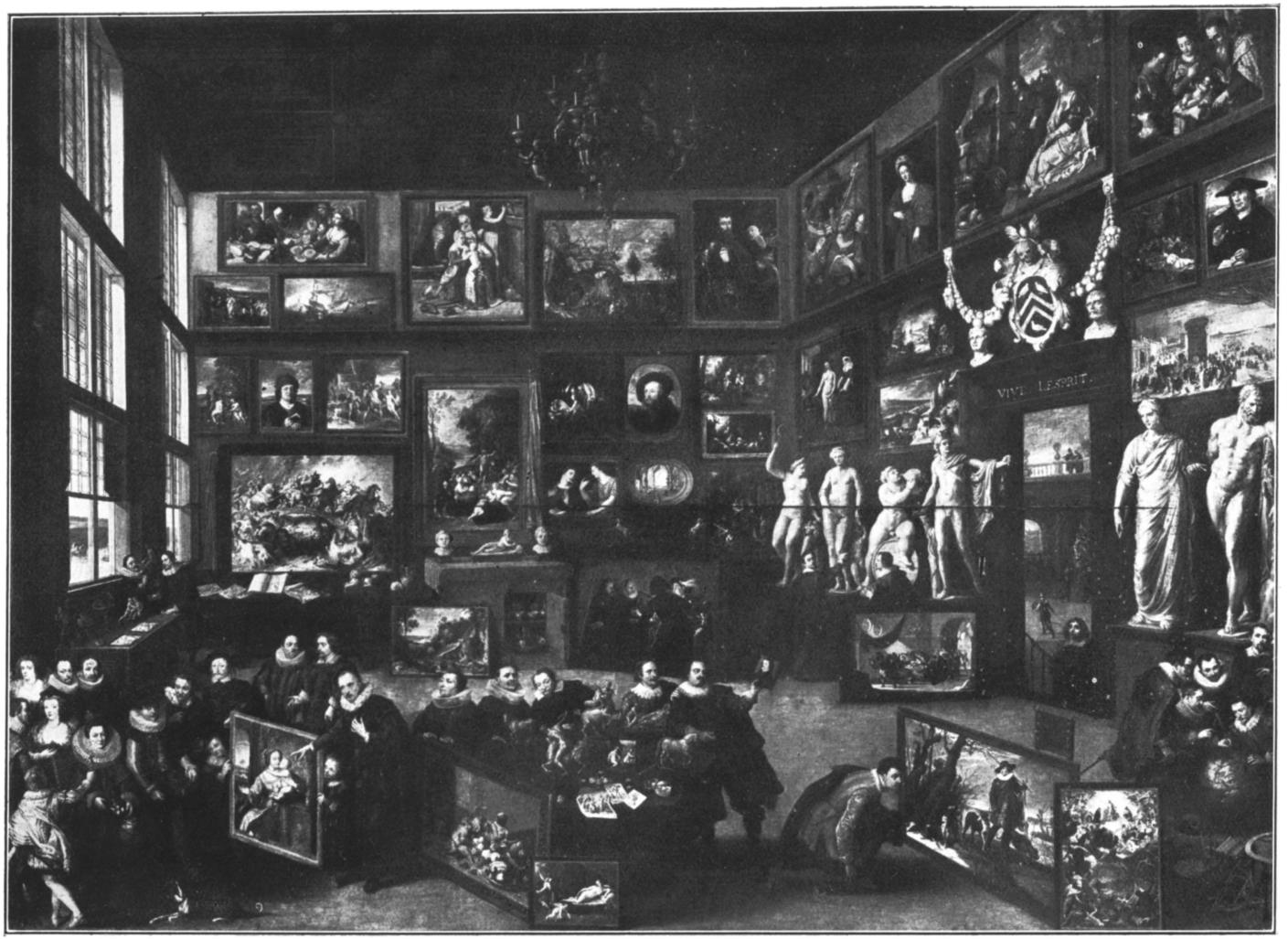
At any rate it seems likely that there is some special reason for the gloves being worn, as the portrait represents PETER STEVENS uncovered, and without a hat in his hand, whereas it would seem more natural that if the gloves were shown in the portrait the hat would appear also; but this is merely a surmise of my own. I may very likely be contradicted by the experience of experts.

As regards the companion portrait in the Mauritshuis which has always

PETER STEVENS.
Sketch by ANTH. VAN DIJCK in the collection of the Duke of Buccleuch.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

GUILLIAM VAN HAECHT.

The picture gallery of CORNELIS VAN DER GEEST. Collection of Lord HUNTINGFIELD.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam

been called that of ANNA WAKE, there is now not the slightest doubt that the portrait does represent this lady, and that she was the wife of PETER STEVENS. Mr. MAX ROOSES finds in the „Inscriptions funéraires de la Province d' Anvers" p. 285, that amongst the memorial stones in the Church of Notre Dame in Antwerp were two stones, one bearing the arms of STEVENS-BOSSCHAERT, the other those of the family of STEVENS quartered with a coat partly worn which was not entirely decypherable, but which could be recognized as that of WAKE. In other places, and on one of the bells of the carillon of Notre Dame are found the arms of STEVENS. On the bell they are accompanied by the inscription:

O Heer Wanneer
Alst u Belieft ende niet eer
PETRUS STEVENS Aedilis Eccl: Cathe:
F. et P. HEMONY Fec. Antw 1655.

which translated reads: Lord when it pleases Thee and not before.

PETER STEVENS Churchwarden of the Cathedral.
Made by F. & P. HEMONY, Antwerp 1655.

In a work by P. GÉNARD entitled „PETER PAUL RUBENS, Aanteekekeningen over den grooten meester en zijn bloedverwanten, 1877" on page 59 we read that ANNA WAKE, daughter of LIONEL WAKE, married on the 12th March 1628 in the Church of Saint Walburgis in Antwerp PETER STEVENS, Almoner of the town, son of ADRIAEN STEVENS and MARY BOSSCHAERT, and that the arms of the WAKE family were or, two bars gules, in chief three torteaux azure.

Mr. MAX ROOSES remarks that as the marriage took place in 1628 VAN DIJCK painted the husband a year before the marriage, and the wife the year of the marriage.

In the WAKE portrait in the Mauritshuis, the coat of arms of WAKE, with a crescent for difference, hangs from a sculptured lion's head on a pillar on the left hand of the portrait, which is signed at the base of the pillar: Aetatis suae 22. An 1628, ANTo VAN DIJCK fecit.

Thus, after wandering about under a wrong name for more than a century, the identity of these pictures has been finally and satisfactorily settled, the mistake in the misnaming of the man's portrait having been probably due to a want of knowledge of heraldry, the SHEFFIELD coat being argent a chevron between three garbs gules, crest a boars head erased at the neck, or, while that of

STEVENS is sable a chevron argent between three garbs, or, crest a unicorns head erased argent.

The confusion may possibly have some connexion with the fact that EDMOND third Baron SHEFFIELD afterwards created Earl of MULGRAVE was Governor of Brielle in 1626. Some amateur herald may have seen the coat of arms on the portrait and jumped at the conclusion that it must be that of SHEFFIELD; although had the coat been carefully examined by an expert, the mistake could never have arisen.

N.B. It has been surmised that the GERBIER family attributed to RUBENS at Windsor Castle may represent the family of PETER STEVENS and not that of BATHASSAR GERBIER as hitherto received, there being a certain resemblance in the man's portrait to that of PETER STEVENS, one of the children also wearing a garment closely resembling that of ANNA WAKE in the VAN DIJCK portrait, and the arms on the vase in the background of the Windsor picture as well as that given in VAN DIJCK's Iconography (WIBIRAL No. 160) being similar to those of the STEVENS family.

As an amateur, I cannot see much resemblance between the man in the Windsor picture and PETER STEVENS, and still less between the lady and ANNA WAKE; but this is a question which must be left for experts to decide after careful comparison, and after ascertaining the description of the coat of arms of GERBIER and the number of children in the family of each. In reference to this latter point, it must be taken into consideration whether RUBENS could possibly have painted the family of STEVENS, who was married in 1628. RUBENS died in 1640; therefore none of the children in the Windsor group, if the children of STEVENS, could possibly be over 11 or 12 years of age, even supposing that the portrait was painted the year of the artist's death. The age therefore of the oldest child represented in the Windsor picture has to be carefully considered. It should also be ascertained whether PETER STEVENS was married more then once, as the Windsor picture rather suggests two families.

Mr. LIONEL CUST in his work on the pictures at Windsor Castle (London. W. HEINEMANN 1906) suggests that the VAN DIJCK portrait in the Mauritshuis may represent GERBIER; but it has been proved beyond a doubt that the portrait in question does represent STEVENS; although as I have said above it yet remains to be conclusively proved whether the socalled GERBIER portraits may not in reality represent STEVENS and his family and it is to be hoped that Mr. CUST may elucidate this point in course of time.

Aet. suae: 37 An. 1627.

Aet. suae: 22. An. 1629.

COATS OF ARMS ON THE (SO-CALLED) SHEFFIELD-WAKE PORTRAITS
by VAN DIJCK at the Mauritshuis in the Hague.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Een reis door Holland in 1736

MEDEGEDEELD DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

BIJ het zoeken naar eene beschrijving van de achttiende eeuwsche schilderijencollectie VAN HETEREN in 's Gravenhage (genoemd in den catalogus van GERARD HOET van 1752, 2e dl. fol. 451) kwam mij in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage het fragment eener reisbeschrijving door Holland in het jaar 1736 in handen.

Het handschrift draagt het nummer 75 H. 28 en is in 1859 aangekocht van de firma MARTINUS NIJHOFF. De schrijver is onbekend. Hij maakte deel uit van een reisgezelschap en behoudens eenige namen die hij noemt, duidt hij zich zelf, zijne metgezellen en gezellinnen slechts met voorletters aan. Het was een adellijk gezelschap, ten minste wij mogen aannemen, dat het „Mr. Le B." en „Mad. La B." vóór de aanvangletters der namen de beteekenis hebben van de titels „Baron en Baronne".

Wij hebben niet de voldoening gehad de anonymiteit des schrijvers en van zijne reisgenooten te kunnen onthullen, wat jammer is, omdat zij tot eene hooge maatschappelijke klasse moeten behoord hebben.

In die dagen werd niet als thans de hand gehouden aan de bepaling, dat

houders van herbergen en logementen opgave moesten doen bij de stedelijke autoriteiten van de vreemdelingen, die intrek namen in hunne logeergelegenheden.

Meer speciaal gold dit voorschrift voor de minder met aardsche goederen gezegende reizigers. De magistraat had er belang bij te voorkomen, dat deze bij een langer verblijf binnen der stede muren, als armlastig ten hare kosten zouden vervallen. Zij wilde hun verblijf kennen, om tot hunne uitzetting over te kunnen gaan, zoodra het bleek dat zij geen middel van bestaan meer hadden.

Eerst sedert de instelling der Bataafsche Republiek gold, uit angst voor verraders of kwaadgezinden, de regel van aangifte der vreemdelingen en nu voor allen zonder onderscheid van stand of rang.

Daar het ons niet ondienstig voorkwam, de lezers van Oud-Holland bekend te maken met het oordeel over ons land van een vreemdeling in lang vervlogen tijden, besloten wij het handschrift hier ter plaatse te publiceeren.

Wij hebben getracht minder juiste opgaven duidelijk te maken, en onvolledige berichten over personen en zaken, door aanteekeningen, die soms wel wat omvangrijk geworden zijn, aan te vullen.

LE VOÏAGE DE HOLLANDE.

Lorsque l'on voïage en bonne compagnie, il faut que quelqu'un de la société se charge de faire le détail de ce qu'on a vû de curieux, pour soulager la mémoire des autres. J'ai entrepris le journal de celuy-ci que ie ferai tant mal, que bien.

Le 19 de Juillet 1736 Mr. Le B. DE R. et Mad. la B. DE P.; Le B. DE F. et Mad. sommes partis de Liège à 7 heures du matin, et arrivé à *St. Trond* verse le midij, où nous rencontrames le Major LAMBRECHT, l'abbé DE CARRACCIOLI, Mr. DE CASTEL SAN PIETRO, et un officier du Regiment d'AREMBOURG, nous y vimes l'Eglise des Recolets à la quelle on travaille encore, elle est d'une telle architecture bien éclairée, mais elle plait moins parcequ'elle est trop longue pour sa largeur, il n'ij a rien d'autre dans cette ville, qui mérite d'être vû, nous arrivames le soire à *Louvain* à l'enseigne de Lempereur, un chacun connoit cette ville, c'est une université fameuse ou l'on envoije les jeunes gens pour étudier, quelques uns de ces Messrs. vinrent nous rendre visite que nous étions encore à souper.

Malines.

Le 20 nous partimes de *Louvain* et ne vîmes rien de remarquable que la belle chaussée que vat à *Malines* à 4 lieues de *Louvain* on en voit la tour dez qu'on est sur la chaussée. Elle est tres haute, d'une figure ancienne, est à cote

elle est de 526 escaliers de hauteur, au somet il y a une galerie d'ou l'on découvre les environs sur tout la ville *d'Anvers*, qui paroit fort bien.

L'église métropolitaine est grande, et fort ancienne, à peu près dans le gout de celle de *Louvain*, eelle des Jésuites est tres remarquable par sa propreté, l'autel est de marbre blan fait à la françoise et la chaire de prédication est d'une sculpture merveilleuse.

Anvers

à 4 lieues de *Malines*.

Ou nous abordames le soire à l'enseigne du grand laboureur, de la nous fûmes voire chez le chanoine *de Licke* un cabinet de peinture des plus superbes. La ville d'Anvers est parfaitement belle, les Bâtimens ij sont magnifiques, les rues extra ordinairement larges, et bien percées; la plus belle est la place de Mer, ce qu'il ij a à voir est l'église des Jésuites et la Bourse.

Il ij avoit à notre auberge trois Anglois à qui il failloit 6 lits pour se rafraichir de l'un à l'autre. Il ij a à *Anvers* une citadelle.

Rotterdam

à 20 lieues *d'Anvers*.

Les 21 nous sommes partis *d'Anvers* à cinq heures et demij du matin pour arriver à *Rotterdam* à 10 heures du soire, route aussi remarquable, qu'elle est pitoyable en passant de grandissimes Bruières qui ont bien l'air de l'ille déserte, dont la princesse étoit de la compagnie, à 8 ou 9 lieues *d'Anvers*. Notre gîte pour le diné fut la maison de poste, infâme gargotte, où après avoir eu pour tout nôtre repas, 4 petis morceaux de laberdane, nous fûmes étrillez comme des Gens, que l'on n'a pas envie de revoire, nos domestiques ieunèrent dans toutes les formes, et nous continuâmes notre route dans un sable échauffé, arrêtant de cabaret en cabarets pour rafraîchir nos cochers, et nous transir d'impatience, aiiant passé la rivière de Breda, nous sommes enfin arrivé sur des digues longues et étroites au *Mordeyke*, fameux par la mort du Prince D'ORANGE, qui s'y est noyé par son imprudence. Le tems étoit calme à notre passage, en sorte que nous fûmes une bonne heure sur le Bateau, à l'autre bord nous trouvâmes des chariots ou, voitures sans suspentes ou nous fûmes ballotez d'une façon à nous casser les côtes, Gens apostés dans les cabarets pour nous vuider la bourse, nous passâmes ensuite la vieille *Meuse*. La B. DE P. restant toujours dans les voitures au risque de se noijer, et voiageant sur des digues étroites et plus hautes que les maisons, dont nous voyons les toits au dessous de nos voitures. Nous sommes venus descendre au bord de la *Meuse* devant *Rotterdam*, bord maudit de Dieu

pour la rapine, et l'envie excessive de ruiner le monde. On nous demande pour paijement de nos voitures, un quart de plus qu'il n'avoit été convenu et s'étant ému une dispute à ce sujet entre Mr. DE S.; notre conducteur et ces èchapez de l'Arabie, la peur saisit nos dames qui s'imaginèrent voire arriver quelque sanglante catastrophe. Le B. DE B. et moy entrâmes sur le champ dans la maison de ces pirates pour dégager notre ami et ces Gens à la vue de l'or étant devenus plus traitables, nous en fûmes quitte en leur laissant notre argent, et notre malédiction. Dans le tems de notre crise La B. DE P. étant restée au bord de la rivière avec deux matelots qui préparoient nos Barques, eut avec eux une Scène rataponique. Elle s'embarquât chargée d'un titre dont elle se seroit bien passèe, nous n'êumes rien à nous reprocher car chacun de nous êut son compte. Enfin la vue de cette belle ville apaisa notre resentiment, et nous entrâmes avec un plaisir extrême dans un port magnifique ou l'on voit quantité de vaisseaux de toute espèce enfin nos barques nous portèrent par les caneaux jusqu'à la porte de notre auberge appellée la Hure de Sanglier où nous soupâmes de bon coeur.

Rotterdam est une grande ville ou règne la propreté Hollandoise connue de tout le monde. Presque toutes les rues sont percées par des cannaux, aux bords desquels sont des rues pavées pour les carosses et des alloirs de briques pour les personnes à pied.

Sur la grande place est la figure D'ERASME faite de bronze posée en sa mémoire par la ville de *Rotterdam.* Un bâtiment remarquable est la bourse, d'une architecture superbe, elle est de pierre grise qu'on nomme la pierre de Bentem, plus dure que la bleue.

Il ij a plusieures Eglises Catholiques placées dans des endroits reculez, où l'on aborde par des petites rues, elles sont pratiquées dans des grandes maisons avec des galleries à plusieurs étages et des places voisinnes pour la quantité des personnes Catholiques Romains, qui habitent cette grande ville. Leur dévotion inspire une onction sensible. Le quenellisme [1]) ij fait aussi des progrés. On m'a montré plusieures Eglises qui sont à ces nouveaux héretiques. Elles sont moins cachées que celles des Romains.

La Haye

à 4 lieues de *Rotterdam.*

Le 22. On vat de *Rotterdam* à *la Haije* par eau si l'on veut. Nous prîmes pour notre voiage des phaétons fort propres et bien suspendus, nous passâmes par *Delphes* à deux lieues et demij de *Rotterdam,* ville célèbre par les tombeaux

1) Quesnelisme, de door de kerk veroordeelde leer van den Jansenist PASQUIER, gestorven in 1719.

superbes qu'on ij voit, et qui attirent la curiosité des étrangers, nous en parlerons plutard. Le chemin de *Delphes* à *la Haije* est une chaussée faite de Briques le long du canal, au bord duquel on voit des maisons de campagnes avec des jardins fort propres et plus beaux les uns, que les autres, on diroit que les gens du Paijs s'empressent à l'envi de diversifier le gôut de tout ce qui se présente à la vue. En 2 heures de tems on arrive par terre de *Rotterdàm* à *la Haije* C'est une ville autant magnifique qu'elle est grande, il n'ij a point de portes. Etant descendus au Reisershof notre auberge au bord d'un grand étang, qui est devant la court, l'envie de voire l'Océan nous conduisit à *Scheveling*, vilage à une demi lieue de *la Haije* au bord de la mer. On y vat à travers d'un bois touffu, où l'on à pratiqué de magnifiques allées de grands arbres qui se joignent par le haut, de manière que par un soleil des plus ardent, on est à l'ombre d'un bout à l'autre.

Le lendemain, 23, après avoir vus plusieurs boutiques, nous sommes partis par de belles allées d'arbres pour voir la maison du bois appartenante au Prince d'ORANGE, chose digne d'être considérée par toutes les personnes curieuses.

L'escalier qui se présente d'abord est fort beau, il est de pierres de tailles si bien jointes qu'on n'ij voit presque point les fentes, tant elles sont artistement ajustées, il y en a sur les palliers de très larges, et jusqu'à 12 ou 14 pieds de longueur.

Les places sont meublées à l'angloise d'une propreté enchantée, presque tout en damas de couleurs différentes, et les ornements relèvent avec plus de gôut que s'ils étoient en broderie d'or ou d'argent.

Le salon à manger est un dôme boisé en architecture peint engris de perle et les ornements d'or. Ce qu'il y a de remarquable est le grand salon dont la lanterne surpasse de beaucoup la hauteur du Bâtiment.

Il est peint en figures qui surpasse le naturel par les plus habiles maîtres. entre autre par RUBENS. Il y a asseurement 20 peintres qui y ont mis la main, l'après-midij nous fûmes voire la Court, qui est un grand édifice, le long du vivier. On ij voit les salles ou s'assemblemt les Etats Généraux, les ambassadeurs et tous les Tribunaux. Ce qu'il ij a de plus beau est la Chambre des Trêves. Le plafond est fait en dôme, dont la peinture est fort belle. Il y en a une autre encore meublée d'une fort rare tapisserie de haute lisse au dessus de la quelle sont des tableaux fait à l'eguille, qui réprésentent une galerie avec des figures. On ij seroit trompé, cet ouvrage égale les pinceaux. Il y a dans la cheminée de cette sale un tableau avec une figure qui représente le Dieu de la Guerre, qui foule aux pieds les loix, les privilèges, les couronnes et même la

thiare. En bas il y a une espèce de Halle garnie tout à l'entour d'un trophée de pavillons, d'étendars, de drapeaux, et de timballes avec des inscriptions au dessous des batailles où ils ont été pris. Il semble que ce soit un trait de la politique des Hollandois d'étaler en public les marques de leur victoires sur différentes puissances pour encourager leurs peuples à maintenir et déffendre leur liberté.

On nous conduisit de là voire la maison forte, ou *Spinhuis*, d'ou nos femmes sortirent heureusement. C'est une espèce de prison où l'on enferme les filles qui se divertissent avec trop d'éclat. Il y en avoit deux fort jolies, et trois autres, qui se disoient leurs appareilleuses. Un chacun peut aller voire ces créatures. Il y a le long de leurs chambres une grande grille de bois, elles viennent s'entretenir, et conter leurs avantures à ceux qui sont curieux de les entendre. Quelques uns badinnent et les agassent de manière que ces endroits sont plus propres à entretenir le libertinage qu'à le reprimer. Elles ij sont ordinairement enfermées pour 2 ans, et les plus jolies en sortent souvent pour entrer en meilleur condition, parce qu'étant vues de tout le monde, il prend envie à quelque riche Hollandois de les mettre en chambre, ou en faire leurs gouvernantes.

Il y avoit aussi ce jour là à la Haije des Comédiens qui faisoient leur première représentation de sorte que le Spectacle étoit superbe par la quantité des personnes des deux sexes, dont les loges étoient ornées, il y avoit plusieurs ambassadeurs et quantité de belles dames, il faut avouer que le sang est beau à *la Haije*. La sale de la Comédie est fort propre, les loges ne sont séparées qu'à hauteur d'appuy, on peut se voir d'un bout à l'autre. Les décorations sont belles sans être magnifiques.

Le 24 nous fûmes voire la maison, et le jardin de Mr. L. C. DE BENTEN [1]) appellée *Zorfliet* sur le chemin de Scheveling, il y a de jolies pièces d'eau et deux cabinets coquillage, dont il y en a un en portique qui offre une fort belle vue, et qui raffraichit par de petites fontaines artificielles ceux à qui l'on a envie de faire pièce. Ce qu'il ij a de plus beau dans ce jardin est l'Orangerie, ou il ij a une grande quantité d'arbres, la serre qui est fort belle est faite en demi cercle. Après avoir diné il nous prit envie d'aller voir le jardin du juive TEXEIRA [2]) à

1) Hiermede is natuurlijk bedoeld het huis Zorgvliet, dat in 1651 door den Raadpensionaris JACOB CATS aangelegd werd. Na diens dood werd het door Koning WILLEM III geschonken aan zijn gunsteling HANS WILLEM BENTINCK, graaf van Portland. In het jaar 1736 was het in het bezit van diens zoon WILLEM, graaf BENTINCK.

2) Na 1743, het geboortejaar van de eenige dochter van WILLEM IV, Prinses CAROLINA, die in 1760 huwde met Prins CARL CHRISTIAN VAN NASSAU—WEILBURG, legde de familie TEIXEIRA een nieuwe buitenplaats aan den Bezuidenhoutschen weg aan. Zij noemde dit verblijf Carolinenburg, naar Prinses CAROLINE, die de familie vaak bezocht en op dit buiten een aangename ontspanning vond.

De buitenplaats der familie TEIXEIRA, Groenendaal genaamd, was gelegen in de vlakte van Waalsdorp en wordt, volgens mededeeling van Mr. C. P. D. PAPE, vermeld in den Nederlandschen Stad- en Dorpbeschrijver, door RS. BAKKER. VIIe deel (Rhijnland) bld. 2. 23 van de Hooge Heerlijkheden van Wassenaar en Zuidwijk, Amsteldam. 1799.

une lieue et demij de la Haije. Il est fort beau, remarquable pour les belles figures de marbe blan, qu'on ij voit. Nous ne nous ij arretâmes pas beaucoup à cause du concert qui se donnoit ce jour là cher Monsr. *Vlisse.* [1])

---

1) Bij dezen Heer VLISSE moeten wij een oogenblik langer stilstaan, wijl hij eene zonderlinge figuur geweest is in de Haagsche wereld van het begin der 18e eeuw en niet beschouwd kon worden als een der beste leden van zijn stam.

Een der aanzienlijkste geslachten onder de Portugeesche Joden in Holland gevestigd, was dat der LOPES. Er waren twee takken dezer familie, de eene tak was die der LOPES SUASSO, de ander die der LOPES BERACHELS of LOPES DE LIZ.

De alom bekende door Koning KAREL II van Spanje tot Baron van *Avernes Le Gras* verhevene Don ISAAC ANTONIO LOPES SUASSO, had een zoon FRANCISCO LOPEZ DE LIZ, gezegd FRANCISCO DE LIZ en dat is de persoon, die onze reiziger bedoelt met Mr. VLISSE, zooals ons werd medegedeeld door den Archivaris van 's Gravenhage Mr. VAN GELDER. Zeer terecht beschrijft onze zegsman hem als een ware Maecenas, die geen kosten schroomde om zijne stadgenooten kunstgenot van het eerste gehalte te verschaffen.

Hij bewoonde het huis in de Korte Voorhout No. 7, waartegenover de Commissaris der Koningin, in Zuid-Holland, de Heer Mr. J. G. PATIJN, verblijf houdt. In den tuin van het perceel moet nog de muziekzaal bestaan, waarvan hier boven sprake is.

„A new travellers companion through the Netherlands. At the Hague, for HENRY SCHEURLEER 1754." 12°." bl. 89, beschrijft zijn huis als volgt:

„The new Voorhout adorned with high trees, and several very beautiful new houses, amongst which „that of Mr. SWARTZO the Iew is the finest. It has two advanced wings, which forms a court in the front „and is one of the handsomest structures in the Hague."

In „A description of Holland: or, the present state of the United Provinces. Wherein is contained, a Particular Account of the Hague..... of the Manner and Customs of the Dutch;..... their Universities, Arts, Sciences, Men of Letters, &c..... London 1743. 8°" vinden wij het volgende omtrent FRANCISCO LOPES DE LIZ.

A few Years ago there was a very grand Scene of Pleasure opened to the inhabitants of the Hague. The opulent and magnificent M. LOPEZ, a Iew, was the Person, who conceived. and actually executed, the vast Design of entertaining the Town with a kind of Opera. With that View he brought from foreign Countries the finest Voices, and best Performers that were to be had, with every Thing else that conld contribute to the Perfection and Grandeur of his Entertainement. The most illustrious Strangers, the ministers of State, the foreign Ministers and others of the highest Quality resorted to his House, to partage of the elegant Pleasure that generous Person at infinite Expences provided for them. They were received there in a Hall, or large Room, magnificently adorned and illuminated. The Musick was judiciously disposed in an adjoining Apartment, scarce inferior to the other in Beauty. Refreshments of all kinds were served about by Footmen in splended Liveries. Whole Operas were not sung; but only select Parts, and French Cantates. This new Entertainment, whilst it lasted, so interely ruined the Play-house, that it was shut up and the actors were reduced to seek their Bread elsewhere. The Nobility had lost all Taste for any Diversion, except that given them once a Weeh by the Magnificent Iew. But as the Palate is soonest cloy'd with the richest Meats. the Mind of Man presently furfeits with the most exquisite Pleasures. The Taste of the Assembly changed, and the Number that went to the Entertainment, decreased exceedingly. LOPEZ's spirit was too great to stay till be saw himself quite abandoned; and with the Politeness, which accompanies all his Actions, he did that, which the Company in general ought in Grattitude to have done in regard to him. He thanked the remaining few for the Honour they had done him, and closed the Scene.

Dezelfde schrijver zegt iets verder over de Portugeesche Joden in 's Gravenhage: The Jews live more splendidly here than any where else. Messrs SWARTZO (SUASSO) DULIS (LOPEZ DE LIZ) D'ACOSTA (who died last Year in London immensely rich) and TEXEYRA, would do Honour to Christianity in some Sense and almost force us to envy the Synagogue the Possession of such extraordinary merit.

LOPEZ DE LIZ leidde een buitengewoon verkwistend leven en verteerde te 's Gravenhage zoo wel als te Parijs, waar hij lang verblijf hield, fabelachtige sommen, zoodat hij, naar wij meenen, door zijn schoonzoon SUASSO onder curateele werd gesteld.

Hij overleed te Brussel.

Zijn leven en zijne daden worden in het volgende anonieme werkje beschreven: Mémoires anecdotes pour servir á l'histoire de M. DULIZ. Et la suite de ses aventures, après le catastrophe de celle de Mademoiselle PÉLISSIER actrice de l'Opera de Paris. Londres, 1739. 8vo.

Il a fait de deux chambres un salon, qu'il a élevé en dôme, parceque les étages etoient trop bas. Du reste il est d'une belle architecture et doré superbement. Ce concert est composé d'environ 20 personnes, il y a des actrices à qui Mr. VLISSE donne juisqu'a 3 milles florins, le moindre des pensionnaires en a mille.

Le 25 jour de St. Jacques après avoir entendu la messe aux carmes françois [1]) et vus à Scheveling la mer agitée, nous sommes revenus à notre auberge faire un mauvais repas. L'après diné étant monté en carosse nous fîmes un tour de quattre lienes, et commençames par voir *Sion*.

Sion [2])

est le plus beau jardin que nous eussions vus jusqu'alors. Il est de 36 arpans et

---

In de bibliographie des Ouvrages relatifs à l'amour, aux femmes et au mariage lezen wij in dl. III bl. 112 over dit werkje:

Ce DULIZ était un juif très-riche, qui fut le héros de diverses anecdotes fort scandaleuses. On trouve sur lui un article dans la Biographie Universelle, tome LXIII. Voir aussi les Mélanges de BOISJOURDAIN tome II, page 376. BERNARD (GENTIL BERNARD) parle de l'orgie de Mlle PELISSIER dans une pièce de vers tome II, pag. 207 de l'édition de ses oeuvres, de FAYOLLE, 1804.

In deze Memoires anecdotes speelt het opzienbarende avontuur van LOPEZ DE LIZ met de zangeres MARIE PELISSIER een belangrijken rol.

Zij debuteerde in 1722 met buitengewoon succes in de Académie royale de musique te Parijs, en meer nog door haar schoonheid dan door hare muzikale talenten bracht zij het publiek in verrukking. De schandaalkronieken uit die dagen hielden zich druk met haar bezig, want bij haar tijdgenooten bezat zij den roep de eerste te zijn voor het spel maar ook de eerste voor de liefde.

LOPEZ DE LIZ, aangetrokken tot alles wat de opera en haar dienaressen betrof, kwam met haar in aanraking, en hij schonk haar zulke fabelachtige sommen, dat zij de rijkste actrice van Parijs werd. Na den dood van ADRIENNE LECOUVREUR in 1730 kocht zij de door deze nagelatene costumes en kleinodiën voor veertigduizend écus. LOPEZ had de onvoorzichtigheid haar voor het costuum in La Folie in het Carnaval et la Folie van DESTOUCHES diamanten te leenen ter waarde van 120,000 francs. Hij zag zijne sieraden nooit terug en reeds deze zaak maakte eenig gerucht.

Hij vervolgde haar voor de rechtbank en er zou juist uitspraak in de zaak gedaan worden, toen hij genoodzaakt was naar Holland terug te keeren. LOPEZ had vernomen dat de musicus FRANCOEUR zich ook verheugde in de gunst van de schoone PÉLISSIER. Om zich te wreken gaf LOPEZ aan een van zijn bedienden bevel, vitriool te werpen op het te verleidelijke gelaat zijner ontrouwe minnares en een dracht stokslagen te laten neêrkomen op de schouders van den musicus. De handlanger van LOPEZ, JOINVILLE geheeten, had het ongeluk onwetend te zijn in de edele schrijfkunst. Hij moest zijn briefwisseling daarom laten voeren door een openbaar schrijver, zooals in die dagen gebruikelijk was. Deze doorzag het complot en gaf er de justitie kennis van, zoodat JOINVILLE gearresteerd en veroordeeld werd om levend te worden geradbraakt. Dit vonnis werd den 9 Mei 1731 ten uitvoer gebracht. LOPEZ DE LIZ werd bij verstek tot dezelfde straf veroordeeld. De dag waarop het oordeel ten uitvoer werd gelegd en men zijn beeltenis op de place de Greve vernielde, had hij de onbeschaamdheid om te 's Gravenhage een groot festijn te geven, als viering van het feit dat met hem te Parijs had moeten plaats hebben.

Dit zeer zeldzame boekje is in het bezit van den bekenden muziekhistoricus, den Heer D. F. SCHEURLEER, die eene 2e uitgave heeft voorbereid van: MOZARTS' verblijf in Nederland en het muziekleven aldaar in de laatste helft der 18e eeuw. 's Grav., 1883. 8°. In dit nieuwe werk worden talrijke aan het licht gebrachte wetenswaardigheden omtrent LOPEZ DE LIZ, als kunstbeschermer medegedeeld.

1) Waarschijnlijk de kerk in de Lorre- of Assendelftstraat, waar de dienst in het Fransch gehouden werd en die door de aanzienlijke Katholieken bezocht werd.

2) De buitenplaats Sion was het voormalige klooster van de Reguliere Kanunniken gelegen ten Noord Westen van Delft op den hoek van de Kerstange en de Zwet. De kloosterlingen behoorden tot de orde der Augustijnen. Toen ERASMUS zijne ouders verloren had, bestemden zijne voogden hem tot het geestelijke

appartient a Monsr de HOGENDORPF. La premiere chose, qui se présente à la vue de sa maison est un beau et grand parterre, qui imite la broderie. Il est pratiqué en espèce de boulingrin, qui se termine au bout en demij rond, les bandes du talus sont de broderie, en buis diversifié de couleur, le tout entouré d'une haije de charmille extrêmement haute et bordé tout à l'entonr d'un canal très large d'un eau fort belle sur lequel il ij a un petit vaisseau de 32 pièces de canon, et plus loin un ijaht avec lequel on peut se rendre dans le canal qui vat à La Haije. Le jardin qui est percé de grandes allées, et de beaux portiques offre des points de vue magnifique. Il ij a encore dans le même jardin quantité de belles pièces d'eau; on y voit aussi des animaux de toute espèce entrautre une chèvre des Indes, qui est très-familière, beaucoup d'oijseaux et de canards de toutes espèces, des faisans en quantité. On ij voit aussi des pintardes, enfin c'est un bijou. On ne peut en sortir pour les différentes curiosités qui arrêtent à chaque instant.

De la nous fûmes a *Delft* voire les Eglises qui ont autrefois apartenus aux Catholiques Romains. Dans la principale est le superbe Mausolée d'un Prince d'Orange grand oncle de celuij d'àpresent. Il est soutenu par 20 ou 24 collones de marbre du brezil tiré des carières ou l'on prend l'or, on en voit des veines dans les colonnes dont ie vient de parler. A la façe on voit la statue du Prince en bronze armé et assis. Son casque à ses pieds, son épée au côté et le baton de général en mains. C'est une figure achevée et remarquable par sa béauté, on voit entre les 2 épaules le coup de balle qu'il reçut lorsqu'il fût assassiné par un espagnol à l'hotel de ville. Derrière celle-cij est une autre figure du prince en marbre blan couché sur son tombeau avec un chien à ses pieds. On rapporte quelque chose de singulier de la fidelité de cet animal. Le prince étant blessé à mort, l'assassin cherchat à se sauver, et fût se cacher dans un trou ou l'on mettoit le fumier. Le chien fut le trouver à la piste, et se mit à aboijer jusqu'a ce que l'on vint saisir ce malheureux, il vint ensuite se remettre

---

leven en omstreeks 1486 nam hij zijn intrek in het klooster Sijon. Hij voelde geen roeping voor het kloosterleven en volgde een anderen weg.

Op 30 Januari 1544 vernielde een hevige brand het grootste gedeelte van het convent. Men schreef het onheil toe aan de kwaadwilligheid van onbekende personen en naderhand viel de verdenking op een van de priesters geboortig uit Schoonhoven. Het klooster werd daarna weêr opgebouwd, doch na het einde der Spaansche overheersching en de daarop gevolgde omkeer van religie, gesloopt. Op de plaats werd een heerlijke hofstede gevestigd en een lusthuis gebouwd, dat opnieuw door brand te gronde ging. De in het reisverhaal beschreven bezitting der familie HOGENDORP is in het begin van de 18e eeuw door PIETER VAN CAL in prent gebracht, en men ziet daarop de vijver met het opgetuigde scheepje, dat de bezoekers zoo in verrukking bracht. Deze prent berust in het Rijksprentenkabinet en draagt het volgende onderschrift.

„Afbeelding van het adelycke Huis Zion met sijn Partairens, Vijvers, Thuijnen en Boschen, toebehoorende „aan de wel Ed: geb: Heer VAN HOGENDORP, Ontfanger Generaal der Vereenigde Nederlanden, misgaders „Drossaert en Hoogh dijc-graef der Stadt en Baronnie van Steenbergen &ca. P. v. Cal. Delin. Fecit et Ex."

aux pieds de son maître, d'ou il ne voulu bouger et se laisser mourir de faim. Derrière cette figure entre les derniers pilliers est la renomée, magnifique pièce de bronze. Elle se soutient sur la plante d'un pied quoij qu'elle pèse 2200 Livres, chose tout à fait rare. C'est qu'elle est panchée ensorte qu'il faut que ce soit par le moijen de l'équilibre qu'elle se soutienne de cette façon. On voit aux 4 coins du mausolée 4 autres figures de bronze dont l'une représente la justice, les autres la liberté, la prudence, et la réligion.

Dans une autre se voit le mausolée de l'amiral TROMP d'un marbre fort beau, et bien ouvragé. On ij remarque ses conquetes gravées sur le marbre blan, les tropheés en sont magnifiques.

Le 27 nous avons passé notre tems à nous promener par la ville, et a *Scheveling*.

Le 28 nous quittames la belle ville de *la Haye* avec regret. Nous nous embarquames pour *Amsterdam* sur l'yaht de la province de *Delft* p. du pavillon de l'Etat. Monsr. DE WASSENAR nous fit la politesse de nous le cèder jusqu'à Utrecht. Il y a de *La Haije* à Amsterdam 12 lieues. Nous partimes à 6 heures du matin sur le canal qui vat a *Leijde*. Il est bordé des deux côtez d'une quantité de maisons avec leurs jardins d'une propreté enchantée. On ij voit presque dans tous des belles figures dorées, qui font plaisir à la vue. A 4 lieues *la Haye* est la ville de *Leiden* qui ne cède gueres en propreté aux autres ville d'Holande. Elle est percée par de cannaux comme *La Haye* et *Rotterdam*. Dans cette ville est le fameux medecin BOERHAVE que nous fumes voire en passant. La B. de P. le consultat pour un accident que sa vivacité et son tempérament rendent pour elle inévitable. Si bien qu'il refusa son avis. En partant de Leijden toujours sur des cannaux au bords desquels la vue est satisfaite par la diversité des maisons et des beaux jardins, nous sommes arrivé a *Alphen* pour avitailler notre flotte. C'étoit l'heur de midy, la compagnie qui avoit grand apetit se fit d'abord aporter d'une auberge qu'on pent nomer l'Etrille une sorte de ragout holandois, dont on fait la sauce tant beure. Avis aux voiageurs de ne pas manger en Hollande de poissons de rivière, car en chargant notre flotte de vivres nous nous debarassames de notre argent.

Amsterdam
à 12 lieues de *la Haije*.

Nous arrivames à huit heures au faubourg d'*Amsterdam* et nous passames par un canal dont l'eau noire et puante mellée avec l'odeur des tourbes nous faisoit hausser le coeur. Enfin notre yaht qui arbore du pavillon de *Delft* nous portat à la porte de notre auberge au bruit du cannon que l'on entendoit du

coté de la mer à cause d'un combat [1]) naval, qui se donnoit ce jour là par plaisir, il dependit de nous de croise que c'étoit en notre honneur.

Notre auberge s'appelle le *double* [2]) nous verons à la fin de la description d'Amsterdam ce qui en serat. Pour moij j'ij suis entré avec moins de plaisir que dans aucune autre ville de la Hollande.

29. Le lendemain, la nuit étant passée non sans bruit pour la quantité d'étrangers qui avoient logé à notre auberge et qui devoient partir à toute heure, et de grand matin nous nous levames peu satisfait d'une serenade fâcheuse de ceux qui parcoururent la maison, et nous avoient empeché de dormir. Facheux incident pour une bonne compagnie, quand on n'a pas reposé, l'esprit en souffre pour la gaijété, surtout chez les dames. Le 29 etoit un dimanche, jour consacré à Dieu. Nous fummes entendre la messe aux Recolets, une des 30 Eglises qu'il ij a à *Amsterdam*, car on peut dire que le nombre des Catholiques Romains surpasse de beaucoup celuij de toutes les autres religions. On fut voire les Kouakers [3]) et ensuite une maison ou l'on montre toute sorte de rareté tant en hommes qu'en animaux. [4]) Nous y vimes un géant, et un lion qui quoy qu'agé seulement de 5 ans étoit déja formidable. Une servante l'obligeoit de sauter le batton, ce qu'il faisoit de fort mauvaise graçe, puisqu'avant d'obéir il rugissoit d'un ton terrible, et se mettoit dans une colère à faire trembler. Il a cependant beaucoup de douceur et de docilité pour sa maitresse qui l'a élevé qu'il n'étoit pas plus gros qu'un chat, et le portoit dans son tabelier.

L'hotel de ville d'*Amsterdam*.

On y entre par 7 portes qui représente les 7 provinces. Elles commniquent premierement aux souterains qui sont magnifiques voutez sur des pilliers. Directement à l'entrée on voit 3 magnifiques pièces de marbre blanc en guise de tableaux d'une grande étendue dont l'une représente le jugement de Salomon. On monte ensuite des deux cotez par de grandissimes escaliers un peu obscures au superbe salon. Il est revetu de marbre blau, et l'architecture de l'ordre corinthien avec des ornements et des trophées superbes. Le pavé est de marbres de différentes couleurs avec 3 mappes monde très grandes. Celle du milieu représente le firmament avec toutes les étoiles et les signes du zodiaque. Les

---

1) Van dit spiegelgevecht op het IJ voor Amsterdam op 28 Juli 1736 hebben wij niets kunnen vinden n het Amsterdamsche gemeente-archief en de mededeeling van onzen reiziger berust dus waarschijnlijk op eene dwaling.

2) Hiermede wordt zonder twijfel „de Doelen" bedoeld.

3) Onze berichtgever meent hiermede ongetwijfeld de Kwakers, die te Amsterdam op de Keizersgracht in 1665 eene kleine gemeente hadden gesticht.

4) Blau-Jan op de Kloveniersburgwal.

4 coins du salon sont percé pour de magnifiques alloirs aussi revêtu de marbre blan, dans chaques perspectives desquels sont de grandes pintures des plus habiles maîtres. Le long de ces alloirs sont les conseaux, et différentes chambres richement meublées, et au dessus de chaque portes sont des groupes et des figures de marbre blan, qui font allusion à l'employ de chacune de ses chambres. Les figures du grand salon sont de même, à la reserve que celles du second étage au dessus de la première corniche sont de bois peint en blan pour imiter le marbre. Les places d'enhaut sont meublées de grandes peintures qui représente les histoires de Hollande, et du duc D'ALBA.

Au dessus de cet édifice est une grande lanterne ou l'on a placé l'horloge avec son carillon, d'ou l'on découvre toute la ville d'Amsterdam. Elle forme une espèce de rond du coté de la terre et se termine en cintre du coté de la mer. C'est un tres-beau point de vue. On découvre la mer que l'on voit chargée de vaisseaux de toute espèce aussi loin que la vue peut porter, la quantité de mâts forment une espèce d'un bois dépouillé de ses feuilles.

Chose hardie et admirable que j'ai vus à *Amsterdam* c'est qu'ils ont des ouvriers qui avec des grosses poutres et des liens de fer et de bois serrent si bien un batiment ou une tour quelque pesante qu'elle soit que quand elle vient à pancher, ou que les fondements, qui sont fait sur pilotis, viennant à manquer ils l'élèvent, la suspendent en quelque façon en air et en racomodent la maçonerie.

L'Amirauté

Est un grandissime Batiment que fut brulé autrefois et rebâti en neuf mois. Il y a de grandes places tant en haut qu'en bas. On y vois tous les attirails des vaisseaux de guerre voiles, cordages, câbles, mousquets, pistolets, sabres, bayonettes, mousquet en trompe, enfin tout ce qu'il faut pour les soldats qui composaut une armée navale. Il y a des câbles pour les ancres de vingt huit poulees de circonférence. Nous fûmes de la voire le plus grand vaisseau de guerre, qui se trouvoit au port, il est de ponts, percé pour 106 pièces de canon, et long de 175 pieds. C'est une machine immense, quand il est chargé de son équipage il prend 15 pied d'eau.

C'est une chose presque incroiable que la quantité de peuple qui se trouve dans les rues d'Amsterdam. Le monde est si serré qu'on a peine à passer avec des carosses. D'ailleurs les Hollandois sont effrontez et brutaux. Si l'on vat à pied ils n'ont égard pour personne, ce ne sont que coup de coudes.

La Sinagogue des Juifs est un très-grand édifice, ils y sont aussi très-nombreux. Le quartier qu'ils occupent peut passer pour une ville assez grande; je m'y suis perdu. Cette race maudite se présentoit toujours devant moij dans

les rues. Nous y avons erré Monsr. DE F. (?) et moij pendant plus de 3 quart d'heur.

Le *Spinhuis* d'Amsterdam est grand et bien bati, il y a deux classes des filles qui y sont enfermées. Les unes pour vol ou friponerie, qui sont séparées des autres dans la même salle par un grillage de bois, les autres à cause du libertinage. Nous avons jugé les Amsterdamois de mauvais gout, parce que nous n'avons vus dans cet endroit aucune jolie fille. Il est à penser qu'ils se livrent au hasard de tout ce qui se présente. Le 31 Juillet nous sommes partis d'Amsterdam apres avoir très-mal dormi. et payé raisonablement notre ecot à la Hollandoise, quoy que nos hôtes furent catholiques romains en Hollande. Quand le mémoire est payé le maître ou la servante ne manque jamais de venir redemander encore quelque chose qu'ils disent avoir oublié, aussi le fit-on de bonne graçe. Une petite brune vint s'en acquitter, que nous étions deja dans notre ijaht.

A une lieue d'Amsterdam nous descendimes chez le juif PENTO THOES [1]) riche et tres-honnête homme à la religion près. Il a le plus beau jardin de toute la Hollande, sans entrer dans la détaille, que seroit trop long, parce qu'il contient dix à douze arpans. Nous remarquerons ce qu'il ij a de plus particulier. Une grotte de coquillage de toutes sortes de couleurs qui forment toutes sortes de figures, se présente d'abord à la façe de la maison, il y a dans l'enfoncement une groupe de marbre blan, qui représente l'enlèvement de *Venus* par *Vulcani*, au somet est un Cerf qui donne de l'eau sur différentes.....

Les nymphes et ses chiens qui en donnant de l'eau remplissent le bassin, qui est au pied du cerf et d'étage en étage il y a jusqu'a 14 bassins de deux cotés qui le remplissent et forment la plus belle cascade qu'on puisse voire. De là la même fontaine vat se rendre encore par une autre cascade dans une pièce d'eau, qui ferme avec des pièces de gazon le parterre qui est vis-à-vis de la

---

1) Dit was de buitenplaats Tulpenburg buiten Amsterdam, het eigendom van DAVID DE PINTO, door ABRAHAM RADEMAKER in 1730 als No. 53 van Holland's Arcadia in beeld gebracht en door G. TIJZENS als volgt bezongen:

> En 't wonder Tulpenburg, met dubb'le glorie bekroond.
> Vaar wel heer PINTO! nooit moet deze hof vermind'ren,
> Nooit moet u in uw rust de minste rampspoed hind'ren,
> Opdat gij steeds in vreugde uw landvermaak voldoet,
> Zo blijve uw Tulpenburg 't sieraad van Amstels vloed.

DAVID DE PINTO was gehuwd met LEAH XIMENES BELMONTE, een zuster van JACOB DE ABRAHAM DE BELMONTE, die zich Heer VAN SCHOONENBERG liet noemen en in 1685 als gezant van den Koning van Groot-Britannië bij het Spaansche hof optrad.

Hij behoorde tot de aanzienlijkste onder de Portugeesche Israëlieten te Amsterdam en ontving in 1749 op zijn buitenplaats het bezoek van den Stadhouder WILLEM IV en zijne gemalin, die daar met hun gevolg bleven overnachten.

DAVID DE PINTO overleed in 1751.

grotte. Il ij a encore dans le même endroit deux magnifiques cabinets soutenus par de grandes colonnes de marbre d'Italie tout à l'entour de la pièce que ie viens de décrire, et qui se termine en demy rond sont quantité de Timus et de figures de marbre parfaitement bien taillez. La grotte est estimée 50000 florins d'Hollande. Une autre pièce digne d'attention est le grand parterre, il ij a au millieu un grand jet d'eau, aux quattres coins sont les fleuves qui rependent dans le bassin leur eau par des urnes et d'autres petites figures et dauphin tous dorez dont les jets d'eau le ..... Pour arriver à cette pièce sont des berceaux d'eaux, qui forment toute la croisade des allées en sorte que par un beau soleil on croit voir Liris ou l'arcenciel avec une grosse pluije, quoij qu'on puisse passer ces allées d'eau sans se mouiller. On prend quelquefois plaisir d'en recevoir la fraîcheur. L'hôte gracieux nous conduisit par tous, et nos dames étant un peu fatiguées d'avoir parcouru ce jour furent introduite dans la maison, ou elles trouvèrent une collation du the et du vin de toute espèce. La famille du maître du logis, qui consiste en 3 garçons [1]) fort polis et sachant la musique, les regalât d'un fort joli concert, de manière que la vue, l'ouie et le gout furent en même tems satisfaits. On nous reconduisit ensuite à notre ijaht et nous poursuivîmes notre route sur *Utrecht*. Le rivage du canal est tout des plus superbes. Il est bordé de belles maisons et des plus magnifiques jardins qu'on puisse voire. Tout est habité dans ce tems à cause de la belle saison. Tout le monde étoit aux fenêtres et sans être connu le pavillon que pourtoit nôtre ijaht nous attirât la politesse des tous ceux qui nous virent.

Nous sommes descendus chez le Sr. VAN MOLS [2]) anabatiste de religion,

---

[1]) Volgens mededeeling van Mevr. HIJMANS DE PINTO te 's *Gravenhage* waren deze drie jongelingen:

1. ANDRÉ of AARON, later gehuwd met VIOLANTE CURIAL DA COSTA.

2. ISAAC, genaamd de „auteur", later gehuwd met RACHEL HENRIQUES. Hij was geboren in 1717 en overleed in 1787.

3. JACOB, in eerste echt gehuwd met REBECCAH, eene afstammelinge der DE PINTO's. Uit dit huwelijk had hij twee kinderen DAVID en LEA. In tweede echt kreeg hij nog twee kinderen.

DAVID DE PINTO vermaakte *Tulpenburg* aan zijne zoons ANDRÉ en ISAAC.

ISAAC DE PINTO, die den bijnaam van den auteur in de familie had, was wel de meest bekende der drie broeders.

Hij bewerkte dat aan WILLEM IV in 1749 de waardigheid van Gouverneur en Directeur-Generaal van de Oost-Indische Compagnie werd opgedragen, welke plechtigheid uitvoerig beschreven is in de Haagsche Courant van 17 April 1749.

Hij was een der tien bewindhebbers der West-Indische Compagnie en de schrijver van „Reflexões politicas tocante a constituiças da naçao Iudaica etc." Amsterdam, 1748.

2) Volgens mededeeling van Mr. S. MULLER FZN., archivaris van *Utrecht*, is dit geweest DAVID VAN MOLLEM, die in 1720 tot na het midden der 18e eeuw eene groote zijdefabriek had op de bekende buitenplaats *Zijdebalen*. Vier en twintig gezichten van het park der Sybalen werden in 1746 in Oost-Indische inkt door J. DE BEIJER geteekend en deze teekeningen vertoonen al de onderdeelen van dit grootsche buitenverblijf. Reeds in 1720 was eene serie gravures der terreinen uitgegeven, doch de latere teekeningen van DE BEIJER vertoonen eene andere ordonnantie. Onlangs werden deze teekeningen aangekocht door den Heer M. ONNES VAN NIJENRODE. De Sybalen waren gelegen in het Nederkwartier der provincie Utrecht, een

homme tres riche. Il a un moulin à travailler la soye, qui est une chose très-curieuse. La soye se travaille et se divide par le moijen de 9 machines, qui ont chacune plus de 220 Bobinnes. Elle sont dans des grandissimes salles. Cela vat d'une vitesse surprennante de manière qu'il ij a de la besogne pour 800 filles, qui ij travaillant tous les jours. Il y a aussi un magnifique jardin orné de belles allées en portique, de quantité de figures de marbre. Il ij a deux cabinets de coquillage superbes. On ij voit des corbeilles de fleurs représentés au vifs par des coquilles, des nacres de perles, des pieries brillantes comme le diamant, du corail et des cornalines. Cela fait un effet merveilleux.

En sortant de là nous crûmes remonter sur notre ijaht pour aborder à notre auberge, mais pour notre malheur il ij avoit à l'entrée de la ville d'Utrecht une escluse brisé par un Orage terrible [1]) qui arriva le 27 Juillet, et qui avoit aussi endommagé tous les fenêtres de la ville, le dommaga étoit estimé à plus de 30 milles florins d'Hollande. Pour revenir à notre désastre nos dames qui étoient déjà fatiguée d'avoir promené dans le jardin de l'anabatiste par une chaleur extrême furent obligées de faire une demij lieue à pied sur un pavé détestable, fait de pierres pointues propre à donner la question.

Le lendemain nous fumes entendre la messe dans une des paroisses ou il ij a un Jesuitte dans chacune. L'église est fort propre et l'autel enrichi de magnifique vaisselle. Il ij hors de la ville un mail parfaitement beau, il a 1000 pas de longeur et bordé de 4 rangées d'arbres des deux cotés.

Il ij a aussi un endroit nomé le plantage.

Utrecht est une grande ville ou il ij a beaucoup de gens de qualité, aussi ij voit-on quantité de beaux hotels batis à la Hollandoise.

Les cannaux y sont très enfoncé et des grands alloirs à chaque coté. Il

---

kwartier ten Noordwesten der stad buiten de Waardbarriere, op den Oort aan de Vecht en den straatweg van Amsterdam naar Utrecht.

Op dit voormalig buiten bestond nog in het begin van 1800 de beroemde zijderederij, die op het laatst van de 17e eeuw door JACOB VAN MOLLEM aldaar op zijn vorstelijke lustplaats gesticht was.

Voor nadere beschrijving verwijzen wij naar „Zijdebalen", hofdicht, door ARNOLD HOOGVLIET den WelEd. Heere DAVID VAN MOLLEM toegezongen, met titel en frontispice van J. PUNT, dat in 1740 te *Delft* het licht zag.

Deze DAVID VAN MOLLEM werd gedoopt in de Domkerk te Utrecht op 5 October 1670 en stierf op zijne hofstede buiten Utrecht den 8 Juli 1746. Den 28 December 1698 huwde hij te Amsterdam JACOBA VAN OOSTERWIJK, geboren te Amsterdam op 16 October 1671 en aldaar op 22 Maart 1727 overleden.

In 1716 werd de zijdefabriek met een bezoek van den Czaar PETER I van Rusland vereerd, en CORNELIS DE BRUIJN, de bekende schilder en reiziger, wiens portret door GODFR. KNELLER geschilderd is, overleed op de buitenplaats de Zijdebalen omstreeks het jaar 1719.

[1]) Europeesche Mercurius van 1736, fol. 177.

Den 24 July des namiddags omtrent 3 uuren ontstont te Utrecht een zwaar onweêr, vermengt met Reegen en groote Hagelsteenen, waardoor bijna alle de Vensterglazen van de Huizen der Stad gebroken zijn. Onder de Hagelsteenen zijn er eenigen ter grootte van een Duiven-Eij geweest en op verscheiden plaatsen van de stad zijn er zelfs noch grooter gevallen. Op dit tijdstip werd een deel van Europa, vooral het Oostelijk gedeelte van Duitschland en Frankrijk door overstrooming en hagelslag geteisterd.

ij a sur les bords des petites maisons pratiquées sous les rues. Les carrosses et les gens à pied passent sur les vôutes de ces petits bâtiments sur lesquels est le pavé.

Le 2 nous sommes partis d'Utrecht pour aller loger à Arnhem qui est à 12 lieues de là. Après quattre lieues de chemin, nous avons passé la *Leke*, rivière aussi grande que la *Meuse*. Sur le bord est *Amerongen* appartenant à la contesse d'ALTONE. Nous avons en suite diné vis-a-vis de *Rhenen*, petite ville, et de la cotoijant toujours la *Leke* au bord de la quelle est encore une belle maison scitué dans un bois, appellée, le *Deurwert*, nous arrivames à *Arnhem*. Sur un pont de bateau sans garde-foux, ce qui ne nous fit pas beaucoup de plaisir, car les planches se levoient et baissoient comme des touches de clavecin.

Arnhem

Est une ville assez bien fortifice, les ramparts en sont fort beaux bordés tout à l'entour de belles allées de chesnes. Il y a quelques maisons d'apparance. Les états et la court de Gueldre s'ij tiennent.

Le 3 nous nous mîmes en carrosse d'un soleil fort ardent, qui ne nous empêchat cependant pas d'aller voir *Middaht*, fort jolie maison, qui appartient à Mr. le général de GINKEL. Les souterains sont magnifiques et élevez. Je n'ai jamais vu des voutes si plattes. Le vestibule est en oval, l'escalier qui le partage et par lequel on monte de deux cotés règne tout à l'entour. Il y a au surplus des galleries qui distribuent à tout le batiment. On nous y a présenté tout ce qui nous pouvoit faire plaisir:

De la nous fûmes a *Roosendal*. La maison quoij que pas régulier, est très ample, mais les jardins meritent d'être considérez pour la grande pièces d'eau de grottes et des fontaines.

Il ij dans les jardins avec l'étang de la maison 7 pièces de figure toutes différentes sans compter celles qui sont encore au dessous les jardins, les bois et les allées contiennent 100 bonniers [1]). Il y a un labirinthe très-grand et très-épais.

1) een „bonnier" is gelijk aan ongeveer 140 ares.

UIT HOBBEMA'S LAATSTE LEVENSJAREN

DOOR

A. BREDIUS.

EEN der aardigste en belangrijkste archiefstukken, die de stichter van Oud-Holland, mijn onvergetelijke vriend ADRIAAN DE VRIES deed, is wel die acte waarin MEYNDERT HOBBEMA in de keuken van burgemeester REIJNST de voorspraak van eene der dienstboden inroept om het wijnroeiersambt te mogen verkrijgen. [1]) Dit gebeurde 1668 toen HOBBEMA 30 jaren oud was. Ruim 40 jaren is hij wijnroeier geweest, en hij heeft waarschijnlijk in al dien tijd niet of bijna niet meer geschilderd. [2]) Wel heeft hij trouw zijne functiën in zijn nieuwe vak waargenomen, en in de Peyldersboekjes op het Stedelijk Archief en in menige notarieële verklaring zet hij, bijna trotsch, het woordje „Roeyer" onder zijne handteekening.

1) Zie O. H. III.

2) Het jaartal 1689 dat men op de beroemde laan van Middelharnis (National Gallery) wil lezen, is zeer onduidelijk en m. i. eer 1669. Het blijft anders een raadsel, dat HOBBEMA na 1669 geene schilderijen meer dateerde (en schilderde?) om 20 jaren later dit groote meesterwerk te scheppen.

Deze handteekening is van 1670. Wij zullen zien, dat die in latere jaren niet veel gewijzigd werd.

Het zal voor ons Nederlanders wel altijd een beschamende gedachte blijven, dat een onzer grootste kunstenaars, de landschapschilder wiens werken thans voor vele tonnen gouds [1]) naar Amerika verhuizen, zóó weinig door onze voorouders is begrepen en gewaardeerd, dat hij reeds op dertigjarigen leeftijd zijn kunst vaarwel *moest* zeggen, om met het prozaïsch vak van wijnroeier zijn brood te kunnen verdienen. Anders toch had hij nog langer moeten wachten met het voltrekken van zijn huwelijk met EELTGEN PIETERS VINCK, dat 2 Nov. 1668 te Amsterdam plaats vond. 18 Nov. daarna zegende Dominé BELKAMPIUS het in, in de Nieuwe Kerk. Hij woonde toen op de Haarlemmerdijk; later in de Konijnestraat (waar PIETER DE HOOGH en meer schilders woonden), ten slotte op de Rozengracht naast het Doolhof, over Rembrandt's sterfhuis. HOBBEMA behield twee kinderen in het leven, waarvan de zoon, EDUARD, 30 Juli 1670 in de Nieuwe Kerk gedoopt werd. Een der hier volgende acten doet ons zien, dat hij het meestal nederig ambt van chirurgijn bekleedde, en als zoodanig in dienst der O. I. Compagnie in 1695 met de Galjoot „de Snoeper" naar Indië vertrok. Verder weten wij alleen dat hij reeds vóór HOBBEMA zelf overleed. De dochter, PETRONELLA, werd 6 December 1673 in de Westerkerk gedoopt. De door mij gevonden documenten handelen bijna uitsluitend over de droevige lotgevallen van deze dochter. HOBBEMA overleefde ook haar, en, toen hij de oogen sloot, was alleen nog overgebleven zijn kleindochter AMERENSJE, dochter van JAN FRAPPÉ DE JONGE, zijn ondeugenden schoonzoon. Deze verliet na zijn huwelijk met PETRONELLA HOBBEMA, die hij blijkbaar vóór het trouwen had verleid, zijn vrouw, om te leven met zijn maitresse JANNETJE VAN VELSEN, bij wien hij reeds drie kinderen had. Wij zullen uit eene verklaring en uit HOBBEMA's testamenten zien, hoe schandelijk FRAPPÉ zijne vrouw behandelde; zóó, dat zij haren vader moest opdragen te zorgen voor een scheiding van tafel en bed, en goederen. Waarschijnlijk uit schaamte over zulk een echtgenoot vertrok PETRONELLA, die zelfs den naam FRAPPÉ niet wilde blijven dragen, met een predikant naar Curaçao en St. Thomé (in 1700), doch vóór 1706 keerde zij, denkelijk reeds ongesteld, naar het ouderlijk huis terug en 5 Augustus 1706 vergezelde de bijna 70jarige vader op hoogst eenvoudige wijze (klasse der armen) zijn ongelukkig kind naar het Leidsche kerkhof, waar hij reeds op dezelfde wijze, 29 July 1704, zijne echtgenoote had ter aarde besteld.

Is er hier niet een aandoenlijke overeenkomst met de laatste levensdagen

---

1) Het landschap uit de Coll. HOLFORD van 1668 is voor *f* 350,000.— verkocht.

van REMBRANDT, die óók eenige jaren voor zijn dood zijn zoon en zijne levensgezellin verloor, en met zijne jonge CORNELIA alleen overbleef? Hier was het, zooals mijn laatste document bewijst, de zoowat even oude kleindochter, die den bejaarden grootvader niet wilde verlaten, ondanks den niet zeer vriendelijken drang van den vader, intusschen met zijn bijzit gehuwd, die haar naar den Haag wilde hebben. Pijnlijk doet ons in de volgende stukken HOBBEMA's karakterzwakheid aan. Eerst verklaart hij te vreezen, dat zijn schoonzoon in den Haag hem zal overhalen een testament te maken, waarin hij ook diens kinderen bij JANNETJE VAN VELSEN bedenkt. Hij zegt dus vooruit, dat elk testament, dat hij nog in den Haag mocht maken, voor ongeldig en van geen waarde gehouden moet worden. Het staat zeer te bezien of zulk een acte, ook in HOBBEMA's tijd, wel uitvoerbaar was. Maar de inhoud van een werkelijk door HOBBEMA in den Haag gemaakt testament, met een daarbij behoorende acte is van dien aard, dat alle vorige testamenten en verklaringen daardoor wel degelijk alle kracht verloren.

Hij zegt dat alle testamenten enz., te Amsterdam verleden, van onwaarde zijn, dat niemand er inzage noch afschrift van mag nemen.

Tot mijn groote teleurstelling kon ik geen inventaris van HOBBEMA's zeker maar zeer kleine nalatenschap ontdekken. Hoe gaarne zouden wij weten, of er nog eenige stukken „door den overledene selffs geschildert" aanwezig waren, of er nog paletten en penseelen in zijne woning op de Rozengracht gevonden werden!

En hoe is het te betreuren, dat ook bij den Haagschen Notaris ontbreekt de „Staet en inventaris" van alle goederen die HOBBEMA aan FRAPPÉ in bewaring geeft voor AMERENSJE, om haar die op haren trouwdag of bij hare meerderjarigheid te overhandigen.

Hoe gaarne zouden wij ook nog wat meer over het verder verloop dezer geschiedenis te weten willen komen!

Maar daarvoor zou men honderden registers moeten doorloopen, met een zeer onzeker resultaat. Voorloopig dus slechts de volgende gegevens, — die wel niet over HOBBEMA's kunst handelen, maar ons toch nader bij den *mensch* brengen, en ons meêgevoel opwekken voor een kunstenaar, nu onder de grootste hollandsche schilders der XVIIe eeuw gerangschikt, bij zijn leven als schilder vergeten, en ten grave dalend na jaren van grievend leed doorgemaakt te hebben.

30 December 1692. Een echtpaar, wonende in de Nieuwe Spiegelstraat verklaart ten verzoeke van Sr. MEYNDERT HOBBEMA, dat een maand geleden onder in het huisje dat zij bewonen (op een kamer) is komen wonen „seecker

„vrouspersoon genaemt JANNETGE VAN VELSEN". Al spoedig waren de beide vrouwen familiaar, en JANNETJE vertelde dat zij „seer gemeene ommegangh" gehad had, reeds zeven jaar lang, met JOANNES FRAPPÉ DE JONGE, „en die noch „continueerde; dat sy by denselve reeds dry kinderen geteelt hadde waervan „twee in leven; dat JOHANNES FRAPPÉ DE JONGE wel nu getrout was met „PIETERNELLA HOBBEMA, des reqts dochter, ende dat die wel moje juweeltjes „en fraytjes opgedaen gingh, en te voorscheyn quam, maer, seyde sy, dat sy „daer wel haest mede soude proncken en die soude aenhebben." FRAPPÉ had haar namelijk beloofd, te zullen zorgen, ten spoedigste het geld te krijgen, dat hem voor haar beloofd was (van HOBBEMA? om haar, JANNETJE, tevreden te stellen?) Dan zou hij zijn vrouw verlaten, zooveel geld medenemen als hij maar kon, naar Groningen gaan en daar JANNETJE weêr ontmoeten. Acht dagen geleden was JANNETJE reeds vertrokken. De gelden waren op geweest, FRAPPÉ wist niet hoe aan meer geld te komen, maar hij zou nu een „toelegh maken „om d'een of d'andere jonge dochter te bedriegen of te beleesen om alsoo door „dat middel wat geld te smeeden; dat hy ook met PETRONELLA HOBBEMA „ommeganck hebbende gemaeckt, met deselve wellicht stonde te trouwen: Dat „sy, JANNETJE, wel tegens het trouwen was, maar dat FRAPPÉ gesecht hadde „dat hy het niet anders soude kunnen stellen of tot syn ooghmerck geraken".

Er zou een familieraad zijn van de beide vaders (FRAPPÉ SENIOR en HOBBEMA) in de herberg „het Vlies" op de Nieuwendijk. FRAPPÉ junior raadde JANNETJE nu aan, daar een hooge som te eischen (om haar af te koopen!) om hem ongehindert met Juffr. HOBBEMA te laten trouwen. Hij zou dan op reis gaan, zijn vrouw verlaten en zooveel meenemen als hij maar kon. Op dien familieraad zou FRAPPÉ dapper op JANNETJE schelden, en zij moest ook maar op hem razen en tieren „maer gy moet dit niet achten.... ick bid U gij moet „my dit vergeven en gij moet my doch getrouw wesen." A.s. Zaterdag zouden zij samen naar Groningen vertrekken. Zij was op reis gegaan, en had de boodschap achtergelaten: „soo JOHANNES FRAPPÉ nog komt, soo secht dat ick in „het schuytje van elven naer Haerlem vertrocken ben." De vader FRAPPÉ SENIOR teekent als getuige. [1])

2 Juli 1693 (Donderdag, de middach de clocke omtrent half één) maken Sr. MEYNDERT HOBBEMA, geworen wynroeyer en EELTJE PIETERS VINCK, echtelieden, wonaghtigh in de Conynestraet, hun Testament. De testatrice is sieckelyck te bedde leggende. De langstlevende is erfgenaam. De kinderen EDUARD en PIETERNELLE, getrouwd met JAN FRAPPÉ DE JONGE, zullen de legitime portie

[1]) Prot. Not. G. E. TEN BERGH, Amsterdam.

naer scherpicheyt van rechten ontvangen. Aan de legitieme portie zal aangerekend worden „alles dat daeraen werden geïmputeert, en specialyck sodaenigh uytsetten, verschot of deboursement van penningen als door de Testateuren volgens derselven aenteeckeninge, ingetrocken quitantie of overgenoomene bekentenisse sal blijcken 't eeniger tijd, 't sij ten behoeve van den voorn. EDUARD HOBBEMA of wel ten behoeve van JAN FRAPPÉ in consideratie van het huwelyck met den voorn. Testateuren dochter aengegaen, gedaen ofte uijtgeschoten te sijn.

De langstlevende zal voogd zijn over eventueele minderjarigen. [1]).

9 April 1695. Verklaring voor denzelfden Not. GERARD EMAUS TEN BERGH door drie mannen en een vrouw (HENDRICKJE MOLENBROECK, Wed. van R. MOLENBROECK) ter requisite van Sr. MEYNDERT HOBBEMA dat de twee eerste deposanten (waarbij de stalmr JAN DE LUCHT) 16 Maart ll. geweest zijn ten huize van Juffr. MOLENBROECK, 's-middags te 3 ure, waar binnenkwam EDUARD HOBBEMA „jegenwoordigh „met het Galjoot „de Snoeper" voor Mr. Chirurgyn „ten dienste der..... O. I. Compagnie uit dese landen naer Indien vertrocken." Hij had een papier in de hand, dat hij in elkaar frommelde en in het vuur wierp, zeggende dat hij bij VAN HOUTE zoo lang daarmede had gewacht; en dat het hem wel 4 gulden gekost had. De getuige had s'avonds met EDUARD nog gewandeld. Hij vertelde toen dat hij het transport van *f* 200.— van zijn gage verbrand had, omdat het op een verkeerden naam gesteld was en de Heer die het geld er op voor wilde schieten het daarom nu niet wilde doen. Den volgenden dag is hij met EDUARD HOBBEMA naar het O. I. huis gegaan om een ander transport te laten maken, maar dat ging niet „dewijl het huijs toe was."

Juffr. MOLENBROECK verklaart eindelijk nog dat de jonge HOBBEMA haar gezegd had, „dat het papier (dat hem vier guldens gekost hadde en dat hy „verbrand hadt) een transport was geweest van tweehonderd guldens door hem „ten behoeve van een ander wegens syn gagie gemaeckt."

16 Aug. 1700. PETRONELLA HOBBEMA getrouwd met JAN FRAPPÉ DE JONGE van wien zij „tsedert ettelycke jaren malitieuselycke is verlaten" maakt *„ter occasie van haere aenstaende reijse die sy voornemens is te doen"* machtig Sr. MEYNDERT HOBBEMA, om al hare zaken waar te nemen, vooral om tegen JAN FRAPPÉ' ten saecke van diens malitieuse desertie, gepleeght overspel en anders, op te treden, om tot scheiding van tafel en bed, bijwoning en goederen te geraken.

Ook om de zorg voor haar dochtertje op zich te nemen en het op te voeden &c. [2])

[1]) Prot. Not. G. E. TEN BERGH, Amsterdam.
[2]) idem idem idem

17 Juni 1701. De eersamen CHRISTOFFEL DUSIEN, JACOB BLOEM ende RASMUS ROELOFSE, varentsgesellen althans sijnde binnen dese stad.... verclaren ter requisitie van Sr. MEYNDERT HOBBEMA.... dat sy in den voorledene jaere 1700, in de maend September met het schip America, daer voor schipper op commandeerde HENDRICK BROERSE, uyt dese Landen vertrocken syn naer Curacao:.... dat op dat selvige schip te gelyck met haer getuygen mede uyt dese Landen des tyds vertrocken is Do JOHANNES TIDEMA, dewelcke geappoincteert was tot Praedicant op St. Thomé, ende dat de voorn. praedicant onder syn geleyde en toesight onder anderen oock met of by sigh hadde, om mede over te brengen, des Requirants dochter PETRONELLA HOBBEMA, die dan oock gestadigh onder dé orders en commando van den voorn: Do TIDEMA gedurende de gantsche vojagie tot Curacao toe geweest is. Attesteren verder..... dat wegens de voorn: PETRONELLA HOBBEMA mede aen boord is geweest een kiste met desselfs kleederen en anders, en een fles kelder met brandewyn ofte gedisteleerde wateren, daervan sy getuygen gesien hebben, dat de sleutel altoos geweest en gebleven is onder de maght en bewaringe van Do TIDEMA..... verclaren oock gesien te hebben, dat voor en aleer men tot Curacao is gearriveert, dat door den voorn: Do TIDEMA en de sijnen de voorn: fles kelder geconsumeert en geleeght is: eyntelyck..... gesien te hebben dat Do TIDEMA (die oock de opsichte hadde mede over de goederen van de voorn: PETRONELLA HOBBEMA, soowel als over haer persoon) versorght heeft, dat oock de voorn: kiste van PETRONELLA HOBBEMA, nevens die van hem Hr TIDEMA selve, tot Curacao uytgescheept en aen land gebracht, aldaer gevisiteert en wèl bevonden sijn. Attesteren noch eyndelyck de twee laetste getuygen, dat deselve kiste met ende benevens die van Do TIDEMA tot Curacao in de Barcke die op St. Thomé aenlagh, ingescheept is, en dat met deselve de meergem: Do TIDEMA oock effectivelyck van Curacao naar St. Thomé afgeseyld is. Eyndigende &c.

24 Febr. 1701 s'avondts omtrent 7 uren.

Testament van Sr. MEIJNDERT HOBBEMA geswoorne wijnroejer binnen dese stad, mitsgaders de Eerbare EELTJE PIETERS VINCK, echtelieden, wonende in de Conijnesrraet. De Testatrice is sieckelijck; beiden haer kennisse, verstand en overlegh bequamelyck gebruijckende. Zij vernietigen het Testament van 1693. De langstlevende universeel erfgenaam.

Hunne dochter, PETRONELLA HOBBEMA „dewelcke eerst haer Testateuren „door JAN FRAPPÉ bedriegelyck is ontvoerdt, en wel naderhand met denselve es „getrouwt, doch welcke JAN FRAPPÉ daernaer deselve haere dochter schelms „heeft gespolieert en verlaaten, by alle welcke gelegentheden sy Testateuren

„betuygen seer veel hy de voorn: haere dochter te hebben opgesett, soo ist dat „de Testateuren. . . haere dochter PETRONELLA (off by overlijden haere kind of „kinderen) . . maken tot erfgename voor een kindtgedeelte („in de naeckte, „legitieme portie".) Bovendien moet daaraan gekort worden al wat ten behoeve van hunne dochter „ter saecke voormeld of andersints is betaeld, verstreckt of „uitgegeven."

Als de langst levende overleden is, moet de boedel blyven onder de administratie en directie van Srs. PIETER TIMMERS, te Delfshaven, en JACOB SPEGHT, Schoolmr. alhier in de Nieuwe Leliestraat.

Mocht na beider overlijden „het dochtertje van de voorn: PETRONELLA „HOBBEMA, dat sy by JAN FRAPPE geprocreëert heeft, genaemt AMERENSJE, en „'t welck sy comparanten om de hatelycke gedachte van soo schelmsen Vader „nu AMERENSJE HOBBEMA doen noemen, noch in het leven en geen 18 jaren „noch oud wesen, soo begeeren sy dat (sy sal) werden gealimenteert en behoorlyck „opgetrocken en tot eenige Konste of handwerck bequaem gemaeckt. . ." en na haar 18 jaar zal zy 2/3 en de moeder PETRONELLA 1/3 van de erfenis ontvangen. Sterft de moeder voor dien tyd, dan zal zy alles erven doch moet dan als volgt testeeren:

1/3 voor haar grootmoeders zuster LIJSBETH PIETERS VINCK.

1/3 voor PIETER TIMMERS.

1/3 voor JACOB SPECHT.

De langstlevende is voogd over AMERENSJE. Na beider overlyden de twee laatstgenoemde.

4 Nov. 1707. Vrydagh voormiddagh omtrent negen uuren.

Sr. MEIJNDERT HOBBEMA, geswoore Wynroejer binnen dese stadt en woonaghtigh op de Roosegraft, gesond naer den lichaem ende syns doens in alles behoorlijck bewust — maakt zyn Testament.

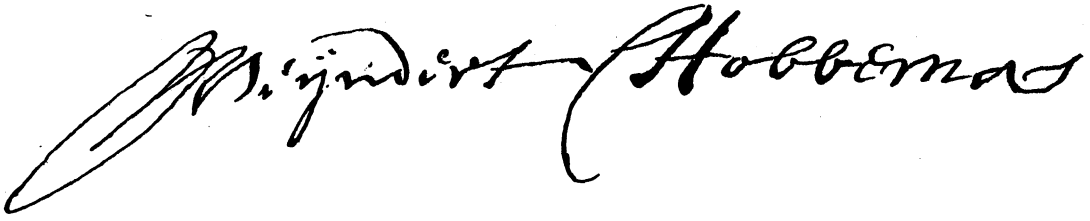
Hij herroept zijn testament van 24 february 1701 met zyn overleden huisvrouw gemaakt; en benoemt „tot synen eenigen universelen ende algeheelen „erfgenaeme de naergelaete dochter van syne Testateurs reets overledene dochter „PETRONELLA HOBBEMA genaempt AMERENSJE FRAPPÉ, die deselve syne Testa„teurs dochter in huwelyk geprocreëert heeft by JOHANNES FRAPPÉ: en by „vóóroverlyden van gemelde AMERENSJE FRAPPÊ desselfs kind, kinderen of verdere „afkomelingen by repraesentatie in haere moeders plaatse."

Mocht zy AMERENSJE ongetrouwd overlijden, dan moet alles, zonder eenigen aftrek komen aan LIJSBETH PIETERS VINCK, de zuster van HOBBEMA'S overleden vrouw, en op „desselts Nichte TEUNTJE WILLEMS èn op sijn Testateurs dochters „dochters Vader, JOHANNES FRAPPÉ in egale portien," AMERENSJE mag echter

zoolang zy minderjarig of ongehuwd is geen Testament maken, noch over hare goederen disponeren. Daarentegen mag zij wel ten voordeele van haren bruidegom of man disponeeren en zij vóór haar 25e jaar komt te trouwen.

Tot voogden over AMERENSJE stelt hy JOHANNES FRAPPÉ, hare vader en PIETER VERMEIJ, Casteleyn in het nieuwe Doolhof en ADRIAEN DE WIJS, opsiender van de steentelders en stadsonderbaas van de straatemaekers, zijn Testateurs goede bekenden.

De weeskamer wordt gesecludeerd [1]).

14 January 1708 Monsr. MEYNDERT HOBBEMA, geswoore wynroeyer, was geresolveert om eens naer syn schoonsoon JOHANNES FRAPPÉ naer den Hage eerstdaechs over te gaen, dan, dewijl hy vernoomen heeft dat dese FRAPPÉ debvoiren aenwenden en toelegh maeken sal om hem comparant eenigh ander testament in faveur van hem off van syne kinderen dewelcke hij (buijten 't geen hy by syn comparants dochter PETRONELLA HOBBEMA) by sijn tegenwoordige huijsvrouw verweckt heeft, te doen passeren (vreezende daartoe overgehaald te sullen worden) verklaart zich te willen houden aan zijn Testament 4 Nov. 1707 bij dezen Notaris gemaakt.

Mocht hij dus in den Haag een ander Testament maken, dan is hem dit „afgedwongen en afgeperst" en verklaart hij dit reeds bij voorbaat ongeldig en van geender waerde. Reuzenhandteekening. [1])

Maar zien wij nu, hoe hij in den Haag toch overgehaald werd al zijne vorige laatste beschikkingen te niet te doen!

Den testateur heeft gesegt in den personeelen 200en penning niet te zijn gequotiseert.

In den name des Heeren, Amen.

Op huyden den aghtienden April 1708 's morgens de clocke omtrent half negen, compareerde voor mij PIETER VAN DER BURGH openbaer notaris

1) Prot. Not. G. E. TEN BERGH, Amsterdam.
2) idem idem idem.

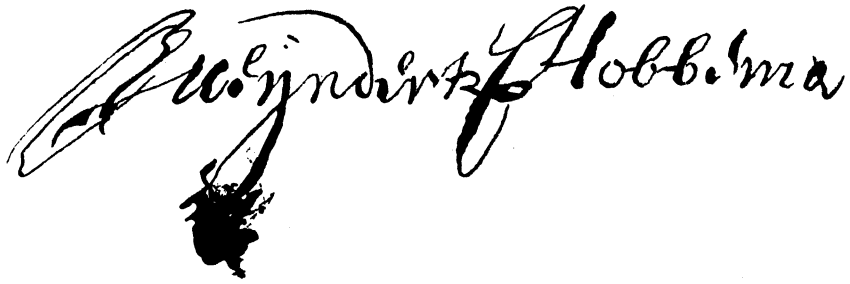
bij den Hove van Hollant geadmitteert, in 's-Gravenhage resideerende ter presentie van de naergenoemde getuygen Sr. MEYNDERT HOBBEMA, geswore wijnroijer binnen de stadt Amsterdam, wonende op de Roosegraght aldaer, jegenwoordigh alhier (door mons. JOHAN VAN TOL, burger alhier, dewelcke mij specialyck bekent is, geaffirmeert te sijn die hij sich noemde) sijnde hij comparant gesont van lichaem gaende ende staende, sijn verstant, redenen, memorie maghtigh en gebruijckende, soe opentlijck bleeck dewelcke in overweginge van de broosheijt des menschelycken levens de seeckerheyt des doots en onseeckerheijt der sterff ure verclaerde van meninge te sijn van sijne tydelycke goederen te disponeren, doende 't selve bij desen uijt sijn vrye en onbedwongen wille, sonder aenradinge off misleydinge van iemant, bevelende alvorens sijn ziele in de genadige handen Gods, ende sijn lichaem de aerde met een Christelycke begravinge, verclarende verder, te wederroepen, te dooden ende te vernietigen alle voorgaende testamenten, codicillen en verdere dispositien van uytterste wille, soo veele hij voor desen tyt oyt 't sij met sijne overledene huijsvrouw, alleen ofte met iemant anders gemaekt ofte gepasseert soude mogen hebben gehad, ende wel speciael het testament door den comparant en sijne overledene huisvrouw op den 24e februarij des jaers 1701 voor den notaris Mr. GERARD EMAUS TEN BERGH en seeckere getuijgen tot Amsterdam gesamentlijck gepasseert, niet willende maer verbiedende bij desen dat van het selve aen iemant ter werelt visie, veel minder na desen copien sal mogen werden gegeven, mitsgaders het testament bij hem testateur op den 4den November 1707 voor den selven notaris en seeckere getuygen tot Amsterdam voorschreve gepasseert niet willende dat op deselve ofte op eenige van dien oyt eenigh regaard sal werden genomen maer dat se alle nul kraghteloos ende van geender waerden syn mitsgaders geaght ende gehouden sullen werden als off die noyt gemaeckt ofte gepasseert waren geweest. Ende op nieuws disponerende soo verclaerde hij testateur in alle sijne naer te laten goederen, roerende en onroerende actien en pretentien, niets ter werelt uijtgesondert, tot sijne eenige universele en algeheele erffgename te institueeren te nomineren ende te stellen, de naergelaten doghter van sijn testateurs reets overledene doghter PETRONELLA HOBBEMA, genaemt AMERENSJE FRAPPÉ, die deselve syn testateurs dochter in huwelyck geprocreert heeft bij JOHANNES FRAPPÉ en bij vooroverlijden van gemelde AMERENSJE FRAPPÉ desselfs kindt, kinderen off verdere affkomelingen bij representatie in hare vooroverledene moeders plaatse: dogh was oock wijders syne testateurs uytdrukkelyke wille, soo hij mits desen verclaerde, dat soo ende bij aldien sijne gemelde doghters doghtertje AMERENSJE FRAPPÉ minderjarigh ende ongetrout deser werelt moghte komen te overlijden dat de goederen dewelcke uyt kraghte deses aen de selve wegens hem testateur opgekomen en de aenbe-

storven sullen sijn in dien gevalle sullen moeten erven, devolveren ende versterven op LIJSBETH PIETERS VINCK, de suster van sijne testateurs overleden huijsvrouw, mitsgaders op des voorgemelde syne testateurs doghters doghters vader, den vorengemelde JOHANNES FRAPPÉ in egale portien ofte wel een van de bovengenoemde twee personen vooroverleden sijnde, alsdan op die gene van deselve persoonen, dewelcke ten dien tijde bevonden sal werden nogh in het leven te sijn deselve daertoe ende alsoo in cas voorgemelt verclarende te substitueeren, mits desen sonder dat de voornoemde AMERENSJE FRAPPÉ soo langhe als deselve nogh minderjarigh ende ongetrout wesen sal, desen contrarie bij eenigerhande testament, codicille oft andere soorte van dispositie, tsij onder den levende ofte ter sake des doots vermogen sal te disponeeren als verclaerende sulcx wel uijtdruckelijck te verbieden.

Eijndelyck verclaerde den testateur tot voogden over de gemelde AMERENSJE FRAPPÉ, voor soo verre als deselve op sijn testateurs overlijden nogh minderjarigh wesen sal, mitsgaders tot administrateurs over de goederen, dewelcke aen deselve uijthoofde deses aenbesterven sullen versoecken en aen te stellen den voorgemelde JOHANNES FRAPPÉ tot administrerende vooght ende bij desselfs overlijden sijne huijsvrouwe JANNETJE VAN VELSEN, tot administreerende voogdesse ende den voornoemde mons. JOHAN VAN TOL tot toesiende voogd gevende aen voorgemelde gestelde voogd en voogdesse soo ampelen en specialen last, maght ende authoriteijt als aen voogden over minderjarigen, ende aen administrateurs over derselver goederen op het favorabelste gedefereert ende gegeven kan werden ende specialijk dat bij overlijden oft merckelijk belet een ander in sijne off haere plaetse sal mogen assumeren en surrogeren, derhalven secluderende ende uytsluytende de Ed. Heeren Weesmeesteren der Stad Amsterdam, mitsgaders alle andere weeskamers off weesmannen daer sijn testateurs sterfhuijs soudc mogen komen te vallen, niet willende dat deselve haer daer mede sullen hebben te bemoeijen als deselve voor hare te nemen moeyte te bedanken.

Twelcke den testateur duydelyck voorgelesen sijnde verclaerde hij 't selve alsoo te wesen sijn testament laatste en uytterste wille, begerende dat deselve sal werden aghtervolgt en effect sorteeren 't sij als testament codicil, ofte soodanigh als 't selve best na reghten sal konnen bestaen alwaert dat eenige solemniteyten na reghten gerequireert hierinne niet volkomentlyck moghten sijn geobserveert versoeckende het uijterste beneficie te mogen genieten. Aldus gedaen en gepasseert in 's Gravenhage voornoemd ten woonhuijse van de voorn. JOHANNES FRAPPÉ ter overstaan van den voorn. monsieur JOHAN VAN TOL en ter presentie

van mons. CASPER VAN DER BURGH en JOHANNES KINT als getuijgen hiertoe versogt.

J. VAN TOL.
C. V. D. BURGH 1708 18/4
J. KINDT.
My present
P. V. D. BURGH.
Nots. Publ. 1708 [1])

Op huyden den 18 April 1708 compareerde voor mij PIETER VAN DER BURGH openbaer notaris bij den Hove van Hollant geadmitteert in 's-Gravenhage residerende ende de getuygen naer genoemt mons. JOHANNES FRAPPÉ ende JANNETJE VAN VELSEN eghteluijden, wonende alhier, te kennen gevende dat MEIJNDERT HOBBEMA wijnroyer tot Amsterdam, grootvader van AMERENSJE FRAPPE doghter van den voorn: JOHANNES FRAPPE in eerder huwelyck verweckt aen wijlen PETRONELLA HOBBEMA, aen haer comparanten kennisse heeft gegeven van de testamentaire dispositie bij hem op heden voor mij notaris en seeckere getuijgen gepasseert, ende dewyle sij comparanten in consideratie van deselve testamentaire dispositie tot gerustheijt van den voorn. MEIJNDERT HOBBEMA aengenomen hadde te passeere een acte van belofte en verbintenisse nopende de alimentatie en opvoedige van de voorn. AMERENSJE FRAPPE soo verclaerden sij comparanten te beloven en haer ieder in solidum te verbinden, omme de voorn. AMERENSJE FRAPPE te alimenteren en onderhouden tot den ouderdom van vijff-en-twintig jaren ofte huwelijcken State egael en in dier voegen als sy comparanten de kinderen die sy by den anderen hebben verweckt tot nogh toe hebben opgevoet en verder opvoeden sullen, sonder eenigh onderscheijt en dat niet alleen gedurende het leven van den eersten comparant maer selfs oock na desselfs overlijden waer toe sij twee comparanten haer by desen oock wel specialyck verclaerden te verbinden met verdere belofte dat soo op het overlijden van den eersten

1) Prot. Not. P. VAN DER BURGH, den Haag.

comparant als het afsterven van de tweede comparante de voorn. AMERENSJE FRAPPE in de goederen bij haer comparanten naer te laten egalyck sal erven en deelen nevens de kinderen by de comparanten aen den anderen verweckt, even en in sulcker voegen als off de voornoemde AMERENSJE FRAPPE door den eersten comparant aan de tweede comparante verweckt en sulcx mede haer tweede comparantes eygen dochter was. Verder bekenden sij comparanten van den voorn. Sr. MEIJNDERT HOBBEMA *te hebben ontfangen alle sodanige goederen als breder staen gespecificeert op den staet en inventaris bij haer comparanten te onderteeckenen en aen de grosse deses te annexeeren* [1]) en dat omme deselve goederen ten behoeve van de voorn. AMERENSJE FRAPPE in bewaringe te houden en beloofden vervolgens alledeselve goederen aen voorn. AMERENSJE FRAPPE op hare meerderjarigheyt ofte troudagh te sullen overhandigen, en als haer eygen vrye goederen te sullen laten volgen sonder eenige de minste veranderinge off verminderinge.

Tot naerkominge deses verbindende comparanten hare persoonen en goederen, stellen deselve ten bedwange van alle reghten en reghteren en specialyck den Hove van Hollant.

Aldus gedaen en gepasseert in 's-Gravenhage voornt. ter presentie van mons. CASPER VAN DER BURGH en JOHANNES KINDT als getuygen.

Jan Frappe
ijsermonger van wolle

C. V. D. BURGH.
J. KINDT,
mij present.
P. V. D. BURGH.
Not. Publ. 1708.

Uit de volgende „sommatie" zien wy, dat AMERENSJE, bang voor haren vader, wellicht nog meer voor de stiefmoeder, van wien wy zulke onverkwikkelijke berichten vernamen, haren grootvader tot aan zyn dood gezelschap hield, en toen bij eene bevriende familie, koussenkoopers, intrek genomen had.

19 September 1710. Den eersten Notaris tot Amsterdam. . . sàl hem uyt den naam ende van wege my ondergeschreven JOHANNES FRAPPE, woonende in den Hage addresseren aen den persoon van AMERENSJE FRAPPE ende EDUART

1) Helaas is deze lijst niet aanwezig!

BACX mitsgaders desselfs moeder ende susters alle by den anderen woonende ende Coopmanschap in koussen doende, tot Amsterdam bij de Jan Rompertoorn ende deselve insinueeren. . . dat nietjegenstaande ick by het leven van MEIJNDERT HOBBEMA, grootvader maternel van de voorn. AMERENSIE FRAPPE iterativelyck ja selfs judicielyck hebbe gepresenteert haer te alimenteeren ende onderhouden, deselve echter by my Insinuant niet t'huijs is gekomen, maar ter contrarie bij wijlen haren gemelten grootvader is gebleven, dat denselven nu eenige maanden geleden tot Amsterdam sijnde komen te overleyden, vervolgens Ick ondergeschreven wederom vele instantien ende debvoiren hebbe aengewent ten eynde de voorn: AMERENSIE FRAPPE by my soude komen, met presentatie van haar alsnoch behoorlyck te sullen alimenteren ende onderhouden..... ende dewijl daarop tot noch toe nietwes is gevolght, soo sult gy Notaris, behoorlijck geadsisteert, de gemelte AMMERENSJE FRAPPE, mitsgaders EDUART BACX, desselffs moeder ende susters, alwaar deselve haar jegenwoordigh actuelyck is onthoudende, alsnoch aenseggen dat ick absoluut pretendeer dat deselve AMMERENSJE FRAPPE haar sonder verder dilaij t'mynen huyse sal hebben te begeven, ten eynde en omme by my behoorlyck te werden gealimenteert ende opgevoedt ende dat de gemelte EDUART BACX, desselfs moeder off susters haer niet langer in haer huys sullen hebben te houden ende by onverwacht refuijs ofte verdere nalatigheijt van dien niet alleen protesteeren jegens alle pretentien van alimentatie, mitsgaders ab- ende dependentien van dien als in tyden en wylen ter saacke voorsz: eenigsints soude mogen werden gemaakt. . . maar mede wel expresselyck van alle Costen schaden ende interesten by my ter saacke voorschreven bereijts gehadt ende geleden ende verder noch te hebben. . . 's-Gravenhage den 19 Septemb. 1710. Get. J. FRAPPEE.

Alleen BARBARA BACX is thuis, (zuster van EDUART) en zegt: het is wèl, sy magh wel gaan, wij sullen haar niet ophouden. Zy belooft de insinuatie aan AMERENSJE overtebrengen [1])

Was JACOB VAN RUISDAEL, HOBBEMA'S leermeester, een trouw vriend van hem, die bij zijn huwelijk als getuige optrad, HOBBEMA was op zijn beurt zeer bevriend met zyn medeleerling JOHANNES VAN KESSEL. Hy was voogd over diens zoon, ISAAK VAN KESSEL, en toen diens moeder stierf, hielp HOBBEMA hem aan het beschrijven van den boedel. Wy ontleenen daaruit een en ander, waaruit blijkt, dat de vrouw van VAN KESSEL. even als die van ADRIAEN VAN DE VELDE, er een winkel op nahield.

13 en 14 October 1690 wordt de boedel beschreven nagelaten door Juffr. CLARA SWIGHTERS, Wede van zar JOHANNES VAN KESSEL, gewoont hebbende

[1]) Prot. Not. A. BUIJS, Amsterdam.

en overleden in de Leijtse straet binnen deser stede. . . in tegenwoordigheid van haren zoon ISAAK VAN KESSEL en MEIJNDERT HOBBEMA. Het is een kleine, nette, wèlvoorziene inboedel.

In het Voorhuis was „de winckel en toonbanck, met eenige linten [1]) kappe kanten, tippe mutsjens, wronghen. . . van weynigh importantie, en drie schilderijen.

Op de beste kamer;

Een landschap *by de overledens man zar geschildert* met een vergulde lyst.
een stuck van een Christus en Mariabeelt.
een stuck van beesgens.

Op de Schilderkamer:

5 landschappen met beesgens, alle sonder lijsten.
1 geschildert Schut.
2 kleine spiegeltjens.

In de binnekamer:

2 landschapschilderijen met swarte lysten.

Het huis Leijtschestraet naast het hoeckhuys van de Keijsersgracht was haar eigendom en 19 Oct. 1669 aan haren man verkocht door GOOSSEN CENTEN en HENDRICK KLINCKHAMER. Dan was er nog één Obligatie van *f* 3000.—

HOBBEMA teekent:

1) Prot. Not. J. HELLERUS. Amsterdam.

UIT HET NOTARIS-PROTOCOL

VAN

SALOMON LENAERTZN. VAN DER WUERT

DOOR

DR. J. PRINSEN JLZ.

I.

DE lectuur van JAN VAN HOUTS notaris-protocol, waarvan ik de resultaten hier meedeelde [1]), wekte mijn belangstelling voor de praktijk zijner Leidsche collega's uit de laatste decenniën der zestiende en het begin der zeventiende eeuw; hierbij kwam de hoop het reeds bij VAN HOUT gevondene te kunnen aanvullen en uitbreiden; beide dreven mij er toe een onderzoek naar protocollen uit bedoelde periode in te stellen. Ook thans mocht ik weer de groote bereidwilligheid van den Heer Alg. Rijks-Archivaris Jhr. Mr. TH. VAN RIEMSDIJK en den Heer H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN, Nijmegens gemeente-archivaris, in ruime mate ondervinden en deze stelde mij in staat hier een eerste bijdrage van mijn onderzoek aan te bieden. [2])

---

1) Oud-Holland, Dl. XXVI.

2) Het protocol, dat hier in de eerste plaats ter sprake zal komen, is thans in het Leidsche Gemeente-Archief gedeponeerd onder de hoede van Mr. OVERVOORDE, die mij met even groote welwillendheid ten dienste stond. Ook hem mijn dank.

Ook thans bepaal ik me hoofdzakelijk tot datgene wat van belang kan zijn voor de geschiedenis van letteren, wetenschap en kunst, tot al datgene wat min of meer rechtstreeks in betrekking staat tot de dingen des geestelijken levens, vooral in het laatst der zestiende eeuw; ook thans was de verleiding groot om notities over allerlei andere zaken te maken en ik sta er niet voor in haar steeds weerstand te bieden, als ik eens een bijzonder typisch en kleurrijk tafereel uit het dagelijksche huiselijk en maatschappelijk bedrijf onzer vaderen ontmoet. Om het protocol in zijn geheel systematisch te onderzoeken is echter niet enkel een zeer rijke en algemeene kennis noodig, men moet bovendien in de onmiddellijke nabijheid van een groote openbare bibliotheek wonen.

Toch wordt het tijd, dat, vooral nu ze voor ieder ongehinderd toegankelijk zijn, onze notaris-protocollen, inzonderheid de oudste, aan een uitvoerig stelselmatig onderzoek onderworpen worden. Daar zijn schatten van kleinigheden op ieder gebied te vinden, over handelsbetrekkingen met binnen- en buitenland, over prijzen en fabricage van allerlei levensmiddelen en gebruiksartikelen, over volksgebruiken, belastingen, de ellende van den oorlog, soldatenleven, plundering en baldadigheden, waarde van land, vee en huizen in verschillende perioden en wat al niet meer. En dan, hoeveel belangrijks voor de plaatselijke geschiedenis en genealogie. Wanneer al deze gegevens oordeelkundig worden verzameld en geordend, zal men ongetwijfeld tot verrassende resultaten komen, tal van nieuwe feiten kunnen vaststellen, tal van hypothesen in vaststaande feiten kunnen veranderen, tal van verkeerde inzichten kunnen wijzigen, krachtig kunnen meewerken aan het komen tot de betrouwbare kennis van heel het leven en bedrijf onzer voorvaderen in geheel zijn omvang. De aanteekeningen, waaruit ik voorloopig het meest zal kunnen meedeelen, zijn genomen uit het protocol van notaris SALOMON LENAERTSZOON VAN DER WUERT. Hiervan zijn in Leiden aanwezig 27 bundels gemerkt „Leiden 2" tot en met „Leiden 28." De bundel „Leiden 1" schijnt te ontbreken. „Leiden 2" begint met een stuk van 13 September 1571. Uit dien bundel blijkt, dat VAN DER WUERT reeds voor dien tijd de praktijk heeft uitgeoefend, en hoewel ik den laatsten bundel nog niet kon inzien, heb ik voldoenden grond om aan te nemen, dat hij ze tot in 1620 is blijven uitoefenen. Hem is dus heel wat door de handen gegaan, heel wat onder de oogen gekomen.

Over VAN DER WUERT zelf kan ik betrekkelijk nog zeer weinig belangrijks mededeelen; aangenomen dat zijn eigen leven ooit iets belangrijks gehad heeft, dan wil ik hopen, dat ik daarvan bij de voortzetting van mijn onderzoek op het spoor zal komen. Zeker is het dat hij een drukke praktijk heeft gehad en dat hij vermoedelijk *de* notaris van Leiden is geweest in de hierboven aangegeven

jaren. Zagen we, dat VAN HOUT zijn notarisschap vrijwel als bijzaak behandelde, jaren had, waarin hij nauwelijks een enkele akte maakte, VAN DER WUERT maakt er b.v. enkel in 1575 een kleine vijfhonderd; burgers en buitenlui van allerlei slag en stand, de hoogste adel, de gewoonste soldaat hebben hem voortdurend werk bezorgd.

„Dans plus d'un monastère de femmes, la clôture cesse d'être observée. Les soeurs „vivent quasi en dames séculières, car tous gentilzhommes et aultres gens laycs y ont libre accès et familière conversation avecq elles, jusques à aller en leurs chambres et y bancquetter, tellement que, quelquefois, il en provient de grans scandales et déshonneur, comme apostasie et procréation d'enfans."" Aldus PIRENNE, waar hij den toestand van de geestelijkheid en de kloosterlingen teekent bij het begin der Hervorming in de Nederlanden. [1]) Een ontdekking is dit feit in onze dagen wel niet meer te noemen. De meest vurige Katholiek zal u, wanneer hij eerlijk historicus is tevens, zonder aarzelen toegeven, dat er aan het einde der middeleeuwen in tal van kloosters dingen gebeurden, die het daglicht niet mochten zien. De hier volgende stukken wil ik dan ook alleen meedeelen, omdat ze zoo'n gansch compleet relaas vormen van wat er in het hartje van ons goede Holland, nog zoo laat in de periode van verval van het Katholicisme, terwijl elders de herleving niet meer te loochenen viel, in een klooster al zoo kon gebeuren; omdat ze het spannend schouwspel opleveren van wat men wel pleegt te noemen het dansen op een vulkaan. Een paar maanden toch slechts na het constateeren van de geincrimeerde feiten, was het lot van de kloosters in Holland beslist. 't Is ook bovendien best te vergoelijken, dat in een streek, reeds eenige jaren volop met ketterij besmet, de tucht moest verslappen, te verklaren, dat wat in de oogen van velen iets reins en hoogs kan zijn, in die dagen verloopen moest tot een leegen vorm, die alle bandeloosheid mogelijk maakte.

De door mij bedoelde stukken gaan over ergerlijke ongeregeldheden in het Sint-Agnietenklooster te Leiden, ze zijn te vinden in het protocol van VAN DER WUERT, in het deel gemerkt „Leiden 2" en aldaar op de pagina's gemerkt LXXXI tot en met LXXXIII. Deze nummering betreft vooral in de eerste deelen van het protocol de stukken, niet de pagina's. Toch komt het voor, dat één nummer geldt voor verscheidene akten. Dit is ook hier het geval. De te bespreken akten beslaan vijftien pagina's. De verschillende getuigenissen zijn niet gebonden in de volgorde, waarin ik ze bespreek. Het stuk, dat ik

---

1) Histoire de Belgique, III, p. 323.

hier het eerst in zijn geheel laat afdrukken is het eenige, dat nauwkeurig datum en plaats vermeldt. Het is blijkbaar het eerst opgemaakt; in de anderen wordt steeds naar datum en plaats van dit stuk verwezen. Toch komt het in de collectie vrij wel achteraan voor.

Het St.-Agnietenklooster behoorde tot de talrijke conventen, die de Lieve-vrouwenkerk in Over Mare omgaven. Dat het naast de kerk lag, zooals PLEYTE in zijn „Leyden voor 300 jaar en thans" beweert [1]), wordt mij uit de aldaar gereproduceerde kaarten niet duidelijk [2]), vooral niet uit den platten grond van 1578, waarop de naam „St.-Agnieten" staat in een rechthoek van gebouwen achter de kerk. Een van die gebouwen lijkt sterk op wat op Bijlage LI bij PLEYTE als het St. Cecilien convent is afgebeeld. Daar is dit echter door een sloot van het toen reeds voormalig St.-Agnietenklooster gescheiden. Zeker is het, dat het St.-Agnietenklooster een uitgang had in de Jozefsteeg.

Het schijnt tegen 1412 gesticht te zijn. [3])

In overeenstemming met den platten grond van 1578 zegt ORLERS [4]): „St. Agnieten heeft mede dicht achter de Vrouwenkerk gelegen," en hij voegt er aan toe: „was een rijk klooster, waarin gewoond hebben besloten nonnen van St. Augustijns orden, Is geheel tot huizen en woonplaatzen gemaakt." Heel veel meer weten we van dit klooster niet. VAN HEUSEN vertelt nog precies hetzelfde; alleen hij laat de term „besloten" weg, alsof hij iets geweten heeft van wat thans aan het licht komt en eenigen pijnlijken humor vond in de combinatie van een woord, dat te omschrijven is met „zich geheel bepalende tot het godsdienstige leven, zich afgezonderd hebbende van de wereld", [5]) en deze ten minste in de laatste jaren van het bestaan des kloosters losbandige zusterkens. Wel leert VAN HEUSEN ons nog, dat het klooster behoorde onder de parochie van de Vrouwenkerk en dat in 1441 zekere pastoor dier parochie, JAN VAN EPE, verschillende voorrechten aan dit en nog een paar andere kloosters had verleend met toevoeging van de bepaling, dat, als „de kloosters de moederkerk of den pastoor hinderlijk zijn in eenige zake, de priors van het klooster te Leiderdorp en van het klooster te Warmond zorg zullen dragen, dat hetzelve vergoedt werde" [6]) Dit klopt dus volkomen met de inmenging van den prior van Leiderdorp in het hierachter behandelde geval.

---

1) T. a. p., p. 54.
2) Kaart No. XXIX en Bijlage LI.
3) PLEYTE, t. a. p., p. 54. Zie ook RÖMER, Kloosters en Abdijen I, p. 440.
4) Beschrijving van Leyden (1781), pag. 126,
5) VAN HEUSEN en VAN RIJN, Kerkelijke historie en Oudh., Leiden 1726, III, p. 850 Wb. der Ned. Taal, II, 2045.
6) VAN HEUSEN, III, p. 845.

Merkwaardig is het, hoe de menschen die bij deze zaak betrokken waren, wel in verre toekomst gevaar voor het bestaan van het klooster van St.-Agnes in het bijzonder zagen: „*int laeste*" zou het zich „nyet staende" kunnen houden [1]), maar in Juni 1572 heeft men toch niet het minste besef, dat binnen een paar maanden het lot van de Leidsche kloosters zal zijn beslist, dat ANDRIES SCHODT, „rentmeester van de geestelicke ende geconfisqueerde goederen der stede van Leyden ende quartieren slants van Rijnlant" voor de deur staat, dat deze, „geordineert bij de Staten van Hollandt over de geestelicke goederen, gelegen in en om Leyden," reeds op 17 November van dat jaar 1572 Marienpoel en Abspoel zal hebben geinventariseerd. [2]) Op 8 Augustus 1572 dreigt een priester (ARENT THOU), als hij geen kans ziet een vicarie los te krijgen uit de handen van hem, die ze te vergeven heeft, maar die THOU niet den geschiksten persoon vindt, omdat deze al rijk genoeg is (hij had immers al 400 gld. 's jaars te verteren), den begever aan de galg te zullen brengen, op grond dat de man „heeft int minnebroedersconvent geweest ende heeft aldaer gebeeldestormt, doen den trubbel tot Leyden was." [3])

Zoo zat de schrik voor ALVA er toen nog te Leiden in.

„En reeds den 4 October is afgelezen, „dat de Geestelijkheit haare rente en pachten binnen 14 dagen in geschrift of met eede zoude hebben op te geven. Men zoude ieder zoo veel toeleggen, dat hij er op leven konde." Aldus het „ongedrukt kronykje" bij VAN HEUSEN. [4]) Toch hadden nog weer lang niet allen vertrouwen in de de veranderde omstandigheden, toch moest op 4 Oct. 1573 nog van een tapper te Hazerswoude, CORNELIS BRUYNENSZOON alias tHoen, geattesteerd worden, dat hij gezegd had: „Die gheusskens zullen haest gedaen hebben, want tprinsken es naer Rotterdaem ende moet aldaer tschepe gaen naer Engelandt omme met zijne zweevelstockgens voort te staen" en de man had nog meer „andere schoffierende woerden van den prince van Oraengen" gesproken. [5]) Men beschuldige mij niet van afdwalen, als ik hier een paar typische woorden uit het protocol aanhaal, die niet direct met het St.-Agnietenklooster te maken hebben. Ze geven zoo heerlijk de schommelingen weer van den volksgeest in den tijd, waarin ons drama speelt.

Wel lijkt het, dat het op 13 Oct. 1573 voor goed met de kloosters te Leiden gedaan is. Dan toch leggen al de gewezen maters van de opgeheven

---

1) Verklaring van JAN WOUTERSZOON STEEN.
2) Zie denzelfden bundel van het protocol onder No. 115 en 116. De stukken zijn niet zonder belang.
3) Protocol „Leiden 2", No. 95.
4) T. a. p., p. 847.
5) Protocol „Leiden 3", No. 79.

vrouwenkloosters (andere waren er niet te Leiden) haar verklaringen af voor notaris VAN DER WUERT over het aantal zusters, dat vroeger tot haar convent had behoord. [1]) De mater van het klooster van St.-Agnes, JANNETGEN JORISDR., spreekt dan het eerst en verklaart, „bij haer conscientie ende ziele zalicheyt in plaetse van eede, ter requisitie van ANDRIES SCHODT, rentmeester van de confiscaties binnen de voorsz. stede van Leyden en de quartieren van Rijnlandt, hoe dat zy thans ter tijt zyn derthien persoonen ende conventualen ende dat, zedert haer convents goederen geannoteert zyn geweest, een van haer conventualen gestorven es, genaempt COMMERTGEN JACOPSDR." En toch, dat er kleingeloovigen waren, 't behoeft ons niet te verbazen; hing niet alles aan den zyden draad van het beleg in '74?

Uit een andere acte in VAN DER WUERTS protocol bleek mij nog, dat het Agnietenklooster land bezeten heeft „aen de Poelbrugge in den ambachte van Oestgeest" [2])

Een ex-buitenvader van het convent, dien we hierna zullen hooren „gevraecht upt recolemente vande certificatien beginnende: „Op huyden etc in date upten zestienden May anno XVc ende LXI, verclaerde den inhoude van dien warachtich te wesen." Deze zinsnede doet mij vermoeden, dat er ook reeds in '71 ongeregeldheden in het klooster zijn voorgekomen. De acte bevindt zich waarschijnlijk in den eersten bundel van het protocol, die mij niet in handen kwam. En ook in andere vrouwenkloosters te Leiden moet er in die jaren wel eens wat aan de hand zijn geweest; zoo vind ik in het Kroniekje bij VAN HEUSEN [3]) op 1571: „Den 6 Augusti op eenen Maandag, is er in 't Grauwe-zusterhuis een kyvage voorgevallen, zodanig dat er geen mis geleezen wierd. Het gekyf was ter gelegenheit van het opsluiten der zusteren opgekomen."

Een aanteekening by RÖMER [4]) geeft ons misschien het recht aan te nemen, dat MARYTGEN HENRICXDR, die we dadelijk een hoofdrol zullen zien spelen bij allerlei stoutigheden, in 1572 den ouderdom van 32 jaren had bereikt. De beide heeren, die de zusterkens het hoofd op hol maken, zijn de kanunniken FLORIS HEY en JOOST VAN THOL. De eerste wordt door VAN HEUSEN onder de kanunniken van St. Pancras te Leiden genoemd. Het blijkt, dat FLORIS HEY VAN ZEVENDER vikaris van S. Agatha's outaar was in de St. Pancraskerk.

Hij was licentiaat in de beide rechten en stierf 27 Sept. 1603. Hij ligt in St. Pancras begraven aan de noordzijde van het koor „onder een zark op de

1) Protocol „Leiden 3", No. 82.

2) Het land was in '75 in gebruik bij zekeren JONGE JAN JANSZOON VAN REYNSBURCH maar voordeel had hij er niet van kunnen trekken, want de soldaten stalen hem voortdurend het vee uit de wei. „Leiden 4" 23 Nov. 75, No. 381.

3) T. a. p., p. 847.

4) Kloosters en Abdijen, II, p. 222.

welke noch tegenwoordig een kelk met twee pullen of glaze misflesjes afgebeeld staan. In 't tweede deel van 't Latijnsche *Batavia sacra* is breeder bescheid van deezen FLORIS HEIJ te vinden." [1])

Over JOOST VAN THOL heb ik in gedrukte bescheiden niets gevonden. Alleen bleek mij, dat een Mr. FLORIS VAN TOL in 1563 schepen van Leiden was. [2]) In VAN DER WUERTS protocol komt hij echter nog in eenige stukken voor: 13 Februari 1579 compareert JAN DE BRASSER bailliu tot Naeltwijk als vader en voogd van DIRCK DE BRASSER, die possesseur is van zekere prebende, liggende op S. Maria-Magdalena-altaar in Sinte Pancraes-kercke binnen Leiden, „lest gepossedeert bij wijlen JOOST VAN THOL. JAN DE BRASSER geeft hiermee in verband volmacht aan JACOB BRUYNEEL. [3]) En in Juli 1580 verklaren CHRISTIAEN REIJERZOON (± 61 jr.) en GERIJT BUIJS (± 38 jr.) „eertyts canonicken van Sinte Pancraeskercke in Leiden," op verzoek van ADRIAEN FRANSZOON DE HOOCH, dat JOOST VAN THOL, in zijn leven canonick, zeeckere prebende, geintituleert Magdalena, gelegen in de voorsz. kercke" bezat en dat deze VAN THOL „tot zyn doot gewoont heeft in een huis, hoorende bij die prebende, staende aan St. Pancras-kerckhof en nu bewoont door YDE JACOBSdochter vroevrouwe." [4]) Spel van het toeval, dat juist deze accoucheuse de aardsch wonig van den op avonturen belusten kanunnik moest betrekken?

De pastoor van de Vrouwenkerk, CORNELIS JANSZOON, die zich met de zaak bemoeit en ook getuigenis aflegt, was in 1555 al pastoor in de parochie. [5]) In 1578 verklaart hij, 62 jaar oud, ten behoeve van Wede HENRICK VAN ZIJL, dat Mr JAN PETIJT, in zijn leven Deken van Rijnland, verklaard had, dat na den dood van zekeren GERIJT BOL aan haar zeker recht van collatie zou komen. [6]) En in 1582 (22 Juli) legt „Heer CORNELIS JANSZN. eertijts pastoor van de Vrouwenkercke," getuigenis af over een verkooping, waar hij bij geweest is. [7])

Ook van het St.-Katrynenklooster, waar het getuigenverhoor plaats heeft, is weinig bekend. ORLERS noemt het een arm klooster [8]) en daarvoor vond ik bewijzen in VAN DER WUERTS protocol [9]). 8 Juni 1575 verklaren zeven gewezen zusters uit genoemd convent, dat de inkomsten van de goederen van het klooster gering zijn en zij „zulcx groote gebreck ende armoede zyn lydende ende geschapen

1) VAN HEUSEN en VAN RIJN, t. a. p. III, 826. De Latynsche tekst had ik niet bij de hand,
2) ORLERS, t. a. p., p. 678.
3) „Leiden 10" No. 44.
4) „Leiden 11" No. 183.
5) VAN HEUSEN. p. 846.
6) „Leiden 6", No. 274.
7) „Leiden 12", No. 192.
8) T. a. p., p. 127.
9) „Leiden 4" No. 196,

waren, by zoe verde tzelve langer zoude geduyren, van armoede te vergaen." Zij verklaren van de voormalige mater te verlangen, dat zij aan de leproosmeesteren verzoekt, van Zijne Excellentie en de Staten 'slands te vragen, dat hun het Katrynen-klooster met al zijn goederen en inkomen gegeven worde, waarna de leproosmeesteren gehouden zullen zijn de overgebleven nonnen tot haar dood te alimenteeren. [1])

Het volgende stuk voert ons thans direct in medias res. Het is te vinden in den bundel gemerkt met „Leiden 2" onder No. 83:

Op huyden den XVIIIden dach van Junio anno XVc twee ende tzeventich compareerde voor my, SALOMON LENAERTSZN. VAN DER WUERT, Notaris publyck, etc [2]) MARIJTGEN FRANSSENdr., DIRCK KERSTANTSZN. huysvrouwe, oudt omtrent LXI jaren ende deposeerde ende tuychde by haer conscientie ende zielen zalicheyt in plaatse van eede, ter requisitie van den Eersamen JAN WOLF, procureur viscael des aertsbisschoups van Uytrecht, dat zy, deposante, (*in margine:* althans heeft een dochter inde convente van S. Agnieten tot Leyden, genaempt MARIJTGEN HEIJNRICX ende dat zy overzulcx altemet daer converseert), zeggende, by gemeen spraecke doer der stede van Leyden wel gehoort te hebben, dat inde convente van Sinte Agnieten [3]) voorsz. by eenige susteren, geprofessyt inde zelve convente, als namenlicken MARIJTGEN [4]) (*in margine* THOMS) dr,, NEELTGEN JANSdochter, MARIJTGEN HEIJNRICXdr. ende MARIJTGEN KORSSENdr. geen regement ende dagelicxe conversatie, als goede religieuse behooren te houden, gehouden en wort; dan dat aldaer vallen groote misbruycken, zoe in dagelicxe bancketeringe als andere ongeregeltheyt, ende dat deselve misbruycken meest gebeuren, door dien dat eenige canonicken van Leyden (*in margine:* als namentlicken Heeren FLORYS HEY ende JOOST VAN THOL) inde zelven convente dicwils comen bancketeren mitte voorn. religieuse persoonen, maeckende aldaer goede sier, oick dicwils by avont ende ontyden.

Seyt voorts [5]) dat zy, deposante, daerby geseten heeft, dat de prior van de Regulieren tot Leyder dorp, [6]) als wesende regierder ende toesiender van de voorz. convente, de voorgenoemde zusteren wel ernstelicken vermaent heeft gehadt, dat zy hem zoude keeren van haer ongeregeltheyt ende quade regement, verbiedende haerluyden, dat zy geen waerlicke manspersoonen in haer convente zoude mogen

1) Zoo is dus tevens verklaard, hoe het kwam, dat in 1576 het Gerecht dit klooster als woonplaats voor de leprozen aanwees; zie LIGTENBERG, De Armezorg te Leiden, p. 155.

2) Doorgehaald: „ende den ondergeschreven getuygen."

3) Doorgehaald: „binnen Leyden."

4) Doorgehaald: „JANS."

5) Doorgehaald: „wel gehoort te hebben, dat de prior van de Regulieren tot Ley. . ."

6) Doorgehaald: „die vande convente."

laten comen (*in margine:* „ofte mitte zelve inde convente soude banketeren"), dan was te vreeden, dat men (*sic*) vader ende moeder ende andere eerlicke luyden haer tot bequame tyde ende stonde mochte comen visiteren; maer heeft zy, getuyge, wel gehoort naederhant, dat de voorgenaemde zusteren, nyet tegenstaende dusdanige vermaninge ende interdictie, in haer quade propoesten gepersevareert hebben gehadt.

Seyde mede wel gehoort te hebben, dat de voorgenaemde zusteren in de winter laestleden, omtrent vastenavont zyn gegaen vuyten convente inder nacht, in mommerie ende dat die gemeen spraecke door Leyden ging, dat se in dusdanige mommerie gingen ten huyse van Heeren FLORIS HEIJ ende JOOST VAN THOL[1]), canonicken voorsz. (*in margine:* „maer meent zy, getuyge, dat zulcx wel mochte toecomen door slappicheyt ende quade toesicht van de mater van de voorsz. convente).

Seyde voorts wel gehoort te hebben, dat onlancx gebeurt es, dat de voorgenaemde zusteren eenen MARIJTGEN ADRIAENSdr. wesende procuraterse, sittende voor ande poorte van de voorsz. convente, deselve vuyt die poort gesleep hebben, spreeckende veel spitige ende schempige woorden.

Seyde noch wel gehoort te hebben, dat de voorn. prior van Leyderdorp zeeckere tyt geleeden die doeren vande voorn. convente achter ende voor hadde doen sluyten ende dat de voorsz. zusteren dies niet tegenstaende, deselve doeren op hadde getogen[2]) ende dat daer nae de voorsz. prior die doeren heeft doen toe sluyten ende toe segelen, in presentie van schepenen, maer en weet nyet, dat de zusteren deselve weder open gedaen hebben.

Seyde voorts wel gehoort te hebben, dat overmits rebelligie ende wederspannicheyt vande voor genaemde zusteren, inde voorsz. convente zeeckere dagen noch mater, noch procuraterse geweest en es, dan hadde onlancx verstaen, dat MARIJTGEN ADRIAENSdr. toffitie van tprocuraterschap aengevaert heeft gehadt.

Ende anders en wiste zy, deposante, nyet te tuygen, presenterende etc.[3])

Aldus gedaen binnen der stede van Leyden, inden convente van Sinte Katrynen ten dage en de jare als boven.

† Dits MARIJTGEN FRANSSENdrs. merck.

De verdere getuigen in deze zaak zijn (A): „JAN WOUTERSZN. STEEN, poorter der stede van Leyden, indertijt rentmeester der convente voorsz." welke qualificatie is doorgehaald en vervangen door: „nutertyt ontfanger van ettelicke cleyne par-

---

1) Doorgehaald: „beyde."
2) Doorgehaald: „ende daer door."
3) Doorgehaald: „Ende versochte hier van geëxpedieert te werden openbare acte."

ceeltgens renten, die welcke hy veel mit maniere van justitie vuyt moet halen." De meedeeling, dat hy „dagelicx converseert inden convente voorsz," is weer geschrapt en vervangen door „omtrent drie jaren geconverseert heeft in voorsz. convente."

(B) „GEERTRUYT MICHELSdr., out XXIX jaren," heeft drie à vier jaren in het St.-Agnietenklooster gewoond.

(C) „MICHIELTGEN MICHIELSdr., out omtrent XXVII jaren," is zes en een half jaar in het klooster „op en neer gegaen", maar wil blijkbaar niet in détails treden. In algemeene termen erkent ze de „rebellie ende wederspannicheyt."

(D) „MARYTGEN ADRIAENSdr. procuraterce van den convente."

(E) ADRIAEN GERRYTS, poorter van Leyden, 39 jaar. Zijn vrouw heeft een zuster, „geprofessyt in den convente van Sinte Agnieten voorsz., genaempt NEELTGEN JANSdr."

(F) „GYSBRECHT DIRCXZN. cruyenièrder." Hij telt 56 jaar en is „zeeckere jaren buytenvader van de convente van Sinte Agnieten geweest."

(G) „Heer CORNELIS JANSZN., priester ende pastoer van onser liever Vrouwen kercke tot Leyden oudt omtrent LV jaren."

Al deze getuigenissen zijn in het St. Katrynenklooster afgelegd ten verzoeke van JAN WOLFF op 18 Juni 1572, alleen de laatste is van 19 Juni. Ze vullen de beschuldigingen uit de eerste verklaring met allerlei teekenende kleinigheden aan en we maken er dan ook gaarne gebruik van om ons dit merkwaardig tafereel van rebellie en zucht naar de wereldsche geneuchten in volle waarheid voor de oogen te stellen.

A vermeerdert het aantal der avontuurlijke zusterkens nog met een zekere DIRCKJEN WINS en komt ons vertellen, dat de heeren kanunniken (D verklapt ons, dat FLORIS HEY kannunnik van Sinte Pancraes te Leiden was en ziet in hem den hoofdschuldigen) de nonnen „instigeren zoe mit woorden als mit brieven tot alle quaetwillicheyt, starckende haerluyden in haer quade propoest." En D, de beleedigde poortbewaarster, die blijkbaar voor de eer van het klooster wat over had, legt geen slot op haar mond en wil ons gaarne nader over den vorm van het banketeeren inlichten: De Heeren komen „int poorthuysken, staende voor aent straet, hebbende ygelick een geestelicke zuster aen haer zyde, ende dat dezelve zusteren dit al doen boven tverbodt ende interdictie, haerluyden gedaen by den prior van Leyderdorp. Ende voor redene van wetenschap zeyde, gebeurt te zyn op Sint Jansdach inde winter lestleden, dat de voorgenaemde MARYTGEN THOMS ende MARYTGEN HEYNRICX gebancketteert hebben gehadt, hebbende haer ringen aen haer vingeren ende anders buyten haer regel ende professie gehabitueert, mit HEY ende THOL voorsz.," alles tegen het verbod van den prior,

die het zaakje trouwens voor zijn eigen oogen heeft zien gebeuren.

Familiezwak is toch altijd sterk geweest bij sommige menschen, want, D, de meneer, die er een schoonzuster bij had, acht zich geroepen er op te wijzen, dat NEELTJEN JANSdr. „zeyt ende meent meer by andere angeleyt te werden dan zulcx te doen door haer eygen quaetwillicheyt." Nu, de eerlijkheid gebiedt toe te geven, dat uit alles wel blijkt, dat MARYTGEN HEYNRICXdr. en MARYTGEN THOMS de belhamels zijn geweest. Dat schoonzusje wil ook niet bekennen, dat ze aan de nachtfuif in maskeradepak ten huize van de kanunniken heeft meegedaan, maar dat het feit is gebeurd, geeft ze toe. (D.)

F, die buitenvader, maakt de zaak er niet beter op, door te vermelden, dat het beruchte banketeeren plaats had zoowel met „geestelicke canonicken als andere waerlicke persoonen." Het feit had plaats in het „weeffhuys" en als hij op den „aenganck quam," verstopten de dames de kan. Uitvoerig is deze heer ook over de kleeding der nonnekes; hij vertelt, wat de prior op den bewusten St. Jansavond heeft gezien, ze hadden aan „fartegalen onder haer koerssen ende gouden ringen aen haer vingeren."

Over het brutaal optreden van de zusters tegenover haar wettigen overste (hij heette Heer of ook Broeder PHILLIPS VAN PROUYN, prior van de Regulieren tot Leyderdorp, zegt o.a. F) krijgen we ook nog een en ander te hooren. De dames „zeggen, daar nyet op te passen, ende dat arger es, zeggen, dat zy HEIJ willen nemen tot een pater ende sluyten die prior van Leyderdorp ende de ontfanger voorsz. die doore voor die cop," vertelt JAN WOUTERSZN. Als deze waarschuwt en vermaant, lachen ze hem in zijn gezicht uit. F weet ons nog mee te deelen, dat ze den prior toesnauwen: „Wy en kennen u nyet voor een overste ende en hebben met u nyet te doen. Wy zyn bisschoupszusteren; thoont ons u commissie ende meer diergelycke schimpige woorden." En hij heeft erbij gestaan „dat de voorsz. zusteren, roupende en krytende, zeyde totten voorsz. prior: „wy willen u cappen als hutspot," ende dat die prior haer onderging met alle vruntschap ende minnelicke woorden."

Het derde punt van beschuldiging uit de in haar geheel geciteerde verklaring van MARYTGEN FRANSSENdr. geldt de nachtelijke escapade. Sprak deze nog slechts van mommerie in den nacht, juffer GEERTRUYT MICHIELS dr. (B) weet te vertellen, dat MARITGEN HEYNRICX haar zelf heeft bekend, dat ze verkleed „uit" is geweest in de „lestleden winter omtrent Vastenavondt en dat wel inder nacht" en nu komt het mooie — „gefacioneert in manspersonagien." Ja, die gevaarlijke dwarskijkster aen de poort (D) zal U nog meer verklappen; ze heeft ook genoeg te verduren gehad, zooals we later hooren zullen: MARYTGEN HEYNRICX is uit het klooster gegaan „hebbende haer zelven gekleet in manscleder en

ende een hogen hoet op haer hooft." En mocht iemand genoemde getuigen van partijdigheid willen verdenken, — Leiden zat al zoo vol ketterij, — de pastoor uit de kerk vlak in de buurt, de pastoor uit „Onser Liever Vrouwen Kercke tot Leyden," een eenvoudig man van vijf-en-vijftig jaar (G), die overigens in zijn verklaring zeer voorzichtig is, geen namen wil noemen, enkel spreekt van „zommige van de joncxste professide nonnen, sonder dat hy deselve in specie weet te nomineeren dan soudese wel kennen van aensichte," ook deze man moet bekennen, dat de nonnen er in mommerie op uit zijn geweest „waervan oick zommige gehabitueert waren in manscledere n." Trouwens de pastoor bevestigt ook, dat behalve de twee kanunniken, „andere waerlicke persoonen" tegen den wil van MARITGEN ADRIAENSdr. in het klooster kwamen tuiven. Die buurman heeft nog een ander tooneeltje gezien, nl. „dat up Heylich Sacramentsdach savonts omtrent halff thien uren eenige van de jonge nonnen gelegen hebben in de veynsteren, responderende [1]) voor upte straet ten aensyen van veel menschen."

Of aan dit alles „de slappicheyt ende quade toesicht van de mater" schuld had? We zagen het, MARYTGEN FRANSSENdr. houdt het er voor. De pastoor van O. L. Kerk vermeldt, dat de mater bij hem dikwijls haar nood kwam klagen. Zeker is het, dat onze dartele kloosterlingen er den schrik in wisten te houden, want de gewezen buitenvader (F) vertelt ons, dat, als hij de mater tot strengheid aanspoort, deze hem ten antwoord geeft: „Wil ick daer yet tegen zeggen ofte beletten, ick mochte alsdan myn dootkist gereet setten."

En de handtastelijkheden tegenover de procuraterse door de eerste getuige in een paar regels afgedaan, waren ook niet mis. JAN WOUTERSZN. (A) zal U in den breede verhalen, hoe hij, uit den mond alweer van dat MARYTGEN HEYNRICX vóór alle anderen, heeft gehoord, dat „zy nyet en wilde gedogen, dat zuster MARYTGEN ADRIAENS, procuraterce der voorsz. convente, langer voor de poort zoude blyven ende die bewaren, maer dat zy se wilde hebben upt spinhuys ende woude zy nyet wilchelick van daer gaen, zoe wilde zy haer daer van daen trecken ofte slepen als een esel ende dit vuyt oorsaecke, dat MARYTGEN ADRIAENS HEY ofte THOL nyet en wilde inlaeten, naeder voorsz. zusteren begeerte, maer wilde de voorgenoemde zusteren, dat eenen zuster COMMERTGEN JACOPS die poort zoude bewaren, wel wetende, dat deselve COMMERTGEN de voorsz. HEIJ ende THOL zoe dick in zoude laten, als ze daer voor quamen." Volgens D (het slachtoffer selve) had de helleveeg MARYTGEN HEYNRICX haar toegebeten: „Wat ghy ons daechs onthout, zullen wy schicken snachts te crijgen." Met zekere dramatische kracht schildert B ons, wat zij gezien en gehoord heeft.

---

[1]) Doorgehaald „aende"

„Zeer qualick ende schamperlicken" is de procuraterse toegesproken. Wilt ghy (defiguerende MARYTGEN ADRIAENS) procuraester wesen, dat zullen wy noch zien, maer ghy moecht up die camer blyven zitten. Wy en willen u aen de poort nyet langer hebben; off wilt ghy daer nyet vuyt gaen, zoe willen wy u byde arme nemen ende sette u daer vuyt." Ende heeft zy, getuyge, ter zelver tyt voorts gesien, dat de voorsz. zusteren der voorsz. MARYTGEN ADRIAENS spinrocken, naeywerck ende andere gereetschap vuyt het spraeckhuys hier ende daer geworpen hebben ende hebben in tzelve spraeekhuys in MARYTGENS plaats wederom geset eenen zuster COMMER, zeggende jegens MARYTGEN ADRIAENS voorsz: „Wy en, hebben met u noch mitte prior van Leyderdorp nyet te doen, ghy zyt tegens onse danck procuraetster gemaect, wy willen een procuraetster hebben naer onse zin." Heeft noch zy, getuyge, wel gehoort vuyte monde van de voorsz. zusteren, dat zy zeyden: „Wy willen de prior zyn slotelen van zyn lyff roucken ende sluyten hem die doere voor zyn cop. Hy mach in Brabant gaen ende regieren daer zyn eygen monicken." [1])

Ook over het afsluiten der deuren door den prior weet deze getuige nog aardige détails aan het licht te brengen: „Seyde voorts, dat omtrent Paesschen lestleden de voorseyde prior hadde doen sluyten zeeckere poort ofte deur, gaende vuyt in Sinte-Josephssteech naer haer beste wetenschap, ende heeft een dach twie of drie daer nae gesien, dat de voorsz. zusteren deselve doere wederom open gedaen hadde ende hebben daer vuytgedragen een groot casyn ten huyse van HUYCH SLOTEMAECKER. Heeft zy, getuyge, noch gesien, dat voorsz. poorte, vuytgaende in Sinte-Josephsteech, besloten ende toegesegelt es geweest by de prior voorsz. ende dat corts daer naer tzegel daer off getogen es geweest ende, up een hoopgen gedruct wesende, geset voor tkoehuys. Seyde voorts, dat haer, getuyge, wel kennelick es, dat eenige vande zusteren de slotelen vande doere hadden doen conterfeyten, omme tot haer appetyt vuyt ende in te mogen gaen ende dat deselve sloetel gevonden es upte celle" (alweer) „van MARYTGEN HEYNRICXdr. voorsz." Trouwens de deurbewaarster vond soms 's morgens de sleutel op de poort steken. Was dit brutaliteit of waren de dames zoover weg, dat ze vergaten hem er af te nemen, vraagt men zich in alle bescheidenheid af.

Maar wat mag onze rebellige zusterkens dan toch zoo verwoed tegen die gesloten deur in de Jozefsteeg hebben doen optrekken? De procuraterse (D) zal u het geheim openbaren:

---

1) Ook A verklaart als onze eerste getuige, dat het klooster tijdelijk zonder mater of procuraterse is geweest „dan dat doet tschryven van de prior MARYTJEN ADRIAENS haer offitie weder aengenomen heeft ter tijde ende wyle daer anders in voorzien es." Dit laatste bevestigt de procuraterse zelve erbij voegende „dat het materschap oick al te met wel half stilgestaen heeft" gedurende een maand of drie.

„De prior van Leyderdorp, ziende ende vernemende, dat altemet eenige van de zusteren hem onderstonde te gaen door een cleyn doerken, staende voor aen de straet ende responderende op een huys, twelck bewoent wert by een weduwe, alwaer Heer JOOST VAN THOL altemet plach comen te praeten by eenige vande zusteren, heeft dat doerken (omme zulcx te verhoeden) toe doen spyckeren." De menschen bedienden zich dus van wat we tegenwoordig een rendez-vous zouden noemen. Ik geloof, dat we heusch niet te ver gaan als we dit woord gebruiken. Al wordt er in al onze akten ook slechts van banketeeren en karnavalspret in travesti gesproken, van zoo zeer geëmancipeerde nonnekens mag men gerustelijk aannemen, dat het daarbij niet gebleven is. Ook A spreekt over die weduwe en F vertelt zelfs, dat de zusters tot dit mensch „dagelicx haer toeloop hadden."

Mocht iemand mijn oordeel te voorbarig of te hard vinden, dan verwijs ik hem naar het slot van de getuigenis van JAN WOUTERSZN. STEEN „Seyt noch, dat hy gesien ende in zyn handt gehadt heeft twee slotelen, deene vande voorpoorte ende dander vande kerckedoer, zoe hy meent, ende dat deselve slotelen mitsgaders zeeckere missive, onderteyckent by Heer FLORIS HEY, geschreven aen MARYTGEN THOMS ende MARYTGEN HEYNRICX dochteren, zijn gevonden upte celle van MARYTGEN HEYNRICX voorsz. ten tyde als deselve MARYTGEN haer vuyten convente begeven hadde ende van daer haer omtrent vyff dagen geabsenteert hadde ende by hem, deposant, gereduceert was. Seyde voorts, dat gebeurt es omtrent een halffjaar geleden, dat MARYTGEN ADRIAENS voorsz. commende smergens vrouch aende voorpoorte, heeft aldaer gevonden een slotel steeckende int slot, ende, komende int convent, heeft tselve gehoort van MARYTGEN ADRIAENS, die welcke hem die slotel getoont heeft gehadt."

Seyde[1]) voorts, dat hy, deposant, voor de hant zyet, dat, in gevalle daer nyet in voersien en wordt by den Aertsbisschoup ofte zyne gecommitteerde ten eynde alzulcke rebellie, quade regiment ende vorder misbruycken verhoet ende geremedieert worden ende in zonderheyt, dat HEY ende THOL scharpelick verboden ende geinterdiceert wordt tvoorsz. convent naer haer oude gewoente nyet meer te frequenteren, aldaer mitte zusteren te banckateren ende alzoe in haer quaet te starcken ende animeren, geschapen is, dattet voorsz. convent zoe langer zoe meer zal verloepen ende in bederffelicke schade comen ende int laeste nyet

1) Doorgehaald: „Seyde mede gehoort te hebben vuyten monde van DIRCK CORSTEN, dat een jonck meysken, wesende Heer JOOST VAN THOLLEN dochter ende had zeeckere tyt gewoent int voorsz. convent ter welcker tyt MARIJTGEN HEYNRICX haer meesterce geweest was, tegens den voorn. DIRCK KORSSEN geseyt hadde, dat zy ten tyde als zy woende int voorsz. convent gehoort hadde, dat MARIJTJEN HEIJNRICX tegen eenige zusteren geseyt". . . Dood jammer, dat we niets van de intieme conversatie der dames, al is het van hooren zeggen, met de dochter van den kannunnik als tusschenpersoon, te weten komen.

staende en zoude mogen houden, ende dat door zulcke quade exempel meer andere goede convente dagelicx meer ende meer gescandalizeert zullen worden.

Seyt ten leste, dat hem altemet van eenige gevraecht[1]) wort, als hy gaet naer tvoorsz. convent: waer gaedy naer t geestelicke bordeel? maer dat hy, getuye, zulcx nae zyn beste vermogen ten besten keert, maer wort hem wederom gezeyt: Wij weten wel beter!" Zie daar het woord, dat de meeste lezers met mij wel op de lippen zal gezweefd hebben.

En mocht er nu nog bij ongeluk onder de lezers van Oud-Holland — het geval is haast ondenkbaar — een enkele kleinzeerige gevonden worden, wien het toch wel een beetje pijn doet, dat zulke dingen maar zoo openlijk gedrukt worden, welnu, laat ik hem een pleister op de wond leggen door te laten zien, dat het onder het nieuwe regime na het beleg ook lang niet alles rozegeur en maneschijn en reuk van heiligheid was.

Het Sint-Elisabethsgasthuis te Leiden was bestemd voor arme zieke vrouwen; het was zeer bepaald een ziekenhuis, al werden er ook wel arme zwervelingen voor een paar nachten opgenomen. Dr. CHRISTINA LIGTENBERG heeft ons onlangs uitvoerig verteld, hoe stevig die arme zieken daar vijfmaal per dag werden gevoed.[2]). Tot in de kleinste bijzonderheden was alles gereglementeerd. 's Morgens om zes uur behoort de moeder reeds rond te gaan om de korfjes, die bij de zieken hangen, te vullen met versch brood. Daarbij kwam bier, kaas, boter en melk of bierepap, en zoo gaat het door tot 's avonds negen uur toe; na overdag volop van eendvogels, kalfsvleesch of kippen genoten te hebben, besluiten die arme zieken hun dag — 't is voor de onthouders om van te griezelen — alweer met brood, kaas en — bier.

Elken Zondagmiddag na het eten moest de moeder het reglement aan het personeel voorlezen. Mej. LIGTENBERG uit het vermoeden, dat zij dit wel niet als haar aangenaamsten plicht zal beschouwd hebben en dit voorschrift met verscheidene andere paragrafen uit het reglement wel gauw in het vergeetboek zal zijn geraakt. Dit menschkundig inzicht wordt in alle opzichten gerechtvaardigd door een paar acten uit het protocol; uit de stukken, die hier volgen, zal zelfs blijken, hoe deze wereldlijke moeder de haar voor de zieken toevertrouwde gaven ten eigen profijte te gelde wist te maken.

„Leyden 3" No. 93.

Op huyden den negenden dach van November Anno XVc drie ende tseventich compareerde voor my, Notario publyck, ende voorden ondergeschreven

---

1) Doorgehaald: „verweeten."

2) De Armenzorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw, Den Haag, Nijhoff, 1908, p. 110 vlg.

getuygen, GERYT SPLINTERSZN. oudt omtrent LXI jaren, AELTGEN CORNELIS-dochter, oudt omtrent LXII jaren, prouveniers in Sinte Elysabeth-gasthuys, ERCGEN JANSdochter, CORNELIS CLAESZN. huysvrouwe, oudt omtrent XXXV jaren, ende KATRYN SYMONSdochter, tegenwoordich koeckenmaecht vant voorsz, gasthuys, oudt omtrent XXVI jaren, ende deposeerden ende tuyçhden by haerluyder conscientie ende ziele zalicheyt in plaatse van eede, ter requisitie vande gasthuys-meesteren vanden voorsz. gasthuyse: Eerst tuychde voorsz. GERYT SPLINTERSzn, AELTGEN CORNELISdochter ende KATRYN SYMONSdochter, deposanten, hoe dat zy dagelicx zyen, dat JAEPGEN CORNELISdochter, moer van tzelve gasthuys veel biers voor siecke luyden es vercopende; ende dat mede de voorn. JAEPGEN twie ofte drie mael int voorsz. gasthuys zeeckere bagynen rocken geverwet heeft, mitsgaders aldaer zeeckere louck gesoden, zulcx, dat zy, deposanten, anders nyet en connen bemercken, dan dat zy haer eygen ende nyet des gasthuys profijt daer inne es zouckende. [1]) Tuychde voorts ERCGEN JANSdochter, deposante, voorsz. hoe dat zy omtrent vier jaren voor dienstmaecht int zelve gasthuys gedient heeft ende dat ten zelven tyde zy, deposante, ende die ander dienstmaecht, die aldaer mede met haer diende, door bevel vande voorsz. JAEPGEN CORNELIS dochter dick ende menichmael gebrocht hebben ten huyse van HARRICK PIETERSZN. houtsager, alwaer des voorn. JAEPGEN zoon woonde, zoe vis als vleys vant beste vuyt de mande, twelck zy voort gasthuys gecoft hadde. Ende tuychde voorts, dat zoe wanneer tgasthuys haer beesten geslagen hadde, de voorn. JAEPGEN zeeckere smeer vuyt de tobbens nam, twelck zy haer, deposante, ende die ander dienst-maecht liet vercopen, belastende haer altijt wel scharpelicken, dat zyt nyemant en zoude zeggen, zulcx ende inder vougen, dat de voorn. JAEPGEN haer, deposante, een zilveren ringetgen heeft gegeven, dat zy ymmers swygen soude. Presenterende in cas van recolemente alle tselve respective by haerluyder eede solempnelicken te affirmeren ende bevestigen voor allen heeren ende rechteren, des noodt ende versocht zynde. Ende versochte den requiranten aen my, notaris voorn. haerluyden hier van geëxpedieert te werden openbare acte. Aldus gedaen binnen der stede van Leyden ten huyse vande voorsz. ERCGEN, deposante, ten dage ende jare als boven, ter presente van de eersamen PIETER CLAESZN. SNIJDER ende CORNELIS JANSZN. ROUPER, poorteren der zelver stede, als getuygen waerdich van gelove, hier toe gerequireert ende gebeden.

---

1) De moeder mocht geen kleeren van de zieken verkoopen zonder verlof van de gasthuismeesteren en als er iemand gestorven was hield men boelhuis van de nagelaten goederen (LIGTENBERG, 103). Ik vermoed dat bovenstaande kunstbewerking ten doel had, kleeren van de zieken onkenbaar te maken, zoodat ze clandestien konden verkocht worden.

No. 110.

Op huyden den vierden January anno XV^{c} ende LXXIIII stilo communi compareerde voor my, notaris publyck, ende voor den ondergeschreven getuygen GEERTGEN HARCKENdochter, oudt omtrent XXII jaren, poorterce der stede van Leyden, ende deposeerde ende tuychde by haer conscientie ende ziele zalicheyt in plaetse van eede, ter requisitie vanden gasthuysmeesteren van Sinte Elysabeth-gasthuys binnen der voorsz. stede, hoe dat zy, deposante, omtrent JACOPI voorleden geleden een jare, de huysvrouwe van WILLEM CORNELISZN. BOUMAN, wonende in Sinte Cecilien-zusterhuys alhier binnen Leyden, leggende als doen inde crame, bewaert heeft [1]) ende dat zy, deposante, tot diversche reysen int voorsz. gasthuys bier voor des voorn. WILLEM CORNELISzoon huysvrouwe gehaelt heeft, alzoe zy een lange crame ende ziecte hadde, zulcx ende inder vougen, dat zy de moer van tzelve gasthuijs eens teffens voor tzelve bier gegeven ende betaelt heeft achtalve stuver ende noch eens zeven groot. Presenterende in cas van recolemente tzelve by haer eede solempnelicken te affirmeren ende bevestigen voor allen heeren ende rechteren des noot ende versocht zynde. Ende versochten de requiranten aen my, notaris voorn., haerluyden hier van geëxpedieert ende gelevert te werden openbare acte. Aldus gedaen binnen der stede van Leyden ten huyse myns notaris, ten dage ende jare alsboven, ter presentie van den eersamen PIETER CLAESZN. SNIJDER ende BOUWEN JACOPSZN. barbiersknecht, poorteren der zelver stede, als getuygen waerdich van gelove, hiertoe gerequireert ende gebeden.

(*Wordt voortgezet.*)

[1]) Een zestiende-eeuwsche pleegzuster dus?

Een en ander over Richard Gibson

DOOR

A. BREDIUS.

OVER dezen dwergschilder doet WALPOLE in zijn IIe deel[1]) eenige mededeelingen. Hij werd 1616 geboren, teekende veel naar Sir PETER LELY, had een vrouwtje, even klein als hij, waarmede hij trouwde in tegenwoordigheid van KAREL I en de Koningin en genoot een zekere celebriteit. LELY schilderde het paar meermalen, dichters bezongen het. GIBSON was de teekenmeester van Queen ANNE en later van hare zuster, de gemalin van WILLEM III. HOUBRAKEN stipt dit even aan en zegt dat Koningin MARIA „tot onderwijzer „had meester GIBSSON, die, schoon bejaart, zoo kleen van persoon was, dat hy „pas op een tafel kon zien." Het paartje had negen kinderen waarvan er vijf in leven bleven en van gewone grootte waren. Deze leefden meest allen in Nederland zooals wij zien zullen.

4 Maart 1679 huurt de Heer RICHARD GIBSON, schilder van Haere Hoogheijt Mevrouwe de Princesse van Oranje een huis aan de Oostzijde van de Boeckhorststraat voor *f* 290.— 's-jaars. (Prot. Not. G. de KRETSER, den Haag.)

24 Sept 1681. Uit de Sententiën van het Hof van Holland.

In der saecke hangende voor den Hove van Hollant tusschen ANNA GIBSON, geasst met haer Vader RICHART GIBSON ter eenre, en Mr. BONIFACIUS

[1]) Anecdotes of painting in England. Bij HORACE WALPOLE. Nieuwe druk. Londen 1876.

VAN VRIJBERGEN, Gedeputeerde ter Vergadering van haer Ho: Mo: de Heeren Staten Generael als Vader en Voocht.... over syn minderjarige soon Mr. MARINUS VAN VRIJBERGEN, Raet ord: in den Souvereynen Rade van Brabant, en de voorsz. MARINUS DIBBOUT VAN VRIJBERGEN.... alles in gevolge van den Verdrage bij Verbale voor commissarissen van desen Hove op den 22 Mey lestleden gehouden, ter andere sijde:

Allegerende de voorn. Impetrante, dat sy nevens haren Vader in den Jare 1677 gecomen wesende uyt Engelant alhier in den Hage onder de suite van Mevrouw de Princesse van Orangien, was gaen woonen ten huijse van JOHAN NIEULANT, Mr. Silversmith, op de Singel alhier, ende naerdat des Imptes vader sich aldaer eenigen tijt hadde onthouden, was denselven om seeckere pressante redenen en affaires genootsaeckt geworden, sich wederom te begeven naer Engelant, latende de sorge en opsichte over de voorsz. sijne dochter aenbevolen aen den voorn. JOHAN NIEULANT en syn huysvrouw. (Vervolgens had MARINUS VAN VRIJBERGEN haar daar vele bezoeken gebracht „met de intentie door de tijt der „Impetrante's inclinatie te connen winnen en deselve in alle eer en deucht ten „huwelijck te versoecken..... ANNA GIBSON weigerde totdat VRIJBERGEN „haer „ten langen lesten op den 14 Nov. 1679 voor seecker Rooms Priester genaemt „LODOVICUS HACHOANUS DE BRUIJN, Missionaris van de Engelsche Natie alhier „in den Hage in de huysinge van de voorn. NIEULANT hadde getrouwt, met „belofte die trouw met de eerste gelegenheijt publycquelijck te voltrecken."

Hij had haar in den naam des Vaders, des Zoons en des heiligen Geestes een trouwring aan den vinger gestoken enz. ANNA GIBSON, meenende nu wettig getrouwd te zijn, had toen „als een eerlijcke vrouw met haren man betaemt" met VRIJBERGEN geleefd, en was bevrucht geworden, maar had in October 1680 een reis naar Engeland gemaakt, om daar de geboorte van haar kind af te wachten „door sonderlinge teeckenen van lieffde en verscheyde persuasien" van VRIJBERGEN daartoe bewogen. Toen zij daar was, ontvingen zij en haar broeder brieven van hem, waarin hij „met ongemeen charmante woorden zijne groote en onuytspreeckelycke lieffde" tot zijne vrouw aan den dag legde, het oogenblik dagelijks zegenende, waarin hij zulk een lieve vrouw tot de zijne gekozen had. Het schijnt, dat de schilder toen weer in den Haag was. Ten minste VRIJBERGEN schreef aan zijn zwager en zijne vrouw „dat hy en syne lieve cleyne Vader wel twintich „mael op eenen dach sagen off de wint oock goet was om d' Impetrante op „reyse voort te helpen." Hij eindigde zijne brieven:

„Ick ben altijd U Ed. seer geaffectioneerde man Mr. DIBBOUT VAN „VRIJBERGEN. Mijn gebiedens aen mijn moeder ende aen mijn broeder en susters „mijn dienst."

In 1681 was ANNA GIBSON van eene jonge dochter verlost, die zij naar VRIJBERGEN'S moeder ELISABETH had genoemd. Maar de schilder had ondertusschen ontdekt, „dat den gedaechde van affectie en genegenheijt tot syne „dochter gechangeert was, en voorgaff met een ander te willen trouwen" en had zich genoodzaakt gezien de weg van justitie in te slaan; hij eischte dat het „huwelijk in facie ecclesiae publicquelyk soude worden voltrocken."

De uitspraak was, dat ANNA GIBSON in het gelijk gesteld werd. MARINUS VAN VRIJBERGEN moest haar trouwen „in facie ecclesiae"; het Hof compenseerde de kosten van het proces, maar de gedaechde moest de zegelkosten (*f* 28—6—0) betalen.

De moeielijkheden waren hiermede echter nog niet uit. 24 Dec. 1682 bekent Vrouwe ANNA GIBSON, getrout met Mr. MARINUS DIBBOUT VAN VRIJBERGEN &c. dat zij een Acte onderteekend heeft waarin zij belooft haren echtgenoot nooit door den rechter te zullen dwingen tot bijwoning (Prot. Not. J. VAN DER PLAS, den Haag.)

Van het verder verloop der zaak vond ik tot nu toe niets.[1]) De oude GIBSON is volgens WALPOLE 1690 overleden. Vermeld wordt daarentegen nog 1686: de E. Heer JOHAN GIBSON, gewezen Capt. en Majoor ten dienste deser landen &c. (Prot. Not. C. DEN HAEN, den Haag.)

13 Oct. 1690 attesteeren Sr. DIRCK GIBSON, Mr. beelthouwer en Juffr. ADRIANA VAN DER BURGH, echtelieden, voor Not. VAN AARDEN in den Haag.

22 Maart 1695. DIRCK GIBSON, Mr. beelthouwer in den Haag.

1699. Acten over HENDRICK en JOHANNA GIBSON (Prot. Not. DEN HAEN.)

8 April 1705 maken DIRCK GIBSON en AGATHA DE HARTOGE hun Testament voor Not. BORSMAN, den Haag.

9 Juli 1712. DIRCK GIBSON, Mr. Beelthouwer in den Hage laat zijn huis in de Jan Hendrickstraat, Oostzijde, verkoopen (Not. V. D. SLYCK, den Haag.)

---

1) Men vindt eenige bizonderheden in bricven van en aan CHR. HUYGENS in de „Oeuvres complètes de Chr. Huygens, VIII.

Glasschilders te Gouda in 1619

MEDEGEDEELD DOOR

TH. MORREN.

KENNELIJCK zij allen ende eenen yegelijck bij desen, dat op huiden, date ondergeschreven, voor mij ROMMER VLACK, notaris publicq, bij den Hove van Hollandt geadmitteert, residerende binnen der stadt Gouda in Hollandt, ende den getuygen ondergenoemt, gecomen ende gecompareert is geweest, d' Ed Mr. ALEXANDER VAN WESTERHOLT, glaes-schrijver binnen der voornoemde stadt, ende heeft ten versoeke van den Edele HERBERT HENRIXSZ, jegenwoordich wonende binnen der stadt van Antwerpen in Brabandt, van wegen DANIEL HERBERTS zijn zoon, [1]) bij zijne manne waerheidt, getuicht ende verclaert, gelijck hy tuichde ende verclaerde mits desen warachtich te zijn, dat den voorn. DANIEL HERBERTSZ. den tijdt van vijer jaren achtereen volgende bij hem attestant geleert heeft de const van Glaesschrijven, ende dat hij geduirende den voorss. tijdt in aller naerstigheit 't zelve ambacht ofte const geleert, hem wel ende getrouwelijck gedragen, ende zijn voornoemden tijdt behoorlijck voldaen heeft, tot volcomen contentement van hem getuige, ende daer naer oock met vrundtschap ende goedt genoegen van hem gescheiden is;

---

1) Ons bekend als DANIEL TOMBERG, wiens vader HERBOLDUS TOMBERG om zijn Remonstrantsche gevoelens uit Goude moest wijken.

quiteerende ende bedanckende hij deposant den voornoemden DANIEL HERBERTSZ. van 't gene voorss. is mits dezen. Ende versocht den requirant hier aff acte.

Aldus gedaen binnen der voorss. stadt Gouda, ten woonhuise van hem getuige, ter praesentie van WILLEM DAVITSZ. ende JAN JACOBSZ. CLINKEBIJL, mede glaesschrijvers ende poorters der voorss. stede als getuigen van geloove, met mij notaris hiertoe versocht, op den XXVIII September 1619.

w. g. ALEXANDER VAN WESTERHOLT.
WILLEM DAVITSZ WACHEN.
JAN JACOBSEN CLINCEBIJL.
R. VLACK, Not^{s}. Publicq.
28/9. 1619.

Protocol van notaris ROMMER VLACK te Gouda.

IN LEISTING GAAN

DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

EISTEN is een veel zeggend werkwoord, dat, jammer genoeg, sedert een paar eeuwen uit onze taal weggevallen is. HUYGENS gebruikte het nog, en KILIAEN nam het, in den vorm leesten, op in zijn *Etymologicum*, met de verklaring praestare, satisfacere, perficere. Onze woorden vervullen, voltrekken, voldoen, geven niet de volle beteekenis, het vreemdwoord presteeren komt er dichter bij. Nevens het denkbeeld in die woorden vervat, hadden leisten en leisting in vroegere eeuwen nog een bijzondere beteekenis. Bij het aangaan van een overeenkomst, het leenen van geld en andere dergelijke verbintenissen, werd veelal bedongen, dat de partij die de daarbij gedane belofte niet ter vastgestelden tijd vervulde, op aanmaning, met zijn borgen, zich naar een bepaalde stad zou begeven en daar te samen, op eigen kosten verblijven, totdat het beloofde vervuld was. Dit gedwongen verblijven noemde men leisten, in leisting gaan.

Het oudste voorbeeld van dit gebruik in Duitschland dagteekend van 1134, in Brabant van 1190. Uit Gelderland is mij geen voorbeeld bekend van vroeger dan 1226. Bij een overeenkomst in dat jaar gesloten tusschen GERARD, graaf van Gelre, en WIBRAND, bisschop van Utrecht, beloofde eerstgenoemde, indien

hij het onderling overeengekomene niet uitvoerde vóór aanstaande Pinksteren, dan zou hij acht dagen daarna, met zijn borgen, t. w. de graven van Holland en van Bentheim, benevens vier adellijke heeren, te Arnhem „inrijden." Daar zouden zij allen te samen „inliggen," totdat de graaf van Gelre zijn belofte gestand gedaan had. Van zijn kant beloofde de bisschop, indien hij het overeengekomene niet nakwam, in persoon, vergezeld van vijf prioren en vijf dienstmannen der kerk, te Nijmegen, te zullen inrijden. Kon een der met name genoemde personen hem niet vergezellen, dan moest hij een anderen gelijkwaardigen stellen. Wie der beide partijen verzuimde op den bepaalden tijd in te rijden, beliep den kerkelijken ban (excommunicatie) voor zich zelven en voor zijn gansche gebied. Een ander voorbeeld: In 1338 beloofde WALRAVEN VAN BENTHEM den deken van St. Jan te Utrecht, een jaarrente van 30 pond te zullen betalen. De som was niet groot; of de heer VAN BENTHEM bekend stond als een slechte betaler, of om andere redenen, het contract werd bijzonder bindend gemaakt. Indien hij niet op zijn tijd betaalde, dan zou hij met zijn drie borgen, op aanmaning, in een herberg te Utrecht inrijden, daar op de gewone uren eten en overnachten. Kwam hij te overlijden, dan bleven zijn borgen aansprakelijk voor de bepaalde rente. De deken was niet gehouden iemand hunner die zijn woord brak, trouwloos te verklaren; hij kon dat doen of laten, naar gelieven. Was een der borgen bij de aanmaning reeds in leisting voor een andere schuld, of kon hij uit vrees, ongesteldheid, of om andere wettige reden, te Utrecht niet inrijden, dan moest hij, zoo hij een ridder was, twee eerzame en rijke dienstmannen in zijn plaats zenden; was hij een dienstman, dan was één andere eerzame, rijke dienstman voldoende. Kwam een der borgen te overlijden, dan had VAN BENTHEM, op bevel van den deken, binnen een maand een anderen gelijkwaardigen plaatsvervanger te benoemen, wiens aanneming als zoodanig van den deken afhing.

In deze beide overeenkomsten zijn nagenoeg alle bepalingen opgesomd, die in dergelijke stukken plegen voor te komen. Zij worden met honderden in onze oude archieven aangetroffen. Het was een gebruik dat met den geest van her ridderwezen in nauw verband stond, en dat niets beleedigends of vernederends bevatte. Zelfs monarchen gingen zulke verbintenissen aan. O.a. verbond keizer KAREL IV zich in 1349, uithoofde van geleend geld, tot leisting tegenover de stad Spiers. EDUARD III, koning van Engeland, beloofde in 1339, voor 52. 750 Florentijnsche guldens, die hij hertog REINALD VAN GELRE schuldig was, ingeval van wanbetaling, zes Engelsche ridders, „d'état et de nation de chevalerie," te Nijmegen in leisting te zullen zenden. Daarvoor bleven de aartsbisschop van Canterbury, twee bisschoppen, en negen van de hoogste heeren van Engeland borg, met hun bezittingen en die hunner kerken. Toen in 1334 de hertogen

van GELRE en van GULIK zich borgen stelden voor den koning van Bohemen bij den graaf van Vlaanderen, voor een som van 100 000 koningsgulden, beloofde deze monarch, indien de som met Kerstmis niet terugbetaald was, „mit unsers selber leib," te Keulen te zullen inrijden, en daar te blijven, zonder zich verder dan vijf mijlen van die stad te verwijderen, waarvoor hij al zijn bezittingen, roerende en onroerende goederen verbond.

De borgen gaven hun diensten vrijwillig, doch waren gebonden „met gestaefden eede, lyflyck over den heyligen gesworen." Hun aantal verschilde en schijnt min of meer in verband gestaan te hebben met den rang van den persoon die de overeenkomst aanging, als zoodanig „saeckwoud" genoemd. Hertog WILLEM VAN GELRE beloofde in 1357 te Dordrecht in leisting te zullen zenden twee aanzienlijke ridders met 30 paarden, hetgeen natuurlijk medebracht 30 knechten. Voor de vervulling der huwelijksvoorwaarden van den oudsten zoon van graaf WILLEM VAN GULIK, bleven, in 1333, niet minder dan 56 vorsten, heeren en knapen borg, waaronder de aartsbisschop van Keulen, de koning van Bohemen, een paar bisschoppen, de graven van Holland en van Gelre benevens de steden Nijmegen, Arnhem, Gelre en Roermond. De groote heeren konden zich laten vervangen door twee knapen met twee paarden; de ridders door één knaap met één paard. De steden moestén elk vier man met vier paarden zenden. Nog talrijker was het gevolg waarmede de hertog van BRABAND in 1418 beloofde, op aanmaning, te Gent of te Utrecht te zullen inrijden, „met ons selves live." Doch in zijn plaats kon hij een bannerheer zenden met 80 paarden en evenveel goede mannen en knechten, „om aldaer goeden leystinge te plegen, nae guder lude zede."

Wanneer de bij een overeenkomst bepaalde tijd verstreken was, zonder vervulling van het beloofde, dan ontvingen de zaakwoud en zijn borgen een aanmaning om in te rijden, die men, als daar geen gevolg aan gegeven werd, nog tweemaal herhaalde. Het Nijmeegsche Formulierboeck geeft een daartoe gebruikelijke formule van dezen inhoud:

„Weet A, guede vrunt, dat ick N. u maen terstont nae aentsien dis briefs, yn the komen tot Nymeghen, in huyssen van N. ende aldaer the halden, so gy my yn enen openen brieve, onder uwen segel besegelt, gesekert ende ghelaeft hebt in gueden trouwen, in rechte eetstal, by uwer eeren. Ende des niet te laten, opdat my gheyn dagens noch kronens om u noet en sy. In orconde myn segels hyr bynnen op gedruct. Gegeven" etc.

Dit was de eerste oproeping, doch in dezefde woorden schijnen ook de twee volgende vervat te zijn geweest, althans er boven staat: primo, secundo et tertio. Doch zoo lankmoedig was niet iedereen: een derde maning kon heel wat krasser uitvallen, getuige de volgende, die echter nog binnen de grenzen van het betamelijke blijft:

„Ick JOHAN VAN DER VEGHT, burger tot Campen, late weten, manen ende eyschen nog U WOLTER VAN KEPPEL VAN DER WOLDE, soo ick U in myne voorbrieven, u gesant, eenwerff, anderwerff gemaent, geeyst, ende aengescreven hebbe, in Campen, by HUYBERT VAN DER LAECKEN, oft herbergh geheten den Silveren Helm, aldaer te comen met uwe kneghten ende paerden; te leggen, leysten ende alles te doen nae uytwiesinge uwer zegelen ende brieven, my daerop gegeven, ter tyt my voldaen is van alle sulcke schult, als ghy my schuldigh syt, met alle oncosten; Ende ghy nyet gecomen syt, dat my seer van U verwondert, ghy uwen zegel, brieft und eedt niet en achtet; So eyschen ende mane ick u nog ten derden male, bij u eer ende eedt, die ghy my hebt gedaen, dat ghy noch terstont incomen tot Campen, ende doen als vorscreven is; Und ist dat ghy dat niet en doet, so denck ick u dan verder te vervolgen aen Heren, Fursten, Ridderen, Knaepen, Steden, und alle guede luyden over u claegen, und te kennen geven hoe eerloos, trouwloos, meyneedigh ghy geworden syt, ende verwerven van alle goede richteren, und dat also vort te vervolgen als sych dat behoeren sal. Gescreven onder myn segel, den tiende July 1466."

In de oudere overeenkomsten wordt alleen de stad bepaald, waarin de zaakwoud en zijn borgen zullen hebben in te rijden. Later werd het gewoonte daaraan toe te voegen in een „eerzame herberg," die somtijds werd aangewezen, of ook wel werd hun de keus uit drie gelaten. Het woord herberg had destijds, zooals zijn afleiding aantoont, een ruimere beteekenis dan thans. Er was niet alleen drank, maar ook spijs en nachtverblijf te vinden, vanwaar het bijv. naamw. herberchlick, herbergzaam. Herbergen, al waren zij nog zoo „eerzaam" waren destijds zeer primitief, zij boden slechts „cranc ende ongereet gemac" en werden weinig bezocht door personen van stand. Dezen namen meest hun intrek bij een magistraatslid of bij een rijke familie. Dat kan bij het leisten ook geschied zijn; het woord herberg laat deze veronderstelling toe: „Hi gewan siin herberge met enen riken man," leest men immers in Floris en Blanchefleur.

In de herberg, van welken aard die dan ook was, mochten de heeren niet op een goedkoopje leven, zij mochten hun proviand niet medebrengen, maar moesten „dagelycse maeltyden holden nae zede ind gewoenten gueder (d.w.z. van goedgeboren) mannen ind gasten van buyten; die alinge cost ind teeringe winnen ind quyten (nemen en betalen) aen den weerd ind weerdynnen." Met eenige consideratie werd er wel eens bijgevoegd: „Maer een weerd of een weerdynne en sal nyet meer nemen noch rekenen van een leystens maeltyt, dan 2 Vlaamsch groot." Aangezien er gemiddeld 40 Vlaamsche grooten op een pond (= een gulden) gingen, en de maaltijd dus niet meer dan een dubbeltje mocht berekend worden, kan men, zelfs het verschil der geldwaarde in aanmerking nemende,

dit niet anders dan schappelijk noemen. Maar de wijn wordt niet getaxeerd; de waarden zullen dus toen, evenals de Duitsche hotelhouders van onzen tijd, bij tafels waar veel stamgasten zijn, hun winst minder uit het eten dan uit den drank hebben weten te slaan.

Somtijds werden wachters aangesteld, om toe te zien dat de borgen zich aan de voorgeschreven bepalingen hielden, die dan hun intrek namen in de herberg waar de borgen vertoefden. Zoo is er in een overeenkomst van 1349 sprake van „cost, mit enen peerde (desgenen) die de borgen *huede* in der leysten." In een andere wordt onder de onkosten berekend „enen gueden mans cost ende enen knegt mit tween peerde, die onse burgen in der herberge in der leystinge waerden." En in een formulier van inmaning, van circa 1418, wordt bepaald, dat de schuldeisscher persoonlijk, met twee mannen en een knecht mag komen, of een „gueden" man in zijn plaats sturen, in de herberg waar de borgen vertoefden, „die de leysten wacht ende waer." De kost van den dwarskijker kwam voor rekening van den zaakwoud. Zij die zich in dit geval verbonden te leisten, waren „guede coiplude." Zes adellijke heeren bleven in 1506 bij hertog KAREL borg, elk ten bedrage van 200 Rijnsche gl., voor de opkomst van zekeren gevangene. Betaalden zij niet op de aanmaning, dan beloofde elk hunner met twee „reisige peerde" (strijdrossen) in een aangewezen eerzame herberg te Nijmegen of te Zutphen in leisting te gaan. De hertog mocht een goed „schildbortigen" man (van goeden stand) met twee reizige paarden in dezelfde herberg sturen, „onser als een wardein te wachten ind to waeren, off wy volcommen leystinge halden, off nyet." Was een der heeren op eenig punt „versuymelicx," dan beliep hij een boete van *f* 1 daags. Geen hunner mocht „leystens opholden," totdat alles, tot de laatste penning betaald was. Inderdaad waren zulke wachters niet overbodig, zooals blijkt uit een kondschap ten behoeve van het klooster Bedbur bij Kleef, in 1354 tegenover schepenen van Gent afgelegd. Broeder COENRAAD verklaarde, dat hij in drie herbergen, die de proost van Bedbur aan zekere vijf borgen ter keuze had aangewezen, was gaan onderzoeken, of die heeren daar waren aangekomen. Van alle drie kreeg hij ten antwoord dat „daer nyemant gheleyst en hadde."

Zeer zeker moet het verblijf in de ongeriefelijke eerzame herberg, of zelfs in een burgerhuis, den aan het vrije leven gewonen middeleeuwschen man zwaar gevallen zijn. Het was, zooal geen streng, dan toch huisarrest. Maar aan bezoek van vrienden en kennissen, die een glas wijn met hem kwamen drinken, zal het niet ontbroken hebben. „Aengefal" van vrienden noemde men dat destijds, met een niet oneigenaardig woord. Zoo had de Nijmeegsche burgemeester JACOB KANIS, op den landdag in 1538 „voel aengefals van vrienden ende afgeveerdigden van den steden ende haefflude." Ter vergoeding van wat hem die hartelijkheid

gekost had, werd KANIS door de stad een aam (vier ankers) wijn geschonken.

Alle kosten in de herberg gemaakt moesten door den zaakwoud betaald worden. Hertog REINOLD verklaart in 1349 dat hij „als een principael saeckwout," zijn borgen schadeloos zal houden, „wel te quyten ende te ontheffen in goeden trouwen." Vaak vindt men dan ook in de hertogelijke rekeningen sommen geboekt voor leisting. In 1340 werd *f* 392—16 stuks betaald, aan des Hertogen borgen, die voor hem te Nijmegen in leisting geweest waren. Tot afdoening van schulden te Keulen, met kosten van leisting *f* 11622—15 st.—8 d. Aan des Hertogen borgen die voor hem te Mechelen in leisting geweest waren *f* 470—6 st.— 8d. Alles in één jaar. En van den graaf van Holland, uit het Dordrechtsche Rekenboek van 1284, 2 pond 12 sch. „die de schepenen en raad verteerden, „doe si BARTELMEUSE, den lombarde, leesten"; in het volgende jaar werd 2 pond 17 st. 6 d. aan een taveernhouder betaald „doe borghermeesters daer aten ende leesten."

Door de leisting werd de schuld van den zaakwoud bij den dag grooter. Want hij had niet alleen onderhoud en verpleging van de borgen, hun knechten en paarden te betalen, maar ook de aanmaningen, bodenloon, „uytgelecht omme tot de leysting te manen," wachters, enz. Daar kwam niet zelden nog bij, dat indien de schuld binnen 14 dagen na het inrijden niet betaald was, de schuldeischer kapitaal en interest mocht opnemen bij Joodsche, Lombardische „of Kersten" woekeraars, voor rekening van den zaakwoud, of wel, zooals bij het landrecht van Bommelerweerd van 1319, de bezittingen van den schuldenaar aanspreken. Op die wijze konden schuldenaren tot den bedelstaf gebracht worden. Daarvan geeft de wedervaring van bisschop JAN van Utrecht een treffend voorbeeld. Ziehier wat de kroniek van BEKA dienaangaande mededeelt: „Doe lieten si di burghen leysten, op dat gelt dat die Biscop sculdich was opter heerscappien van Laghe, daer si op verleent 11.000 pont, ende wonnen si te scade (op woekerinterest bij Joden of Lombarden) so dattet quam op 40.000 pont. In deser groter scout an dese syde der Ysel, ende an ghene syde der Ysel, verviel biscop JAN also verre, dat hi ghene weghen wiste, hoe hi daeruyt commen mochte, ende verarmde so seer, dat hi noch lenen, noch borgen en mochte".

Zwaar waren de straffen die boven het hoofd hingen dergenen die de belofte van leisting niet nakwamen, hetzij zij niet inreden, of uit de aangewezen plaats ontweken. Wie dus handelde, werd beschouwd als eerloos, trouwloos, meineedig, en was daardoor van al zijn rechten vervallen. En aangezien eedbrekers waren uitgesloten van de genademiddelen der kerk, bracht hun wandaad mede, dat zij onder den kerkelijken ban vielen. Zelfs hechtenis en verlies van alle bezittingen was somtijds gesteld op het nakomen der verbintenis. Dit blijkt o.a. uit een verdrag van 1299, waarbij de borgen zich verbinden „op onsen

lijff ende op onse goet, dat wy hebben offte hyrnae hebben sullen." Verwijderden zij zich zonder verlof uit de leisting, „so (er)kennen wy dat wy verbeurt hebben ons lyf ende onse guet." Maar zulke zware vergeldingen werden alleen in het vooruitzicht gesteld bij zaken van het uiterste belang, overdrachten van leengoederen, bezittingen en dergelijke.

Veelal beloofden de zaakwoud en zijn borgen „tot oire erste maninghe oft weten, aen onsen mont (persoonlijk) oft woenstat geschiet, terstont sonder vertoch" of wel „binnen drie daegen in te commen" op de bepaalde plaats. Doch een tweede of derde maning waren ook niet ongewoon. Bleven zij dan nog uit, dan schijnt de schuldeischer, liever dan tot het uiterste te gaan voor het gerecht, zich liever bepaald te hebben tot „claeghen ende kreunen aen alle plaetsen." Die klachten bestonden hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, in klaagbrieven aan kerkdeuren, stadspoorten en op andere druk bezochte plaatsen aangeslagen. „Allen Fursten, Heeren, Greven, Ritteren, Knechten, Vrouwen, Joncfrouwen, Steden ind voirt allen anderen gueden luyden, beyde geistlick ende wereltlick" werd de nood geklaagd, kond gedaan hoe de persoon, met naam en toenaam, „laeveloys (woordbreker), trouweloys, eerloys ende meynedich was." Men werd gewaarschuwd „sulcke ongeloeflicke bedregers nyet dynstlick, maetlick off vruentlick, off sus anders bewant to syn, omme daarby nyet bedrogen te werden, as ick sy."

Dat was nog maar een voorlooper. Smaadschriften volgden, wemelend van scheldwoorden, waarin de naam of namen der delinquenten met groote roode letters waren te lezen, en caricaturen van de schuldigen, rijdende op varkens, ezels en andere minwaardige dieren. Gaf het pas, dan stond er een rijmpje bij, b.v.:

Wy waeren eyns haefflude ende pleghen te steken (tornooien),
Ind vur die vrouwe sperea ende schilden to breken;
Nu hebben wy ons, leyder, so ontgaen,
Ind syn op dese lelicke beeste sitten gaen,
Ind drucken ons segel voer oer aerssgat,
Ygelick waer sich vur ons, ende gelaeve ons nyet bat.

Aangezien dergelijke brieven in de open lucht waren gespijkerd, blootgesteld aan wind, regen en den moedwil van het straatpubliek, is het begrijpelijk dat er slechts weinigen tot ons gekomen zijn. De merkwaardigste daarvan is wel de maan- en klaagbrief uit het jaar 1493, van graaf BERNARD VAN MEURS tegen KAREL VAN EGMOND. VINCENT, graaf van Meurs, had den jongen hertog van Gelre uit de gevangenis te Peronne bevrijd, door den losprijs, gedeeltelijk te betalen en zijn zoon BERNARD als gijzelaar voor de ontbrekende 35.000 livres te stellen. Hoewel KAREL beloofd had deze som onmiddelijk te zullen zenden, liet

hij niets van zich hooren. Na anderhalf jaren wachten, deed toen de graaf van Meurs den eersten, twee maanden later den tweeden maanbrief uitgaan, rijk met gekleurde teekeningen versierd. De Graaf noemt het een „schendlichen, boeslich ind vuirlichen schryben ind maelen" toch is de toon daarvan zeer gematigd, en zijn de teekeningen geen caricaturen. Een facsimile met beschrijving van dit merkwaardige document, dat in het archief van Zutphen berust, is te vinden in NIJHOFF'S Bijdragen voor Vaderl. Geschied. en Oudheidk. D. IV. fl. 57; het behoeft dus hier niet nader besproken te worden.

Tegen het einde der middeleeuwen was het gebruik der leisting ontaard tot een misbruik. Waar het vroeger alleen onder de hoogere standen in zwang was geweest, werd er toen ook door den burgerstand te pas en te onpas geleist. WILLEM graaf van Holland had reeds in 1319 met een boete van 40 ponden bedreigd allen „die schult maecken op die leystinge, oft die daer up leysten dede, oft die de leysters in haer huys ontfangen." Doch twee jaren later verbond de graaf zelf zich tot leisting; zijn edict bleef nu doode letter. Zoodra KAREL DE STOUTE Gelderland had onderworpen, verbood hij het leisten. In zijn „Ordonnantie op de conduicte der zaecken van justitie en administratie," 1493, beveelt hij in alle kerken en publieke plaatsen te doen afkondigen, dat het verboden wordt „up lyff ind guet, dat nyemant den anderen upslae (klaagbrieven aansla) off in leyst en mane." Hij noemt het zeer juist een „grote verdefflike, snoede gewoente, in desen landen lang tyt gehantiert, dairmede die partyen sich selven richters maken in oeren eygenen saken, ende doen also den enen onbegrypelicken verderfflicken scaden, dat den anderen nyet to staden en coempt." Een groote ergernis waren ook de „figures laides et deshonnestes," die tot spot der schuldenaars op kerkdeuren en elders werden aangeplakt. Voortaan moesten zij die hun beloften niet nakwamen, voor het gerecht vervolgd worden. Doch ook KAREL DE STOUTE was niet bij machte het kwaad uit te roeien. Nog tot laat in de zestiende eeuw bleef de leisting gebruikelijk. Het was de vooruitgang in beschaving, de hoogere ontwikkeling der maatschappij, de tijdgeest, die, machtiger dan de wil der vorsten, door het invoeren van meer werkzame middelen, ten laatste een einde maakte, aan deze primitieve wijze van zich recht te verschaffen,

UIT HET NOTARIS-PROTOCOL

VAN

SALOMON LENAERTSZN. VAN DER WUERT

DOOR

DR. J. PRINSEN JLZ.

II.

EEN alleraardigst geval van speculatie op den smaak van het volk, op het gezag van een nationale synode, ja op heel het complex van krachten, dat een goede zaak kan doen triumfeeren of te gronde kan richten, wil ik thans in de eerste plaats meedeelen.

In 1568 was de psalmvertaling van DATHEEN uitgekomen en in weinige jaren was ze algemeen ingevoerd in de Protestantsche kerken dezer landen. De waarde van die berijming is bekend. Toen kwam in 1580 die van MARNIX, het werk van een begaafd dichter, die zijn taal beheerschte, een fijn gehoor had, losheid, eenvoud en bevalligheid wist te paren aan plechtigen ernst. Ze is vermoord, vooral door den boekhandel. Dr. VAN TOORENENBERGEN heeft dit aangetoond in zijn uitgave van MARNIX' Psalmen en ook elders.[1]) Bij de provinciale synode van

1) ACQUOY's Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis, I, p. 129: Dr. J. J. VAN TOORENENBERGEN, De psalmberijming van PH. VAN MARNIX door den boekhandel met succes belaagd en door de Nat. synode van 1586 zonder succes tot kerkelijk gebruik aangenomen.

Zuid-Holland in 1582 spannen de boekverkoopers zich in om de vertaling van MARNIX te onderdrukken; maar reeds vóór haar verschijning, in October 1579, toen ze vernomen hadden, dat GILLIS VAN DEN RADE te Antwerpen het boek ter perse had, wendden zijn Dordsche collega's zich tot hun kerkeraad met het verzoek, om bij den Antwerpschen kerkeraad te bewerken, dat het werk van MARNIX niet zou worden uitgegeven. Ze hebben allerlei gewichtige bezwaren, die breed worden uitgemeten, maar ten slotte komt de aap uit den mouw: „Voorder soo claeghen die boeckvercoopers van haer particuliere interest, JAN KANIN, dat hem well voor duysent guldens, JAN HERMANS ende PIETER VERHAGE, dat hem well omtrent voor hondert ponden Vlaems psalmboeken, gebonden en ongebonden tot niet ende tot maculatuer souden werden. Die te Delfft, tho Leyden, te Amsterdam ende in andere plaetsen sullen noch meerder schaeden daer oever lijden, dwelck hoewell dattet particulier is, wel nochtans antemercken staet." [1]) De gezamenlijke drukkers en boekhandelaars zouden wel bereid zijn GILLIS een billijke schadevergoeding te geven.

't Schijnt dus, dat de practische organisatie van den boekhandel hier te lande niet vandaag of gisteren is. Vóór 1600 bleek een nationale synode, met de beste bedoelingen bezield, er niet tegen opgewassen. Op de synode van 20 Juni tot 21 Juli 1586 in Den Haag onder bescherming van LEICESTER gehouden, [2]) werd tot de algemeene invoering van MARNIX' Psalmen besloten en werden de maatregelen vastgesteld om dat besluit uit te voeren. Alles vergeefs! Nu is het wel waar, dat deze synode, waarin een strenge inquisitiegeest heerschte en die onder de hoede van den gehaten LEICESTER stond, bij velen niet populair was en dat daardoor haar besluiten ook niet in goede aarde vielen, maar de boekhandel heeft er het zijne bij gedaan. DATHEEN heeft een paar eeuwen onbeperkt geheerscht en werd tot in het midden der vorige eeuw nog herdrukt.

Juist toen die synode aan den gang of net afgeloopen was, in Juli 1586, kwam de Leidsche graecus BONAVENTURA VULCANIUS in Middelburg. Op reis ontmoette hij zijn stadgenoot den boekhandelaar PAUWELS ADRIAENSZOON en onder den indruk van het synodaal besluit misschien, misschien geleid door zijn eigen voorliefde voor MARNIX' werk, wat we van een man van smaak verwachten mogen, heeft hij zijn reisgezel allerlei moois voorgespiegeld van de voordeelen, die met een flinken voorraad psalmboeken van MARNIX te behalen zouden zijn, en vast in zijn overtuiging, liet hij zich verleiden tot een soort weddenschap over den zegepraal van MARNIX. Hij gaf het zelfs zwart op wit. Maar al spoedig moet hij hebben ingezien, dat hij zich vergist had. In Januari 1587 krabbelt hij

1) Archief, I, p. 131.
2) BLOK, Gesch. III, p. 361.

terug, doet of hij van niets weet en of de zaak nooit serieus besproken en beschreven is. In hoeverre hij hierin een al of niet mooie rol speelt, durf ik niet te beslissen. Maar ik vrees. Hier volgen thans de stukken, die op de zaak betrekking hebben:

„Leiden 19" No. 4.

Alsoe BONAVENTURA VULCANIUS, professeur vande Griecxe taele binnen duniversiteyt van Leyden, inde maent van Julio anno XVcLXXXVI binnen de stadt Middelburch gecoft ende POUWELS ADRIAENSZOON, bouckvercooper inde zelve universiteyt, hem, VULCANIO, vercoft heeft *Thesaurum linguae grecae* [1]) ende die franchoisse chronicgue JOANNIS ZONARAE, [2]) beyde ongebonden, voor die somme van XLII guldens opte naevolgende conditie, te weten: indyent gebeurde, dat die duytsche psalmen DAVID, overgeset byde Heere van St. ALLEGONDE ende gedruct by GILLES VAN DEN RADE tot Antwerpe, quamen om genomen ende gebruyct te werden int generael in alle die kercken over die Nederlantsche provincien, daer die gereformeerde religie werde geexerceert, ende dat binnen siaers nae date van de voorsz. coopmanschap, dat in sulcke gevalle de voorn. VULCANIUS den voorsz. *Thesaurum linguae grecae* ende cronicgue JOHANNIS ZONARAE hebben sonde om niet. Maer by gebreecke van existentie vande zelve conditie, dat hy daer voiren schuldich soude wesen te betalen die voorsz. XLII guldens, naerder blyckende by obligatie, wesende van date den XX Julii anno LXXXVI voorsz. Ende dat alsoe de voorn. POUWELS ADRIAENZOON die voorsz. boucken des voorn. VULCANIO over lange tyt doen presenteren heeft, maer hy die niet begeert en heeft te ontfangen; oick mede alsoe die selve POUWELS ADRIAENSZOON ten tyde voorsz vande voorn. VULCANIO gecoft heeft *Opera Philippi Melanctonis* mit een griecx bouck bygebonden zynde, voor die somme van LII guldens, die hy schuldich soude wesen te betalen opte selve conditie als hier voren verhaelt staet, wel verstaende, dat inde plaetse van een jaer die tyt genomen was vande purificatie vande voorsz. conditie op twe jaren, mede breder verhaelt in zeeckere obligatie, die POUWELS ADRIAENSZOON voorn. onder syn eygen handt daervan gegeven heeft, ende hoewel die voorsz. tyt van twe jaren nu over lange mede ommegecomen is, zonder dat die voorsz. conditie gevallen is, sonder oic dat VULCANIUS voorn. *Opera Melanchtonis* als noch gelevert heeft, houdende efter onder hem die voorsz. obligatie van LII guldens, so ist, dat POUWELS ADRIAENSZOON voorn. hem, VULCANIO, alsnoch dadelick doet presenteren den voorsz. *Thesaurum linguae grecae* ende Cronicque JOANNIS

1) De bekende Thesaurus van HENRI ESTIENNE, 1572.

2) Waarschijnlijk een Fransche uitgave van het Chronicon van den Byzantyn JOHANNIS ZONARAS († 1118).

ZONARAE mit insinuatie, dat hy, VULCANIUS, betalinge wil doen vande voorsz. XLII guldens zonder langer dilay, item dat hy levere die voorsz. *Opera Melanehtonis* ende oick restituere ofte cassere die voorsz. obligatie van LII guldens, ofte by gebreecke van al tselve, dat hy POUWELS ADRIAENSZOON tegens hem, VULCANIO, protesteert van schaden ende interesten mitsgaders van onnutte costen, versouckende hiervan ende vanden antwoorde vande zelve VULCANIO acte gemaeckt ende hem gelevert te werden.

Op huyden den negenden January anno XVc negen ende tachtig hebbe ick, notaris publyck, my mitten nabescreven getuygen ten versoecke vanden voorn. POUWELS ADRIAENSZOON laten vinden aenden persoon vande voorsz. BONAVENTURA VULCANIUS; ende hem tgunt voorsz. is geinsinueert ende voorgelesen hebbende, heeft hy daervan copie begeert om daer op schriftelick te antwoorden, welcke copie ick hem ten zelven dage gelevert hebbe. Ende zoe ick de voorsz. VULCANIUS beneffens de voorsz. insinuatie, gepresenteert hadde de voorsz. twee boucken te leveren, die mij tot dien eynde mede gegeven waren, heeft hy deselve nyet begeeren tontfangen. Aldus gedaen etc.

Daer naer opten XIIIIden dach der voorsz. maent January heeft de voorsz. BONAVENTURA VULCANUS in handen van my, Notario voorn. gelevert het schriftelicke antwoort, hier nae van woorde te woorde geinsereert: BONAVENTURA VULCANIUS, professor, zegt ende geeft voor antwoorde opte insinuatie op maendach lestleden aen hem gedaen van wegen PAUWELS ADRIAENSZOON, dat wel mach zyn, dat hy tanderen tyden, nu meer als twee jaren geleden, wesende tot Middelburg, eenighe propoosten gehadt heeft met den voorn. PAUWELS nopende coop ende vercoopinge hinc inde van zekere boecken, daervan zij luyden, comende tot Leyden met melcanderen te weder syden breeder souden handelen ende alsdan vorder doen, dat daer toe te doen soude staen; maer en is daer nae niet meer gevolcht, noch eenige leveringe vande boven gementioneerde boecken ten wedersyden geschiedt, ymmers is tusschen hem luyden, tot Leyden gecomen zynde, eenich geschil geweest opte woorden ofte conditien, tot Middelburg gevallen, daer inne hy, VULCANIUS, ende PAUWELS voorn. melcanderen niet en hebben connen verstaen, mits welck de contracten, by hem, PAUWELS gepretendeert, gebleven zyn onvolmaect ende niet voltogen, sodat de voorsz. VULCANIUS geenssins en verstaet, dat hy der halven eenichssins in hem, PAUWELS voorn. noch oock den selven PAUWELS in hem, VULCANIO, ter cause van dien gehouden mach zyn. Actum den XIIIIde January 1589. Ende is geteyckent B. VULCANIUS.

Onder No. 14 volgt het eigenhandig geschreven antwoord van VULCANIUS, waarnaar ik in de bovenstaande copie eenige spellingen heb gewijzigd.

In No. 15 verklaart LOYS ELSEVIER, pedel van de Universiteit, oud omtrent 40 jaar, op verzoek van PAUWELS ADRIAENSZOON, dat hij voor ongeveer twee jaar, „alvooren daer toe versocht hadde oorlof vanden rector vande voorsz. Universiteyt", namens PAUWELS aan VULCANIUS gevraagd heeft, of deze aan de bovengenoemde overeenkomst van koop en verkoop wilde voldoen. ELSEVIER had daarop „geen goet antwoort van den zelve VULCANIUS ontfangen". 14 Januari 1589.

Onze boekverkooper heeft het zeer waarschijnlijk hierbij niet gelaten; immers onder No. 37 vinden we van hem volmacht aan „Mr. CORNELIS LUCK, procureur voorden Hove van Hollant", om namens hem te „ageren ende rechts te plegen" enz. In No. 61 geeft hij een dergelijke volmacht, doch thans met iemand anders samen. Deze zal dus wel niet met de zaak-VULCANIUS in verband staan.

Over den boekverkooper en den professor noteerde ik nog een paar kleinigheden, die we aan dit zaakje kunnen vasthaken.

„Leiden 18" No. 173. 10 Juli 1588 verklaart PAULS ADRIAENSZOON, boucvercoper" binnen Leyden, dat MARTYN NUYTS uit Antwerpen aan zijn adres een baal boeken heeft afgezonden. Deze zijn door de Admiraliteit van Zeeland „geconfisqueert ende aengeslagen," gedeeltelijk verbrand en gedeeltelijk verkocht. MARTYN NUYTS heeft hem gevraagd, of hij aan de Heeren van de Admiraliteit om restitutie wilde verzoeken van het geld der verkochte boeken. PAULS zal dit doen, „zonder hem nochtans aende voorsz. boucken te willen kennen, daervan hy by desen wel expresselicken is protesterende."

De boekbinder en -verkooper PAULS ADRIAENSZOON komt ook nog voor in „Leiden 15" onder No. 15, 122, 178 en 212 en „Leiden 19" No. 101 in huiselijke zaken.

Over den professor nog dit: 23 Januari 1592 geeft FRANCHOYS VULCANIUS te Leyden, „als actie ende transporte hebbende" van zijn broer BONAVENTURA, volmacht aan HANS SCHETTER om te ontvangen „zessenvyftich gulden van XL groten tstuck ende vyftien stuvers, mitten intereste vandien" van Joncheer JAN JUNIUS „ter cause van een half jaer montcoste by DANIEL JUNIUS, zoon van voorsz. Joncheer JAN JUNIUS, tanderen tyde byde voorsz. BONAVENTURA VULCANIUS gedaen ende verteert, daer inne begrepen zes gulden ende vyftien stuvers van verschoten penninghen by de voorsz. BONAVENTURA voor de voorn. DANIEL JUNIUS van boucken ende anders verschoten" (Leiden 5). FRANCHOYS VULCANIUS komt nog voor in Leiden 16, No. 3.

---

1) Over Jonkheer JOHAN JUNIUS v. d. AA. i. v., maar vooral de zeer uitvoerige mededeelingen bij FRUIN, Verspr. Geschriften, II, p. 365 vlg.

Van het leven van den bekenden rederijker Jonkheer JACOB DUYM, aan wiens werk Dr. K. POLL zijn dissertatie wijdde, [1]) weten we betrekkelijk zeer weinig. In het protocol VAN DER WUERT trof ik de hier achter geëxcerpeerde acten aan. Wat we er uit leeren, is voorloopig voor een groot deel vaag, maar kan door latere vondsten opgehelderd worden. Het blijkt, dat DUYM zich niet in 1588 in Leiden vestigde, maar er reeds vóór 5 Januari 1587 woonde. Immers het contract van dien datum waarop de eerste acte zinspeelt, zal wel in verband staan met het huis op de Hooigracht, waar questie over was. En wat die questie zelve betreft, uit de stukken wordt ze mij niet recht duidelijk. Zaten de echtelieden DUYM in financieele moeilijkheden en konden ze aan de rechtmatige eischen van DANIEL DE GLEESER niet voldoen? Of had deze heer hen op een of andere listige manier erin laten loopen en hielden ze zich onwillig, omdat ze wel wisten, dat hij in rechten niets bereiken kon? En waarom was dat huis en erf op naam van de vrouw gezet? Vermoedelijk was het, wat we nu zouden noemen een flink heerenhuis. In den bundel gemerkt „Leiden 16" toch komen twee stukken voor (No. 129 en 132) van 22 en 24 Mei 1586, waaruit blijkt, dat DANIEL DE GLEESER een huis op de Hooigracht gemeubeld verhuurd had aan dr. HONRADIUS [2]) „in dyenst ende geryff van zyne Gen. die Ceurforst [3]) van Coelen, tot bede des voorsz. HONRADIUS." DE GLEESER vertrekt zelf naar Noordwijk en vraagt verlof aan burgemeesteren om onder hun toezicht de meubelen uit het huis te halen; de keurvorst is afwezig. Kan die DE GLEESER ook verwant zijn geweest aan de schacherende Lombardiërs? In ieder geval het is niet onwaarschijnlijk, dat hij dit huis, dat schijnt leeg gekomen te zijn, aan de familie DUYM heeft kunnen verpassen in de laatste helft van 1586.

En die drie huiskens op de Hooigracht en Middelstegracht, waarvoor geen huur was betaald door DUYM, uit de acte van 19 Nov. '88., hoe zijn die te rijmen met dit vermoedelijk groote huis met erf, dat op naam van DUYM'S vrouw stond?

Uit de acte van 1590 zou men besluiten, dat die DE GLEESER nog een relatie van de DUYM'S uit Antwerpen was; ook eenige zinsneden van de andere acten geven daartoe aanleiding. Misschien had DUYM te Antwerpen schulden moeten maken om het losgeld bij elkaar te krijgen, waarmee hij zich uit de gevangenis te Namen bevrijden kon. [4]) Het komt mij in ieder geval voor, dat DUYM den steun van het Gerecht in Leiden had. Steeds blijken ook vrienden bereid hem te helpen.

---

1) Dr. K. POLL, Over de tooneelspelen van den Leidschen rederijker JACOB DUYM, Gron. 1898,

2) Dr. LUBBERTUS HONRADIUS, de hoogleeraar in de rechten, dus waarschijnlijk.

3) De voormalige keurvorst GEBHARD VAN WALDBURG nl. Zie STOKVIS, MANUEL, III, p. 105 en BLOK Gesch. III, p. 278 vlg.

4) Zie POLL, t. a. p. p. 4.

Ten slotte zij hier genoteerd, dat er in het laatste kwart der 16de eeuw nog andere DUYM'S in Leiden hebben geleefd, blijkens een acte van 2 Mei 1579, die ook om haar inhoud vrij belangrijk is. De weduwe van HENRICK MAERTENSZOON DUYM VAN VENLOO verklaart, dat haar man twee en een half jaar geleden, dienende onder het vendel van overste HELLING, in Woerden gewond is door JACOB WILLEMSZOON VUYTEN HAGE. Hij is bezweken aan die wond, maar heeft voor zijn dood verklaard, dat hij begeerde „in zoe verre hy vande zelve quetsure quame te overlyden, dat zy, comparante, noch nyemant van haren twegen daer van tegens" den verwonder „geene wraeck en soude doen, als tselve by den crych geschiet zynde, vergevende oversulcx tselve delict." De comparante verklaart nu, dat ze zich daaraan houdt, mits de verwonder „een emende geven sal van twaelf karolus gulden van XL groten tsuck." Een overblijfsel dus van het oude weergeld.

Of er eenige familie-relatie tusschen dezen DUYM en onzen jonker JACOB bestaat, is mij niet bekend.

„Leiden 18" No. 114.

DANIEL DE GLEESER heeft „verscheydenlicken int minnelick aen joffrouwe ELYSABETH CRAECHS, huysvrouwe van joncheer JACOP DUYM, versocht gehadt, ten eynde zy, joffrouwe ELYSABETH, hem, DE GLEESER, mit vruntschap soude willen voldoen, volgende tcontract tusschen hem, DE GLEESER, ende voorsz, joffrouwe ELYSABETH mit haer voorsz. man gemaect van date den vijfden January XVcLXXXVII." Van zijn kant heeft hij zich bereid verklaard „dadelick te voldoen, indien zy yet op hem te zeggen off te pretenderen hadde, als hy verhoopte neen." Daar juffrouw ELYSABETH voor dit alles doof was gebleven, „was hy, DE GLEESER, gedrongen geweest haer joffrouwe ELYSABETH, opten XVIIIden Augusti anno voorsz. te doen arresteren ende haer om voldoeninge van tvoorsz. contract in rechte te betrecken." Ze was toen los gelaten tegen borgtocht van HONESTO LUPUS, [1]) poorter der stede van Leyden. DE GLEESER had „by provisie versocht, dat de voorsz. joffrouwe ELYSABETH zoude werden geinterdiceert de huysinge daer questie om is, staende binnen der stad Leyden opte Hoygraft nyet te alieneren noch te beswaren." 't Schijnt, dat schepenen hem dit verzoek hebben ontzegd. Intusschen was DE GLEESER „om de gemeene zaeken zynder Heeren te vorderen," eenigen tijd buitenslands, geweest tot 14 April '88. De zaak had weinig voortgang gehad. Toen hij zich bij HONESTO LUPUS beklaagd had, kreeg hij ten antwoord, dat hij, HONESTO, al lang van zijn borgtocht ont-

---

1) Wel dezelfde als HONESTO LOPES, die nog vele jaren later een getuigenis over DUYM aflegt. Zie Dr. K. POLL, t. a. p. p. 6.

slagen was door de schepenen. Om alle „onminne, costen en moeyten te schouwen" had DE GLEESER, ELYSABETH en haar man nog maar eens aan laten spreken om voldoeninge door den notaris. Zij bleven weigeren. „Waer vuyt anders nyet en can werden bemerct, dan dat zy hem, DE GLEESER, mit lange processen ende dilayen meenen te quellen ende daer en tusschen de voorsz. huysinge te vercopen, alieneren of beswaren, die hij, DE GLEESER, ter gueder trouwen opten naem vande voorsz. joffrouwe ELYSABETH heeft getransporteert, aleer hy daer van eenige voldoeninge hadde genoten, op hope dat zij alzulcx ooick mit hem, DE GLEESER, zoude handelen, t welck nyet en is geschiet." Daarom waarschuwt hij HONESTO LUPUS, dat deze voor alles aansprakelijk blijft.

Op 3 Mei 1588 heeft VAN DER WUERT deze heele zaak bij HONESTO LUPUS „geinsinueert", maar HONESTO antwoordde: „dat hij hem de zaecke nyet en bemoeyde ende dat haer trecht wel zoude scheyden".

„Leiden 18", No. 141.

Daar de echtelieden DUYM op geen verzoek van DANIEL DE GLEESER ingaan, ook niet hierop, dat zij „de voorsz. DE GLEESER buyten zijnen costen zouden doen hebben behoorlicke brieve mit transpoorte daer toe dienende, vande losrente van hondert gulden siaers mitten verlope vandien, die zij luyden de voorn. DE GLEESER in mangelinge vande huysinge ende erve, gelegen binnen der stede van Leyden opte Hoygraft, gegeven hadden", vraagt hij nogmaals „de voorsz. rentebrieve aen hem DE GLEESER of in zijn absentie aen meester JACOP ROELANTS off HANS SCHOUF, beyde wonende tot Antwerpen, — — te doen leveren". Anders protesteert hij „van costen, schaden en interessen".

VAN DER WUERT is dit weer gaan vertellen ten huize van DUYM en zijn vrouw. Antwoord: „Alzoe zij alsulcke vrijheyt nyet en hadden als de voorsz. DANIEL DE GLEESER om tot Antwerpen, als byden viant, hare agenten te hebben, ende dat oock nyemant gaerne voor de absenten yet dede, mede dat zij nyemant inde last begeerden te brengen, soe wast, dat zij de brieven op haren namen nyet en begeerden te doen solliciteren, als daerinne ongehouden zijnde, mer dat de voorsz. DE GLEESER deselve brieven zoude doen solliciteren op zijn eygen naem, doch tot haren costen." Wenschen zich verder te houden aan de besluiten „van mijnen Heeren tot Leyden" in deze zaak. 4 Juni 1588.

„Leiden 18", No. 264.

19 November 1588. DANIEL DE GLEESER verklaart, dat hij geappelleerd heeft bij het Hof van Holland tegen het vonnis van schepenen van Leyden op 11 Nov. voorleden, „tot voordeele van JACOP DUYM, man ende voocht van Joffrouwe ELYSABETH CRAECHS, ende tot achterdeel van hem."

„Leiden 18", No. 267.

19 Nov. 1588 stelt Joncheer ANDRIES VAN THIENEN, wonende tot Noortwijck, zich tot „borge voorde lichtinge vande penningen, spruytende ter zaecke van huyshuyer van zeeckere drie huyskens, staende binnen der stede van Leyden opte Hoygraft ende Middelste graft, toecomende Sr. DANIEL GLEESER, die JACOP DUYM, man ende voocht van Joffrouwe ELYSABETH CRAECHS, onder de bewoonders vande zelve huyskens gedaen aresteren heeft, omme de voorsz. penningen als zijn eygen schulde ten behouve vande voorsz. JACOP DUYM inder qualite als boven op te brengen, indien zulcx bevonden wert te behooren."

„Leiden 9", No. 203.

Op huyden den derden Septembris anno XVC ende tnegentich soe hebbe ick, notario pvblyck, my mitten nabeschreven getuygen ten versoucke van DANIEL GLESER, laten vinden aen joncheer JACOP DUYM, wonende binnen der stede van Leyden, om aen hem van wegen de voorsz. GLESER te versoucken betalinge van een somme van zeven hondert twaelf gulden ende thien stuvers mitte gerechtelicke costen van dien, den voorsz. GLESER vanden voorn. DUYM competerende volgende den vonnisse, bij den Gerechte van Antwerpen gewesen, mits afslaende veertich gulden, die hij, GLESER, den voorsz. DUYM sehuldich is. Ende naer dien ick de voorsz. DUYM ter zaecke voorsz. wilde aenspreecken, heeft hij jegen mij geseyt: Zoet vande zaecke van Antwerpen was, dat hij mij nyet en begeerde te hooren spreecken, daerbij vougende: indien GLESER op hem yet te zeggen hadde, dat hij hem alhier in rechte mocht beroupen. Mits ick vanden voorsz. DUYM zij gescheyden zonder yet vorder vuyt te rechten. Ende versochte de voorsz. GLESER hier van te hebben acte. Aldus gedaen binnen der stede van Leyden ten huyse vanden voorsz. DUYM ten dage ende jare als boven, ter presentie van PIETER GHYSBERTSZN. VAN DER CODDE ende POUWELS WILLEMSZOON VAN THOORENVELT, als getuygen hier toe versocht zijnde.

S. LENAERTS VANDER WUERT.

„Leiden 20" No. 135.

Op 15 Juni 1591 zendt GLEESER weer den notaris met zijn eischen en dreigementen naar DUYM, met concessies erbij, die aan de gegrondheid der eischen doen twijfelen. „Daer op," schrijft VAN DER WUERT, „de voorsz. DUYM my ter antwoorde gaf dat hy de voorn. GLEESER nyet meer bekende schuldich te zyn dan omtrent twee guldens erffelick. Ende byaldien hy, GLEESER, yet meer wilde pretenderen, dat hy daerom alhier recht mochte spreecken."

„Leiden 21" No. 40.

Op 22 Febr. 1593 heeft VAN DER WUERT namens DANIEL GLEESER aan DUYM als „man ende voocht van ELYZABETH CRAECHS de acte van goedinge ervinge" door GLEESER 17 Febr. voor schepenen gepasseerd, aangeboden. Daarin verklaart G., dat hy, voldoende aan een sententie van het Hof van Holland in zyn nadeel en ten voordeele van ELYZABETH CRAECHS, in zyn absentie, daar hy buitenlands was, gewezen, ELYZABETH CRAECHS heeft „gegoet ende geerft, goede ende erffde in zeeckere drie cleyne huyskens inde voorz. off voorgaende sententie breeder gementioneert." Hy verklaart uitdrukkelyk niet „te wijcken off te buyten te gaen, zyne actien, die hem uyt zaecke vande grote huysinge ende tachterwesen vandyen als anders tegens de voorsz. ELYZABETH CRAECHS ende haren man JACOB DUYM zouden mogen competeren". DUYM is tevreden met die acte van 17 Febr. „mits dat GLEESER betalen zal alle costen".

Volgens PAQUOT (die bijna woordelijk nageschreven wordt in de Biographie Nationale, X, 501 vlg.) „bloeide" ERASM(I)US JOHANNIS of JANSSENS in de zestiende eeuw als rector van het college te Antwerpen, hij propageerde de beginselen van LUTHER en CALVIJN, maar helde ten slotte tot het Socianisme over. Te Antwerpen zich niet meer veilig voelende, trekt hij naar Holland en komt in 1576 te Embden, waar hij weer rector van een college wordt. Maar ook daar niet op zijn gemak, gaat hij reizen en trekt eindelijk naar Polen, waar het Socianisme sedert de komst van SIGISMUND I tot den troon, veel adepten had. In 1584 heeft hij te Krakau een dispuut met FAUSTUS SOCINUS zelf. Kort daarna zou hij predikant te Klausenburg in Transylvanië geworden zijn. In 1595 was hij dit nog. PAQUOT noemt negen theologische werkjes van hem op.

Dr. CH. M DOZY heeft onze geringe kennis van dezen zwervenden unitarier eenigszins uitgebreid door eene meedeeling in de Handelingen der Mij. van Ned. Letterk.[1]) Daaruit blijkt, dat JANSSENS zich in Sept. 1583 te Leiden als student liet] inschrijven. Door zijn boekje over den invloed van den Antichrist op de concilies en kerkvaders, in 1584 verschenen, verwekte hij ergernis. Uit een brief, meegedeeld door DOZY, van Burgemeesteren van Leiden aan WILLEM VAN ORANJE blijkt, dat deze hem deed vervolgen.

Deze brief is gedateerd: „In Leyden dezen 9 Mei 1584," en is een antwoord op een brief van 7 Mei van den prins. Deze heeft dringend verzocht ERASMUS JOHANNIS uit de stad te zetten en zijn papieren en boeken in beslag te nemen, en in

---

1) Handelingen en mededeelingen over 1888/9, p. 135 vlg.

een vroeger schrijven reeds aan die van Leiden verweten, dat ze ERASMUS in hun stad hebben geduld. Wat antwoordt Leiden hierop? Dit: We hebben sedert lang een voorschrift, dat ieder, die hier bij particulieren komt inwonen, daartoe van ons verlof moet hebben. Nu vernemen we uit uw brief van 7 Mei, dat ERASMUS („wiens name wy dier tyde nog nyet en wisten!" N.B.!) een ergerlijk boekje heeft geschreven, dat ook in onze stad verspreid is. We hebben toen het register van de „inne comende personen, op 't Raedhuys gehouden," geraadpleegd; zijn naam stond er niet op. Hoe konden we dan weten, dat hij hier was? We zijn toen gaan informeeren en zijn tot de ontdekking gekomen, dat ERASMUS zes maanden op de Hooigracht gewoond heeft bij DIRC RUTGAERTSZ. en toevallig Zondag te voren met zijn kinderen (zijn vrouw was te Leiden gestorven) naar Amsterdam was vertrokken en van daar naar Hamburg. *Al zijn boeken heeft hij meegenomen.* Bij nader onderzoek was gebleken, dat op het Raadhuis publiek ten verkoop lagen „bouxkens" van ERASMUS. De „cramer" zei, dat hij een 20 exemplaren van de vrouw van CASPER COOLHAES had gekregen en reeds een zevental exemplaren had verkocht. Gebleken was, dat COOLHAES 220 ex. van het boekje over den Antichrist onder zich had om in den handel te brengen.

De rest van den brief is hier op het oogenblik van geen belang. Alleen zij nog opgemerkt, dat blijkens het slot de Leidsche heeren een kwaad geweten hebben en misschien wel het „qui s'excuse s'accuse" van toepassing is; dit wil hier zeggen, dat après tout Leiden in die dagen zich beroemen kon op een waren vrijzinnigen geest, die ieders overtuiging eerbiedigde niet alleen, maar ook, voor zoolang het hooger gezag met een kluitje in het riet kon worden gestuurd, gaarne beschermde.

Dit komt vooral duidelijk uit door wat VAN DER WUERTS protocol ons over deze zaak leert. De Leidsche heeren hebben in hun brief van 9 Mei '84 den Prins geweldig bij den neus gehad en in minstens de helft spelden ze hem tegen beter weten in wat op den mouw. 't Is eenvoudig onwaar, dat Burgermeesteren van Leiden op 7 Mei 1584 den naam van ERASMIUS JOHANNIS nooit gehoord hadden, niets van zijn connexies in de stad kenden. In het deel gemerkt „Leiden 14" van VAN DER WUERTS protocol vinden we onder No. 56 en 57: „Inventaris van verscheyden boucken gevonden ten huyse van CASPER COOLHAES,[1]) toecomende ERASMUS JOANNIS, gedaen maecken by my notaris ondergeschreven, ter presentie van de getuygen naer genomineert, *ter instantie van mynen E. Heeren de Burgemeesteren der Stad Leyden* opten VIIIen Martii anno XVcLXXXIIII." En wat nu te denken van ERASMUS vertrek *met zijn boeken* in de eerste dagen van Mei? Wat te denken van de verklaring dat Burgemeesteren in Mei nooit

[1]) Zou het dus misschien ook onwaar zijn, dat JOHANNIS bij RUGAERTSZ had gewoond?

van JOHANNIS gehoord hadden? Heeft het college van Burgermeesteren toegestaan, dat hij zich van Maart tot begin Mei in de stad schuil hield? Of dient het bericht aan den Prins enkel om dezen bij zijn ketterjacht op een dwaalspoor te brengen? Bewezen is in ieder geval, dat Leiden dergelijke zaken liberaal behandelde en er geen been in zag zijn „genadigen furst en heer" een rad voor de oogen te draaien.

Wat nu den inhoud van den Inventaris zelf aangaat, hij is niet zonder belang, maar ik durf hem hier toch niet afdrukken. Uiterst zeldzame boeken komen er, voor zoover ik kan nagaan, niet in voor, evenmin bijzonder „kettersche." Het is een voor dien tijd rijke bibliotheek van een humanist; wie een dergelijke boekverzameling bezat en *waardeerde*, — immers het meevoeren op allerlei zwerftochten moet toen vooral heel wat bezwaren gehad hebben — moet een ontwikkeld man zijn geweest met een rijke veelzijdige kennis. Naast den Bijbel en verschillende uitgaven van onderdeelen ervan, zijn de kerkvaders rijk vertegenwoordigd; dan het werk van latere theologen, CALVIN, LUTHER, BEZA, MELANCHTHON, etc. Daar is een Hebreeuwsch woordenboek en ook boeken „in griexen tale"; verder allerlei klassieken PLATO, ARISTOTELES, XENOPHON, PLUTARCHUS, PLINIUS, VIRGILIUS, CICERO, en daar is ook „MARSILII FICINI Florentini philosophi Platonici. medici atque theologi clarissmi opera." De Scholae van PETRUS RAMUS zijn er en een ERASMUS Roterodamus. En evenzeer treft men aan „Anatomie off levende beelden vande deelen des menschelicken lichaems" en en „Cosmographey oder Beschreibung aller Länder." Werken van ERASMUS JOHANNIS zelf zijn er niet bij. Het slot van den inventaris luidt:

„Aldus geinventarieert ten huyse, dage ende jare als voren by my SALOMON VAN DER WUERT, notaris publyck by den Hove van Hollandt geadmitteert, ter presentie van RIJER GHIJSBERTSZOON VAN STOLWYCK ende CORNELIS LOURISZOON, boden mitte roeden der voorsz. stede van Leyden als getuygen hiertoe versocht zynde." De Stedelijke regeering is dus bij het werk door twee van zijn dienaren vertegenwoordigd geweest. Onder dezen inventaris volgt dan een verklaring van *ruim een jaar later*, die ons nog een enkel gegeven voor de biographie van JOHANNIS verschaft en tevens bewijst, dat ook toen nog tusschen de stedelijke regeering en den „ketter" niet de minste vijandelijke verhouding bestond, en dat JOHANNIS zijn boeken niet had meegenomen, zooals den Prins werd wijsgemaakt.

Ze luidt als volgt:

Op huyden den XXV^en^ Julij anno XV^c^ vyf ende tachtich compareerden voor my, notario, mitten getuygen onder genomineert, de eerzame JACQUES VAN HAELEWIJN, poorter der stadt Amstelredamme, als speciale last hebbende van

ERASMIUS JOHANNIS anders genaemt ERASMIUS HANS, zyn schoonbroeder, waer voren hy hem mits desen verbont ende starc maeckte, ende bekende, volgende de toelatinge vande voorsz. vande Gerechte hem huyden vergont, uyt handen van burgermeesteren der voorsz. stadt Leyden, ten behouve vanden voorn. zynen schoonbroeder, alle de voorsz. boucken gelicht ende ontfangen te hebben, belovende hem de zelve te doen behandigen onder verbandt van alle zyne goede, tot bedwang van allen rechten, de voorn. van Leiden vande bewaringe der voorsz. boucken, tot noch toe getrouwelic gedaen, vande voorsz. ERASMIUS wegen hertgrondelicken bedanckende.

Aldus gedaen binnen de voorsz. stede van Leyden ten huyse myns notaris, ten dage ende jare als boven, ter presentie van PIETER GHYSBERTSZ. VAN DER CODDEN ende JAN JANSZ., schryvers, als getuygen hier toe versocht zynde.

Van het leven van onzen historieschrijver PIETER CHRISTIAENSZOON BOR schijnt betrekkelijk weinig bekend te zijn, vooral uit de periode vóór 1599, in welk jaar hij rentmeester van Noord-Holland wordt. Vóór dien tijd zou hij notaris te Haarlem zijn geweest, maar hij komt niet in het register dier beambten, noch in het Eedboek van den Hove van Holland voor. [1])

In het protocol vond ik het volgende:

„Leiden 15", No. 236: CORNELIS JANSZOON CLUFGEN te Leyden verklaart op verzoek van „PIETER BOR als rentmeester van de erfgenamen van Vrouwe GEERTRUYT VAN LIER, Vrouwe van Opdam", dat hij er in 1577 of 1578 bij geweest is, toen er tusschen „SEVERYN BENTFOORT, eertijts rentmeester van voorsz. erffgenamen", en MARIJTGEN LAMBRECHTSDR. iets is geaccordeerd over zekere losrente (September 1585).

„Leiden 19", No. 89: „PIETER BOR, rentmeester van Joncheer CORNELIS VAN ZWIETEN" (den burgemeester van Leyden tijdens het beleg dus waarschijnlijk) geeft volmacht aan JACOB DE BONT, procureur te Leyden, om „tageren ende rechts te plegen" enz. (19 April 1589).

„Leiden 6", No. 113: „PIETER BOR ende AUGUSTYN BOR, gebroeders" geven een dergelijke volmacht aan „STEVEN VAN SCHADENBROUCK, procureur voor den Gerechte der stadt Utrecht" (21 Mei 1592).

---

1) FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN, Biographisch Wb. Terzelfder plaatse wordt meegedeeld, dat hij ook niet onder de begravenen te Haarlem voorkomt. Ik herinner er aan, dat dit wel het geval is (WORP, De gedichten van CONST. HUYGENS, II, 320).

„Leiden 20", No. 179.

Jhr. ARENT VAN DUVENVOORDE als voocht van twee weezen van wijlen ANDRIES VAN OUTSHOORN nl. WILLEM en ANDREA, „geprocreert by JACQUEMINE FALLET", geeft volmacht aan PIETER BOR om te Alkmaar met de andere erfgenamen van Joffrouwe HESTER VAN ROLLANT, wede. van WILLEM VAN ZONNEVELT, te maken inventaris van de goederen van gezegde HESTER en verder tot boedelscheiding te komen. Gedaen ten huize van ARENT VAN DUVENVOORDE te Leiden 30 Augustus 1591.

„Leiden 20", No. 180.

Dezelfde DUVENVOORDE geeft in dezelfde qualiteit aan PIETER BOR volmacht om zich „(ist noot) mitterdaet te stellen ende te houden inde possessie vanden sterfhuyse ende nagelaten gueden" van dezelfde Joffrouw HESTER ROLLANT, en om recht te plegen en te ageren voor alle Heeren ende Rechteren tegen de andere erfgenamen van Juffrouw ROLLANT.

„Leiden 22", No. 36.

17 Februari 1594 geeft PIETER BOR, rentmeester van Jhr. ADRIAEN VAN SWIETEN, volmacht aan GERARD VANDER BURCH, „procureur shoofs van Hollant" om zekere handelingen te doen in zake de nalatenschap van ALYD van BLOMMENDAEL, de grootmoeder van VAN SWIETEN.

„Leiden 22", No. 111.

PIETER BORRE in dezelfde qualiteit in dezelfde zaak. 27 Mei 1594.

IETS OVER CHRONOGRAMMEN

DOOR

W. E. VAN WIJK.

IN het dertiende hoofdstuk van het boek der Openbaring wordt ons een beest beschreven, dat Johannes uit de zee zag opkomen; „het was eenen pardel gelyck / „ende sijne voeten / als eenes beyrs [voeten] / ende sijn „mont als de mont eenes leeuws." Zeven hoofden had het en tien hoornen; „ende op sijne hoornen waren „tien Koninclijke hoeden / ende op sijne hoofden was „een naem van Godtslasteringe".

Het beest is het afbeeldsel van den Antichrist en het hoofdstuk eindigt aldus:

> Hier is de wijsheit: die het verstant heeft rekene het getal des beests: want het is een getal eenes menschen / ende sijn getal is *ses hondert ses en tsestigh.*

Over dit getal 666 hebben zich al heel wat menschen 't hoofd gebroken; ja, mij is zelfs een boekje bekend dat uitsluitend dien aangaande handelt:

> FRANC POTTER, Verklaringh over het getal 666. Waer in klaerlick vertoont ende bewesen wert op wat manier dit getal behoort uytgeleyt te werden en aengewesen, dat dit getal is een duydelick ende volmaekt

uytprentsel beschryende dien Staet van Gouvernement, waerop alle andere kenteeckenen des Antichrists overeenkomen. Wt het Engels vertaelt door C. W. VAN BERCKEL.

Dit werkje, dat thans eenige zeldzaamheidswaarde bezit, is in 1659 bij ISAAC DE WAEL te Leiden uitgegeven.

De hoogstwaarschijnlijk juiste oplossing van het probleem is eerst omstreeks 1835 door eenige geleerden nagenoeg te gelijkertijd gevonden. In het Hebreeuwsch worden de cijfers door letters aangeduid. Schrijft men nu in het Hebreeuwsch „keizer Nero" en telt men de cijfers, die door de letters waaruit de twee woorden bestaan worden aangewezen, tezamen, dan vindt men 666. Maar vele andere oplossingen heeft men eertijds uitgedacht en het feit dat de som der cijfers, aangewezen door die letters uit het woord LVDOVICUS, die Romeinsche cijfers kunnen voorstellen (D = 500, C = 100, L = 50, V = 5, I = 1), juist 666 bedraagt, is voor vele onzer voorvaderen een bewijs te meer geweest, dat LODEWIJK XIV de baarlijke Antichrist was.

Dit nu bekend zijnde laat het zich lichtelijk denken, dat men ook getracht heeft op andere wijzen getallen, vooral jaartallen, in woorden en versjes te verbergen. Zoo een versje heet men chronogram, tijdvers, tijdschrift, incarnatie, chronostichon, eteostichon en dgl. Gewoonlijk zijn zij zoo ingericht dat men de Romeinsche cijferletters er uit tezamen moet tellen, doch soms ook anders b.v.[1])

Een gasp van een tasch	M	= 1000
Vier ooren van een flasch	CCCC	= 400
Een stijl van een huis	L	= 50
En dardehalf Andriescruis	XXV	= 25
Doen lach Hartogen Kaerl voor Nuis		1475
Stelt daer twee I bij		2
Doen bleff hi voer Nancije		1477

of wel:[2])

Des Maandags, 't jaar 1 × 1000 heel		: 1000
1 × ½, 1 × 100 heel, 1 × 10 + 2 × 9	500 + 100 + 10 + 18	: 628
Heeft in Sept. 6—½ deel	4 Sept.	1628

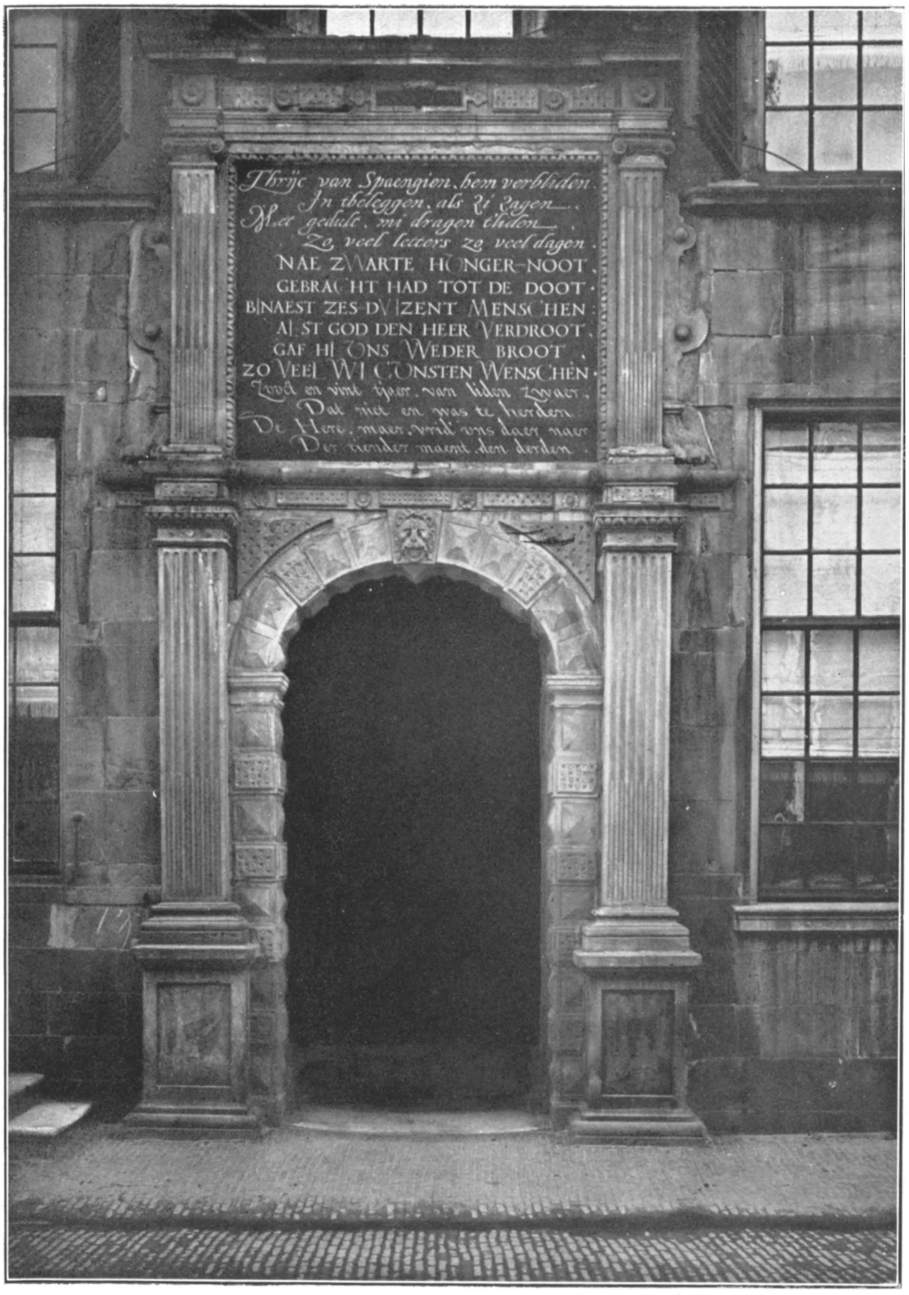
Dit mathematisch vers voor 't eerst bestaan gekregen.

---

1) Dit versje komt voor in „De Navorscher" XVI p. 362. Hertog KAREL is KAREL DE STOUTE.

2) Dit epigram van WITSEN GEYSBEEK is bedoeld als eene parodie op HUYGENS' „Reise van den Prince. In 't Jaer 1628" (Korenbloemen III) dat aldus begint:

„'t was Maendagh en de Maen aen 't voorste vierendeel,
„'t Was mijn Dagh en myn Maend, en 't jaer eensdusend heel
„Eens half, eens hondert heel, eens thien en tweemael negen
„Als. . . . enz.

POORTJE VAN HET STADHUIS TE LEIDEN.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v.h. Gebr. Binger, Amsterdam.

Maar het is over de gewone chronogrammen dat ik hier hoofdzakelijk wil spreken en ik bied daartoe den lezer de volgende beredeneerde chronogrammatische anthologie.

Toen in 1660 KAREL II van Engeland weer in zijn vaderlijk rijk kon terugkeeren werden er penningen geslagen met het randschrift:

„CeDant arMa oLeae, paX regna serenat et agros", d.i. „de wapenen wijken voor den olijf, de vrede verheldert regeering en rijk". Deze regel bevat het jaartal 1660 met dezelfde letters waarmede het steeds behoort te worden geschreven: MDCLX. Deze voorwaarde wordt echter niet in 't algemeen aan chronogrammen gesteld; zoo leest men op een huis in het gehucht de Rul in Brabant het volgende chronogram dat niet minder dan twintig cyfer-letters bevat

sUrgo eX ter
qUInqUe UILLIs
Igne LaUrentII
DIe CreMatIs. (1793)

d.i. „Ik verrijs uit de asch van vijftien huizen op St. Laurentius dag (door het vuur) verbrand."

Het spreekt van zelf, dat de opgave die men zich bij het maken van een tijdvers heeft te stellen, niet gunstig werkt op de schoonheid der poëzië en maakt dat men dikwerf tot allerlei stoplappen zijne toevlucht moet nemen.

Zoo is het volgende rijmpje een proeve van dichterlijke vlucht van den historieschrijver BOR (Nederlantsche oorloghen, 1621).

Op 't ontzet van Leyden. (1574)

Int Laetste MeI heeft baLdez LeIIden sterCk beLegen sneL
Den derden oCtober VerLost deVr Godes segen WeL

Het beleg en ontzet van Leiden behoort tot die gebeurtenissen uit onze vaderlandsche geschiedenis, die den tijdvaerdichteren veel inspiratie hebben verschaft. De dichter CORNELIS CLAESZ. VAN AECKEN maakte er wel acht; de hier volgende is van JAN FRUYTIERS:

De Heere dIe heeft ghehoort tot LeIIden het sVChten
En de BabILoensChe MaCht Van haer doen VLVChten.

Men zal opmerken dat de D in chronogrammen dikwijls niet wordt mede-geteld. Ik wil hier niet alle tijdverzen op 't ontzet van Leiden mededeelen; slechts nog dit, dat „die van Leiden tot een eeuwighe ghedachtenis voor haer Stadthuys „hebben gestelt / byde Secretaris (JAN VAN HOUTEN) geinventeert (BOR)

Nae zWarte hUngernoot
gebraCht had tot de doot,
bI naest zes-dVIzent MensChen;

aLst god den heer Verdroot
gaf hI Uns Weder broot
zo Veel VVI CUnsten WensChen

Telt men van dit versje de letters, de W telkens voor twee rekenende dan vindt men 131, het aantal der dagen dat het beleg heeft geduurd; de som der cijfer-letters geeft het jaartal 1574.

Naarstige speurders hebben bij dichters en in bijbelverzen regels gevonden die keurige chronogrammen inhouden op bepaalde gebeurtenissen. Zoo lezen wij in de Vulgata (I Machab. III vs 51).

„sancta tua conculcata sunt et contaminata"

d.i. „Uwe heiligdommen zijn veracht en vertreden."

Telt men de zwaar gedrukte letters tezamen, dan duidt de som (1566) het jaar van den beeldenstorm aan.

In 1568 stond de zoon van PHILIPS II van Spanje, DON CARLOS, tegen zyn vader op en werd terechtgesteld. Dit jaartal is besloten in den versregel uit Ovidius Metamorphosen (I 148)

FILIVs ante DIeM patrIos InqVIrIt In annos.

hetgeen door HOOFT aldus is vertaald

De soon VIt LVst tot hoogh gezagh
Haakt naa zIIns VaaDers sterref Dagh.

Eene andere proeve van vertaaltalent leverde BRANDT door de overzetting van JAN SIX' grafschrift op VONDEL.

VIr Phoebo et MVsIs gratVs
VonDeLIVs hiC est (1679):

HIer rVst Van VonDeL hoogh beIaarDt
ApoLLo en zIIn zangberg WaarDt

HOOFT en BRANDT zijn niet de eenigen onzer meer bekende schrijvers die tijdverzen hebben gemaakt; ook HUGO DE GROOT en BILDERDIJK en wellicht nog vele anderen hebben er zich aan bezondigd.

Bladzijden en bladzijden vol chronogrammen zou ik hier nog kunnen laten volgen. Maar zou ik er veel meer mede bereiken dan dat de lezer tot mij zeide, wat PIETER LANGENDIJK toeriep:

Aan een Tydvaersdichter.

Bekruipt u eens de lust, laat dan voor keurige ooren
Een tydvaers van den tijd wanneer gij gek wierd hooren."?

Leiden, Maart 1910.

POORTJE TE LEERDAM.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

De bestellers van Lucas van Leyden's „Genezing van den Blinde van Jericho"

DOOR

N. BEETS.

VAN LUCAS' allerbelangrijkste schilderwerk uit het jaar 1531 dat de Petersburger Ermitage tot sieraad strekt, kennen wij beter dan gewoonlijk met 16e eeuwsche schilderstukken het geval is den levensloop. Reeds VAN MANDER [1]) beschrijft het stuk uitvoerig en prijst het „boven al dat van LUCAS is te sien". Met instemming citeert hij een sonnet waarin het wonder door den schilder hier gewrocht op één lijn schijnt te worden gesteld met de wonderdadige genezing zelve:

Hoe Bartimeus blindt, het licht van 't licht heeft creghen,
Nae Marcs en Lucas penn', heeft LUCAS met 't Pinceel
Ghebootst hier in dit schoon ghevleughelt Tafereel,
Daer 't Lams sachtmoedich beeldt toont weldaedts soet ghenegen,
Ten blinden, welckens aerdt blyckt aen handt-tastich pleghen.
Den omstandt schijnt verbaest, om 't wonder teecken heel.
Oock wie dit stuck aensiet, daer wonderlyck elck deel
Van Consten overvloeyt, heeft wonderlyck beweghen:
Want desen blinden treckt tot hem elcx oogh en hert:

[1]) Het schilderboek ed. 1618 fol. 135 a en b.

Maer sonder oogh en hert hier niemant door en wert,
Al treffen hem van lust inwendich heete stralen.
Den blinden van het licht, het licht ontfanghen heeft,
En LUCAS oock het licht door desen blinden gheeft
Het schilders blint Pinceel, om recht gaen sonder dwalen.

De schrijver van het schilderboek schijnt goede gelegenheid te hebben gehad deze casse met twee deuren te bewonderen. Uit zijn woorden kunnen wij opmaken waar hij het werk zag. „En is nu ter tydt", zoo schrijft hij in 1604, „bij den soo Const-liefdighen als Const-rycken GOLTZIUS te Haerlem welcken dat in 't jaer 1602 tot Leyden om grooten prijs heeft ghecreghen, tot zijn groot verheughen als een die tot LUCAS dingen door de goede kennis der const grooten lust en liefde heeft".

In de 16e eeuw bleef het stuk dus waarschijnlijk wel in Leiden. In 1602 kwam het naar Haarlem waar het zich nog in 1604 in het bezit van den graveur HENDRICK GOLTZIUS bevond. Dan raken wij het spoor gedurende anderhalve eeuw bijster. Kort voor 1755 komt het echter in Frankrijk, waar het het eigendom werd van CROZAT. Van dezen kocht het CATHERINA II van Rusland. In 1848 vond men het noodig, het op hout geschilderd werk op doek over te brengen. LUCAS' ons reeds van het eenige jaren vroegere Laatste Oordeel bekende voorkeur, de twee roepen zijner compositie — de triptiek-vorm geweld aandoend — met leeglating van het midden over de beide zijden van het middelluik en de zijluiken te verdeelen, heeft er toen waarschijnlijk toe geleid de triptiek-vorm te doen vervallen en het werk tot één geheel saam te voegen.[1]) De buitenkanten der zijluiken zal men toen wel losgezaagd hebben en heeft men in 1850 eveneens op doek gebracht. Na al die kunstbewerkingen zijn ze een goede 30 jaar zoek geweest. In 1885 werden ze echter teruggevonden bij een Petersburgschen verzamelaar, den heer A. A. KAUFFMANN. De Ermitage was zoo gelukkig ze in 1886 van dezen voor 8.000 roebels terug te koopen. Met dit al zijn waarschijnlijk niet onaanzienlijke stukken dier zijluiken, die immers, toegeslagen, het middelluik wel geheel zullen hebben bedekt, verloren gegaan. Zóó zal dan ook wel het jaartal 1531, dat van MANDER nog buiten op de luiken kon lezen, verdwenen zijn.

Toch zijn die nooit voldoende beschreven en tot voor kort[2]) nooit gepubliceerde buitenzijden der zijluiken, die hier met de hoofdvoorstelling gereproduceerd zijn, in hun tegenwoordigen toestand nog van groot belang. Over de

---

1) De catalogus der Ermitage (1901 No. 468) vermeldt dat dit reeds eerder geschied was. Zeer aannemelijk schijnt mij dat niet.

2) Eerst onlangs is het geheele werk gereproduceerd in „Les Chefs-d'ocnvre de la Galcrie de Tableaux de l'Ermitage Impérial à St. Petersburg." Hanfstaengl, 1909.

LUCAS VAN LEYDEN. — DE GENEZING VAN DEN BLINDE VAN JERICHO.
(St. Petersburg, Ermitage.)

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

allervroegste geschiedenis van het werk, over zijn ontstaan, kunnen ze door de er op afgebeelde wapens ons althans iets leeren.

De herkenning dier wapens [1]) was de aanleiding tot dit opstel.

De krijgshaftige wapen-houder van het linkerluik — een figuur die GOLTZIUS veel vreugde moet hebben gegeven — draagt een *gequartileerd schild: 1 en 4: schaakbord van zilver en sabel, 2 en 3: in goud een ankerkruis van keel beladen met in gouden hartschild drie leliën van keel.*

Het is het wapen van *Montfoort* gekwartileerd met dat van *Lis*, zooals dat door FLORIS JACOBSZ. VAN MONTFOORT [2]) en later door zijn zoon JACOB VAN MONTFOORT gevoerd werd.

In dit geval moeten wij aan den laatste denken.

In het jaar 1612 toch zag ARN. BUCHELIUS in de Nonnenkerk (Akademie) te Leiden een zerk die hij op pag. 93 van zijn Handschrift „Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa [3]) nateekende. Die zerk dan vertoonde het volgende randschrift: „hier l. begr. JACOB VAN MONTFOORT FLORISZ. ende sterft anno 1554 den 17 Meye ende Joffr. DIRCK BOELEN docht[r] JACOBS VAN MONTFOORT huysfr. was sterft 1566 6 Meert." Volgens BUCHEL's teekening — die echter geen wapenkleuren aangeeft — had ze in het midden het zoo juist beschreven gequartileerde schild: *Montfoort* met *Lis* en in de hoeken vier kwartieren waarvan de beide bovensten *Montfoort* en *Lis*. Van de beide anderen schijnt het eene wel geheel overeen te komen met een der beide schildjes boven het „hoofd met veeren" op het schilderstuk. Het moet het wapen van VAN DER MYE zijn: *in zilver drie palen van sabel.* Het andere daarentegen wijkt van dat op het Petersburgsche stuk af. BUCHEL geeft ons een klimmenden leeuw. Het schilderstuk echter heeft in een veld van goud een gehelmden luipaard van zilver: een metaal op een metaal dus, een heraldische onmogelijkheid. Dr. JAMES SCHMIDT, conservator der Ermitage, berichtte mij dan ook dat dit schildje op onhandige wijze geheel overschilderd is.

---

1) Een photographie en de beschrijving der wapenkleuren dank ik de welwillende ijver van onzen legatie-secretaris in St. Petersburg, den Heer M. VAN VOLLENHOVEN.

2) Een afbeelding van het wapen van FLORIS VAN MONTFOORT is te vinden op de „Wapenkaart behelzende alle de Wapenen en Naamen van de Edele Groot Achtbare Heeren Veertigen der stad Leyden, geschikt naar den rang waar in dezelve verkooren zijn sedert den 21 July 1449 tot den 21 July 1758 bij een verzameld door GIJSBERT VAN RYCKHUYZEN Bode met de Bussche derzelve stad, getekent en in 't koper gebracht door ABRAHAM DELFOS (Leiden bij CORNELIS DE PECKER, 1758) Kaart I rei 6 het 1ste wapen. Het hartschild in het wapen van LIS wordt hier anders dan RIETSTAP (op LISSE) het beschrijft — aangeduid als te zijn van *goud* en *niet van zilver*. De wapenkaart geeft aan, dat FLORIS JACOBSZ. VAN MONTFOORT den 21 April 1477 in de vroedschap werd gekozen. Het jaartaal 1510 boven het wapen geplaatst behoort bij het eerste wapen der 5e rei en heeft dus met FLORIS VAN MONTFOORT niet te maken.

3) Het handschrift berust thans in de Utrechtsche Universiteits-bibliotheek. Catalogus der handschriften 1909 II no. 1648. De verwijzing er naar dank ik den Leidschen archivaris Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

We zullen wel mogen aannemen dat dit de bijkans onkenbaar geworden overblijfselen zijn van het wapen der van TOL's, *van goud bezaaid met blokken van keel met een leeuw van keel getongd en genageld van azuur en beladen met een barensteel van azuur.* [1])

De beteekenis dezer beide kwartieren kan uit de hierachter volgende kwartierstaat blijken. Het zijn de wapens der beide grootmoeders van JACOB VAN MONTFOORT.

Wij zagen dat JACOB FLORISZ. VAN MONTFOORT gehuwd was met DIRCKJE DIRCK BOELENSdochter gezegd VAN LINDENBURGH. Het vrouwelijk ruitschild nu dat de jonge vrouw van het rechter buitenluik zoo sierlijk ophoudt vertoont ons inderdaad naast het reeds beschreven wapen MONTFOORT-LIS, het wapen der aanzienlijke Amsterdamsche familie BOELENS: *in sinopel een dwarsbalk van zilver.*

De beide kleine boven de nis aangebrachte wapentjes heb ik ook niet met behulp van de kwartierstaat die hierachter naar Elias, De Vroedschap van Amsterdam [2]) is samengesteld kunnen thuis brengen. Ze hebben: *in sabel drie ballen van goud* en *in azuur drie eikels zonder stengel van goud.* Ook echter waar DIRCKJE BOELENSd. haar naam VAN LINDENBURGH aan te danken had heb ik niet kunnen vinden. Misschien dat de beantwoording dier vraag tevens eenig licht over de beteekenis dier wapenschildjes zou doen opgaan.

Vast staat echter nu wel door het gelijktijdig voorkomen van het met LIS gekwartileerde wapen van MONTFOORT en van het wapen der BOELENSEN wie de bestellers van LUCAS' triptiek van 1531 waren. [3]) JACOB FLORISZ. VAN MONTFOORT en DIRCKJE DIRCK BOELENSdochter gezegd van LINDENBURGH gaven LUCAS aan het eind van zijn loopbaan deze belangrijke opdracht. Misschien zullen wij in het middelluik onder hen die ter rechterzijde met devote aandacht het wonder afwachten de beeltenissen van hen beiden mogen zoeken.

Den op den voorgrond staanden met den wijden mantel zich drapeerenden edelman, met den kenmerkenden baard, de vrouw naast hem, mag men, dunkt mij, er wel op aan zien.

Daar het altaar zooals wij zagen tot 1602 in Leiden was, is het vermoeden wel gewettigd dat het tot dien tijd in de familie der MONTFOORTS gebleven is. Waarschijnlijk is het wel eigendom geweest van den oudsten zoon van hen

---

1) Aldus RIETSTAP en de Wapenkaart van DELFOS II, 1—11 (wapen van JAN VAN TOL die in het jaar 1517 in de Leidsche vroedschap werd gekozen.) Ook BUCHEL vereenvoudigde dan echter door blokken en barensteel weg te laten. Misschien waren die op den steen niet gemakkelijk meer te onderscheiden.'

2) Deel I pag. 112, 113.

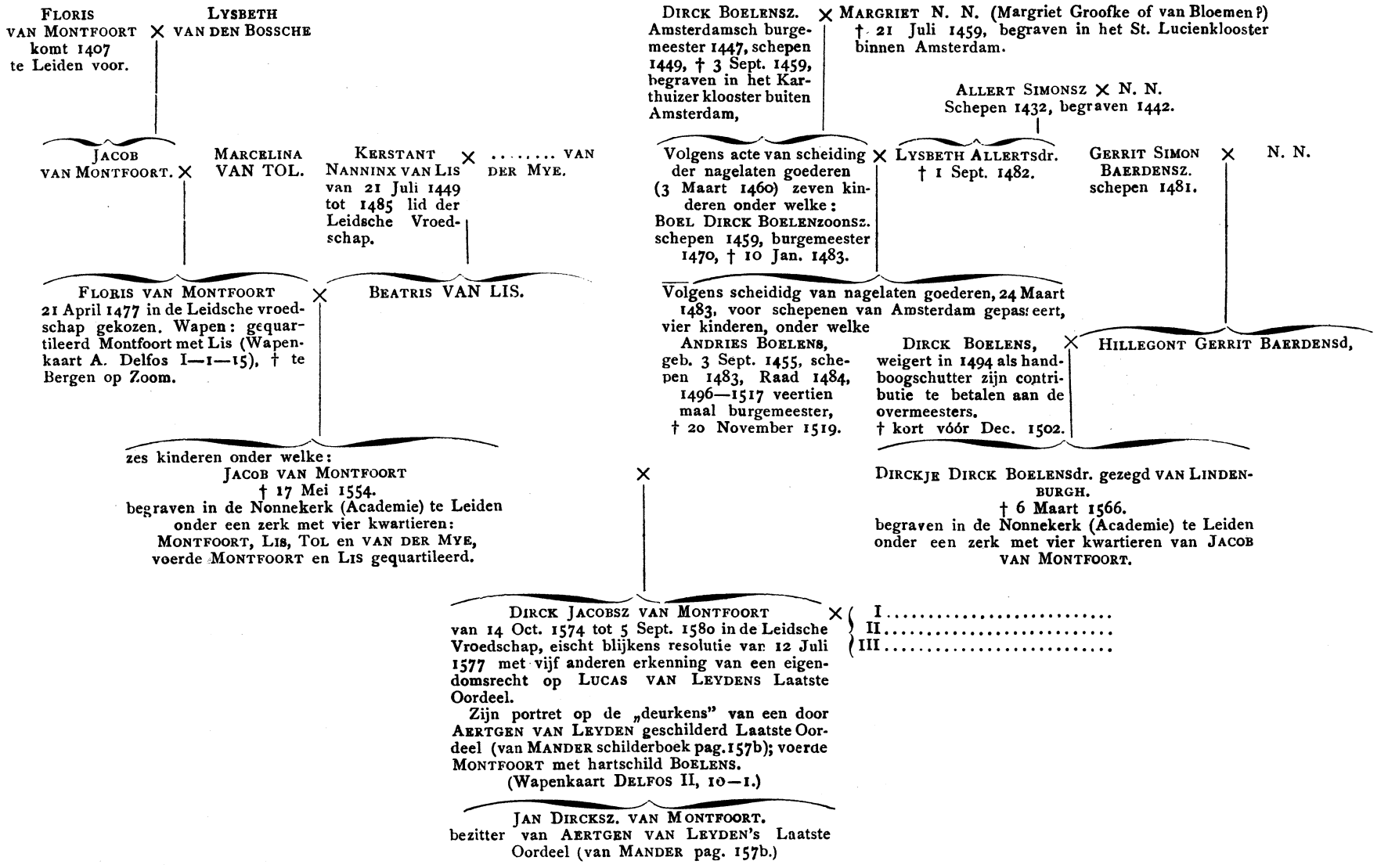
3) De heer STEPHAN KEKULE VON STRADONITZ die geheel onafhankelijk van mij tot dezelfde ontdekking kwam zal, naar hij zoo vriendelijk was mij te berichten, in de Augustus-aflevering van het Duitsche tijdschrift „Museumskunde" zijn vondst publiceeren. Ook naar dat artikel zij dus reeds nü verwezen.

die het bestelden: DIRCK JACOBSZ. VAN MONTFOORT. DIRCK was van 14 Oct. 1574 tot 5 Sept. 1580 lid der Leidsche vroedschap. Hij voerde het wapen van MONTFOORT met hartschild BOELENS [1]). In een resolutie van den 12den Juli 1577 treffen we zijn naam onder die der vijf mannen die een eigendomsrecht op LUCAS VAN LEYDENS Laatste Oordeel wilden doen vaststellen.

Zoo zou DIRK JACOBSZ. VAN MONTFOORT op de twee hoofdwerken van LUCAS eigendomsrecht hebben gehad. Het is dan misschien geen toeval dat in hetzelfde jaar 1602 dat GOLTZIUS de Genezing in Leiden kocht, Keizer RUDOLPH II er het Laatste Oordeel trachtte te bemachtigen.

We wisten reeds door van MANDER dat een zeer vroege waterverf-schildering van LUCAS, St. Hubertus voorstellend, door den edelen heer van LOCKHORST met evenveel goudguldens — twaalf — werd betaald als haar maker jaren telde. We wisten ook hoe de schilder door zijn huwelijk met LYSBETH VAN BOSCHHUIZEN met het machtigste Leidsche geslacht van zijn tijd vermaagschapt was. We weten nu hoe hij nog twee jaren voor zijn dood tot een ander van Leidens adelsfamilies door een belangrijke opdracht in betrekking kwam. Die wetenschap is voor ons niet zonder belang. Ze kan ons een bevestiging brengen van onze meening over de geaardheid van LUCAS' kunst. Die kunst droeg — als zooveel kunst dier dagen — kiemen voor de toekomst in zich. Toch was ze in haar wezen volstrekt niet revolutionair. Vooral in zijn langzaam — rustige maar tevens weinig — concentreerende verhaaltrant zou men LUCAS nog geheel een kind der 15e eeuw kunnen noemen. Daardoor zal hij zijn aanzienlijke stadgenooten wel steeds hebben geboeid en vermaakt. Zelden zal hij ze door ongekende accenten hebben verontrust. Men heeft LUCAS wel een voorlooper van REMBRANDT genoemd. In vele opzichten is hij toch wel van dien grooten samenvatter de antipode.

[1]) Zijn wapen is afgebeeld op de Wapenkaart van DELFOS I, II, 1.

FLORIS VAN MONTFOORT komt 1407 te Leiden voor.
LYSBETH VAN DEN BOSSCHE
JACOB VAN MONTFOORT.
MARCELINA VAN TOL.
KERSTANT NANNINX VAN LIS van 21 Juli 1449 tot 1485 lid der Leidsche Vroedschap.
..... VAN DER MYE.
FLORIS VAN MONTFOORT 21 April 1477 in de Leidsche vroedschap gekozen. Wapen: gequartileerd Montfoort met Lis (Wapenkaart A. Delfos I—1—15), † te Bergen op Zoom.
BEATRIS VAN LIS.
zes kinderen onder welke:
JACOB VAN MONTFOORT
† 17 Mei 1554.
begraven in de Nonnekerk (Academie) te Leiden onder een zerk met vier kwartieren: MONTFOORT, LIS, TOL en VAN DER MYE, voerde MONTFOORT en LIS gequartileerd.
DIRCK BOELENSZ. Amsterdamsch burgemeester 1447, schepen 1449, † 3 Sept. 1459, begraven in het Karthuizer klooster buiten Amsterdam,
MARGRIET N. N. (Margriet Groofke of van Bloemen?) † 21 Juli 1459, begraven in het St. Lucienklooster binnen Amsterdam.
ALLERT SIMONSZ N. N.
Schepen 1432, begraven 1442.
Volgens acte van scheiding der nagelaten goederen (3 Maart 1460) zeven kinderen onder welke: BOEL DIRCK BOELENzoonsz. schepen 1459, burgemeester 1470, † 10 Jan. 1483.
LYSBETH ALLERTSdr. † 1 Sept. 1482.
GERRIT SIMON BAERDENSZ. schepen 1481.
N. N.
Volgens scheididg van nagelaten goederen, 24 Maart 1483, voor schepenen van Amsterdam gepasseert, vier kinderen, onder welke
ANDRIES BOELENS, geb. 3 Sept. 1455, schepen 1483, Raad 1484, 1496—1517 veertien maal burgemeester, † 20 November 1519.
DIRCK BOELENS, weigert in 1494 als handboogschutter zijn contributie te betalen aan de overmeesters. † kort vóór Dec. 1502.
HILLEGONT GERRIT BAERDENSd,
DIRCKJE DIRCK BOELENSdr. gezegd VAN LINDENBURGH.
† 6 Maart 1566.
begraven in de Nonnekerk (Academie) te Leiden onder een zerk met vier kwartieren van JACOB VAN MONTFOORT.
DIRCK JACOBSZ VAN MONTFOORT van 14 Oct. 1574 tot 5 Sept. 1580 in de Leidsche Vroedschap, eischt blijkens resolutie van 12 Juli 1577 met vijf anderen erkenning van een eigendomsrecht op LUCAS VAN LEYDENS Laatste Oordeel.
Zijn portret op de „deurkens" van een door AERTGEN VAN LEYDEN geschilderd Laatste Oordeel (van MANDER schilderboek pag. 157b); voerde MONTFOORT met hartschild BOELENS.
(Wapenkaart DELFOS II, 10—1.)
I .....
II .....
III .....
JAN DIRCKSZ. VAN MONTFOORT.
bezitter van AERTGEN VAN LEYDEN's Laatste Oordeel (van MANDER pag. 157b.)

HET SCHILDERIJEN-KABINET VAN JAN BISSCHOP TE ROTTERDAM

DOOR

DR. E. WIERSUM.

HET is bekend, dat de kunstverzamelingen van JAN BISSCHOP dadelijk na zijn dood, 5 Maart 1771, heinde en ver verspreid zijn. De boeken werden reeds 5 Juni van dat jaar verkocht, de teekeningen en prenten 24 Juni en de porseleinschatten 15 Juli d.a.v. Voor deze verkoopingen waren gedrukte catalogi beschikbaar gesteld; van alle drie berust thans nog een exemplaar in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Een catalogus van de teekeningen en prenten met de prijzen en de namen der koopers is aanwezig in het Mauritshuis te 's Gravenhage, terwijl in het Museum Meermanno-Westreenianum aldaar een catalogus van het porselein bewaard is gebleven. Meerdere exemplaren zijn mij niet bekend. Maar de voorhanden exemplaren, hoe schaarsch dan ook, stellen ons in in elk geval in staat om nauwkeurig te weten wat BISSCHOP aan schatten van teekeningen, boeken en porselein bezeten heeft.

Anders staat het echter met zijne schilderijen, waarover wij, hoewel de collectie nog lang bijeen gebleven is, veel minder goed zijn ingelicht. Omdat na den dood van BISSCHOP de verzameling niet publiek verkocht werd, maar in haar geheel tegen een bepaalde som aan de HOPE's te Amsterdam werd overgedragen, bestond toen voor het drukken van een catalogus geen aanleiding.

Bovendien waren de schilderijen ten deele al in druk beschreven door GERARD HOET, die er een opsomming van gaf in het tweede deel van zijn „Catalogus of naamlijst van schilderijen". Doch deze opsomming dateert reeds van omstreeks 1752. HOET noemt dan ook slechts 110 schilderijen op, terwijl bij den dood van BISSCHOP een veel grooter aantal (232) aanwezig was. In 1766 had de Pool MNIZECH, die toen het kabinet bezocht, van de voornaamste schilderijen een lijst gemaakt, welke door JHR. VAN RIEMSDIJK is afgedrukt in „Oud-Holland" X. Daar vindt men ook melding gemaakt van een catalogus, dien de Fransche zaakgelastigde bij de Staten-Generaal, DESRIVAUX, na veel moeite in 1768 voor zijn meester, den hertog DE CHOISEUL, had weten machtig te worden. Het is niet zeker, of hier een geschreven dan wel een gedrukte catalogus bedoeld wordt; weliswaar was er een geschreven catalogus aangevraagd, maar het kan zijn, dat juist tengevolge van dit verzoek de eigenaar besloot om van zijne verzameling eene beschrijving in druk te doen verschijnen en hij toen den hertog DE CHOISEUL hiervan een exemplaar deed toekomen.

In elk geval staat het vast, dat BISSCHOP reeds bij zijn leven een catalogus heeft doen drukken. Dit blijkt uit de notarieele acte, waarbij de verzameling na BISSCHOPS dood door de beide heeren HOPE werd overgenomen. Daar wordt gesproken van „de notitie of catalogus, die de overleden reeds in zijn leven daarvan heeft doen formeren *en drukken*". Of deze catalogus echter nog bestaat en door wien hij gemaakt werd [1]), is mij niet bekend; het is mij niet gelukt een enkel exemplaar onder de oogen te krijgen. Nu bevat bovengenoemde akte, verleden 13 April 1771 voor notaris J. VAN DER MEY Junior te Rotterdam, niet alleen de schilderijen, die in dezen gedrukten catalogus beschreven heeten te zijn (ten getale van 172) maar bovendien een groote menigte (ten getale van 61), die daarin niet voorkomen. Dit alles in aanmerking nemende zal men het geenszins overbodig vinden, dat deze akte hier in haar geheel wordt afgedrukt. Mocht te eeniger tijd nog eens een exemplaar van den gedrukten catalogus opduiken, ook dan nog zal een herdruk met een niet onbeduidende aanvulling van deze uiterst zeldzame beschrijving van het rijke schilderijen-kabinet zijn waarde behouden. In noten zijn bij de betreffende schilderijen de aankoopprijzen vermeld, voor zoover de helaas in geringen getale bewaard gebleven quitanties [2]) dat toe-

1) De heer VOS zegt in „De Zondagsbode" XIX nr. 18, dat de collectie aan de HOPE's werd overgedragen, nadat AART SCHOUMAN haar gecatalogiseerd had. In BISSCHOP's testament evenwel was SCHOUMANS hulp alleen gevraagd bij het maken van een *verkoop*-catalogus der schilderijen en teekeningen. Van de laatste, waaronder ook de miniaturen en prenten begrepen waren, werd door SCHOUMAN dan ook een catalogus gemaakt en het bedrag daarvoor (*f* 423, zijnde 3 pCt. van de opbrengst) aan hem uitbetaald; van een door hem bewerkten catalogus der schilderijen wordt echter niet gerept, hoewel het natuurlijk geenszins onmogelijk is, dat hij bovengenoemden gedrukten catalogus heeft samengesteld.

2) Quitanties wegens schoonmaken, helpen en vernissen van schilderijen door WILLEM MUYS zijn in menigte voorhanden.

lieten. Deze berusten thans met de overige boedelpapieren van BISSCHOP in het Archief der gemeente Rotterdam (Archief der Doopsgezinde Gemeente Inv. nr. 174).

Bovendien is in een kolom aan den linkerkant van de schilderijen telkens verwezen naar den catalogus van HOET (aangeduid als H.), terwijl daar tevens de omschrijving van MNIZECH (aangeduid als M.) is opgenomen. De beschrijving van HOET is niet overgenomen omdat deze veel minder uitvoerig is dan die van onzen catalogus en o. a. de topografische aanduidingen daar bijna geregeld ontbreken. Zoo wordt b.v. het schilderij van DE WAAL, voorstellende een zaal op het huis Honselaarsdijk, waarin bal gehouden wordt, daar alleen omschreven als: „Een zaal met beelde", zonder meer. Daarom is de beschrijving van HOET alleen vermeld als zij werkelijk afwijkt van die van onzen catalogus. Geen rekening gehouden is echter met de min of meer kleine maatverschillen, die veelvuldig voorkomen.

Van de 110 schilderijen van HOET zijn 108 geïdentificeerd kunnen worden. Niet aangetroffen zijn de volgende bij HOET vermelde schilderijen:

1. Bl. 532, nr. 15. Een lesent vrouwtje door JAN MIERIS, h. 1 : 2, b —: 11½.
2. Bl. 532, nr. 16. Een dito man, h. en b. als voren.
3. Bl. 533, nr. 1. Een stuk, zijnde twee jongens, die een vogel zoeken te vangen met een kat, die ook oppast in een nis, h—: 10, b—: 7½.
4. Bl. 533, nr. 11. Een lantschap door VAN BATTUM, h—: 11½, b. 1 : 2½.
5. Bl. 533, nr. 13. Een stuk, daar Celio den Tiber overzwemt, door GERARD HOET, h—: 9½, b. 1 : 1½.
6. Bl. 534, nr. 4. Een bloemstuk, door JAKOB VOSMAER, h. 2 : 5½, b. 2 : ½.
7. Bl. 534, nr. 5. Een smitswinkel met beelden en paarden in een landschap, h. 1 : 1, b. 1 : 3.
8. Bl. 534, nr. 8. Een landschap met stoffasie, door den ouden MOUCHERON, h. 1 : 3½, b. 1 : 1½.

De mogelijkheid bestaat, dat deze acht schilderijen nog schuilen onder de aan het eind van den nieuwen catalogus genoemde, waarvan de beschrijving vrij vaag is, maar ook kan het heel goed zijn, dat BISSCHOP ze na 1752 verkocht of tegen andere stukken verruild heeft. Want bij zijn dood bleken ook een paar schilderijen (een OSTADE en een VAN MIERIS), die nog voorkomen op den enkele jaren te voren opgemaakten catalogus, reeds weer verdwenen te zijn.

Aan den rechterkant van den inventaris zijn, voor zoover het mij mogelijk was, de latere lotgevallen der schilderijen meegedeeld.

Over het kabinet zelf en zijn eigenaar zij, behalve naar het reeds genoemde opstel in „Oud-Holland", verwezen naar de Gedachtenisrede van CRAANDIJK bij het 100-jarig bestaan van het kerkgebouw bl. 22, „De Zondagsbode" XIX nr. 18, Questiunculae historicae I bl. 160 en naar het Rotterdamsch Jaarboekje VIII bl. 50 vgl.

Aan het laatste opstel kan nog worden toegevoegd, dat de verzameling aan de Leuvehaven 29 Augustus 1768 bezocht werd door Prins WILLEM V en zijne gemalin met hunnen gast Prins HENDRIK van Pruisen.

EXTRACT UIT HET PROTOCOL VAN DEN NOTARIS J. VAN DER MEY.

Reg. No. 28.

Op huiden den 13 April 1771 compareerden voor mij JUSTUS VAN DER MEY Junior, openbaer notaris te Rotterdam en voor de nagenoemde getuigen de heeren JAN VAN ECK, Major van de Burgerye, HENDRIK VAN DER PALS, makelaer en GOVERT SPANJAERT, koopman, allen binnen deze stat, als Executeurs van den testamente in dato den 23en October 1770 van wijlen den Heer JAN BISSCHOP, gewoond hebbende en den 5en Maert dezes jaers overleden zijnde binnen deze stat, zijnde door denzelven gesteld bij Codicille in dato den 23en February 1771, beide voor den notaris HERBERT VAN DER MEY en zekere getuigen alhier gepasseerd, te kennen gevende dat zij comparanten ingevolge de wil en begeerte van wijlen den voornoemden Heer JAN BISSCHOP, vervat in zijnen voorsegden Codicille, binnen drie weken na zijn overlijden voorgevallen den 5en Maert laetstleden aen de Heeren ADRIAEN HOPE, koopman woonagtig te Amsterdam en JAN HOPE, oud schepen van dezelve stad, hebbende aangeboden des overledens kabinet schilderijen of wel alle zoodanige schilderijen als door denzelven zijn nagelaten (waeronder egter niet moesten worden gerekend de schilderijen met zijn portret, nog eenige teekeningen of prenten hoegenaamd), en dat alle te samen in eene massa voor een somma van vijf en zestig duizend guldens, te betalen zoodanig als bij den voorsz. Codicille is bepaald, de welgemelde heeren ADRIAEN HOPE en JAN HOPE de voorsegde presentatie hadden geaccepteerd en daervan op den. . . . Maert laetstleden voor den notaris CORNELIS VAN HOMRIGH en zekere getuigen te Amsterdam gepasseert acte declaratoir conform en naar het voorschrift der codicillaire dispositie.

En dat de Heeren comparanten hadden bevonden, dat het gemelde kabinet of alle de schilderijen bij den overleden nagelaten waren bestaende in de navolgende te weten:

Eerstelijk in zoodanige schilderijen als gespecificeerd staen in de notitie of catalogus, die de overleden reeds in zijn leven daarvan heeft doen formeren en drukken (uitgezondert slechts twee stukken hierna te melden, dewelken op het voor segde overlijden niet zijn gevonden, luidende dezelve notitie of catalogus als volgt:

KABINET VAN SCHILDERIJEN BERUSTENDE ONDER DEN HEERE JAN BISSCHOP TE ROTTERDAM.

	hoog		breed	
	vt.	dm.	vt.	dm.
De Ridder A. VAN DER WERF.				
Het ongeloof van St. Thomas, die de handt in de wonde van den Heere Christus steekt; met veel beelden.				
Een van zijn eerste en beste pinceelwerk.	2	—	1	7

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

En ten tweeden, in de nagemelde schilderijen door de Heeren Comparanten gevonden zoo ten sterfhuize van den overleden als in deszelfs huis op de Leuvehaven en dewelke op de voorsegde notitie of catalogus niet waren gebracht, te weten:

In het Sterfhuis.

Twee VAN BERGHEMS in de hoogte.
Een dito in de breette.

. . . . . .
. . . . . .

In het Huis op de Leuvehaven.

Een heer en een dame musiceerende in de manier van NETSCHER.

. . . . . .

Nog op den Zolder in het Sterfhuis.

Een vrouwtje met een lamp.

. . . . . .
. . . . . .

Nog in het Pakhuis aen het Sterfhuis.

Een schoorsteenstuk met bloemen.

En laetstelyk in den Tuin.

Een Jagtstuk met beelden en beesten.

Verklarende en affirmerende de heeren Comparanten oprechtelijk ter goeder trouwe, dat bij hun weten door den overleden heer JAN BISSCHOP geene andere schilderijen zijn nagelaten directelijk of indirectelijk.

Compareerde mede de welgemelde Heer JAN HOPE zoo uit zijn eigen hoofde dan als ten dezen speciale last en procuratie hebbende van welgemelden Heere ADRIAEN HOPE, beiden woonachtig te Amsterdam, welke procuratie den 8 April laetstleden voor den notaris CORNELIS VAN HOMRIGH en zekere getuigen te Amsterdam is gepasseerd. En bekenden zijn WelEd. alle de voorgemelde schilderijen uit handen van de drie heeren eerste Comparanten te hebben ontfangen, overgenomen en onder zich geslagen en zoo met de quantiteit als qualiteit van dezelve schilderijen en in diervoegen geconditioneerd, als dezelve bij de overleveringe van dien in wezen zijn bevonden, zich volkomen tevrede te houden en in het vorenstaende declaratoir en affirmatie van de drie eerste Comparanten ten vollen te acquiesceren en berusten met belofte van dezelven om geene meerdere leverantie of overgift van eenige schilderijen te zullen aenspreken of moeielijk vallen in rechten of daerbuiten.

En bekenden de drie eerste Comparanten in hunne voorsegde qualiteit de gemelde somme van vijf en zestig duizend guldens in contanten gelde achtervolgens en in conformité van de voorsegde codicillaire dispositie van den voornoemden heer JAN BISSCHOP uit handen van den heere laetsten Comparanten te hebben ontvangen den laetsten penning met den eersten.

Dienende deze derhalve van en aen elkanderen over en weder voor volkomen en absolute quitantie en decharge ter zake voorsegd, zonder dat de heeren Executeurs en overnemers tot laste van elkanderen of de twee laetstgemelde op den boedel van den voornoemden heer JAN BISSCHOP eenige actie of praetensie hoe ook genaemd wegens of ter zake voorgemeld zijn reserverende.

Aldus onder verband en bedwang als naer rechten gedaen en gepasseerd binnen Rotterdam ter presentie van MATTHEUS VAN EYBERGEN en JAN HUTTE als getuigen.

JAN VAN ECK.
HENDRIK VAN DER PALS.
G. SPANJAERT.
J. HOPE.
M. VAN EYBERGEN.
JAN HUTTE.
J. VAN DER MEY Junior.
notaris publycq, 1771.

VERWIJZINGEN NAAR HOETS CATALOGUS EN MNIZECH'S BESCHRIJVING.	KABINET VAN SCHILDERIJEN BERUSTENDE ONDER DEN HEERE JAN BISSCHOP TE ROTTERDAM.	LATERE LOTGEVALLEN DER SCHILDERIJEN.
	De Ridder A. van der Werf.	
H. bl. 527, nr. 1. M. L'incrédulité de Thomas vaincue par le Sauveur et encore un excellent tableau de Van der Werff.	Het ongeloof van St. Thomas die de handt in de wonde van den Heere Christus steekt; met veel beelden. Een van zijn eerste en beste pinceelwerk, h. 2, b. 1 : 7.	Coll. Clinton-Hope, 51.
H. bl. 527, nr. 2. M. Van der Werff a peint ses (?) deux filles fort heureusement.	Een stuk, met drie beelden, zynde Lot met zijn dochters, waervan twee beelden door den Ridder, en een beeldt met het bywerk door zijn broeder Pieter van der Werf zijn geschilderd, h. 1 : 3, b. — : 11½.	Coll. Clinton-Hope, 39.
	Casparus Netscher.	
H. bl. 528, nr. 1.	Een jufvrouw in het wit satijn gekleet, die een papegay eeten presenteert, nevens een heer, die naar een aap ziet, h. 1 : 2, b. — : 10⅙. Een oud man die door een doctor de pols gevoelt word, met zijn weenende vrouw naest hem staende, h. 2 : 4, b. 1 : 9.	Coll. Clinton-Hope, 2.
	Adriaan van Ostade.	
H. bl. 528, nr. 2.	Een buytehuis met verscheyde beelden, daer een vrouw mossels zit schoon te maken en twee kinders met een hond spelen, h. 1 : 5, b. 1 : 3½.	
H. bl. 528, nr. 3.	Een binnehuys met twee boeren en een vrouw die staet garen te haspelen met veel bijwerk, h. 1 : 2, b. : 11½.	
H. bl. 528, nr. 4.	Een doctor in zijn studeerkamer met een glas in de handt, veel medecynboeken en ander bijwerk. h — : 11, b. — : 8½. (In margine staat: Dit stuk is in het kabinet niet gevonden).	Coll. Clinton-Hope, 84.
H. bl. 528, nr. 5.	Een buytenhuys met een doedelzakspeelder en veel staende en zittende boeren, h. —: 10, b. 1 : 1. Deze vier stukken zijn van de eerste classis.	

ADRIAAN VAN DER BURG.

H. bl. 528, nr. 6. Daar staat: Door ADR. VAN DER BURG, bekent by den naam van ARIE BUURMAN.

Een grysaart, die een jong meisje wil zoenen, die een haring op een schotel in de hand heeft, waarbij een tafel met groente en een papegaay in zijn kooy, h. 1 : 1/2, b. 1 : 3.

H. bl. 528, nr. 7.

Een dronk vrouwtje, die aen een tafel zit te slapen en door een heer den boesem ontdekt wordt daer een jongen om lacht, h. 1 : 3 1/2, b. 1 : 3.

H. bl. 528, nr. 8.

Christus, staende voor Pilatus. met veel beelden in verscheyde acties, terwijl Pilatus de boodschap van zijn vrouw ontfangt: heb niet te doen met dezen regtveerdigen, h. 1 : 10 1/2, b. 2 : 4 1/2.

VORSTERMAN.

H. bl. 529, nr. 5.

Een gezigt met hooggebergtens en beelden.

GERRIT TER BURG.

H. bl. 528, nr. 9.

Een officier, die een brief zit te schrijven, waernaest een trompetter staet te wagten met een jagthond op de vóórgrond. h. 1 : 9, b. 1 : 4. — Coll. Clinton-Hope, 70

Een officier een glas wyn drinkende en een trompetter staende te blazen, daer een man agter hun een pyp tabak rookt, h. 2 : 1, b. 1 : 6. — Coll. Clinton-Hope, 55.

Een dame in wit satyn, haer handen wassende in een lanpet, dat een meid voor haer houd, h. 2 : 1, b. 1 : 8.[1])

Een stuk, waerin een dame zit te spelen, terwijl zij door haer meester onderregt word, h. 2 : 1, b. 1 : 8.[1]) — Coll. Clinton-Hope, 74.

PHILIP WOUWERMAN.

H. bl. 528, nr. 10.

Een stuk met in het water gaende paerden en veel reyzende en zittende beelden, h. 1 : 4, b. 1 : 8.

H. bl. 529, nr. 1.

Een campement met paerden en ruyters op de voorgrond, die spelen, h. 1 : 2, b. 1 : 4.

H. bl. 529, nr. 2.

Een gezelschap, dat op de jagt zal gaen, met veel gewoel; een van zijn besten tydt, h. 1 : 1 b. 1 6. — Coll. Clinton-Hope, 30.

---

1) Ontfangen van JAN en PIETER BISSCHOP de som van negen hondert gulden voor 2 stucks van G. TER BURG, het eene daar de juffrouw over een lampet haar hande wast dat door een meyt vast gehoude werd, en het ander daar een juffrouw door een heer inde musyck onderweesen werd,

Rotterdam, 12 December 1753. PIETER IETSWAART.

HERMAN SAGTLEVEN.

H. bl. 529, nr. 3. Een Ryngezigt met veel schepen en veel gewoel van beelden. h. 1 : 1/2, b. 1 3 1/2.

H. bl. 529, nr. 4. Een Ryngezigt met veel beelden en schepen, h. — : 11 1/2, b. 1 : 2.

Een Ryngezigt met een bergagtig landschap, boere-gehugten en boompjes, h. 1 : 1, b. 1 : 8.

JAN GRIFFIER.

H. bl. 529, nr. 6. Een Ryngezigt met een bergagtig landschap een stad aen den Ryn, veel schepen en honderde beelden, h. 1 : 2 1/2, b. 1 : 8.

H. bl. 529, nr. 7. Een dito tot een weêrga, niet minder als het voorgaende, beiden van zijn besten tijdt, h. 1 : 2 1/2, b. 1 : 7.

H. bl. 529, nr. 8. Daar staat echter: Een landschap met een Rhijn gezigt, door ROBBERT GRIFFIER. Een Ryngezigt niet minder als de bovenstaende, twee met veel schepen en gewoel op het water; aen de andere zijde een kerk met een Roomsche Prosessie en vrolijke gezelschappen, h. 1 : 9, b. 2 : 1/2.

JAN VAN DER HEYDE.

H. bl. 529, nr. 9. Een gezigt binnen de stad Amsterdam, naer de Haarlemmer Poort te zien, met veel beelden gestoffeert door A. VAN DE VELDEN, h. 1 : 1 bi 1 : 4.

Een duingezicht in het eylandt Walcheren, heel net behandelt in de manier als miniatuur en gestoffeert als boven, h. 1 : 1/2, b. 1 : 4.

Een gezigt van een graft met huizen binnen Amsterdam, zeer uitvoerig en net behandelt en gestoffeert als boven, h. 1 : 2, b. 1 : 5 1/2.

Een gezigt binnen Ceulen na de Domkerk te zien, gestoffeert als boven, h. 1 : 8 1/2, b. 1 11.

Een gezigt naer het huis Oudaan aen de Vegt, behandelt in de manier als miniatuur en mede als boven gestoffeert door A. VAN DE VELDEN, h. — : 11, b. 1 : 1/2.

PIETER GIJSELS.

H. bl. 529, nr. 10. Een stuk met doodt wilt, een haas en eenig ander gevogelte, h. — : 8 1/2, b. — : 6 1/2.

H. bl. 529, nr. 11. Een extra schoon stuk met een doode zwaan en veel ander wilt en gevogelte, boomen, insecten en verder bijwerk, h. 1 : 7, b. 1 : 4. Coll. Clinton Hope, 9.

Een landschap, waerin een boerekar en beelden, een boeregebouw en ander bywerk, h. — : 9¾, b. 1 : ¾.

Een landschap, waerin een boerekar en beelden nevens ander bywerk, zijnde een wedergaa, h. — : 9¾, b. 1 : ¾.

Een schoon stuk, verbeeldende een kermis vol beelden, h. 2 : —, b. 2 : 9.

DIRK VAN DEELE.

H. bl. 529, nr. 12. Een kerkje van binnen te zien met veel beelden, in de kerk komende, h. — : 9½, b. 1 : 1½. Coll. Clinton-Hope, 7.

H. bl. 529, nr. 13. Een zael van binnen, met een groot gezelschap aen een tafel zittende te eeten, h. — : 11½, b. 1 : 4.

H. bl. 529, nr. 14. Een stuk tot een weerga, zijnde een kamer daer een groot gezelschap aen een tafel zit te spelen, en veel bywerk, h. — : 11½, b. 1 : 4.

Een stuk verbeeldende (zoo men denkt) 't Escuriael in Spanje, met beelden in een goede smaek na de bouworde, h. 1 : 4, b. 2 : 9½.

RACHEL RUIJS.

Een heel fraey bloemstuk, extra uitvoerig en excelent van ordonnantie, h. 2 : 8, b. 2 : 1.

JAN DAVIDZ. DE HEEM.

H. bl. 529, nr. 15. Een excelent fruytstuk met alle soorten van bloemen en een wynromer in de krans, h. 3 : 2, b. 2 : 6.

H. bl. 530, nr. 1. Een bloem en fruytstuk met een gekookte kreeft, niet minder dan 't voorgaende h. 2 : 3½, b. 1 : 9.

ONDERWATER.

Een bloemstuk staende in een pot, van dien meester fraay geordonneert, h. 2 : 9, b. 2 : 2.

J. LINGELBACH.

H. bl. 530, nr. 3. Daar heet de schilder echter te onrechte H. LINGELBAGH. M. Une place de Rome, avec une multitude de figures, une colonne, des bâtimens, par JEAN LANGUELBACH, peinte à Rome, où ce peintre Hollandais á été 18 ans.	Een Italiaensche markt met eetwaren, een quakzalver op zijn theater en veel beelden en bijwerk, h. 3 : 1, b. 3 : 1.	Coll. Clinton-Hope, 57.
H. bl. 530, nr. 4.	Een Italiaensche markt, waerin een quakzalver op zijn theater, met veel aenschouwers, eetwaren en verder een groot aantal beelden, h. 3 : 6 b. 2 : 10½.	
H. bl. 530, nr. 5.	Een Rijngezigt met een schip, wordende door paerden opgetrokken en veel beelden voor een rots, h. 2 : 10, b. 3 : 4.	

FRANCIS MILLÉ.

H. bl. 530, nr. 6.	Een bergachtig landschap, een van de besten die van dezen Meester voorkomen, en gestoffeert door POUSSIJN, h. 3 : 6½, b. 4 : 7.	

JAN STEEN.

H. bl. 530, nr. 7.	Een vrolijk gezelschap of boerebruiloft, dansende en spelende met een groot aantal toekijkers, h. 3 : 3, b. 4 : 7.	Coll. Clinton-Hope, 25.
H. bl. 530, nr. 8.	Een dito gezelschap, zijnde een Drie Koningenmaaltijd met veel beelden en kinderen, die over het kaersje springen, h. 2 : 1, b. 2. : 7.	
	Een dito gezelschap, waerin JAN STEEN door een juffrouw een glas wijn gepresenteert word, in verschiet een ander vrolijk gezelschap, h. 2 : 7, b. 3 : 4.	Coll. Clinton-Hope, 11
	Een gezelschap aen een tafel zittende te eeten en nog een ander, daer men een glas wijn drinkt, benevens een kindt in de wieg en ander bijwerk, h. 2 : 8½, b. 3 : 3.	Coll. Clinton-Hope, 73. Museum te Berlijn. „Die Taufe".

WILLEM VAN DE VELDE.

H. bl. 530, nr. 9. Een schoon stuk, verbeeldende een zee met veel oorlogschepen, jagten, booten en ander vaertuig, h. 3 : 6½, b. 5 : 3.

H. bl. 530, nr. 10. Een stil water, met veel binnenlands vaertuig, alles dun en uituoerig behandelt, h. 1 : 8, b. 2 : 2.

Misschien. H. bl. 530, nr. 11. Een Stil water met schepen. Ook de maten zijn echter anders, h. 1 ; 11, b. 2 : 3. Een vloot Hollandsche oorlogschepen voor de haven van Chatham, h. 1 : : 3½, b. 3 : 7.

LUDOLF BACKHUYSEN.

H. bl. 530, nr. 12. Een zee, met zeilende en ten anker liggende schepen en kleinder vaertuigen, het water en alles zeer dun behandelt, h. 3 : 8, b. 5 : 5.

H. bl. 530, nr. 13. Een zee met groote en kleinder jagten en ander vaertuig, alles naer de zeilasie geschikt, h. 3 : 6, b. 3 : —.

GODFRIED SCHALK.

H. bl. 530, nr. 14. Diana ter jagt gaende, zijnde een morgenstondt met veel beelden, h. 2 : 8, b. 2 : 2.

Een tabakrooker bij de kaers, h. — : 11, b. — : 9. Coll. Clinton-Hope, 45.

CORNELIS POELENBURG.

H. bl. 530, nr. 15. De martelisatie van St. Laurens te Romen, met veel beelden, h. 1 : 1, b. 1 : 9.

H. bl. 530, nr. 16. Een heilige famielje in een aengenaem landschap, h. — : 11½, b. 1 : 3.

De offerhande der drie Koningen, met veel beelden en bywerk, zijnde een schoon stuk van dezen Meester, h. 1 : 4, b. 1 : —.

De history van Midas, in een landschap met veel beelden, h. 1 : 9½, b. 2 : 7.

H. bl. 531, nr. 2. De Zeegodt Nephtunus minnende Schilla, h. —:8, b. — : 10½. Coll. Clinton-Hope, 48 als „Nymph and Triton"

JAN VAN DER LIS.

H. bl. 531, nr. 1.

Een batje van Diana met een groot gevolg van nimphen en (met?) jagtgereedschap in een schoon landschap, h. 1 : 4, b. 2 : 3.

DE FLUWEELE BREUGEL.

M. Un tableau dont Rubens a fait les figures et BREUGHEL de Velours le païsage et les animaux. C'est le Paradis Terrestre.

Een landschap, gestoffeert met beelden door ROTTENHAMER, h. — : 8 8/4, b. — : 11 3/4.

H. bl. 531, nr. 3.

Een gezigt aen de rivier de Schelde, met veel schepen en gewoel van menschen in een kermis, h. — : 10, b. 1 : 2.

Verzameling van alle soorten van dieren en vogelen om in de Arke bewaert te worden, mede door of in de manier van dezen Meester, h. 1 : 10, b. 2 : 10 1/2.

FRANS MIERIS SENIOR.

Een man met een glas wijn in de hand aen een tafel, daer garnalen op liggen, en in de agtergrond een vrouw, die terug gaet; in zijn besten tijd geschildert, h. — : 11 1/2, b. — : 8 1/2. — Coll. Clinton-Hope, 26.

M. MIERIS le vieux s'est peint avec sa femme dans un tableau qui a une expression singulière et qui est très bien fait.

FRANS MIERIS Senior met zijn vrouw en een Moor, die haer fruyt aenbiedt, h. 1 : 2, b. — : 11. — Coll. Clinton-Hope, 22. als door „One of the MIERIS family".

WILLEM MIERIS, zoon van FRANS.

Het oordeel van Paris die aen Venus de appel overgeeft, Cupido naest haer staende; wat verder de twee andere godinnen in een schoon landschap, met kinderen in de lucht, die bloemen strooyen, h. 1 : 7, b. 2 : 2.

Batseba zig badende door Koning David bespiet, met nog twee vrouwebeelden en veel bijwerk heel uitvoerig, h. 1 : 2, b. 1 : —. — Coll. Clinton-Hope, 12. als door CORN. VAN POELENBURG.

Een kruydenierswinkel, alderhande waeren en — Coll. Clinton-Hope, 13.

twee beelden zijnde het eene een boer die een rits uyen verkoopt, h. 1 : 3, b. 1 : —.

Een winkel, zijnde een wêerga, met twee beelden, waer in alle soorten van groentens te koop liggen; alles zeer dun en excelent, h. 1 : 3, b. 1 : —. Coll. Clinton-Hope, 10.

Een Katwijker visboer, die twee kinderen garnalen verkoopt, verders een zoute scholle en veel bijwerk: 't coloriet wel in agt genomen, h. — : 10½, b. — : 9. (in margine staat: Dit stuk is mede in het kabinet niet gevonden.)

Een juffrouw, die van een vrouw hoenderen koopt en betaelt, zijnde een weerga van 't vorige, h. — : 10½, b. — : 9.

Een jufvrouw, die met de linkerhand naer verscheide vrugten tast en met de regter grijpt naer een bos druiven, die een staende man in hand heeft, h. — : 10¾, b. — : 9¼

FRANS MIERIS JUNIOR.

Een stukje, verbeeldende Venus en Adonis, met zijn hond en jagerstuig, h. 1 : 3, b. 1 : 1.

G. DOUW.

M. Nous avons vu encore deux piéces de nuit de GÉRARD DOUW, qui sont fort bonnes,

Een vrouwtje, dat een konyn in de hand omhoog hout, waerna een jongeling ziet, met veel bijwerk van een doode haan, kopere melkkan, roode kool en andere groentens, alles capitaal behandelt zijnde een van zijn besten, h. 1 : 8½, b. 1 : 3. Coll. Clinton-Hope, 15.

Een kaerslichtje, zijnde een vrouwtje, dat zittende te slapen, door een brandent houtje wakker gemaekt word, h. — : 11½, b. — : 8½.

H. bl. 532, nr. 17. Daar echter toegeschreven van JAN MIERIS.

Een oude vrouw, die water in een bloempot wil gieten, met ander bijwerk door of in de manier van dezen Meester, h. 1 : 2, b. — : 10.

GABRIEL METZU.

H bl. 527, nr. 3.

Een schrijvende jufvrouw in het fluweel gekleet, en een heer agter haer, die met veel attentie let op hetgeen zij schrijft, h. 1 : 4, b. 1 : 3½. Coll. Clinton-Hope, 18.

	Een jufvrouw, die voor haer toilet zit en ter zijden een knegt, die een lampet draegt, h. 1 : 8, b. 1 : 4½,	Coll. Clinton-Hope, 82.
	Een vrouw die met veel doot wilt te koop zit, nevens haer een mande daer een hond tegen staet en een jufvrouw die eenig gelt aen de vrouw betaelt, h. 1 : 3, b. 1 : 1.	

PAULUS POTTER.

H. bl. 531, nr. 7.	Een landschap, waerin twee koeyen, een stier en twee schapen met een onweerlucht en zonneschijn, h. 1 : 6, b. 1 : 2½.	Coll. Clinton-Hope, 31.
H. bl. 531, nr. 8.	Een landschap, waerin een drift van vier stuks koeien en ossen, met een toren in het verschiet, h. 1 : ½, b. 1 : 1.	Coll. Clinton-Hope, 53. N.B. Volgens HOFSTEDE DE GROOT door A. KLOMP.

KAREL DU JARDIN.[1])

H. bl. 531, nr. 9.	Een gezelschap ter jacht gaende met paerden en honden in de manier van WOUWERMAN en BERGHEM, h. 1 : 9½, b. 2 : 2.	
	Een paert en een liggende en staende os, alzoo fraey als van POTTER, h. 1 : 4, b. 1 : 2.	Coll. Clinton-Hope, 19.

ADRIAEN VAN DE VELDE.

Il y a encore un paysage admirable de VAN DER VELDE, des marines de son père GUILLAUME et une multitude d'autres tablaux prètieux de JEAN REEN[2]) de VAN DER HEIDE, de BACHUYS etc.	De Koekamp in het Haegsche bos, met zwaer geboomte, paerden en beesten; een excelent stuk van zijn beste tijd, h. 2 : — b. 2 : 5½.	Coll. Clinton-Hope, 8.

1) Ik ondergeschreven bekenne ontfange te hebben van de Heere JAN en PIETER BISSCHOP voor een stukje van KAREL DU JARDYN de somme van vyf hondert guldens en voor een stukje van my, zynde de bovengenoemde heer haar portret, somma twee hondert veertig guldens.

Rotterdam 26 Maart 1753.
AART SCHOUMAN.

Bovengenoemd portret werd gelegateerd aan JAN HOPE, een portret van JAN B., geschilderd door ALEXANDER, aan een der executeurs-testamentair, GOVERT SPANJAERT. Noch van deze portretten, noch van dat van JAN STOLKER, dat niet gelegateerd werd en dus reeds vroeger weggeschonken zal zijn, is eenig spoor gevonden kunnen worden.

Ik ondergeschreven bekennen ontfangen te hebben uyt handen van den Heere JAN BISSCHOP een somme van twee hondert en tien gulden voor 't schilderen van zijn E. E. pourtrait beneffens deszelvs broeder *f* 210.—.— Actum Rotterdam den 7 April 1759. JAN STOLKER.

2) Drukfout voor JAN STEEN.

Een aengenaem landschap, met koeyen en schapen, waervan zommige in het water gaen, h. 1 : 6, b. 2 : —. Coll. Clinton-Hope, 77.

H. bl. 531, nr. 10. Een gezicht aen het Spare, buiten Haerlem, met koeyen en paerden en gestofteert met het huis Heemstee in het verschiet, h. 1 : 2, b. 1 : 5½.

ARNOUT HOUBRAKEN.

H. bl. 531 nr. 13. Daar staat echter: Den stokbewaarder bij Petrus. St. Paulus en Silasin in de gevangenis, een toortslicht, h. 1 : 3½, b, 1 : ½,

H. bl. 531 nr. 14. De stokbewaerder met zijn huisgezin, door Petrus gedoopt tot een weerga van 't vorige, h. 1 : 3½, b. 1 : ½.

De offerhande van Iphigenia

GREGORINI.

H. bl. 531, nr. 15. Johannes in de woestijn predikende met veel beelden, h. 1 : 11, b. 2 : 3½.

H. bl. 532, nr. 1. Johannes in de gevangeuis onthooft, h. 1 : 11, b. 2 ; 3½.

H. bl. 532, nr. 3 Susanna met de boeven, h. 2 : 4, b. 2 : —

H. bl. 532, nr. 2. Batseba in het bat, met veel bijwerk, h. 2 : 4, b. 2 : —.

CORNELIS BEGA.

H. bl. 532, nr. 4. Een boeregezelschap, bekent met den naem van den blinden speelman, h. 1 : 3½, b. 1 : 1½. Coll. Clinton-Hope, 32.

H. bl. 532, nr. 5. Een dronken vrolijk boeregezelschap tot een weêrga van 't vorige, h. 1 : 3½, b. 1 : 1½. Coll. Clinton–Hope, 5.

DE WAAL.

H. bl. 532, nr. 6. Een zael op het huis Honslaerdijk, waerin bal gehouden word, met veel beelden. h. 1 : 10½, b. 2 : 9.

JAN HUGTENBURG.

H. bl. 532, nr. 7. Een battailje te paert, h. 1 : 7½, b. 2 : ½.

H. bl. 532, nr. 8. Een dito met een belegering, tot een weerga, h. 1 : 7½, b. 2 : 2.

ISAAC DE MOUCHERON.

H. bl. 532, nr. 9. Een gezicht van Tivoly buiten Romen, h. 1 : 8, b. 2 : 2.

H. bl. 532, nr. 10. Een dito van een andere zijde te zien met stoffasie, tot een weerga, h. 1 : 8, b. 2 : 2.

ANDRIES BOTH.

H. bl. 532, nr. 11. Een Italiaensche herberg met een gezelschap dat op de kaert speelt, h. 1 : 6, b. 1 : 7½.

MELCHIOR DE HONDEKOETER.

H. bl. 532, nr. 12. Een stuk met verscheide land- en watervogels, h. 2 : 3, b. 2 : 9½.

F. BOUT.

H. bl. 532, nr. 13. Een gezicht van Brussel, aen de benedezijde te zien, zijnde een winter met een groot getal voetgangers en schaetsrijders, h. 2 : ½, b. 2 : 8.

J. BREDAL.

H. bl. 534, nr. 9 en 10. Twee stuks Ryngezigten, met veel beelden en scheepjes, ieder h. — : 7, b. — : 9.

H. bl. 534, nr. 13. Een landschap, daer om de Meyboom gedanst word, vol beelden, h. 1 : 1, b. 1 : 5.

M. bl. 534, nr. 14. Beschreven als: Een gezigt van de Schelden. Een dorpgezigt, waerin een kermis zynde heel rijk gestoffeert tot een weerga van 't vorige, h. 1 : 1, b. 1 : 5.

JAN VAN GOOL.

Een landschap met een groote drift koeyen gestoffeert met beelden door GERRIT HOET, h. 1 : 9½, b. 2 : 3.

Een dito tot een weerga in dezelve manier, h. 1 : 9½, b. 2 : 3.

HUIJSMAN VAN MEGGELEN.

Een fraey lantschap met hoog gebergte en beelden en koeyen gestoffeert, h. 2 : 1, b. 2 : 6.

Een dito tot een weerga in de eyge manier en niet minder als 't vorige, h. 2 : 1, b. 2 : 6.

CORNELIS TROOST,

M. Le malade imaginaire de TROOST que MUYSE copie en estampe.

Een zaelstuk, verbeeldende een toneel, uit de comedie van de ingebeeldende zieke, h. 1 : 8, b. 2 : 2½.

GERARD SANDERS.

Een bloemstukje heel fraey van ordonnantie, h. 1 : 6½, b. 1 : 3.

Een dito fruytstukje tot een wêerga, h. 1 : 6½, b. 1 : 3.

REINIER ZEEMAN.

H. bl. 533, nr. 14.

Een reviergezigt met zeylende en ten anker liggende scheepjes, h. 1 : 3½, b. 1 : 10.

A. STORK.

H. bl. 533, nr. 16.

Een stil watertje vol scheepjes, h. — : 10, b. 1 : 4.

H. bl. 533, nr. 15.

Een woelend watertje met zeilende scheepjes tot een weerga, h. — : 10, b. 1 : 4.

H. bl. 534, nr. 1. Daar omschreven als: verbeeld de Waag te Amsterdam.

Een gezigt naer de Mosselsteyger te Amsterdam met veel gewoel van menschen en schepen op het Y, h. 1 : 3½, b. 1 : 7½.

H. bl. 534, nr. 2.

Een stil watertje, met schepen zoo goet als van WILLEM VAN DE VELDE, h. — : 10, b. 1 : 4.

JEREMIAS DEKKER.

Een fraey landgezigt met boerehuyzen en ander bijwerk, van zijn allerbesten tijd, h. 1 6½, b. 2 : ½.

HENDRIK LIMBURG.

Een stuk, daer Hercules 't kind Ajax aen Jupiter voordraegt, h. 2 : 4½, b. 1 : 10.[1])

Theseus en Ariadne, tot een weerga, h. 2 : 4½, b. 1 : 10.[1])

---

[1]) Deze schilderijen zijn van HENDRIK LIMBURG; het derde heet in den catalogus „Een Venus met Cupido's".

Den 17 September 1759. Volgens de Catalogus

Op de Confrerie van Pictura.

Pagª.	Num.		
3	5	Herculex gepresenteerd.	
		Ajax aan Jupiter	f 105.—.—.
—	6	Theseus en Jupiter.	255.—.—.
9	51	Cupido	53.—.—.
			f 413.—.—.
			25.16. 4.
			f 438.16. 4.

Voldaan C. A. FRANCKEN.

DON FRANK.

H. bl. 535, nr. 2. De maeltijd van Belzasar met veel beelden en bijwerk, h. 1 : 1, b. 1 : 8.

PAULUS BRIL.

De bebouwing van den toren te Babel, met veel beelden, h. 1 ; 4, b. 1 : 6½.

H. bl. 534, nr. 3. Een bosgezigt mer de Emausgangers. h. — : 10, b. 1 : 3½.

E. QUELLINUS.

De koninginne van Scheba, liggende voor den troon van koning Salomon nedergebogen met vyftien beelden, h. 3 : 3, b. 3 : 9.

J. VAN DER ULFT.

Een gezigt binnen Rome, met veel groote gebouwen en een soort van triomf met veel beelden en bijwerk, h. 1 : 3½, b. 1 : 9. Coll. Clinton-Hope, 69.

Een gezigt van de brug over de Tyber en het kasteel van St. Angelo, h. — : 10, b. 1 : 2.

CASPARO VAN WETEL.

Een zeer schoon gezigt van de Triumphale brug te Romen, van een buitengemeen perspectief en vol gewoel, h. 1 : 10, b. 3 : 6.

De St. Pieterskerk te Romen van agteren, met deszelfs omtrek vol boomen en beelden en het gezigt van 't Vaticaen en verder bijwerk, h. 1 : 10, b. 3 : 6.

Gezigt van de Poort, genaemt la Porte Dei Populo, een extra perspectief langs drie uitgestrekte straten met hun kerken, gebouwen en verder bijwerk, h. 1 : 10, b. 3 : 6.

DAVID TENIERS.

M. Il y a deux TENIERS, que Mr. BISSCHOP a fait acheter en France et qui sont les deux pièces que l'on a dit le mieux réussi.

Vier tabakrookende beelden; in het verschiet een corps de garde met verscheyde beelden, h. 1 : 3, b. 1 : 8. Coll. Clinton-Hope, 67.

Vier die op een verkeerbord spelen en in het verschiet insgelijks een corps de garde met veel beelden tot een weerga, h. 1 : 3, b. 1 : 8. Coll. Clinton-Hope, 61.

Beide van zijn alderbeste die bekent zijn.*

JAN VAN HUIJSUM.

Een pot met verscheide bloemen en een nestje met eyeren op de voorgrond, h. 1 : 7, b. 1 : 3½.

Een wederga, zijnde bloemen en vruchten, blaeuwe en witte druiven, een opgesnede meloen en andere vruchten, h. 1 : 7, b. 1 : 3½.

Beide van een goede schikking en de beste, die van hem in die soort bekend zijn.

Een arcadisch landschap met fraey geboomte en gestoffeert met de vlugt naer Egypten, h. —: 8, b. —: 11.

Een dito landschap met eenige beelden, in het verschiet een herder met schapen, h. —: 8, b. —: 11.

Zijnde beiden van de beste landschappen, die van hem bekent zijn.

UGTERVELD.

Eun conversatie van een heer die op een fiool speelt en een jufvrouw die bij hem staet nevens een die een glas wijn presenteert; zeer dun en delicaet behandelt, h. 1 : 8, b. 1 : 4.

H. M. SORG.

Een binnenvertrek daer Christus bij Maria en Martha is en deze laetste zig bekommert om de spijzen te bereiden, h. 1 : 3½, b. 1 : 7½.

VOORHOUT.

Een dame op de quitarde spelende en een heer aen tafel zittende te noteren, een kint nevens hem staende, met veel bijwerk van muzycq en ander konsttuyg op de gront, h 3: 3. b. 2 : 9.

HAANSBERGEN.

H. bl. 534, nr. 16. Een jufvrouw, die voor haer toilet zit, h. 1 : 3½, b. — : 8.

H. bl. 534, nr. 15. Een vrouw 't kindt de borst gevende, haer man nevens haer staende en nog een beelt agter haer; dit dient tot een weerga, h. 1 : 3½, b. — : 8.

NICOLAES VERKOLJE.

De maaltyt van Marc Antoon met Cleopntra, daer deze de parel van haer oor afneemt, in een groots gebouw met veel bijwerk, h. 1 : 11, b. 2 : 6.

Susanna met de twee boeven, heel dun en teeder behandelt, h. 1 : 1, b. 1 : 4½.

GERRIT DE LAIRESSE.

M. La mort de Cléopatre par LANFTER est fort bonne. De doot van Cleopatra, in een groot gebouw met veel beelden in krijgsgewaet en groote verbaestheyt; van zijn besten tijd, h, 2 : 4½, b. 3 : —. Coll. Clinton-Hope, 35.

LA FARGE.

Gezicht van de Groenmarkt in 's Hage naer het Stadhuis en de St. Jacobkerk, h. 1 : 10, b. 2 : 3.

GERRIT BERKHEYDEN.

Een gezigt van de Groote Markt, Groote Kerk, Vismarkt, Vleeschhal en veel gebouwen in Haerlem, h. 1 : 8, b. 2 : —.

Een dito van 't Buytehof en Vyver en de Gevangepoort, met veel gewoel van menschen in 's Gravenhage, h. 1 : 8. b 2 : —.

Een dito van 't Binnehof naer de Groote Zael met de verdere gebouwen, h. 1 : 8, b. 2 : —.

DE LORME.

M. L'architecture intérieure d'une église qui est de DE LORME, les figures sont de PALAMÈDE. Een capitaale kerk van binnen, door PALAMEDES gestoffeert met veel beelden en rijk van ordonnantie, h. 3 : 7, b. 4 : 11.

Een dito kerk en gestoffeert alsvoren, niet minder van ligt en bruin, h. 3 : 7, b. 4 : 11.

LOUIS DE MONY.

M. Il y a encore un bon tableau DE MONY. H. bl. 533, nr. 3.

Een barbierswinkel waerin een oud man een kies getrokken word, in 't bijzijn van zijn vrouw, die heel pijnlijk ziet, h. 1 : 5, b. 1 : 1.

H. bl. 533, nr. 2.

Een bontwinkel, waerin een meyt bezig is wat te koopen, h. 1 : 4, b. 1 : 1.

H. bl. 533, nr. 9.

Een jufvrouw aen een theetafel zittende en een heer nevens haer staende, beiden in verwondering over 't geen haer door een zoogenaemde goedergelukzegster werd gezegt, h. 1 : 3, b. 1 : 1.

Coll. Clinton-Hope, 43

H. bl. 533, nr. 7.

Een haringmeisje met een haring in de hand. h. —: 10, b. —: 9.

H. bl. 533, nr. 8. Daar staat echter: Een schellevis *meysje*.

Een mannetje dat vis presenteert; dient tot een weerga, h. —: 10, b. — : 9.
Beide in een nisje,

VERTANGE.

Een landschapje met veel danzende beeltjes.

AERD SCHOUWMAN.

Een stuk met uit- en inlandsche vogels, h. 1 : 7½, b. 1 : 3½.

Een dito tot een weerga, h. 1 : 7½, b. 1 : 3½.

DE NAPELSE BREUGEL.

Een bloem en fruitstuk naer het leven geschildert, Roma 1605, h. 3 : 7, b. 4 : 1.

Een dito tot een weerga, Roma 1605, h. 3 : 7, b. 4 : 1.

In ieder een vrouwe portret, die blaeuwe druiven presenteert.

P. NEEFS.

De Lieve Vrouwe Kerk tot Antwerpen, met veel beelden gestoffeert, h. 2 : 4, b. 3 : 4.

Door 4 ++ Anno 1637 11 Juny.

R 1)

Ook om het groote verschil in maten kan men dit schilderij niet identificeeren met H. bl. 534, nr. 5. „Eene smitswinkel met beelden en paarden in een landschap, h. 1 : 1, b. 1 : 3.

Vulcaan met zijn huisvrouw en zoontje, aen de eene zijde de smitswinkel en veel bijwerk en aen d' andere zijde alderhande oorlogsgereedschap, h. 1 : 8½, b. 2 : 9.

RUYSDAEL.

H. bl. 534, nr. 6. Daar staat: Een waterval door JACOB RUYSDAEL, stoffasie door A. VAN DE VELDEN.

Een natuurlijk lantschap met een waterval en een drift beesten over een brug gaende, h. 3 : 4½, b. 4 : 1½.

GUILIELMO HEUS.

Een bosschadie, waer in eenige beelden gestoffeert door CORN. POELENBURG. h. 2 : 1, b. 1 : 8½.

MINJON.

Dit kan wegens het verschil in maat *niet* zijn: H. bl. 530, nr. 2. Een fruytstuk in de open lugt, door A. MIGNON, h. 3 : 3, b. 2 : 9.

Een excelent fruitstukje, h. 1 : 5½, b. 1 : 1½.

CORNELIS DUSART.

H. bl. 532, nr. 14.

Een boere buitenhuis met een vrolyk gezelschap; van zijn besten tijd, h. 1 : 11, b. 2 ; 1. Coll. Clinton-Hope, 81.

Door J. v. B. F. M.

Een kerkje van binnen met extra veel beelden. h. 1: 9, b. 2 : 1.

En ten tweeden in de nagemelde schilderijen door de heeren comparanten gevonden zoo ten sterfhuize van de overleden als in deszelfs huis op de Leuvehaven en dewelke op de voorschreven Notitie of Catalogus niet waren gebracht, te weten:

In het Sterfhuis.

H. bl. 531, nr. 4 en 5. Twee VAN BERGHEMS in de hoogte.

1) Ik durf niet beslissen of met dit teeken VIRULY bedoeld wordt. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK (Rott. Jaarb. IV) vermeldt noch dit monogram, noch dit schilderij,

H. bl. 531, nr. 6.

Een dito in de breedte.

Een met boertjes van OSTADE.

Een mannetje met een vrouwtje van dito.

H. bl. 533, nr. 10. Daar staat: Een landschap door CORNELIS DEKKER, met koeyen door VAN DE VELDE.

Een landschap met koetjes van A. VAN DE VELDE.

Een meisje met een melkkan door VAN TOL.

Twee vrugtstukjes van KOERTEN.

Twee heydensche historiën.

Een jongetje met een vogeltje in de manier van VAN TOL.

H. bl. 535, nr. 1. Daar staat: Een stuk, zijnde het pourtrait van GOVERT FLINK.

Een Portret.

H. bl. 533, nr. 6. Een melkmeisje in een nis, h. 1 : 1, b, $10^3/_4$ d.

Een vrouwtje met een doofpot door DE MONIE.

H. bl. 533, nr. 4.

Een dito met garnaalen en drooge schollen.

Twee meisjes, die hilteke[1]) speelen door W. VAN MIERIS.

H. bl. 531, nr. 11 en 12. Daar staat echter: met beesten en *schaapen*.

Twee stukjes met koetjes van A. VAN DE VELDE.

Een landschap, waarin de vlugt van Maria en Joseph, in de manier van BRUGEL.

Twee zeestukjes in 't grauw van VAN DER ZALM.

Een dito wat grooter.

Een heer met een dame, in de manier van W. MIERIS.

[1]) = bikkelen.

Twee gezigten naar het leven van JANSON.

Een jagtparty van J. BREDAAL.

Een gezelschap van boeren, in de manier van OSTADE.

Een fruitstukje van WAKKERDAK.

Twee gezigten van LA FARGE.

Twee dito.

Drie boertjes van BESCHEY na BROUWER.

In het huis op de Leuvehaven.

Een heer en een dame musiceerende, in de manier van NETSCHER.

Twee stukjes met koet es door VAN GOOL.

H. bl. 534, nr. 11 en 12. Twee landschapjes van BREDAAL, in de manier van BRUGEL.

Een vrouwe hooft.

H. bl. 534, nr. 7. Een groot landschap van EVERDINGE.

Een landschap met reizigers door een goed meester.

H. bl. 533, nr. 12. Ons Heer met de kinderkens door P. VEEN.

Een Venus met Cupidoos door LIMBURG.1)

Een gezelschap van MOLENAAR.

Twee stukjes. Een winter en somer gezigt in de manier van STORK.

Een bloemstuk van CORNELIS ROEPEL.

Een gezigt in 't gebergte door RADEMAKER.

Een bosgezigt aan het water door VAN DER HAGEN.

Een bloemstuk van F. W. FRANK.

1) Zie noot op blz 178.

Een heer en dame musicerende, door een goed meester.

Waarschijnlijk. H. bl. 530, nr. 2.
Daar staat echter: *door* A. MIGNON.

Een groot fruitstuk in de manier van MINJON.

H. bl. 533, nr. 5.

Een mannetje met een ben met schelvis, dat een rog presenteert door DE MONIE.

Nog op de zolder in het sterfhuis.

Een vrouwtje met een lamp.

Een dorpsgezigtje.

Een wintertje.

Een jongen met een test vuur in de hand.

Nog in het Pakhuis aen het Sterfhuis.

Een schoorsteenstuk met bloemen.

En laetstelijk in den Tuin.

Een jagtstuk met beelden en beesten.

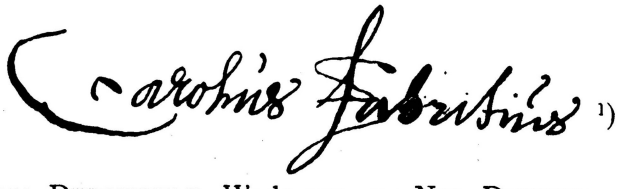
NOG IETS OVER CAREL FABRITIUS

DOOR

A. BREDIUS.

AN mijne aanteekeningen in Oud-Holland VIII, bl. 226, kan ik nog het volgende toevoegen:

17 Mei 1651 is CAROLUS FABRITIUS voogd bij een Delftsche familie en getuige bij het opmaken van den Inventaris. Hij teekent

[1])

10 April 1660. MARIA DUIJNEVELT, Wede van za: NIC. DICHTER, verkoopt de brouwerij „de Verkeerde Werelt" staande Oostzijde van de Pontemarkt te Delft. Zij zal aan zich mogen behouden „de schilderije van CAREL FABRICIUS, hoewel deze aard- en nagelvast is. Zij zal die mogen uitnemen en uitbreken mits de schade herstellende. (Zeker een zijner perspectirische trompe l'oeil's. [2])

Misschien is van een dergelijk stuk sprake in den Inventaris van Juffe

---

1) Prot. Not. J. v. RUYVEN, Delft,
2) Prot. Not. E. VAN DER VLOET, Delft.

CATH. TACHOEN, Wede. van za: SALOMON VAN DELMANHORST, die hertrouwt met den Nots. JAC. VAN SOMEREN te Dordrecht. 9 Sept. 1669:

Een perspectyff vant Hoft van Hollandt, gemaect byFABRITIUS za:[1])

Inventaris JACOB VALLENSIS, Raad i/d. Hove v. Holland &c. overl. te Delft 15 Febr. 1725:

Twee tronien van FABRITIUS.

Inventaris Juff. ANNA VAN DER EYCK, Delft 1669:

Een vrou van FABRITIUS.

een Mars van FABRITIUS.

Doctor MARTINUS BIRRIUS in den Haag bezat 1678:

Een groot stuck van drie beelden gedaen by FABRITIUS.

Als weinig bekend geef ik ten slotte een aanteekening uit den Ned. Spectator 1870:

4 Juli 1654 aen den schilder FABRICIUS uyt Burgemrs casken gegeven voor het schilderen van een groot en eenighe cleijne wapenen van de stadt hem toegeleyt . . . . . 12 gld.

Men ziet zulk ondergeschikt werk was den grooten kunstenaar niet te min!

[1]) Prot. Not. M. TERSIJDEN, Leiden.

Drie Schilders-restaurators in 1685 te Amsterdam.

DOOR

A. BREDIUS.

HET schijnt, dat men na den dood van ADRIAEN VAN OSTADE aan CORNELIS DUSART, zijn trouwen leerling en navolger, die blijkens den zeldzamen catalogus van diens veiling een aantal onvoltooid achtergebleven schilderijen van OSTADE afmaakte, opdroeg diens veiling te regelen. Blijkbaar wenschte hij inlichtingen in te winnen over het honorarium, dat zijne kunstbroeders bij zulke gelegenheden genoten. Tot dat doeleinde is de volgende acte opgemaakt, die ons doet zien, dat de schilders voor het „sorteren en prepareren" (wij zouden nu zeggen: wat schoonmaken en een vernisje!) minstens tien gulden per dag genoten.

Maar deze acte geeft meer nieuws. JOB BERCKHEYDE blijkt een poos te Amsterdam gewoond te hebben, evenals GABRIEL DE LEEUW,[1]) die zich trots: DE LEONE teekent, „Gildebroeders" heet toch wel: leden van St. Lucas' Gilde. Dat HUCHTENBURGH bij herhaling te Amsterdam woonde, was bekend.

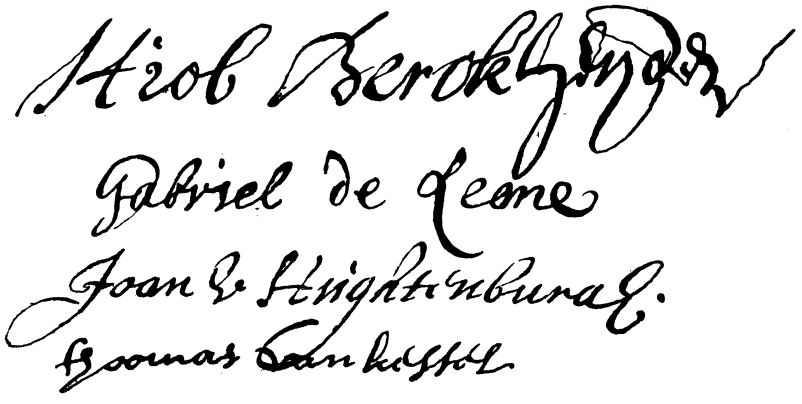
Wie THOMAS VAN KESSEL was, verklaren ons de daarna volgende Acten. Hij was kunsthandelaar, handelde tegelijk in wijnen en heet nog 1693 Waard in de Herberg „'t Wapen van Campen" op de Kloveniersburgwal.

---

[1]) Zie over hem „Oud Holland" VIII bl. 23 e. v.

26 November 1685 compareerden Srs. JOB BERCKHEIJDEN, GABRIEL DE LION, JAN VAN HUGTENBURGH ende THOMAS VAN KESSEL, alle Gildebroeders ende Lieffhebbers van de Schilderconst *binnen dese Stad*, synde van competente Ouderdomme, ende hebben ten versoecke van Sr. CORNELIS DUSART, mede Schilder en Lieffhebber van gemelte Const tot Haerlem (onder presentatie van desen solemnelyck te bevestigen) verclaert ende geattesteert hoewaer is, dat sy getuygen (soo wanneer iemand van henluyden door een ander is versocht, om eenige Const van Schilderijen, teeckeningen en prenten te sorteren en tot de venditie te prepareren) noyt minder voor ieder dagh wegens salaris en versuymde tijd aengaende het sorteren en prepareren van deselve Const hebben gehad off ontfangen, als een somme van tien guldens, maer dat sy getuygen gemeenlyck meerder daervoren ieder dagh genoten hebben, sulcx dat sy getuygen oock nooijt minder daervoren souden willen ontfangen, alsoo sy luijden oordeelen, dat een Constenaer daervoren op het alderminste tien gulden daegs is competerende.

Gevende sy getuygen voor redenen van wetenschap, dat sy luyden selfs verscheyde malen soodanige Const gesorteert en tot de vendutie geprepareert hebben [1])

30 April 1688. THOMAS VAN KESSEL, Konstverkoper en Herbergier int Wapen van Kampen by de St. Anthonis marckt, oudt 31 jaren verklaart ten versoecke van JERONIMUS VAN SUYLEN, dat hy in 1687, ten verzoeke van JAN VAN DUREN zalr. Konstverkoper, aan den Heer VAN SUYLEN verkocht heeft een schildery, zynde een bloempot „*met velerhande Bloemen*," staande op zyn VAN KESSEL'S achterkamer „voor een oprecht stuck van DE HEEM met syn eygen „handt geschildert." De Hr. VAN SUYLEN had gezegd dat hy geen verstant hadde „en niet sien conde of het stuck van DE HEEM was of niet." Hy kocht eindelijk

1) Prot. Not. J. VAN DEN KERCKHOVEN, Amsterdam.

die Schildery voor *f* 350.— De kunsthandelaar VAN KESSEL kreeg een vereering van twintig stukken van 28 stuyvers. JAN VAN DUREN woonde op de Keizersgracht. De schilder ERNST STÜVEN teekent als getuige. [1])

26 Augustus 1689 heeft THOMAS VAN KESSEL een schilderij van ± *f* 200.— waarde getroqueerd tegen 4 Okshooſden fransche wyn. [2])

Een zekere HENDRICK VAN KESSEL schijnt in dien tijd de schilderijen ook reeds dapper te hebben schoongemaakt zooals de volgende acte bewijst.

17 Maart 1692 verklaart HENDRICK VAN KESSEL, dat hy over tienjaren of langer heeft beginnen *schoon te maken* de schilderijen hangende in 't huys van den requirant (HENDRICK GREL), en nu omtrent een jaar geleden alle dezelve schilderijen ten huyse van MARIA MARGARETA OOSTHOFF op ordre van den requirant waar ten huyse hy woonde op de Lauriergraft, heeft schoongemaakt, alle de schilderijen die hy zoo lange jaren van te vooren *schoongemaakt heeft*, bestaande in de volgende:

een groot stuck van BRISÉ, *zynde een handboog*.

een stuck verbeeldende CHRISTUS geboorte.

een stuck, naar BOONTJE gedaan, zynde een papeetertje.

een rotteval verkooper met een Jonge, enz.

een landschapje door den ouden VINCKBOONS.

een fruytmand gedaan door J. DE VILLE en stilleven van JURIAEN VAN STREECK.

een landschapje gedaan door HERCULES SEGERS en nog eenige stukken.

Kwestie van eigendom.

Hij had ze wéér willen schoonmaken doch was om 't kout weer uytgestelt. [3])

1) Prot. Not. J. HELLERUS, Amsterdam.
2) Prot, Not. J, WYBRANTS, Amsterdam.
3) Prot. Not. P. CAREL, Amsterdam.

De bravades van Tzaar Peter te Zaandam

DOOR

A. BREDIUS.

BIJ het lezen van het volgend vermakelijk contractje zou men gaan gelooven, dat Tzaar PETER zich te Zaandam niet uitsluitend bezig hield met het bestudeeren van den scheepsbouw.

Heeden den 24 Augustii 1697 compareerden voor mij Not. ..... Monsr WILLEM HOMBERGH ter eenre, en Monsr JAN GADEN, beyde woonachtigh alhier, ter andere sijde, te kennen geevende dat sy comparanten met den anderen hadden aangegaan seeker accoord en verdragh omme met den andre te ondersoeken seekre waarhijd namentlyck omtrent den persoon die tsedert voorleedene Sondagh op den Dorpe van Sardam sigh onthouden *en aldaar veele bravades heeft gemaakt*, is off niet en is Grootvorst of Czaar van Moscovien; hetwelcke bevonden wordende van Jaa, soo sal den eersten comparant WILLEM HOMBERGH aan hem tweede comparant JAN GADEN betaalen een somma van een hondert guldens eens, en in contrarie geval bevonden wordende dat het den Czaar off Grootvorst niet en is, soo sal den tweeden comparant JAN GADEN aen den eersten comparant WILLEM HOMBERGH betaalen gelijcke hondert guldens; tot naarkoominge van dien verbindende hunne respective persoonen en goederen &c.

Get: WILLEM HOMBERGH.
JOAN GADEN. [1])

---

[1]) Prot. Not. H. DE WILDE, Amsterdam.

Rembrandt. Photogravure naar de ets van P.J. Arendsen.

VERMOEDELIJK PORTRET VAN FREDERIK RIHEL

VERZAMELING VAN LORD COWPER, PANSHANGER.

REMBRANDTIANA

DOOR

A. BREDIUS.

I.

REMBRANDT'S ZOOGENAAMD PORTRET VAN TURENNE BIJ LORD COWPER TE PANSHANGER.

TERECHT heeft HOFSTEDE DE GROOT boven zijn bijschrift bij ARENDSEN's knappe prent [1]) naar bovengenoemd portret slechts: *Ruiterportret* geplaatst. De gronden waarop men het sedert 1738 voor de beeldtenis van Turenne verklaarde, zijn ons onbekend. Doch waarschijnlijk trachtten kunstkoopers het ook al om zijn grootte (paard en ruiter zijn ongeveer levensgroot) moeielijk verkoopbare en al wat donkere stuk door dien naam aantrekkelijk te maken. Toch bracht het in 1738 slechts *f* 88.— op.

De afbeelding die Oud-Holland hier naar ARENDSEN's gravure kan geven, maakt een nadere beschrijving overbodig. De kop van den eleganten ruiter lijkt m. i. bijna niet op TURENNE. REMBRANDT's groote voorbeeld bij zijne vestiging te Amsterdam, THOMAS DE KEYSER, die ondanks zijn „steenhouwerij"

---

[1]) In „Hollandsche Kunst in Engelsche Verzamelingen" BUFFA en Zonen, Amsterdam.

af en toe het penseel — en hoe knap! — weer hanteerde, heeft, al is 't in klein formaat, verscheidene deftige Amsterdammers te paard uitgeschilderd.

Het is dus volstrekt niet wonderlijk, dat een aanzienlijk koopman, groote zaken doend naar alle oorden van de wereld, geassocieerd met een der rijkste zeventiend'eeuwsche Amsterdammers, GUILLIELMO BARTOLOTTI VAN DEN HEUVEL[1]), besloot zich eens levensgroot te paard te doen uitschilderen. In den Inventaris van dezen ondernemenden handelsman FREDERICK RIHEL, die zich in navolging van zijn compagnon en van de mode dier dagen ook FREDERICO RIHEL noemde, vind ik: het conterfeytsel van de Overledene *te paert* door REMBRANDT.

Wij kennen nog maar één ruiterportret van REMBRANDT: de Poolsche ruiter van Graaf TARNOWSKI. Doch wij hebben daar hoogstwaarschijnlijk een der talrijke Poolsche edellieden voor ons, die ons vaderland in de XVIIe eeuw bezochten (en o. a. te Leiden studeerden!) en zich door REMBRANDT in zijn nationaal kostuum liet afbeelden. Het type is niet Hollandsch. RIHEL had nog meer portretten laten schilderen. Er was nog: een dito conterfeytsel daer hij te voet gaet. En: nog een Conterfeytsel van den Overleden in een gesneden vergulde lijst.

Is een dezer twee portretten soms het bij HOET vermelde „conterfeytsel, „levensgrootte, van RIEL, door REMBRANDT", h. 4 voet, br. 3 voet, 1716 te Amsterdam voor *f* 76.— verkocht?[2]) In een Acte van 1675 schrijft een Notaris hem voortdurend: RHIEL!

11 Januari 1681 wordt RIHEL's nalatenschap onder sequesters gesteld. Ik kan niet ingaan op de zeer gecompliceerde zaken van dezen handelsman. O. a. handelde hij in geschut — van diverse debiteuren op dit gebied moest nog bijna drie ton inkomen. Uit een acte van 1685[3]) blijkt dat de moeielijkheden vooral ontstaan waren door een transactie met juweelen in het jaar 1673, waarop de Heer MANUEL TEIXEIRA, Resident van Zweden te Hamburg, 12000 Rycxdaalders geleend had. Bij een verkoop hadden de juweelen minder opgebracht en moest er bijgepast worden. Later brachten zij *f* 16.000.— op. En het was toen een booze tijd met de Fransche oorlog, en menig koopman stond er toen leelijk voor.

In elk geval: in Januari 1681 werd de kostbare inboedel van FREDERICK RIHEL beschreven. Onder de schilderijen waarbij de schilders genoemd worden, vinden wij twee italiaensche stuckjens door BEERESTRATEN, een landschapje door R. ROGHMAN, een koeijtje met eenige beestjes door KLOMP, de seven vrye

1) Eén lid dezer familie liet bijna 1¼ millioen gulden na, voor dien tijd een reusachtig vermogen
2) Dr. HOFSTEDE DE GROOT maakte mij hierop opmerkzaam.
3) Al deze gegevens in de Prot. Not. BROUWER, Amsterdam.

konsten (een dergelijk stuk had LINGELBACH geschilderd) een stervende Lucretia (van REMBRANDT?) enz.

Ook was er een groot „silver vergult ovael Lampetbecken, uytbeeldende in yvoor de maeltijt der goden uyt Ovidius; en een dito lampetkan. Vier silver vergulde kandelaers affbeeldende Paris, Venus, Juno en Pallas en nog vele kostbaarheden in dien trant.

Bij alle zaken die hij dreef naar Stockholm, Gothenburg, Cadix en Venetie had hij ook de helft in het huis „de Roos" op de Rozengracht, waarin hij met ANTONY MAIRE een glasblazerij liet drijven. [1])

In een andere acte, waarin de oude administrateurs gedechargeerd worden, (een er van was de bekende FRANCISCO MOLLO) wordt weêr genoemd „het „conterfeytsel van den voorn. RIHEL, *daer hy te paert sit, door* REMBRANDT „*geschildert.*" Tevens blijkt er uit, dat RIHEL katholiek was. Er is sprake van het priesterlijk gewaad en het autaargoed, alles met goud geborduurd. Hij had denkelijk een kapel in zijn huis.

Daar de „Turenne" (behalve de kleine Poolsche ruiter) het éénige portret is van een Heer te paard door REMBRANDT geschilderd, is het wel zeer waarschijnlijk, dat dit stuk de beeldtenis van den Amsterdam'schen koopman FREDERICK RIHEL vertoont.

Handteekening van RIHEL:

De schilderij was op de Londen'sche Rembrandttentoonstelling te zien, doch is zoo vervuild en donker geworden, dat men slechts gissen kan, hoe schoon het zou zijn, als het van het vuil ontdaan werd. Het licht valt vooral op den kop; en de verdere figuur van den knappen ruiter. Het springen van het paard doet onaangenaam aan, maar de kop van het paard is mooi geschilderd. ARENDSEN zag het stuk zeker in een sterk licht; op de tentoonstelling zag men lang zoo veel niet als wat hij ons op de prent te zien geeft.

II.

DE NALATENSCHAP VAN HARMEN BECKER.

Onder de meer bekende „gentlemen-dealers" waarmede REMBRANDT te doen had, neemt HERMAN BECKER een eerste plaats in. Wij hebben in dit tijdschrift [2]) gezien, dat BECKER REMBRANDT geld leende tegen onderpand —

1) Al deze gegevens in de Prot. Not. BROUWER, Amsterdam.
2) O. a. O. H. 1884, p. 90 en 91, 1899, p. 4.

schilderijen, teekeningen en prenten —, dat REMBRANDT voor hem een Juno schilderde, die in 1665 nog niet geheel „opgemaakt" was enz. Toen ik den hier volgenden Inventaris van BECKER's nalatenschap ontdekte, bleek mijn vermoeden juist, dat deze verzamelaar nog wel meer werk van REMBRANDT moest bezitten. Wij zullen zien, dat er verscheidene nog bekende stukken bij zijn, en dat BECKER bijna uitsluitend werk uit 's meesters lateren tijd bezat.

De verzamelaar overleed negen jaren na REMBRANDT.

Van 19 October tot 23 November 1678 werd de boedel beschreven van HERMAN BECKER, Wedr van ANNA MARIA VERTANGEN [1]) die eerst met GERARDO PELGROM gehuwd was. Uit dat eerste huwelijk was een zoon: GILLIS PELGROM.

In 't voorhuys.

Een stilleven van WILLEM KALF.
een lantschap van PAULUS BRIL.
een do. van SIMON DE VLIEGER.
een bosch van JAN LIEVENSZ.
een lantschap van denselven.
een Herckules van P. P. RUBBENS.
een do. van denselven.
een vrouwetronie van REMBRANT VAN RYN.
een dito van PHILIP CONINCK.
een manstronie van REMBRANT *synde syn eygen conterfeytsel.*
een Vaendrager van REMBRANT (denkelijk de prachtige schilderij van den Earl of Warwick, nu bij Mr. GOULD te New-York).
een Italiaense paerdemarckt. (Ik noem verder geene stukken waarbij geen schilder vermeld staat).
een stuck synde de drie Coningen van LUCAS VAN LEYDEN.
een Italiaens Lantschap van JAN LAP.
een do. van JAN BLOM.

In de gangh.

een manstronie van REMBRANT.
den Dam, van JACOB RUYSDAEL (doorgehaald: beleent).
een Strantje van do. RUYSCHDAEL (id. beleent).
een lantschapie van LIEVENS.
een Capitael stuck van PHILIP WOUERMAN synde eenige soldaten.

---

1) Wellicht familie van den schilder DANIEL VERTANGEN, die toen te Amsterdam woonde.

een Pilatus van LIEVENS.
een Avontmael Christi, Italiaens.
een Italiaens stuck van Apollo en Pan.
een bruijloft nae BRUEGHEL.

Int Portael uyt de gang:

een cleyn stuckie synde twee boerties van BROUWER.
een do. van JAN MARTSEN DE JONGE synde ruyterties.
een harder en harderinne met schapen van J. FELPACKER. (Dr. HOFSTEDE DE GROOT maakt er mij opmerkzaam op, dat te Praag in de coll. NOSTITZ een Diana en Acteon, in een boomrijk rotslandschap hangt, gem. FELPACHER Ao. 1639).
een stuckie met boerties van HELLEMAN.
een kleyn lantschappie van HERRI BLES.
twee boerties van BREUGEL.
een lantschapie van EVERDINGEN.
een lantschapie van LIEVENS enz. enz.

Int achterportael

een lantschap van PAULUS BRIL.
een blompot synde van J. S.
een stilleven met een silver lampet van SIMON LUTTICHUIJSEN.
een lantschap van EVERDINGEN.
een fruytagie van CORNELIS KICK (beleent).
een stilleven van S. HYMES.
een Maryenbeelt met andere beelden van RUBBENS.
een lantschapie van PHILIP CONINGH.
een Venus en Cupido na REMBRANT. (Later volgt het origineel, thans in het Louvre: HENDRICKJE STOFFELS met een gevleugeld (gestorven) kind op haar schoot.
een Offerhande van d'Oude JAN LIEVENS.
een groot lantschap gestoffeert door TENIERS.
een kleyne manstronie nae REMBRANT VAN RIJN.
een hontie van PAULUS POTTER.
eenige beelties synde singers en speelders van STEEN.
een stuckie nae BROUWER.

In de zael naest het voorhuijs:

een tronitie van PHILIP CONINCK.
een vrouwtie aen de put van REMBRANT VAN RYN (denkelijk een der drie

nog bekende schilderijen van REMBRANDT met dit onderwerp. *Berlijn* (1659) Petersburg (1659) en bij Rev. Sheepshanks (1655) het fraaie stuk dat wij 1906 te Leiden mochten bewonderen).

een Juffer en Monsieur musycq singende van VAN DER BURGH (TER BORCH?) beleent.

een Juno levensgroote.

eén graeutie van REMBRANT *daer Cristus de voete wast* (dit stuk is onbekend, wellicht duikt het nog wel eens op).

een schilderytie van K. SLABBAERT.

een vrouwetronie van HOLBEEN, met handen.

een manstrony van DE BRAY.

een vrouwetrony van FERDINANDUS BOL.

een blompot van HENDRICK SCHOOCK.

een Lantschap van ALEXANDER PETIT in een vergulde lijst. (Waar is toch al het werk van dezen Hagenaar gebleven?)

een do. van RUYSCHDAEL.

een lantschap met gebou en beelden van d'oude JAN WEENIX in een vergulde lijst.

een priester lesende in een boeck van d'Oude JAN LIEVENSZ.

een predicatie van Johannes in een vergulde lijst van TINTORET.

een patrijs en weytuygh van GME VAN AELST.

een rotsie van ASSELYN (KRABBETIE).

een naeckte vrouw met een Philosoof van BYLERT.

een groot lantschap van d'Oude JAN LIEVENS.

een boeregeselschap van PHILIP KONING na 't leven.

een vismarckt van EMANUEL DE WIT met een vergulde lijst.

een vrouwetronie van DE BRAA (BRAY?)

een stilleven van SIMON LUTICHUYSEN.

een groot capitael Lantschapschildery van JAN BOT(H).

een Luytenist van d'oude JAN LIEVENSZ.

een vlucht van Joseph en Maria van WEENICX.

Zacharias en Elisabeth van SCHUT.

een kleyn schilderytie met naeckte beeltgens van POELENBURGH.

een drie koningen van REMBRANT VAN RYN.

een conterfeytsel van JAN LIEVENS.

een oude mans tronie van d'Oude LIEVENSE.

een Hercules van Mr. CORNELIS VAN HAERLEM.

een Cleopatra van deselve.

een kleijn vlughtje van Maria van ALBERT DUUR.

een ruyter van PAULUS POTTER.

een wiltschieter van ESAIAS VAN DE VELDE.

een storm van PORCELLUS.

een lantschap met eenige naeckte beelden en onder deselve een vrouw aenvattende een gekranste bock van POELENBURGH.

een slapende naeckte vrouw met 2 satyrs van d'oude LIEVENSE.

een capitael lantschap van GLAUDE LORENOYS (CLAUDE LORRAIN).

een oude manstronie van FERDINANDUS BOLL.

een vrouwe Tronij leunende met de hant op een stoel van REMBRANT VAN RYN.

een Mars en Venus van GOLTIUS.

eenig stilleven sijnde een Vanitas van REMBRANT VAN RYN.

een out mannetie op de manier van deselve.

een zee van PERCELLUS.

een David en Jonathan van REMBRANT VAN RIJN, (een stuk te Petersburg, David en Absolon voorstellende, heeft langen tijd voor David en Jonathan gegolden. Er zijn teekeningen van REMBRANDT met twee figuren die hoogstwaarschijnlijk David en Jonathan voorstellen.)

een battalie van BOURGONJON.

een lantschapje van HERRY BLES.

een do. van SCHELLINKS.

twee dos van MOUCHERON.

twee groote dos van deselve.

een lantschap met beelden op de manier van WOUWERMANS.

een fruytage van de jonge WEENIX.

een hanetaster met een Juffer van GABRIEL METSU.

een Luytslager op de manier van VERBURGH (TER BORCH of TER BRUGGHEN?)

een fruytagie van BREUNINGH, (van dezen zeldzamen meester een stuk in het Museum van Schwerin).

een spelende Juffer met een dansent hontje van METSU.

een lantschap synde een beeldedans van JAN LINS (JAN LIJS.)

In de binne of middelcamer:

een Lantschap van STEVEN VAN GOOR boven de deur.

een do. van MOUCHERON.

een à l'amour-spel van BARENT GRAET.

een Lantschap van GOVERT JANSZ MYNHEER, (waar zijn toch de werken van dezen ook door REMBRANDT gewaardeerden schilder gebleven?)

een Lantschap van PHILIPPUS CONINGH.

In de Agter-camer.

een Mosesvindingh van JACOB PYNAS.
een slapende herderin en herder van TERBRUGGE.
een singent vrouwtje met fioolspeelder van PHIL. CONINCK.
een vrouwtje te paert van BERCHEM.
eenige koeitjes van deselve.
een fluytend meysge met een sanger van PHIL. CONINCK.
een Jephta op de manier van JACOB PYNAS.
Naeckte kindertjes op de manier van d'oude JAN LIEVENSZ.
een Pallas van REMBRANT VAN RYN, (denkelijk het bekende prachtige stuk der Ermitage.)
een beschuldiginge Josephs door Potiphars huysvrouw, (hierbij is geen schilder vermeld maar 't ligt voor de hand aan REMBRANDT's schilderijen met dit onderwerp te Berlijn en St. Petersburg te denken.)
een bloedige rock van Joseph van JAN LIEVENSZ.
een trony van REMBRANT.
een capitael stuck van LASTMAN met een opvarende Engel.
een capitael stuck van HERCULES SEGHERS.
een dito Morendoop van LASTMAN.

In 't Camertje naest de Packsolder:

een Jaghttuygh van LEEMANS.
een lantschapje van LIEVENS.
twee copytgens na LASTMAN, synde het eene een Morendoop ende 't ander een opvarende Engel.
een lantschap op de manier van HERCULES SEGHERS.

Op de Voorcamer:

een Juno van REMBRANT VAN RYN.
een Venus en Cupido van deselve. (Dit stuk hangt in het Louvre. Het heette steeds zoo, maar stelt HENDRICKJE STOFFELS voor met een overleden kindje (met vleugels) op de schoot.
een drie koningen op de manier van REMBRANT.
een do. synde een authaerstuck.

Op de Packsolder.

een Jaghttuijch van LEEMANS.
een Ecce homo levensgroote.
een groot doeck sijnde een schets van LIEVENS.

Er volgt een lijst van Obligatiën. Wij zien hier iets van BECKER's geldelijke transacties met schilders en kunstkoopers. Hij leende hun dikwijls geld tegen onderpand — schilderijen of kunstvoorwerpen. Een zekere CATHARINA DE MEYER had *f* 80.— geleend en daarvoor drie houten beeldjes als pand gegeven. ANTHONY VAN DER LAEN, een Dordtsch schilder als ik mij niet vergis, gaf hem voor *f* 71 : 10 st. vijf schilderijen in onderpand onder conditie dat, mocht hij in gebreke blijven, BECKER ééne schilderij, een capitaele trony, mocht houden. Jhr. THEODOOR DE LIEFVELT, een Haagsch edelman en „constlieffhebber", had hem 16 schilderijen in onderpand gegeven voor *f* 850.— tegen 6 % rente. Nog anderen leenden *f* 8500.— op 5800 walvischbaarden, op paarlen, kostbare edelgesteenten, zilverwerk, schilderijen, o. a. van BRISÉ, e. a.

De bekende kunsthandelaar GERRIT UYLENBORCH had in 1674 *f* 1710.— van hem geleend.

Zelfs de familie SIX kwam bij hem terecht. FRANS en WILLEM SIX hadden *f* 2200.— à 5½ % bij hem geleend en WILLEM SIX nog eens *f* 2800.— en *f* 4976.— PHILIPS KONINCK behoefde van *f* 200.— maar 4 % te betalen. REMBRANDT's vriend, ABRAHAM FRANCEN, was nog *f* 67 — 10 st. schuldig en JAN LIEVENS, reeds overleden, had voor *f* 100.— niet minder dan drie schilderijen: Abraham's Offerhande (Brunswijk of Palazzo Doria), Priamus en Thisbe en een Andromeda verpand. Later had hij nog *f* 300.— er bij geleend. (Daar LIEVENS insolvent overleed had BECKER zeker zijn onderpand maar gehouden!) Reeds in 1662 had FREDERICK DE MOUCHERON *f* 100.— geleend en nog niet terug betaald.

Behalve de schilderijen komt er in den boedel een schat van kostbaar zilverwerk, juweelen en paarlen voor. Alleen aan contanten, met het geld in de Bank aanwezig was er ± *f* 20 000.— in kas.[1])

Kort vóór zijn dood, 9 Sept. 1678, reeds „sieck te bedde leggende" benoemde HERMAN BECKER voogden over zijne onmondige kinderen en teekende[2]) aldus:

[1]) Prot. Not. S. PELGROM, Amsterdam.
[2]) „ „ H. OUTGERS, „

III.

REMBRANDT'S TUIN TE LEIDEN.

Uit de volgende acten, waarop de Heer E. HOOGENDIJK, Ambtenaar aan 's-Rijks-Archief mij wel opmerkzaam wilde maken, [1]) blijkt in de eerste plaats, dat REMBRANDT waarschijnlijk in Maart 1631 er nog niet aan dacht zich blijvend te Amsterdam te gaan vestigen. En tevens dat hij toen reeds tamelijk welgesteld was. Misschien was het echter een soort geldbelegging.

1 Maart 1631.

LEONARDUS SPRANCHUYSEN, student te Leiden, verkoopt aan Mr. REMBRANT HARMANSZ VAN RVN, meester schilder, wonende tot Leyden, een welgelegen thuyn, gelegen buyten de Wittepoort der voorsz. stadt Leyden, in den Ambachte van Soeterwoude, belent en belegen hebbende aen d'een zijde ten noorden Mr. GERRIT MEERMAN, Advocaet ende aen d'ander zijde ten zuyden de Wedue en erffgenamen van HARMAN GERRITSZ, molenaer [zijn vader] streckende van voren uijt den voorsz. dijc tot achter aen den Ryn, groot sijnde omtrent 52 roeden voor 500 car: guldens.

31 Maart 1640 verkoopt REMBRANDT den tuin weer, waarop nog een tuinhuis gekomen is.

ADRIAEN HARMANSZ VAN RIJN..... als procuratie hebbende van Mr. REMBRANT HARMANSZ VAN RYN, schilder, zyn broeder, wonende tot Amsterdam, vermogens desselffs procuratie gepasst voor JOHAN VAN LEEUWEN, not: publ: ende seeckere getuygen in date den XXen February Anno XVIc veertich..... verclarende vercoft te hebben ende opdrouch dyenvolgens mits desen aen ende ten behouve van WILLEM HARMANSZ VAN RYN, sijn broeder, een thuijn met een thuynhuysgen daerinne, mette potinge ende plantinge aert ende nagelvast, staende en gelegen buyten de Witte poort in den voorsz. Ambachte van Soeterwoude, belent ende belegen hebbende ten oosten de erffgen: van Mr. GERRIT BUYTEWECH, ten westen CORNELIA WILLEMSDR. VAN ZUYTBROECK, Wede van HARMAN GERRITSZ VAN RYN, streckende van den Hoogen Ryndyck tot achter aen den Ryn..... Bekende hy comparant..... voldaen ende betaelt te syn den lesten penningh metten eersten ende dat met een somme van 459 gulden te XL grooten 't stuck drye stuyvers, in gereden gelde.

De belendingen zijn iets anders aangegeven maar het zal wel dezelfde tuin zijn.

---

1) Zij bevinden zich in de Transporten van het Rechterlijk Archief van Zoeterwoude Reg. B XXIV No. 20 en 23.

IV.

HET HUWELIJK VAN REMBRANDT'S KLEINDOCHTER TITIA VAN RIJN.

Wij weten, dat de kleine TITIA VAN RYN, wier belangen zoo ijverig behartigd werden tegenover de voogden van REMBRANDT's dochter CORNELIA, nog geen jaar oud was toen zij reeds hare beide ouders verloren had [1]). Reeds 11 Oct. 1669 was FRANÇOIS VAN BYLER tot voogd over TITIA benoemd (door de Weeskamer). Hij administreerde hare goederen, die bij de Weeskamer berustten, en gaf haar tegen een vergoeding van 300 gulden 's-jaars een opvoeding als ware zij zijn eigen kind.

Blijkbaar ontstond er tusschen VAN BIJLER's oudste zoon en TITIA een innige verhouding, die in 1686 tot een huwelijk leidde. De naam TITIA blijkt tot het korte TIA herleid te zijn. Hier volgen de huwelijksche voorwaarden, voor Notaris VAN LEEUWARDEN te Amsterdam verleden.

In den Name Godes Amen. Op huyden den 21 Juny 1686 compareerden ..... Sr. FRANCOIS VAN BYLER de Jonge, Juwelier, toekomende bruydegom, geadsisteert met syn vader en moeder Sr. FRANCOIS VAN BYLER d'Oude, mede Juwelier, en Juffr. SARA VAN LOO ter eenre, en Juffr. TIA VAN RHIJN, jonge dochter, toekomende Bruijt, geadsisteert met Sr. THOMAS BOON, als bij de E. Heeren Weesmren deser stede specialijck in desen mondeling gecommitteert, ter andere zijde,

Dewelcke tot Godes eere en hunner zielen zaligheijt verclaerden besloten te hebben een christelyck huwelyck op de conditiën en voorwaerden hiernaer verclaert. Namentlyck, dat by hun toekomende echtgenoten tot subsidie en onderstant van desen huwelijke sullen werden in en aengebragt alle sodanige goederen middelen en effecten als sy wedersijts syn hebbende en malcanderen hebben geopenbaert (hier volgt een doorhaling van acht regels).

Voorts dat tusschen hun toekomende echtgenoten niet en sal syn noch ook oyt verstaen sal mogen werden te wesen eenige de minste gemeenschap van goederen, nemaer dat deselve mits dese wel expresselijk wert gesecludeert en uytgesloten, sulx dat ten scheyden van het bedde de goederen wederomme sullen moeten gaan en keeren aen de zijde, linie en bloede daer deselve vandaen gekomen, aengebragt en aengeërft syn;

Winst en verlies staende huwelyk vallende sal wel genoten en gedragen worden halt en half, dogh behout de Bruyt in alle gevalle en gelegentheijt de keuse en optie omme inne de winst en verlies te willen participeren of niet en mitsdien om sulx te laten voor Reke van de Bruydegom en desels erfgenamen alleen, en om met haer aengebragte goederen na Recht van dote der vrouwen nae beschreven

[1]) Zie O. H. 1885, 1890 enz. en HOFSTEDE DE GROOT, Urkunden, No. 308, 311, 312, 316, enz.

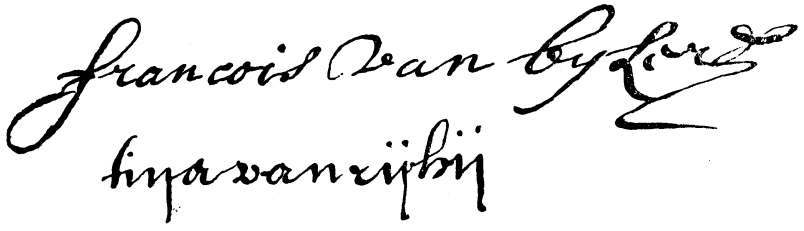
Keyserlijke wetten competerende, wederomme uyttegaen, erffenisse en besterffenisse d'een of d'ander staende huwelijk opkomende voor geene winst te rekenen.

Ende soo wanneer het quame te gebeuren, dat de Bruydegom vóór de Bruyt komt te overlijden sonder kint of kinderen naer te laten, dat dan de Bruijdt uyt des Bruydegoms eerste en gereetste goederen tot een duarie sal genieten een somme van seshondert guldens eens;

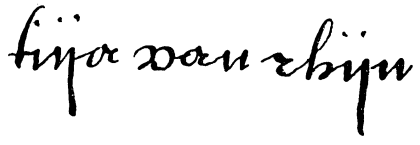
ende by aldien de Bruijt in cas voorsz. d'eerst stervende mogte sijn, dat dan de Bruydegom uyt haer eerste en gereetste goederen tot een duarie sal genieten de somme van driehondert guldens eens.

Op alle welke conditien &c &c.

Het jeugdige paar teekent

Later:

In een „naschrift" worden de bezittingen genoemd:

Te weten: aen de zyde van de Bruydegom de somme van twee duysent guldens aen contanten;

ende aen de zijde van de Bruijt een obligatie van drieduysent guldens ten laste van Sr. FRANCOIS VAN BYLER de oude van dato 29 April (ll.?). Een obligatie ten laste van 't gemeene lant ten comptoire tot Haerlem staende op de naem van..... ter somme van drieduysent guldens van dato..... Een do. ten laste als voren ten comptoire van den ontfanger UYTENBOGAERT of nu de Hr. DE WILHEM binnen dese stadt ter somme van tien duysent guldens staende op naem van... een twaelfde part in een woonhuys by de Sparendammer brugh genaemt de Goude Wagen, een twaelfde part in een packhuys genaemt de Goude Wagen [1]), staende over de gewesen Brouwery van den Eenhoorn (op de Korte Prinsegracht) welcke parten in 't huys en packhuys haer opgekomen syn door 't overlijden van MARRITGE HUYBERTS, Wede van PHILIPS VAN DER ZIJ en met fideicommis sijn beswaert.

Beiden teekenen nogmaals.

1) Als curiosum zij hier medegedeeld dat dit pakhuis thans het eigendom van schrijver dezes is; het is reeds meer dan 150 jaren bezit zijner familie.

ITALIË EN DE NEDERLANDEN

STUDIES DOOR

DR. J. A. F. ORBAAN.

III

IN deze studies moet eene leemte blijven, die ik voorloopig niet tracht aan te vullen, omdat ik weet, dat het slechts half werk zou zijn. Ik voel mij verplicht aan te wijzen, waar ik in gebreke ben en vooreerst bij mijn onderwerp ten achter zal wezen, opdat men mij geen onverdiend verwijt van onvolledigheid aanwrijve. Mijne lezers mogen dan aannemen, dat geen hunner duidelijker ziet, dan ik doe, aan welken kant veel ontbreekt, al is het juist bij hen in de Nederlanden, waar mijn fout schuilt.

Van hier uit beschouwd is het niet mogelijk zich eene voldoende voorstelling te maken, wat Italië in de Nederlanden is geweest voor hen, die het nog niet kenden. En toch is dat gedachtenbeeld, met al de vormen die het kon aannemen, in de fantasie van den kunstenaar, in het geleerde brein, in de avondstonden van reislustigen, het begin van alle betrekkingen die zouden komen tusschen Noord en Zuid.

Het komt mij voor, dat het bij de kunstenaars moeilijker te benaderen is dan bij de anderen. Reislust moet ergens belanden, wetenschap tracht zich steeds aan te vullen. Doch waarom moet een kunstenaar in andere landen gaan zoeken, hetgeen in hem zelf behoorde te zijn? Vooral ònze kunstenaars, die al vroeg

konden weten, van de eerste trekvogels van het gild, dat zij er bij zouden verliezen, als zij zich te lang van het eigen land los maakten.

De kunstenaars liggen ons nader aan het hart dan geleerden of toeristen. Voor hen zouden wij net willen weten, wat de stoot gaf tot het besluit. Zij waren niet zoo bij de pen als een ERASMUS of praters, honderd uit, als ARNOLD VAN BUCHEL. Hunne geschiedschrijvers-tijdgenooten bleven bij het zakelijke; alleen door toeval vinden wij eene omstandigheid vermeld, welke het hun gedaan kan hebben. Als wij onze verbeeldingskracht vrij spel laten, zien wij ROGIER VAN DER WEIDE aan het Zwin, waar eenige Italiaansche primitieven uit een Italiaansch schip geladen worden of HEEMSKERK, die levenslang en hopeloos verliefd raakt op Italiaansche bevalligheid, enkel door een prent van MARCANTONIO RAIMONDI. Brengt dat echter tot de ware erkenning, als men zich ijle, niet geheel onwaarschijnlijke, historiestukjes voortoovert?

Zoolang het bij studies blijft en iemand zich wijselijk in de perken, die hij zich zelf gesteld heeft, houdt van proefondervindelijke weetgierigheid, mag hij ruiterlijk van al zijne tekortkomingen spreken. Onder het proeven-nemen ziet men eerst recht wat er aan de kennis ontbreekt. De onderzoeker heeft ook tijd zich rekenschap te geven, met welke resultaten hij voor den dag zal komen, een voorrecht op den zoogenaamden heksluiter.

Neem bijvoorbeeld de vraag: langs welke wegen is Italiaansche invloed naar de Nederlanden gekomen? In een boek zou die moeten verdwijnen achter de antwoorden. De schilder met den Franciscaanschen naam BROEDERLAM zou dan niets geheimzinnigs meer aan zich mogen hebben; het verband tusschen miniaturen uit de Bourgondische school en Italiaansche kunst verklaard moeten zijn; JACOPO DE BARBARI zijn juist afgebakende plaats moeten innemen; bij elkaar gesteld zijn uit de inventarissen — MARGARETHA VAN OOSTENRIJK tegenover ISABELLA D'ESTE — de status quo van het wederkeerig kunstbezit. En dan, als men voor een van die schilderijen uit twintig jaar voor en na het jaar 1500 komt, met al die schakeeringen tusschen Gothiek en Renaissance, met doorzichten op Italiaansche landschappen, costuum dat bij ingeving en door overdaad zuidelijk prachtvertoon wilde zijn, nu en dan verkwist aan een bagijn of opgedwongen aan een broeder des gemeenen levens. . . . dan zou de schrijver met al de gewisheid van iemand, die het tot een boek gebracht heeft, moeten verklaren: dit kwam van Italiaansche primitieven, in het bezit van Florentijnen in Brugge; dat Leonardeske is van de vroeg-zestiende-eeuwsche Duitsche meesters als JÖRG BREU; de eerste Nederlanders, die de gewoonte aannamen over Augsburg terug te komen, hebben het hem afgezien, hoe men moet Italianiseeren. Maar de auteur mag dan wel opletten, dat hij, met zijn geschiedverhaal in de zestiende eeuw opgeschoten,

speling laat voor de school van Fontainebleau en niet nalaten zijne resultaten te toetsen, teruggaande in de chronologische ontwikkeling, aan hetgeen de nieuwste onderzoekingen omtrent een Flamingante school in Spanje aan het licht brachten. Anders blijft de uitlooper in het koninkrijk der beide Siciliën hem in den weg en maakt hij nog de reeds voor inheemsch verklaarde vreemde werken in het museum van Napels, voor schilderijen van Nederlanders uit. Daar in Napels blijft de keten der feiten aan het wringen en knarsen, zoolang de nieuwe schakel niet tusschen den brief van SUMMONTE en de berichten van VASARI ingelascht is.

Wij hoeven werkelijk onze dwangredenen niet bij de buitenlandsche wetenschap te gaan borgen, om aan te toonen dat het verstandig is zich niet aan hèt boek te wagen. Het gulden boekje van PIT en de scherpzinnige studies van BEETS over VELLERT waarschuwen met eene „volledige" geschiedenis te wachten tot zij meer bouwstoffen van die degelijkheid voor de grondslagen hebben opgetast.

Er zou één andere methode van werken mogelijk zijn, namelijk het maken van registers. Aldus een staaltje: Nederlandsche afschrijvers en miniaturisten in Italië in een reeks van datums aan de codices der Vaticaansche bibliotheek ontleend (15de eeuw); een Amsterdamsch drukker in Rome (1500), en als pendant een Italiaansch boek in Deventer gedrukt met een opdracht aan BEMBO (1502) en Italiaansche gedichten, door MERULA uitgegeven (1509); een „FEDERIGO pittore fiammingo" in Rome (1513), het oordeel van PERUZZI over de „paesi di Fiandra" (tusschen 1530—1536); ERASMUS in het Italiaansch vertaald (1546), de gezichten op Rome door VAN WIJNGAARDE (1558—1561) en de handteekening van HUBRECHT GOLTZIUS nog op een muur, zooals er anderen zijn in de Villa Adriana en in monumenten in Rome; BREENBERG en POELENBURG in de Rotterdamsche bentteekeningen herkend; registers uit de kleinere Italiaansche bronnen, uit al de boeken van BERTOLOTTI en de aanvullingen op zijn bekend werkje over de Belgische en Nederlandsche schilders, uit de brieven van ORTELIUS, uit het Corpus Inscriptionum Latinarum. . . . Het is mij te veel van den hak op den tak en ik pas er voor.

Ik vermoed nog, dat er in de geschiedenis van de betrekkingen tusschen Italië en de Nederlanden, waar die in brokstukken bestaat, slaande op bekende figuren als HOOFT, niet weinig vooropgestelde denkbeelden aangetroffen worden. Van Nederland uit bezien is Italië een heel vreemd land, en aan de geschiedenis van de beeldende kunsten, letteren en wetenschap van Italië, is voor de eeuwen, daar men het over wil hebben, niet veel gedaan. Met een paar vaste namen, ZUCCARO voor de zestiende, CARAVAGGIO voor de zeventiende eeuw en GUARINO voor letterkundige invloeden is men nog lang niet, waar men zou willen zijn. Voor

de letterkunde bestaan ten minste waarschuwingen, dat invloeden den omweg over Frankrijk gemaakt kunnen hebben. In de betrekkingen der beeldende kunsten, gebeuren ook dingen, die men niet zou verwachten. Het komt voor dat de beste data niet kloppen, wanneer bijvoorbeeld een man met een eigen wil als HENDRIK GOLTZIUS naar Rome komt en zich niet aan de regelmatige tijdrekenkunde houdt, ter wille van de toekomstige kunstgeschiedenis, maar in zijn voorkeur naar werk gaat, dat al vijf en twintig of meer jaar oud is! Als zoo in èèn geval de jaartallen elkaar niet dekken, kunnen er meer schroeven losraken.

Met het jaartal, hoe betrouwbaar op zich zelf ook, moet men voorzichtig omgaan en het vooral niet gebruiken, als éénig houvast. Neem het geval HOOFT, om 1600 in Italië. Alles wat hier ná 1600 geschreven is, valt dan buiten beschouwing. Dat spreekt van zelf. Maar daarmee is niet gezegd, dat al de letterkundige voortbrengselen van een dertig jaar vóór het jaartal wel en in gelijke mate in aanmerking komen. Hier gaat het aan te schiften en verhoudingen te meten, die, uit de verte gezien, waar men de verschillende plans niet onderscheidt, door eene gewone doorzichtkundige inbeelding, op dezelfde hoogte komen.

Ik zou mij van het geval HOOFT eenen zeer teekenenden kant kunnen voorstellen.

Toen hij in Rome kwam, was het niet meer dan vijf jaar na den dood van TORQUATO TASSO. Hij noemt den dichter en diens graf in Sant' Onofrio niet. Het laatste zeer begrijpelijk, als men weet, dat eerst het volgend jaar met een droog inschrift de plaats werd aangeduid, waar de „beenderen van TORQUATO TASSO" rustten. [1]) Een kleinigheid, die echter meetelt.

Wat heeft HOOFT over TASSO gehoord? Waarschijnlijk, dat die dichter niet wel bij het hoofd was, maar dat hij toch zijn leven met een buitengewoon verstandige daad besloten had, met de omwerking van een op vele plaatsen lichtzinnig heldendicht tot een godvruchtig epos, vol stichtende symboliek en dat hij den eersten vorm als een ernstige dwaling gewraakt had. Van het onweer, dat over het hoofd van den armen TASSO indertijd los gebarsten was, hingen aan den Italiaanschen hemel misschien nog eenige donderkoppen, maar een rozig licht bescheen ze, als kussentjes voor cherubijnen-hoofdjes.

Dat is ineens een belangrijk punt, voor HOOFT onder invloed van Italië: of hij zich aan den invloed, die zeer sterk geweest moet zijn om den vreemdeling tegen den TASSO van de eerste bewerking in te nemen, heeft kunnen onttrekken. Heeft de lichtspiegeling van de apotheose ook hem bevangen, of zag hij dadelijk van den gedweeën gast van het klooster de voormalige echte en beminnelijke dartelheid, die hij zelf op zijne wijs nog zou uitzingen?

---

1) La chiesa di S. Onofrio e le sue tradizioni storiche, religiose, artistiche e letterarie esposte da GIUSEPPE CATERBI. Roma; dalla tipografia forense. 1858, p. 217.

En al kent men nauwkeurig de beschavingstoestanden, welke iemand als de jonge HOOFT in Italië vond en al volgt men al de sporen van invloeden door dezelve in zijn letterkundig werk van later, dan blijft iets ontbreken aan de volkomen schatting van dat enkel geval. Men mist voor een gansche reeks, voorheen en later, de groote beweegredenen van de Italiaansche reis. Met te zeggen, dat HOOFT naar Italië ging, omdat het een gebruik was onder de jongelui van zijn stand en opvoeding, maakt men eigenlijk het vraagstuk alleen meer algemeen. Op de keper beschouwd, schuift men het op naar de vaders, die er een woordje in mee gesproken zullen hebben, eer het jongmensch zoo ver van honk ging. Die „gewoonte van den tijd" mag geen dooddoener blijven en die andere jongelui moeten iets meer voor ons worden, dan een rijtje figuranten, met leege handen huiswaarts gekomen. Toen zij er op uit gingen hebben zij in een stemming geleefd voor Italië, in een sfeer van hooge verlangens, met de schemering voor oogen, die in HOOFT's Rijmbrief tot de wezenlijkheid eener Muse zou worden. Wij kunnen dat gissen; uit onze eigen gevoelens aanvullen; maar dan zijn wij spoedig over de schreef bij gebrek aan vasten maatstaf, vervoegen het heden in den verleden tijd en halen het voorgeslacht kunstmatig vlak bij, omdat wij de omgeving niet kennen, waarin wij hen behooren te zien.

Men zou in dien geest zeer onderhoudend kunnen schrijven en daar eer mee inleggen ook. Een vrij groot publiek is dankbaar als men de ruige kanten van het verleden wegvijlt, en de stugge heerschappen van voorheen als lenige lezers met een doos bijgewerkte lantarenplaatjes laat optreden. Bovendien vermengd met het Italië zooals het-net-niet-is, met dat beetje mooier-dan-mooi, een gobelin met sprekend gelijkende pleisterkoppen erin, een mozaïek-tafelblad als een huisradelijk bewijs, dat men hèt land kent. Een gooi in het honderd en een succes. Gegund.

Als men voor iemand als HOOFT, ter vermijding van soortgelijke misgrepen den tegenovergestelden weg inslaat en alleen naar eenige feitelijke gegevens zoekt, loopt men een groote kans van teleurstelling. Ik kan op dit punt met eenige ervaring spreken en verschaf mij gaarne de gelegenheid, om eene verklaring te geven van al den tijd, die met het opdoen van die ervaring is te loor gegaan. Heelemaal verloren is de tijd niet, want er komt uit voor den dag het type van den persoon omtrent wien men niets vindt, en dat brengt geleidelijk tot het vinden van de anderen. De schuld, om het zoo te noemen, ligt grootendeels bij den persoon, bij het type, en niet bij het stel inlichtingen, bij de archivaliën, vooral in Rome zoo overweldigend groot en verwonderlijk volledig, dat men er bij ons, na hetgeen er over te berde gebracht is, een voorstelling van heeft, die bij de werkelijkheid ten achter blijft. Alles wat Rome betreft, zooals HOOFT het

zag toen hij hier kwam, kan gevonden worden, wanneer men zich den tijd gunt voor een lange studie, die zich noodzakelijkerwijs vooral tot de geschreven bronnen moet richten. Gesterkt tegen teleurstellingen, door volstrekt niet te verwachten dat men zijne hotelrekening zal vinden, kan men dan nog allerhande landgenooten, wier namen sedert jaren verstoken lagen in een lias papieren, aantreffen. Nederlanders zijn er bij de vleet in Rome geweest; velen in hun jonge jaren toen ze nog beroemd moesten worden in het vak, dat hen in Rome onder de algemeene aandacht kon brengen. Letterroem in een in Italië zoo volslagen onbekende taal als ons Nederlandsch telde niet mee. Godgeleerdheid had meer kans op erkenning; ook canoniek recht en uiterlijke welsprekendheid, als die het Latijn tot voertuig koos, of, meestal vrij slappe, dichterlijke bezieling, in dezelfde klassieke taal uitgedrukt. In zooverre zijn de meesten van de landgenooten, die onverhoeds uit een donkeren hoek van een kardinaalspaleis op ons afkomen, ook tot de teleurstellingen te rekenen.....

„HOOFT en Rome" is een onderwerp, dat mij al lang getempteerd heeft, evenals „GOLTZIUS en Rome". Hetgeen mij ervan afschrikte tot nog toe, doet het mij steeds, namelijk ontstentenis van elk, ook maar het kleinste nieuwe plaatselijke gegeven voor hun verblijf hier. Als ik alle hoop verloren heb, en dat kan betrekkelijk spoedig gebeuren, zet ik er mij aan, eenvoudig Rome voorop in den titel, zoodat niemand mij iets te verwijten heeft.

Daar het nu eenmaal met onderzoekingen naar Nederlanders in Italië zoo staat, dat de hooiberg meer in het oog valt, dan de daarin verdoolde naalden, heb ik het oorbaar geacht, eene proeve van een andere bewerking voor te leggen.

Ik neem een tijdperk uit de geschiedenis van Rome, dat er reeds genoeg betrekkingen tot de Nederlanden waren, dat niet te lang en dus beter te overzien is en dat, wat Rome zelf betreft, door verschillende historici met zorg bestudeerd werd:

1585—1590
het pontificaat van SIXTUS V,

een eiland in de weinig bevaren zee van de geschiedenis van de Eeuwige Stad na PAULUS III.

Twee overwegende redenen hebben de geschiedschrijvers tot het uitvoeren van hun taak jegens SIXTUS V geleid, de strijd om het juist begrip van zijne persoonlijkheid en de bekoring van het Rome, dat onder zijne regeering en grootendeels door zijn wil de vaste trekken van het duurzaam uiterlijk kreeg.

De figuur van SIXTUS V moet in zooverre hier onze belangstelling hebben, als verschillende voorname landgenooten in de onmiddellijke omgeving van den

kardinaal en paus geleefd hebben. Zijn levensgeschiedenis is dè paus-fabel van den nieuweren tijd, die in de geschriften van den kwalijk-befaamden LETI den voor de groote menigte overtuigenden vorm gekregen heeft. De anecdote van den kardinaal, die gebogen het Conclave binnengaat en de krukken weggooit op het oogenblik, dat hij verkozen wordt, is gemeengoed, universeeler dan eenige andere notie omtrent de pausen en hun kerk.

Van het Rome, zooals het onder SIXTUS V werd, heeft ieder, al is het alleen uit afbeeldingen eenig denkbeeld.

Het loswikkelen van de persoonlijkheid uit een warnet van legenden en laster en het bepalen van het karakter van het Sixtijnsche Rome heeft niet alleen een apologeet als TEMPESTI en den bouwmeester van die Nieuwe Stad, DOMENICO FONTANA, maar historici van grooten naam in staats-, stads- en kunstgeschiedenis als GNOLI, HUEBNER, RANKE bereid gevonden, daar van hun beste werk aan te wijden.

Het is hier niet de plaats op dit hoogst aantrekkelijk onderwerp nader in te gaan. Ik stip het alleen aan, dat er reeds veel voor de jaren 1585—1590 in Rome gedaan is, omdat het gedeeltelijk mijne keus van dit tijdperk bepaald heeft. In eene studie van STEVENSON, over fresco's in de Vaticaansche bibliotheek, die de gedaanteverwisseling van Rome onder SIXTUS V in tafereelen afbeelden en in een ander artikel van denzelfden schrijver over de verwoesting van het Septizonium, zijn tot nu toe de vruchten van de laatste onderzoekingen neergelegd. Als techniek voor een onderzoek gericht op bepaalde détails zijn het meesterstukken. Zij toonen aan hoe diep een vorschende geest hier in een tijdperk van het verleden kan doordringen, ook al gaat het er om, een enkele plek aan te boren. Ik reken het mij volstrekt niet als een verdienste aan, beschouw het alleen als een meevaller, dat ik nog eenige fondsen van archivaliën heb kunnen gebruiken, die aan STEVENSON onbekend gebleven of door hem alleen zijdelings benut waren. Van den voornaamsten inhoud, dien ik binnenkort in een Italiaansch tijdschrift voor de geschiedenis van Rome zal uitgeven, is toevallig hier en daar wat voor ons afgevallen. Ook zijn er data van werken, waarbij landgenooten betrokken waren, beter door bepaald. Onmiddellijk en middellijk heeft men altijd allicht een klein batig saldo, nadat de hoofdsom van de geschiedenis van eenen tijd is vastgelegd.

In zijn verhouding tot de beeldende kunstenaars, bouwmeesters en ingenieurs van zijn tijd neemt SIXTUS V in een reeks van pausen, die Rome als stad hervormd hebben, een eerste plaats in. Eigenlijk staat hij geheel op zich zelf, tusschen de anderen door hun gemoed, smaak, prachtliefde geleid, als een, die voornamelijk het verstand liet spreken. Meermalen nam bij hem verstandelijk overleg de overhand op al die andere gevoelens, met een doortastendheid, die

schade en leed deed aan dingen en menschen, zoo als hij ze vond aan het begin van zijn pontificaat.

Er is achter al de beslissende daden van SIXTUS V een eigen voorzienigheid, door een enkel tijdgenoot gegist, terwijl de anderen mokten. Hij voorzag den tijd, dat Rome weer tot eerbied moest dwingen met een grootschheid, inheemsch en eenig, na de zuivering. Onder PIUS V en GREGORIUS XIII was het huis al gelucht van de partijen van de Renaissance. Nu moest het voor gewichtiger dienst ingericht worden.

De schilders, bouwmeesters, beeldhouwers en ingenieurs konden onder het regime van het gezond verstand hun fantasie thuis laten. Werk, veel en vlug, dat werd van hen verlangd, want de paus voelde zich al oud en toch wilde hij heel wat middeleeuw opgeruimd en het tooneel van de nieuwe stad in de hoofdlijnen gereed zien, eer hij in zijne graftombe, bij zijn leven in gereedheid gebracht en door hem zelf met zijn standbeeld kant en klaar ingewijd, rust zou gaan zoeken.

Lang vóór zijn conclave toonde SIXTUS V de neigingen, die hem als paus vermaard zouden maken. GREGORIUS XIII moet hem de „toelagen voor den armen kardinaal" ontnomen hebben, toen hij uit de kerk Santa Maria Maggiore komende, het gebouw van de villa Montalto voor zich zag. En toch was de kardinaal op zijne wijze zuinig geweest, hoewel hij aan zijn ingeboren bouwlust toegaf. Een eenvoudig metselaar, de latere pauselijke bouwmeester en ridder DOMENICO FONTANA, had het voor hem opgeknapt, tegelijk voor den besteller de geldzaken beredderd, en een stuk Rome op een verlaten terrein binnen de muren veroverd. De monnik-kardinaal en metselaar-architect droomden weinig van de groote jaren, die voor hen zouden aanbreken en de ongehinderde uitbreiding, welke zij aan hunne gemeenschappelijke neigingen zouden kunnen geven!

De levensgeschiedenis van fra PERETTI vóór het pontificaat is goed bekend. TEMPESTI, RANKE, HUEBNER, GNOLI hebben tal van bizonderheden over dat leven vol strijd voor strenge beginselen bijeengebracht uit boeken en handschriften. Een merkwaardig document diepte daarna CUGNONI uit de bibliotheek der familie CHIGI op, een cahier met doorloopende eigenhandige opteekeningen, van monnik tot paus; soms een dagboek, dan weer een kasboek en ook catalogus van zijn bibliotheek, vol plaatsen, die voor de kennis van het karakter van den paus belangwekkend zijn. [1]). De catalogus geeft ook ons uitsluitsel. Een aantal boeken over bouwkunst toont zijn smaak voor het vak, zooals hij het toen in bescheiden trant kon doen uitoefenen in zijne villa; en voor het landleven. Als paus zou hij weken achtereen op zijn villa binnen de muren van Rome leven.

---

[1]) Archivio della Società Romana di Storia Patria, vol. V, 1882, pagg. 1 seqq.

Eerst onder zijnen opvolger CLEMENS VIII werd het Albaansche heuvelland zomerverblijf der pausen.

De villa Montalto bestaat niet meer. Alleen wijst men nog een paar cypressen als laatst overblijfsel van een groot park, dat voor het tegenwoordige station met emplacement heeft moeten wijken. In de „gedenkschriften van de villa Montalto" wordt vermeld, dat in het gebouw eenige schilderijen van BRIL waren. Dit boek van prins MASSIMO noemt daar ook werk van ORIZZONTE (VAN BLOEMEN), dus uit veel later tijd.

Eenige wandschilderingen der villa zijn bewaard gebleven. Zij stellen naar den smaak van den tijd werken voor, door SIXTUS V in Rome uitgevoerd. [1]) Het is niet uitgesloten, dat BRIL er de hand in gehad heeft, want als wij zullen zien, was hij onder dezen paus reeds zeer in trek als schilder van landschappen met meer of minder toevoeging van architectuur.

De catalogus van de boekerij levert een lijstje van Nederlandsche namen op. De nummers zijn geleidelijk in het bezit van den kardinaal of paus gekomen. Onder zijne eerste aanwinsten zijn waarschijnlijk te rangschikken de werken van ALBERTUS PIGHIUS, van NICASIUS DE VOERDA, PETRUS CANISIUS, PAULUS VAN MIDDELBURG en RUISBROEK. Onder de lateren van GERARDUS VOSSIUS, die reeds in den aanvang van het pontificaat van SIXTUS V bij dezen in blakende gunst moet hebben gestaan. [2])

Spoedig nadat de dagen van het inkrimpen en overleggen achter den rug waren, begonnen de paus en zijn vroegere „metselaar" — hij wordt nog vrij lang aldus genoemd in de kasboeken — grootsche plannen te maken en vatte DOMENICO FONTANA het werk voor zijnen pauselijken meester aan.

De kardinaal PERETTI was onder GREGORIUS XIII achteraf gehouden; maar met zijne belangstelling voor bouwwerken, moet hij van nabij de werkzaamheid op dit gebied in Rome hebben gadegeslagen. Wij kunnen ons een juist denkbeeld maken van Rome zooals het er onder GREGORIUS XIII moet hebben uitgezien. Gelijktijdige wandschilderingen in de hoogste rij der „loggie" in het Vaticaan geven ons inkijkjes in verschillende straten met een heele bevolking uit voor eene plechtige processie. Zoo heeft onze KAREL VAN MANDER Rome gezien.

---

1) Andere dergelijke voorstellingen in lunetten van de Vaticaansche bibliotheek, in eene villa in Frascati, in een zaal van het Lateraan-paleis. Van de fresco's, waar de bouwmeester FONTANA zijn huis in de nabijheid van het Vaticaan mee sierde, is, als ik tot mijn spijt moest constateeren, niets meer over. In de gemeente-bureaus van Rome zijn de fotografieën, naar deze fresco's gemaakt eer het huis een herberg en het schilderwerk met behangselpapier beplakt werd, niet meer te vinden.

2) In den allereersten regeeringstijd van SIXTUS V is hij al vermeld onder de geregeld gesalarieerden als blijkt uit de kasboeken in het Vaticaansch Archief.

Introito et essito della depositeria generale fol. 4vo (1585 Juli 8)... al dottore GHERARDO VOSSIO per pensione scudi 10.

Maandelijks wordt het bedrag — iets minder dan het salaris van den beroemden FULVIO ORSINI — hem uitbetaald.

Het geheele beeld van de stad in het jaar 1577, in vogelvlucht gezien, vinden wij in de mooie kaart van Rome door den Franschman DU PÉRAC, een werk dat VAN MANDER vermeldt in zijn ook voor de Italiaansche kunstgeschiedenis belangrijk hoofdstuk: „van verscheyden Italiaensche schilders/ die in mynen tydt te Roem waeren/ tusschen Ao 1573 en 1577." [1])

De stijl van de bouwwerken van GREGORIUS XIII is zwaar, massief, bij het plompe af. De draak uit het wapen der BONCOMPAGNI's merkteekent nog een reuzenbouw als het Collegio Romano, vòòr de regeering van SIXTUS V in gedeelten opgetrokken. Het karakter van den tijd vinden wij ook nog bewaard in de straat, die den naam van den paus draagt, de Via Gregoriana. In het Vaticaan liet de paus van de bekende tijdrekening, zeer in zijn lijn, een sterrenwacht maken. Ook daar bevatten de kamers eenige gezichten op Rome en omgeving, die wel van BRIL zouden kunnen zijn, thans door de uitbreiding aan de lokalen van het Vaticaansche archief gegeven ontoegankelijk. In verband met de Nederlanden zijn van de werken van GREGORIUS XIII van beteekenis de kaarten in de „galleria delle carte geografiche", die ORTELIUS door PHILIPS VAN WINGHEN liet bestudeeren.

SIXTUS V nam wel het programma en den stijl van zijnen voorganger over, maar bracht er de gist van een meer modernen geest in. Verre van licht en luchtig; practisch. Als hij geregeld had voortgebouwd in den Gregoriaanschen stijl, zou Rome een sombere stad geworden zijn, de nauwe straten als het ware verpletterd onder het gewicht van onbewogen gevels en het breede Romeinsche leven verdrongen tusschen kweekscholen en gerechtshoven. De kardinaal had in zijne villa Montalto een ander gezicht gekregen op een toekomstig Rome. Evenals in de schilderkunst, mocht het landschap ook in stedenbouw komen. Bij al de zwaarwichtigheid van Sixtijnsche paleizen moet men hem de levenslustige verdienste laten, dat hij aan het decoratief element en aan in travertijn en graniet gehulde pracht van water een plaats ruimde en de perspectief in het stadsgezicht bracht.

Het leven op het buiten had hem het gemis aan water in de hooge gedeelten van de stad van nabij leeren kennen. Zijn eerste zorg als paus was een geheel vervallen oud-Romeinsche waterleiding te laten herstellen, wat waarschijnlijk gelijk kwam met van de fondamenten opbouwen. Aan deze watervoor-

---

[1]) Deze kaart is thans in voortreffelijke reproductie uitgegeven door den prefect der Vaticaansche bibliotheek FRANZ EHRLE S. I, in zijne serie: Le piante maggiori di Roma del secolo XVI e XVII riprodotte in fototipia a cura della Biblioteca Vaticana con introduzioni di FRANCESCO EHRLE, S. I. Roma, Danesi, editore, onder den titel: Roma prima di SISTO V. — La pianta di Roma Pérac-Lafréry del 1577. Contributo alla storia del commercio delle stampe a Roma nel secolo XVI e XVII. Roma, 1908.

In deze reeks is ook een kaart aangekondigd, door eenen Nederlander in later tijd uitgegeven: Roma al tempo di Urbano VIII (1623—1644). La pianta di Roma, publicata da GOERT VAN SCHAYCK nel 1630.

ziening sluit zich het gansche programma van de hervorming van Rome door SIXTUS V, op rationeele wijze aan. Zijn roem als groot bouwmeester van Rome is reeds tijdens zijn vijf regeeringsjaren genoeg door de litteratuur verspreid geworden, dat de „nieuwe stad" vreemdelingen gelokt kan hebben. Zijne werkzaamheid moet ver buiten Italië als iets sterk Italiaansch bekend zijn geworden en als zoodanig juist in het kader gepast hebben. Die literatuur over SIXTUS' bouwerij bevat niet enkel korte lofdichten bij plaatjes [1]), naar de wijze der emblemata, die o. a. voor GREGORIUS XIII zulke merkwaardige documenten bevatten [2]) of, symbolisch, om in het nieuwe stadsplan de elementen van het wapen der PERETTI's terug te vinden [3]), of om aan te toonen dat het nummer 5 door al zijn daden gaat [4]). Er is ook een ernstige literatuur over de oprichting van den Vaticaanschen obelisk [5]), een uitmuntend werk van FONTANA den architect [6]) en er zijn in breeden zwier prachtige gedichten van TORQUATO TASSO. [7]) Het kan niet anders of die boeken zijn ook vrij spoedig naar ons land gekomen, waar men strak het oog hield op alle nieuws uit Italië. Allicht heeft GOLTZIUS er een onder oogen gehad en de roep van een hernieuwd Rome hem mede tot de moeielijke reis aangespoord.

Een ontwikkeld man als AREND VAN BUCHEL moet, in het vaderland terug, wonderen verteld hebben van de stad, door een wilsbeschikking van eenen paus en een altijd gedienstigen staf van kunstenaars, midden in de grootste en beslissende hervorming. Het moet den archeoloog zoowel als den goeden opmerker van den gang van zaken in de door hem bereisde landen getroffen hebben, dat aan het doorgezette plan ten grondslag was de wederopbouw van een Romeinsch acqueduct. Als VAN BUCHEL een van zijne wandelingen buiten de stad uitgestrekt had tot een boog in een viaduct van de waterleiding, die — men weet niet waarom — nu Porta Furba heet, had hij van de inschriften aan beide zijden kunnen aflezen, dat het bij den paus van den beginne een vast plan was geweest eenen nieuwen

---

1) De Rebus praeclare gestis a SIXTO V pont. max. Io FRANCISCI BORDINI I. C. et praesbiteri Romani carmínum etc. Roma ex off. JACOBI TORNERI 1588.

2) Fabricii Imprese GREG. XIII.

3) De ster van Montalto in het boekje van BORDINI, de straten van het kruispunt der Quattro Fontane.

4) Invicti Quinarii numeri series.... auctore JOANNE PINADELLO. Romae 1589.

5) Vereenigd in: PETRUS GALESINUS. Obeliscus Vaticanus. 1588. Romae ex officina BARTH. GRASSI. Daarin eenige dichtstukken van Nederlanders: pag. 28. „ad urbem Romae" GUILIELMI EVERARDI. Pag. 65. JOANNIS TONSI „ode ad Card. Montalto." Pag. 75. PHILIPPI POELARII Brugensis Flandri.

Onder de buitenlanders werden toen al de bezoekers uit onze landen als vaste gasten aangemerkt, als blijkt uit een gedicht (pag. 53); de obelisk spreekt: Me Belga adveniens, durus miratur Iberus.

6) Della trasportatione dell' obelisco Vaticano et delle fabriche di Nostro Signore Papa SISTO V, fatte dal cavalier DOMENICO FONTANA architetto de Sua Santità. In Roma appresso DOMENICO BASA. MDXC. in folio met vele platen.

7) Virginio Prinzivalli. TORQUATO TASSO a Roma. Ricerche storiche con documenti inediti e rari. Desclée Lefébure e C. Roma.

uitleg van Rome te maken, nadat hij „de heuvels van water voorzien zou hebben". De uitvoering van deze constructieve gedachte was in Romeinschen stijl, grootsch en artistiek. Het werd niet alleen de aanvoer van een nuttig element, maar een levende stroom, die, onvermoeid van den langen weg door de Campagna, met tal van bronnen in de stad zou opborrelen. De Acqua Felice verbeeldt dus eerst den stroom, dien Mozes uit de rots laat ontspringen. De Mozes staat daar min of meer voor SIXTUS zelf, die gaarne met die Oud-Testamentische figuur vergeleken werd. Dan spruit het in de Quattro Fontane — het kruispunt van onovertroffen toegepaste doorzichtkunde — het maakt zijn weg naar de te bevolken heuvels, voedde een fontein op het Forum Romanum en gaat tot aan de andere zijde van den Tiber.

Als een vreemdeling in Rome op het kruispunt der Vier Fonteinen zich door iemand, die in de plannen van den paus of de begrootingen van DOMENICO FONTANA ingewijd was, de stichting van de nieuwe stad liet uitleggen, zou hij dingen gehoord hebben die hem, uit een land van minder openbare kunst, met verwondering moesten slaan.

Het zou er bij hem niet dadelijk in willen, dat daar op eenen bloeienden heuvel, den Quirinalis, vol lustoorden van villa's reeds een zomerverblijf voor eenen paus en eene heele stadswijk gedacht was. Uit de voormalige villa van den kardinaal D'ESTE spreidde al het paleis, en menige andere villa op de glooiingen van den heuvel zag zich bedreigd door de gunstige voorwaarden van den fiscus, aangeboden aan allen, die zouden willen bouwen aan de straat, bij voorbaat Via Felice genoemd.

Verzonken in bewondering voor het verre uitzicht op de Porta Pia, naar den groenen Monte Mario, waar RAFAËL's Villa Madama reeds in verval kwam, naar Santa Maria Maggiore, waar het vreemde denkbeeld van den paus, zich zelf een grafmonument te scheppen en zijn eigen standbeeld op zijn toekomstige laatste rustplaats te gaan inwijden, den vreemdeling zonderling moet hebben aangedaan — zal hij door des cicerone's oprechte uitlegging getroffen worden. Lakoniek Italiaansch komt het er uit, dat nu het stadsleven naar de hoogere wijken verplaatst zal worden, dat de paus al een order heeft gegeven, dat het carneval op de oude Alta Semita zal moeten gehouden worden, dat al de rechtlijnige straten eigenlijk maar verbindingen zullen zijn om het den pelgrims en den devoten uit de stad gemakkelijk te maken de Zeven Kerken te bezoeken.

De zegsman kon dat van DOMENICO FONTANA zelf hebben. Dat het daarmee ernst was, blijkt ook uit de uitbreiding van den verkeersweg ver buiten de stad met een Romeinsche brug over den Tiber, hersteld voor de pelgrims van en naar Loreto, een werk door FONTANA begonnen.

De oorspronkelijke gedachte was telkens zoo eenvoudig. Voor de twee groote paleizen, die SIXTUS in Rome gebouwd heeft, bijvoorbeeld. Voor het

Lateraan heet het, dat de paus, als bisschop van Rome, toch wel een onderdak mocht hebben bij zijn kerk, Sint Jan in Lateranen; voor het Vaticaan — het stuk van het paleis, dat nu nog aan de pausen tot woning strekt — om een uitzicht te hebben op den Vaticaanschen obelisk. Dit laatste eenigszins in de mode van den tijd, toen men de oprichting van dien obelisk voor een zooveelste wereldwonder aanzag. Beter is het gezegd boven de deur, die nog de „pelgrims" naar de pauselijke vertrekken brengt, dat het paleis naar die richting uitgebreid is om van de voordeelen van de zon en betere lucht te kunnen genieten.

De vreemdeling, versteld van al die plannen, ook al dacht hij zich de verwezenlijking wat minder volledig, kon gissen, dat hij tegenwoordig was bij de voorbereiding van een Rome, dat nog eens een groot tooneel van geestelijke machtsontwikkeling zou worden. De opmerkzame buitenlander kon het gissen aan wat hij zoo in de gesprekken van den dag hoorde. Toen gansch Rome was uitgeloopen om den obelisk uit het circus van Nero te zien verplaatsen en met ingehouden adem op het plein voor de Sint Pieters-kerk stond, was de paus in eenen anderen hoek van de stad, vertrouwende dat het zwaar stuk décor wel op zijn plaats zou komen. Wie zich mocht verbazen, was de nieuwe Fransche ambassadeur, die juist op het gewichtigste oogenblik de Porta Angelica zou binnenrijden. Dan, dat er in de zalen van het Lateraan-paleis, nog vochtig in de kalk, een kardinaal-legaat zou worden ontvangen, die in het verre land van Polen den vrede hersteld had. Hier is de voortgezette stijl zeer duidelijk voor onzen vreemdeling, als hij in de eerste jaren van de zeventiende eeuw zijn bezoek herhaalt, want dan is het met Frankrijk pais en vree en de kardinaal-legaat heeft het consistorie al afgebeeld in een basreliëf in de kapel van Santa Maria Maggiore op het grafmonument van SIXTUS, zijn voorganger, en, zelf CLEMENS VIII, heeft hij al eenen anderen kardinaal-legaat in deze zaal, van een Poolsche reis terug, ontvangen.

Wanneer de vreemdeling zich nu en dan den tijd gunde om in gedachten het Rome, dat hij voor zich zag worden, te vergelijken met de steden in aanwas in het vaderland, moet hij het als een onbereikbaar ideaal van breed opgezette en reeds verwonderlijk monumentale samenstelling van bouw- en sierkunst beschouwd hebben.

In onze beschouwingen van betrekkingen tusschen het buitenland en Italië moeten wij in het oog houden, dat de afstand der kunstontwikkeling toen zooveel grooter was dan nu. Italië, in het bizonder Rome, hebben zich sedert de Renaissance zoo uitgebreid over het buitenland, dat men elk motief honderden malen herhaald terug vindt. Ook zijn onze denkbeelden over ideale steden, die men nog voor het maken heeft, zeer verschillend van wat een VREDEMAN DE VRIES er

in gezien mag hebben; voor hem gaat toevallig het begrip „tooneel" wezenlijk op.

De „pelgrims" van kunst en wetenschap naar Rome waren in het geheel niet verwend. Zij raadden Italië uit een mooi poortje thuis, dat hun als Italiaansch geroemd werd, uit een paar prenten van SERLIUS, uit de geestdriftige beschrijvingen van touristen vóór hen. Zij gingen om feiten, niet om stemmingen, zooals wij doen, die alles van te voren al weten. Die menschen waren nog bereid van Rome openbaringen te ontvangen. Zij wisten het, dat ze, eenmaal terug van de bezwaarlijke reis, onder de voorsten zouden zijn, als ze wat beteekenden in hun vak, de „modernen", de lieden, die het nieuwste en beste kenden en die zich dan ook in de uitsluitendheid van een groep Romanisten konden begeven.

Wij kunnen ons eene algemeene voorstelling maken van het Rome, zooals de vreemdelingen het zagen in de laatste jaren van het pontificaat van SIXTUS V. Deze paus heeft namelijk de gelukkige gedachte gehad het beeld van de stad, dat hij zulke ingrijpende hervormingen had laten ondergaan, vast te leggen in eene plaats, waar het juist thuis hoorde, namelijk in de groote zaal van zijne pasgebouwde Vaticaansche bibliotheek.

Het was een kleine vrijheid, die de ontwerpers van het gebouw zich veroorloofden, dat zij, overigens vast houdende aan de beste regels voor de inrichting van een handschriften-bibliotheek — het specifiek karakter, dat de bibliotheek tot op onze dagen behouden heeft — door de ouden opgesteld, toch wat plaats gunden aan gebeuren van zeer jongen datum.

De bibliotheek, beschermd door een stel draconische wetten, op marmeren platen, nog den ingang flankeerend, was een veilige plaats voor de afbeeldingen van het verjongde Rome.

Hoe jammer, dat bij geen van onze schilders, die toch deze fresco's wel zullen gezien hebben, de gedachte is opgekomen, op eenige wijze, die het duurzaam behoud in vochtig klimaat verzekerde, gezichten in onze steden voor het nageslacht te bewaren!

Als men hier Italië en onze landen vergelijkt, heeft men een maatstaf in handen [1]). De Italianen waren toen al verfijnd, overbeschaafd, aan allerhande weelde in kunst toe, die de kunstenaar uit het Noorden met open oogen mocht

---

[1]) Andere fresco's van dit soort, die onze schilders zeker gezien hebben op hunne reis door Italië vóór het einde van de zestiende eeuw, zijn vooral die van VASARI in het Palazzo Vecchio in Florence, onlangs door BROGI in fotografie in den handel gebracht, en in de Cancelleria, thans ook in details gereproduceerd bij het degelijk artikel van STEINMANN, Freskenzyklen der Spätrenaissance in Rom. Die Sala Farnese in der Cancelleria. Monatshefte für Kunstwissenschaft, III Jahrgang, 1910, Heft 2.

Voor de studie van betrekkingen van de kunst in andere landen tot Italië dient men zeker aandacht te schenken aan de werken, die in den tijd, dien men onder handen heeft, in grooten roep stonden en als voorbeelden werden aangewezen. Zoolang die werken nog als een nevenverdienste hebben, dat zij het verleden van steden voorstellen, heeft men zich niet te beklagen!

aanstaren. Als de gedachte bij hem opkwam, iets dergelijks thuis te beproeven, kon hij zich meteen te vergeefs afvragen, in welken persoon hij den Maecenas zou vinden voor de bestelling. Na eenig overleg zou hij het denkbeeld opgeven en zich rekenschap geven, dat in Rome behalve de volle beschaving van de Renaissance, steeds bedacht op nieuwe veroveringen van den smaak en van het verstand, achter zoodanige ondernemingen zat de voortzetting van het gezag, het sterk bindend gevoel van de pausen, dat zij in verheerlijking van hunne eigen werken een geestelijk doel dienden en aan hunne opvolgers een geregeld aangroeiend goed nalieten.

De schilder had maar aan te kloppen, in de jaren toen de fresco's nog geheel nieuw waren, bij den landgenoot HENRICUS GRAVIUS in de Vaticaansche bibliotheek en zich door de Vaticaansche paleizen in den toenmaligen toestand te laten rondleiden, om dien regelmatigen groei in eenen kleinen cursus te leeren kennen. Bovendien zou de geleider hem telkens werk van andere kameraden-collega's in de schilderkunst en landgenooten, kunnen aanwijzen. [1])

Het Rome uit den tijd van SIXTUS V komt zeer goed uit de fresco's in

---

1) Bijvoorbeeld van JAN SOENS — zie HYMANS-VAN MANDER, II, pag. 220 — en van ARRIGO FIAMMINGO in de Vaticaansche bibliotheek.

Omtrent dezen laatste heb ik indertijd hier de veronderstelling gemaakt (Oud-Holland XIII, pag. 136—138) dat hij zou kunnen zijn de bij VAN MANDER vermelde HENDRIK in de Croon. Dr. BOMBE heeft onlangs in de Rassegna d'Arte Umbra in zijn artikel over Un pittore fiammingo nell' Umbria eenen anderen, namelijk PALUDANUS of ARRIGO VAN DEN BROECK aan het licht gebracht. In 1561 is deze in Orvieto, als reeds door KRAMM II, pag. 664, was vermeld. In Januari komt hij als HENRICUS DE MALINES in Perugia voor, waar hij verschillende schilderwerken uitvoert en in December 1564 een compagnieschap sluit met POMARANCIO. In het volgend jaar maakt hij een carton voor een beschilderd glasvenster, dat door een ander werd uitgevoerd en in 1863 zeer goed gerestaureerd moet zijn. Dr. BOMBE brengt dan weer documenten voor HENRICUS PALUDANUS in Perugia uit de jaren 1579, zijn burgerrecht aldaar, voor altaarstukken, voor een standbeeld en voor het beschilderen van een kapel (1583) waarbij hij geholpen werd door zijnen leerling GIOVANNI WRAGHE uit Antwerpen, ondanks zijne onderteekening, voor ons een geheimzinnige figuur. Het laatste archiefstuk over ARRIGO uit Perugia is van 10 Januari 1588.

Ik heb nog gezocht in de kasboeken uit den tijd van SIXTUS V, die vroeger niet onder mijn aandacht waren gekomen en hoewel ik hier evenmin den naam van den Nederlandschen schilder aantrof, verspreiden deze meer licht over de chronologie van het werk in de pronkzaal van de Vaticaansche bibliotheek.

Het is een boek van den „Introito et Essito della Depositeria generale" en loopt door het heele pontifikaat. Daaruit blijkt dat in December 1587 de bibliotheekzaal glasdicht was, wanneer wij ten minste mogen aannemen dat met de „ferramenti" door den smid geleverd, bedoeld zijn de roeden voor de ruiten. De eerste betaling aan de twee schilders, die de leiding hadden van het werk in de bibliotheek, GIOVANNI GUERRA en CESARE NEBBIA, is van den 5den Maart 1588. Het eindsaldo is van 3 Juni 1589.

De datums sluiten zóó wel aan, dat ik thans geneigd ben den HENDRICK VAN DEN BROECKE over te nemen, op voorwaarde dat wij hier zijne werkzaamheid in Rome laten beginnen, ook al mag hij er, bijvoorbeeld met zijn compagnon POMARANCIO, al eens tijdelijk vroeger geweest zijn, onder het pontificaat van GREGORIUS XIII, als BAGLIONE zegt.

BAGLIONE kon het weten, want die heeft als jong schildersgezel meegewerkt in de bibliotheek (Vite pag. 284). Het werk van VAN DEN BROECKE, door BAGLIONE vermeld als uitgevoerd in de Capella Sista (in Santa Maria Maggiore, de kapel met het grafmonument van SIXTUS V) past in de chronologie.

Misschien hebben wij nu ook den sleutel voor den vreemden naam ENRICO JALLUD in het jaar 1579 in het tijdschrift „il Buonarotti" opgegeven en daar ik nooit weg mee geweten heb. Het zou best eene verhaspeling van PALUDANUS kunnen zijn en dan een nieuwen datum over hem brengen.

onze voorstelling, vooral als wij het beeld aanvullen uit de prenten en uit de uitvoerige contemporaine berichten over het dagelijksch leven in de stad.

HUEBNER heeft in zijn boek, dat vooral de staatkundige en staathuishoudkundige geschiedenis van dezen paus behandelde, eene „wandeling door Rome" ingevlochten, die nog altijd meer dan lezenswaard is. De fresco's hebben hem daarbij goede diensten bewezen. Hij maakt daarbij o. a. de opmerking, die men zich gaarne in het oor knoopt, dat vele van de huizen, op die fresco's afgebeeld, sedert geene veranderingen hebben ondergaan. STEVENSON heeft die afbeeldingen aan een nader onderzoek onderworpen en is tot resultaten gekomen, die hij in een artikel van zijne degelijkheid heeft neergelegd [1]). Beachtenswaardige toevoegsels plaatste hij later in den catalogus van de Romeinsche afdeeling van de tentoonstelling te Turijn, maar met dat al is het onderwerp bij lange niet uitgeput; wel een bewijs, dat er een groote dienst is bewezen aan de geschiedenis, toen deze afbeeldingen van den status quo van Rome in een bepaald tijdperk aan de wanden der Vaticaansche bibliotheek werden vastgelegd!

Er hangt daar over Rome nog eene eenvoudige gemoedelijkheid, die wij nu in verlaten hoeken van de stad moeten gaan zoeken en ons dan de sterke ontroering geeft van het intieme echt-Romeinsche. Onwillekeurig komen ons daarbij allerhande schilderijen van Nederlandsche meesters in gedachte, die met de prenten van STEFANO DELLA BELLA en van JACQUES CALLOT op een lijn mogen staan.

De overigens zoo uiteenloopende volkskarakters raken elkaar daar dicht in de waardeering en uitbeelding van hetgeen in eeuwen, als het afzonderlijk Romeinsche in de Italiaansche kunst geschapen was.

Het zou geen gemakkelijke taak zijn, in een stel opmerkingen te bepalen wat wel en wat niet typisch Romeinsch is. Toch zal niemand aan eenige pogingen om het zich zelf duidelijk te maken kunnen ontkomen, tusschen den arbeid van het bestudeeren van Rome en het buitenland. Vooral voor Nederland niet, omdat onze kunstenaars zich meer dan die van welke andere natie ook verlustigd hebben in dat Romeinsche Rome.

Een paar punten, binnen het tijdperk van en in aansluiting aan de genoemde fresco's mogen hier aangeroerd worden.

Eerst in het laatste jaar van de regeering van SIXTUS V kondigde Rome zich den reiziger aan met den rijzenden koepel van de Sint Pieterskerk, die op de fresco's in de bibliotheek ook nog ontbreekt. Alleen duidt de staak voor een hijschtoestel aan, dat er met het werk spoedig begonnen zal worden. De

---

1) In de publicatie „Omaggio della Biblioteca Vaticana".

Sint Pieterskerk, zooals men zich toen dacht dat deze zou worden, met koepel en al het oorspronkelijke denkbeeld voorstellend, is daar in een fresco, dat dan ook als bewijsstuk groote waarde heeft.

Het profiel van Rome bood zich toen in elk geval anders aan dan nu, met veel minder koepels en meer van die middeleeuwsche torens, die later BREENBERG als veronachtzaamde stukken voor den dag zou halen in zijne breed gewasschen teekeningen. Naar een eerste gezicht op Rome verlangde de naderende reiziger al uren ver, of hij langs de Via Cassia van Viterbo en Siena, of langs de Via Flaminia uit Umbrië van den kant van Loreto kwam. Wij kunnen ons Rome moeilijk denken zonder den koepel van St. Pieter, die men op een afstand van acht tot tien uur gaans kan zien om Rome. Zeker moest men toen al vrij dicht bij zijn om de stad tusschen de beeren en heuvels, die het bed van den Tiber dicht aan de laatste brug voor het bewoonde gebied insluiten, de Ponte Molle te zien opdoemen.

De laatste etape van de reis namen allen zeer lang, een afstand van eenen heelen lichten dag rijdens. De geleden vermoeienissen van de reis en het groot verlangen de stad te bereiken zullen daarbij gegolden hebben.

Aan de laatste halt voor de postpaarden en voor minder kostbare convooien, haalden onze schilders de schetsboeken nog eens voor den dag, Wij hebben zoo in een aardige prent, daar GEORGE HOEFNAGEL het oorspronkelijk voor leverde, het oord Castelnuovo, dit laatste ook bij BUCHELIUS vermeld, die er, in zijn vak, een opschrift van GREGORIUS XIII — toen zeer nieuw, nu al verweerd als een oud-Romeinsche insciptie — afschreef. Dan kwam, aan de Via Flaminia, de osteria van Prima Porta, herhaaldelijk, ook in de zeventiende eeuw, door onze schilders in teekeningen en prenten afgebeeld. VAN BUCHEL zou er zich in verlustigd hebben, wanneer iemand hem er toen opmerkzaam op had gemaakt, dat verscheidene van deze oeroude herbergen met de stations van de oude Romeinsche post-route overeenstemden. Met al de traditie stonden de waarden langs de wegen vlak bij Rome niet in eenen goeden roep en de mondelinge overlevering, die ook toen al reeds onder reizigers omtrent nachtlogies zal hebben bestaan, kan hen ook laat in den avond naar de poorten van de stad gehaast hebben.

Het tijdperk van SIXTUS V was gunstig voor het reizen, wat de veiligheid der wegen betrof. In één jaar had hij de straatrooverij letterlijk uitgeroeid, terwijl onder zijn voorganger de bandieten door de poorten van Rome binnendrongen. Van den „koning van de Campagna Romana", met zijn hoofdkwartier in het oude Ardea, een potentaat, die zelfs eigen munten liet slaan, prijkte het gekroonde hoofd op een stok op de brug voor den Engelsburg. De paus kon

er zich mee vermaken, op een eenzame plek in de Campagna den kardinalen, zijn reisgezelschap, te vragen wat ze wel zouden zeggen, als eens plotseling die onttroonde verscheen.

Onze reizigers, eenmaal aan den wandel binnen de muren, konden zich eene dergelijke emotie verschaffen. Op het grafmonument in Santa Maria Maggiore zagen ze in marmer keurig afgebeeld, hoe de afgehouwen koppen van de straatroovers naar Rome gebracht werden. In de rekeningen van dit pontificaat komt men telkens op posten: zooveel scudi voor het hoofd van een „brigante", dat naar Rome gebracht was![1])

Santa Maria Maggiore was toen weer een „bezienswaardigheid" geworden, want SIXTUS V had er een kapel voor de „Presepe" (de wieg van Bethlehem, de voornaamste reliek der basiliek) en de twee grafmonumenten — van PIUS V en zijn eigen tombe — aan laten bouwen. Als kardinaal had hij het bouwwerk begonnen, dat hij, tot paus gekozen, met ruime middelen en groote pracht liet uitvoeren. FONTANA zegt het in zijn boek kort en krachtig: „alles wat in stucco gedacht was werd van het beste marmer gemaakt." Wellicht vroeg de buitenlandsche bezoeker, waar het prachtige marmer vandaan kwam. Men had dan voor hem een antwoord klaar — dat hem dienen zou voor vele andere monumenten —: „van het voormalige paleis van Sint Jan in Lateranen; van het Septizonium dat geslecht was; uit een oud-christelijke kerk in Tivoli..." De slooping van het oude Rome ten bate van de nieuwe stad was immers in vollen gang. Alleen toen men de hand wilde slaan aan het Colosseum, kwam, als BUCHELLIUS in zijn Iter Italicum vertelt, het Romeinsche volk in verzet.[2]) Toch heeft alleen de dood van den paus verhinderd, dat het amphitheater voor een wolfabriek ingericht werd!

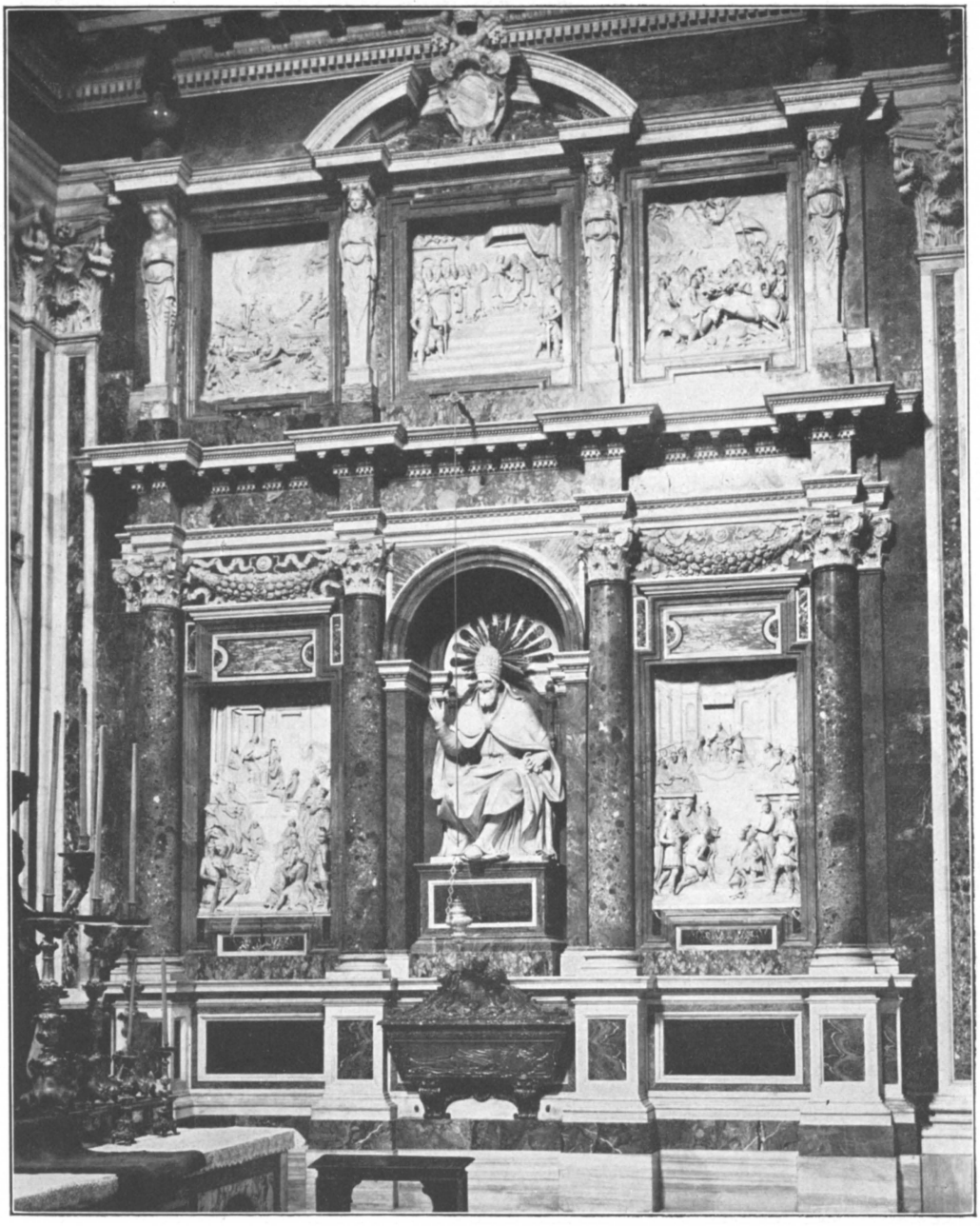
In de Sixtijnsche kapel van Santa Maria Maggiore kon de Nederlander al werk zien van een paar kunstenaars, die men in elk geval in Italië toen onder zijne landgenooten rekende: NICOLAAS VAN ARRAS en EGIDIO DELLA RIVIERA.

BAGLIONE is hier onze zegsman[3]) en op zijn boek gaan al de berichten terug, die men in beschrijvingen van kerken en paleizen van om 1600, en een eind in de zeventiende eeuw, vindt. Hij vermeldt als van NICCOLÒ D'ARRAS een van de paneelen in marmer bas-reliëf op het graf van PIUS V, voorstellende den graaf van SANTA FIORE in een slag in Frankrijk. EGIDIO DELLA RIVIERA maakte er twee andere paneelen, PIUS V die aan MARC' ANTONIO COLONNA het bevel tegen de Turken en aan den graaf van SANTA FIORE tegen de Franschen geeft. Van EGIDIO DELLA RIVIERA zijn ook twee paneelen in marmer basrelief aan het

1) Vaticaansch Archief. „Introitus et Exitus" van SIXTUS V; boek gehouden door MARTIO FRANGIPANE, tesoriere segreto.

2) In het Archivio della R. Società Romana di storia patria. 1901. Op p. 67 van den afdruk.

3) Vite: pag. 63 en pag. 65.

GRAFMONUMENT VAN PAUS PIUS V
in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

GRAFMONUMENT VAN PAUS SIXTUS V
in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

graf van SIXTUS V, de heiligverklaring van DIEGO D'ALCALA en de vrede van Polen, door kardinaal ALDOBRANDINI gesloten.

De vier paneelen van EGIDIO DELLA RIVIERA zijn veel beter dan die van zijnen collega uit de Zuidelijke Nederlanden. Het is historie-schilderij in marmer — die school zou maken — telkens eene plechtigheid met een groot aantal figuren, samengesteld zonder op elkaar gedrongen te staan. Men zou het in brons verwacht hebben, maar ziet dat het zóo in marmer zeer goed gaat. Vooral op de graftombe van PIUS V komt het uit, waar EGIDIO DELLA RIVIERA den hoofdtoon voert. In den cyclus van daden van SIXTUS V moet hij het met zijnen „Poolschen vrede", hoe aangenaam ook met de cavalcade van kardinalen op den achtergrond, toch afleggen tegen de „Weldadigheid" van VALSOLDO, die van de symbolische figuren buitengewoon mooi werk gemaakt heeft.

NICOLAAS VAN ARRAS en GILLES VAN DE RIVIERE hadden reeds samengewerkt aan het grafmonument van KARL FRIEDRICH VAN KLEEF, in 1575 in Rome overleden en in de Nationale kerk Santa Maria dell' Anima bijgezet. De rangschikking van dit gedenkteeken volgde als model de graftombe van Paus ADRIAAN VI in dezelfde kerk. Uit onlangs door den rector der Anima gepubliceerde studies[1]) weten wij, dat het werk in 1577 begonnen werd en 19 October 1579 voltooid was. De veronderstelling van Msgr. LOHNINGER, dat NICOLO D'ARRAS daar geroepen was, omdat hij zich naam had gemaakt met het bas-reliëf in St.-Maria Maggiore gaat niet op. De vergissing is zeer verklaarbaar, want een goede chronologie van bouwwerken in Rome, tusschen 1550 en 1600, ontbreekt.

Het geheele werk in deze kapel van Santa Maria Maggiore was, blijkens een post in een van de kasboeken, betaald op 28 Januari 1588. Naar den gewonen gang van de pauselijke financiën, onder het persoonlijk toezicht van SIXTUS V, beoordeeld, zal het werk toen al verscheidene maanden gereed geweest zijn. De paus had namelijk de gewoonte, zelf en zonder overhaasting de rekeningen na te kijken, die ook het kruisvuur van de oogen van een paar deskundigen ondergingen, en het een en ander af te dingen, eer het mandaat voor de uitbetaling werd overgereikt. Van dezen tusschentijd blijkt niets in de boeken van den Introitus et Exitus. Men moet, om op deze bizonderheden te komen, de afzonderlijke rekeningen van elk bouwwerk van beteekenis raadplegen. De bouwmeester, beeldhouwer of schilder, die de opperste leiding had van een werk, hield van het eerste begin tot de voltooiing nauwkeurig boek. Bij een bouwwerk begint het dikwijls met het opruimen van ruïnes, met een macht van wetenswaardigheden, voor de geschiedenis van de verwoesting van het oude Rome van groot

[1]) S. Maria dell' Anima, die deutsche Nationalkirche in Rom. 1909. pag. 84—88.

belang. Dan komen de fundeeringen, de muren, het werk van de steenhouwers, tot het dak en het glasdicht-worden toe. Niet zelden worden er dan de rekeningen van de fresco-schilders ingelascht. Het gedeelte, dat aan den leider toekomt, wordt besloten met een kort verhaal van den heelen bouw, door hem zelf opgesteld en onderteekend. Dan komen de deskundigen aan de beurt, en die maken wat last. Eerst op het allerlaatst staat, vaak met een bevend schrift, de handteekening van den Paus.

Ik heb genoeg van deze rekeningen nagekeken, om te kunnen verklaren, dat zij voor onze kunstenaars weinig opleveren. Het eenige feit voor ons, in den stapel rekeningen van bouwwerken van SIXTUS V in het Vaticaansche archief bewaard, is te danken aan het toeval, dat EGIDIO DELLA RIVIERA een van de twee deskundigen was, die het werk van het opstellen der Dioscuren vóór het tegenwoordige Quirinaal moest beoordeelen [1]). In de rekeningen van het schilderwerk in den tijd van SIXTUS V uitgevoerd, vind ik altijd het tweetal GIOVANNI GUERRA en CESARE NEBBIA. VAN DEN BROECKE en BRIL gingen schuil in de schaar der „compagni", die nooit met namen genoemd worden. Het gaat evenzoo bijvoorbeeld met SPRANGER vòòr hen, of met gebouwen, waar men Nederlanders vermeld zou denken. Daar zij niet de leiding hadden, komt hun naam niet voor. Die rekeningen waren dan ook meer voor de comptabiliteit van toen dan voor onze kunsthistorische onderzoekingen aangelegd. Van JAN VAN SANTEN, pauselijk bouwmeester onder PAULUS V, mag men dus wel iets verwachten, als eenmaal of voor iemand het deel van het archief-Borghese, dat bij de familie bleef, en niet met het staatssecretaris-archief naar het Vaticaan kwam, op kunstgeschiedenis zal mogen doorwerken.

Ik ben hier van zelf tot mijn uitgangspunt Santa Maria Maggiore teruggekomen, wanneer ik verklaar dat ik van BRIL, die in de sacristie der kapel met het werk van EGIDIO en NICCOLO FIAMINGHI, en elders tusschen 1585—1590, gearbeid heeft, niets gevonden heb in al de kasboeken van SIXTUS V.

Wij zijn dus voor de dateering van het werk tot andere gegevens dan archivaliën beperkt. In het onderhavige geval wordt het ons zeer gemakkelijk gemaakt. Wanneer wij niet reeds uit de plattegronden in FONTANA's boek wisten dat de sacristie gelijktijdig met de kapel gebouwd was, zouden wij uit de omlijsting

---

1) Over de opstelling van de „kolossen" van Montecavallo is door PETERSEN en MICHAELIS in het tijdschrift van het Duitsche Archeologische Instituut uitvoerig gehandeld. Voor ons bijzonder interessant, omdat eene teekening van HEEMSKERK den doorslag geeft in vele questies daar aangevoerd. Dit is lang niet een op zich zelf staand voorbeeld. HEEMSKERK doet het ook voor het Septizonium. Zulks is aangetoond in het Bulletin van het Ministerie van Onderwijs (1909) met een paar teekeningen van HEEMSKERK, in het Rijksprentenkabinet van het Rijksmuseum van oude kunst hier in Rome, door Dr. BARTOLI, die zich in het Bollet. Communale di Archeologia van hetzelfde jaar verdienstelijk maakte met het publiceeren van een panorama van Rome door HENDRIK VAN CLEVE.

van de landschappen van BRIL aldaar — die de elementen van het wapen van SIXTUS V vertoont — weten, dat dit werk binnen het pontificaat gemaakt is, hetgeen op het allerhoogst niet meer dan drie jaar speling laat. Meer dan waarschijnlijk in 1587, zeker niet nà 1590 uitgevoerd; dat stelt het werk van BRIL in Santa Maria Maggiore al mooi vast.

BAGLIONE levert het geschreven bewijs, dat BRIL die „paesi" gemaakt heeft. Zijne berichten verdienen goed geloof en zijn, vooral wat BRIL betreft, uit de eerste hand, want BAGLIONE heeft met hem samengewerkt in de kerk Santa Cecilia, ik vermoed tijdens CLEMENS VIII, die van 1592 tot 1605 regeerde; toen werd haar stoffelijk overschot overgebracht naar het tegenwoordige graf en in zulk een tijd laat zich het best de zorg voor versiering met fresco's denken, en, tijdens SIXTUS V, in het gebouw der Scala Santa.

Waarschijnlijk komt in de volgorde van de werken van SIXTUS V de definitieve plaatsing der Scala Santa nà de kapel in Santa Maria Maggiore. In een handschrift met gelijktijdige berichten over Rome onder SIXTUS V, zoogenaamde „Avvisi", een geschreven courant, in de Vaticaansche bibliotheek [1]), wordt — onder 1587 November 11 — gesproken van het begin van het bouwwerk. Eer de schilders er bij geroepen werden, zal het dus wel in 1588 geweest zijn. Met dit jaar stemt ook de chronologie van de werken van SIXTUS V overeen, zooals die in de groote en de kleinere zalen der Vaticaansche bibliotheek afgebeeld zijn. De kleinere vertrekken — die nu naar het Christelijk Museum leiden — waren onder SIXTUS V de „biblioteca segreta", hetgeen beteekent: particuliere bibliotheek. Zij zijn zeker het laatst aan de beurt gekomen voor de versiering met fresco's en bevatten werken, die in 1588 in gang waren. Hieronder mogen wij dan wel met eenig recht ook het gebouw der Scala Santa plaatsen. Het had toen slechts één verdieping, als uit de afbeelding blijkt, maar voor BRIL doet dat er niet toe, want zijn werk is gelijkvloersch.

Als wij mogen aannemen dat Santa Maria Maggiore èèrst kwam, dan hebben wij in de landschapjes daar ook het eerste werk van BRIL in Rome, dat met zekerheid te bepalen is naar den tegenwoordigen stand der onderzoekingen. Wat den tijd vóór SIXTUS V betreft — de heele periode na den dood van PAULUS III — ontbreekt eene geregelde geschiedenis van de stad Rome. De geschiedenis van de opgravingen door LANCIANI, die de voornaamste gebouwen van Rome mede in zijn hoede neemt — omdat zoo veel archeologisch materiaal in de „fabriek" ging — is nog niet aan PIUS V toe. Als hij aan GREGORIUS XIII komt, eer een lang verwacht boek, de geschiedenis van het Vaticaansche paleis, dat wij uit de beste hand verwachten, verschijnt, zullen wij omtrent de

1) Cod. Urbin. Lat. 1055 fol. 473.

bovenste rij „Loggie" en daarin over de gebroeders BRIL misschien eenig uitsluitsel vinden. Tot nu toe ligt het tijdperk van dat Rome vóór SIXTUS V zoo veronachtzaamd, dat wij ons met het eerste stellige gegeven te meer verheugen.

Het brengt eenige orde en wat veilige tijdrekening, beide zoo noodzakelijk om tot een recht begrip van leven en werken van onze landgenooten in Rome te komen. Eerst wanneer wij twee evenwijdige reeksen jaartallen van Italianen en Nederlanders naast elkaar kunnen zetten, zullen wij recht van spreken hebben over de „invloeden", die telkens van de eene op de andere evenwijdige overspringen. Een van de heilzame gevolgen zal zijn, dat wij ons losmaken van de reeds genoemde summiere indeeling: vóór 1600 ZUCCARO, nà 1600 CARAVAGGIO, en daarmee basta.

De sacristie van de Sixtijnsche kapel in Santa Maria Maggiore is dus tegelijk met de kapel gebouwd. De landschappen van BRIL zijn nu verbleekt, maar laten nog meer dan genoeg zien, om een duidelijk voorbeeld te geven van het „landschap", toen BRIL zich aan het losmaken was van de „dwaze manier der Fiamminghi" en het type van zijn atzonderlijken kijk op de werkelijkheid bedacht.

Het moet zijn smaak voor het bizarre geweest zijn, die hem in de mode bracht. Een vijftig jaar vóór hem zocht men het in de „grotissen", die niemand te grillig („capriccioso") konden zijn, of in „a buon fresco" gemaalde emblemata, of in voorstellingen uit het Oude Testament, om de bijbelvastheid te proeven. Het landschap was nog heel en al bijzaak. De villa Madama, villa Giulia, Castel Sant' Angelo, het kasteel van Caprarola, van Bagnaja — academies en pelgrimages van de schilders uit VAN MANDER's tijd hier — toonen dat alles overtuigend. Godgeleerd, zedekundig, grillig, altijd in het abstracte, waren die „inventies". De hoogste rij van de „Loggie" in het Vaticaan, onder GREGORIUS XIII, met voorstellingen van eene gebeurtenis uit den tijd, beteekenden een plotselinge terugkeer tot de werkelijkheid. SIXTUS V zou het op groote schaal voortzetten in zijne Vaticaansche bibliotheek. Het stads- of landschapsbeeld moest daar wel natuurlijk inkomen. Dat wilde nog niet zeggen, dat het landschap, op zich zelf, onverzeld, haast niet gestoffeerd, zou worden toegelaten. De Italiaansche schilderkunst heeft daar nooit wel aan gewild; altijd iets fantastisch er in, of het landschap klassiek gestyleerd, of met „ruwijnen". BRIL vond den uitweg door het landschap zooveel van de gewone werkelijkheid te wijzigen, dat het haast ook een „gril" werd. Landschappen, die niet te droomen maar te denken gaven aan de geestelijke heeren gedurende de kwartiertjes in de sacristie, door al de tegenstellingen van verzadigden zomer en winterschen orkaan, door al de bladervacht stuivend, dorpen op ontoegankelijke bergtoppen, zorgvuldige hekjes voor de minste afgrond en wrakke bruggetjes over duizelende diepten geslagen, waar onbesuisde

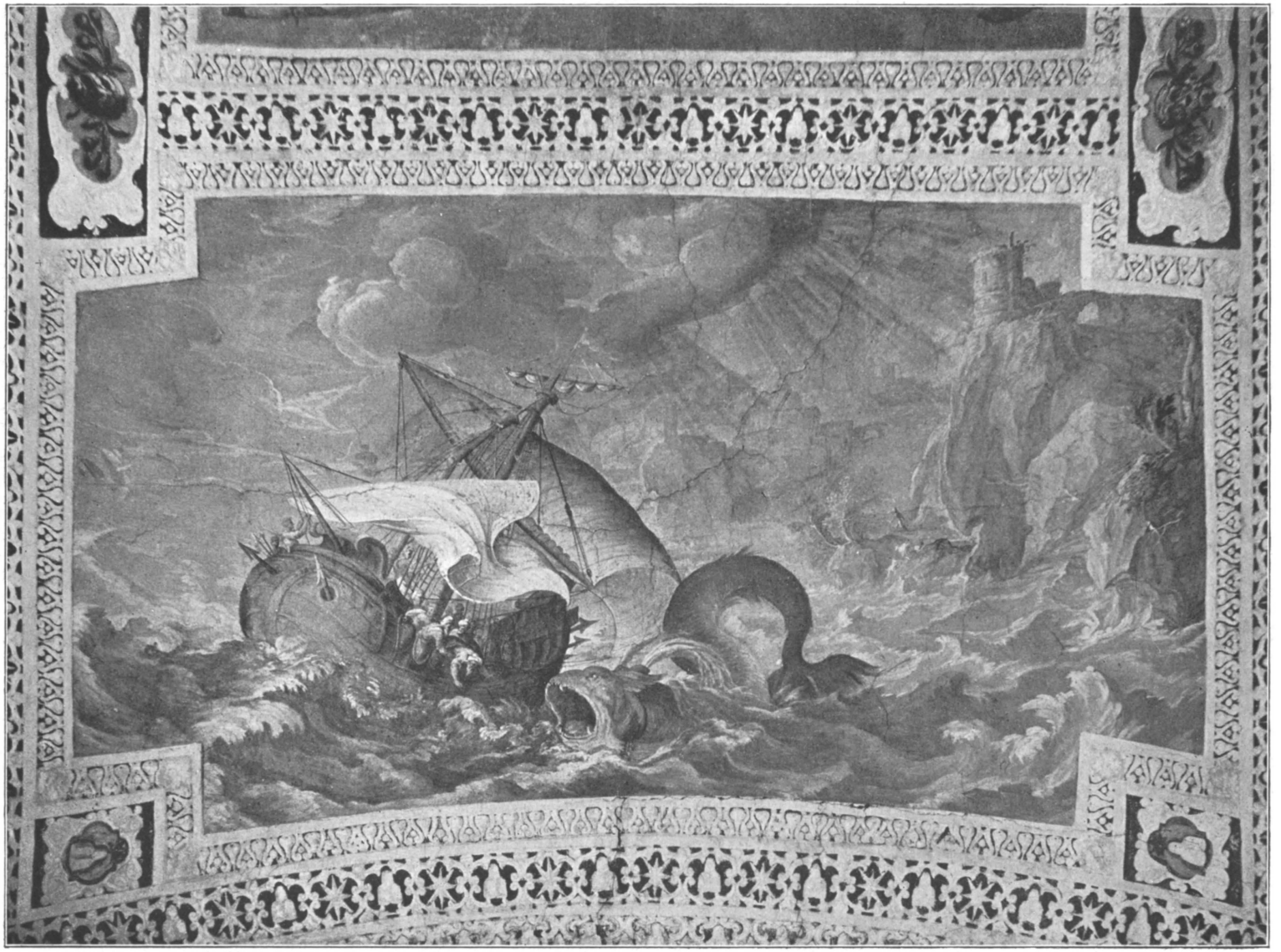
LANDSCHAP VAN PAULUS BRIL
in de sacristie der Sixtijnsche kapel in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

LANDSCHAP VAN PAULUS BRIL
in de sacristie der Sixtijnsche kapel in de kerk van S. Maria Maggiore te Rome.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h Gebr. Binger.

DE GESCHIEDENIS VAN JONAS, DOOR PAULUS BRIL,
in de kerk van de Scala Santa te Rome.

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

kwanten staan te keuvelen, buitengewone kluizenaarshutten, de rotsformaties van het hooggebergte zoo maar aan baaien, waar galeien met alle zeilen op binnenloopen tusschen spelevarende roeibootjes. Voortbrengsels van een verbeeldingskracht, welke met lang deelen en kiezen aan allerhande werkelijkheden een nooit geziene, niet ondenkbare compositie had ontleend. Het recept, eenmaal gevonden, kan een formule worden. BRIL heeft er zijn leven lang de practijk mee opgehouden, steeds verbeterend en ontwikkelend van den grondslag, dien wij in Santa Maria Maggiore zien.

De figuren van ARRIGO FIAMMINGO — HENDRICK VAN DEN BROECKE — in de kapel in Santa Maria Maggiore door BAGLIONE vermeld, zijn werk van een Nederlander, dat wij beter op zijn plaats in de kunst van den tijd kunnen brengen, als Dr. BOMBE ons meer over den schilder medegedeeld en werk uit zijn tijd in Perugia in afbeeldingen gegeven zal hebben.

De twee „fortune di mare" (zeestormen) met voorstellingen uit de geschiedenis van JONAS — boven de trap rechts van de Scala Santa — zijn met het werk in de bibliotheek op de landschappen in Santa Maria Maggiore gevolgd.

Voor de werkzaamheid van BRIL in de versiering van de Vaticaansche bibliotheek, zijn geen onmiddellijke bewijzen. Er is echter eene groote waarschijnlijkheid, dat hij, eenmaal tot den staf van CESARE NEBBIA en GIOVANNI GUERRA behoorend, van de eene naar de andere groote onderneming met hen overging. De voorzaal van de bibliotheek, waar men door binnenkomt van de Galleria Lapidaria, zou dan het veld van zijne werkzaamheid geweest zijn. Tusschen de arabesken van CHERUBINI ALBERTI en de Sibyllen van MARCO DA FAENZA zouden de landschappen van BRIL zijn. Gedeeltelijk zijn de landschappen daar achtergronden van de „wording van het boek" in alle stadia: papierslagerij, drukkerij, de zetterij, schrijvers en de lezers niet vergeten.

Een kenner van de Romeinsche landschap-school, Dr. LEANDRO OZZOLA, die BRIL onder de „voorloopers van de landschapschilders van de 17de eeuw" plaatst [1]), neemt het werk in de Vaticaansche bibliotheek onder het oeuvre van BRIL op. Als zoodanig was het al indertijd genoemd door den gewoonlijk gebruikten beschrijver van het Vaticaansch paleis, TAJA, die dan denkt, dat ook minstens een van de lunetten in de groote zaal van de bibliotheek en wel in het bijzonder die, welke de overbrenging van PIUS V naar Santa Maria Maggiore voorstelt, aan BRIL toegeschreven moet worden. Inderdaad valt dat fresco ieder op met de levendige kleuren van het landschap. Met VAN DEN BROECRE zou dan nog een Nederlander werk op eene zoo voorname plaats in Rome hebben!

1) „Cenni intorno ai precursori del paesaggio secentesco" in Ausonia, Rivista della Società Italiana di archeologia e storia dell' arte. Anno II. MCMVII, pagg. 303—314.

De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat ook onder de — al te vlug geschilderde — landschapjes in den binnenhof van het Lateraan-paleis, werk van BRIL doorloopt. Aan zijn roep draagt dat niet veel bij. Wij hebben dan meer aan zijne teekening in het Louvre, een gezicht op het Lateraan tijdens den bouw [1]). De ook door VAN MANDER vermelde landschappen in de Villa Montalto zijn met het gebouw zelf spoorloos verdwenen. [2]) De andere bekende werken van BRIL aan de wanden van paleizen in Rome zijn alle van lateren tijd dan de regeering van SIXTUS V. Binnen het tijdperk 1585—1590 valt hoogst waarschijnlijk een teekening, gereproduceerd door CAYLUS, voorstellende de zoogenaamde „trofeeën van Marius" nog op hun oorspronkelijke plaats op het „castrum" van de Aqua Julia. De oorspronkelijke teekening bevindt zich in de verzameling der Galleria d'Arte Antica (in het voormalige palazzo Corsini). De marmeren spolia opima gingen nog onder SIXTUS V — als blijkt uit een opschrift op het voetstuk — het front van den Kapitolijnschen heuvel versieren. BRIL beeldde ze af toen zij nog op de oorspronkelijke plaats — thans een zeer decoratieve bonk metselwerk in het park van piazza Vittorio Emanuele — stonden. Voor de archeologie is deze teekening daarom niet zonder beteekenis. De waarschijnlijkheid spreekt er voor, dat de teekening gemaakt werd in den tijd van SIXTUS, toen trouwens het nieuwe stratennet ook achter op den Esquilinus deze ruïne bereikte.

De Utrechtenaar ARNOLD VAN BUCHEL, die in de jaren 1587 en 1588 Rome met grooten vlijt bestudeerde, kwam ook in de kapel van Santa Maria Maggiore, toen het monument voor PIUS V al gereed was. Van de twee Zuid-Nederlanders maakt hij geen melding. Voor landgenooten in Rome is er weinig te halen uit zijne beschrijving, die voor het Rome van SIXTUS V een geheel nieuwe bron is. De Nederlanders die hij vermeldt, zijn DIRK RENESSE, van wien niet blijkt of die tegelijk met hem in Rome was, PHILIPS VAN HEURNE uit 's Hertogenbosch, die hem bij den bekenden notarisfirma GUIDOTTI bracht, waar hij zich in de practijk wilde oefenen en HENDRIK DUYST VAN VOORHOUT die te overlijden kwam, terwijl BUCHELIUS in Rome was.

De lijst van Nederlanders, die toen in Rome waren, is uit het Broederschapsboek van Santa Maria dell' Anima met eenige namen aan te vullen, vooral uit de Zuidelijke Nederlanden. Daar is o. a. gesignaleerd JOHANNES ZWALLAERT in 1587[3]), een datum die overeenstemt met een brief van hem aan

---

1) Oud-Holland 1905, pag. 139.

2) Schilderboeck, fol. 205vo: „..in de Somer-camer van den Paus..."; tenzij hij hier het Quirinaal mocht bedoelen.

MASSIMI in de „Memorie" van dezelfde villa, die zijn boek schreef toen de villa nog bestond, noemt er (pag. 165): „paesi del Orizzonte, due paesi del BRIL e la creazione degli animali dello stesso autore."

3) Jaenig. Liber Confraternitatis B. Marie de Anima, Roma 1875, pag. 176.

ODOARDO FARNESE, opgenomen in zijn: „devotissimo viaggio di Gerusalemme"[1]).

In de boven genoemde kasboeken van SIXTUS V komen nog eenige namen voor die met meer of minder zekerheid aan Nederlanders toebehooren. Op 9 September 1589 wordt het overschot van een mandaat van 259 scudi uitbetaald aan eenen „GIORGIO GHISOLFE", borduurder[2]). Dezelfde krijgt op 22 Januari 1587 een veel kleinere som uitbetaald voor werk aan kerkgewaden door den paus naar Montalto gezonden.[3]) Deze kasuifels zijn met een reliekhouder, ook door SIXTUS aan zijne geboorteplaats gezonden, nog in het bezit van de kerk[4]).

Een andere GIORGIO, ditmaal een ivoorsnijder: „GIORGIO DE ADAM FIAMMENGO" is op 29 Juli 1585 vermeld[5]). In hetzelfde kasboek komt ook opeens WILLEM LINDANUS, de bisschop van Roermond, voor. Hij krijgt van den paus „ondersteuning om de reis naar zijn kerk in Fiandra te maken". De post is op 7 September 1585 geboekt. Deze correspondeert met eene aanteekening uit het „aalmoezenboek" van SIXTUS V, door Dr. BROM in het archief van den Engelsburg gevonden[6]). Gedurende dit bezoek ad limina maakte de bisschop, die reeds onder GREGORIUS XIII in Rome geweest was[7]), het voorstel ter oprichting van een internationaal college van katholieke godgeleerden te Rome[8]). Hij verkeerde op vriendschappelijken voet met den kardinaal SANTORO, die o. a. door hem geassisteerd werd bij eene plechtigheid in Augustus 1585 en in dezelfde maand met hem de zeven kerken van Rome bezocht[9]). In November van hetzelfde jaar was hij in Maastricht terug; den 7^{den} richt hij daar een brief aan den toekomstigen kardinaal BARONIUS[10]).

Ook in de reisbeschrijving van VAN BUCHEL — om daar nog even op terug te keeren — hebben wij een uitstekenden maatstaf voor de kennis van de Romeinsche archeologie, die de besten onder onze landgenooten met zich meebrachten, en het gunt ons tevens een blik op hunne grondige methode, om die kennis aan te

---

1) Biblioteca Belgica no. 26 i. v. Zwallaert.

2) Vaticaansch Archief. Introitus et Exitus. Depostera Generale. Sixtus V. fol. 3.

3) Vaticaansch archief. Introitus et Exitus, gehouden door MARTIO FRANGIPANO (Niet gepagineerd op den datum.

4) Over den reliekhouder van Montalto deed ik eenige mededeelingen in den loopenden jaargang vand „Rassegna d'Arte".

5) In het laatstgenoemd kasboek; op den datum.

6) Archivalia in Italië. II. No. 1293.

7) BROM, Archivalia III. No. 2120. De beschrijving van zijn reis naar Rome in „de Katholiek" 1846.

8) BROM. Archivalia II. No. 833.

9) In de eigen levensbeschrijving van dezen kardinaal, die nu en dan echo's van de gebeurtenissen in de Nederlanden bevat, uitgegeven in het Archivio della Società Romana di Storia patria. Deel XIII. De plaatsen over LINDANUS op pag. 163 en pag. 168.

Brieven van LINDANUS naar Rome zijn uitgegeven in Battifol. La Vaticane de PAUL III à PAUL V, Paris 1890, pag. 140—144.

10) Ven. CAES. BARONII Epistolae et Opuscula. Tom. III pag. 139. Over de betrekkingen tusschen LINDANUS en BARONIUS in verband met de uitgave van het Martyrologium van den laatstgenoemde zie Dejob. de l'influence du Concile de Trente, Paris 1884, pag. 57 seqq.

vullen. Op diezelfde wijze zal later een JUSTUS RYCQUIUS te werk gaan, die, voet bij stuk houdend, zich zelfs in Rome naam maakt als oudheidkenner. Opmerkelijk is ook bij BUCHELIUS zijne belangstelling voor de schilderkunst, in tegenstelling met de reisbeschrijving (1580—1581) van MONTAIGNE, die van geen toentertijd moderne kunst melding maakt. Onze landgenoot was blijkbaar reeds vóór hij op reis ging in het bezit van een voorraad prenten naar Romeinsche gebouwen en oudheden; in elk geval heeft hij er goede nota van genomen, als er prenten naar bestonden.

Het is bij hem alles klassieke archeologie. Geen enkel bericht over een bezoek aan catacomben, hetgeen niet de minste verwondering hoeft te wekken, want van Christelijke archeologie, die op ontdekkingen uitging in de hypogeeën van de naaste omgeving van de stad, was nauwelijks sprake, toen BUCHELIUS zijn bezoek aan Rome bracht.

De tijden waren rijp voor de nieuwe wetenschap, die moest komen. De eerste eeuwen van de geschiedenis der R. K. kerk waren vooraan in de belangstelling met de uitgaven van Martyrologia en van BARONIUS' annalen. Niets was natuurlijker in een tijd, dat de aandacht van de geleerden in Rome zich begon te verplaatsen naar de daden der eerste Christenen in deze stad, dan een zoeken naar eerstehandsche gegevens. De klassieke archeologie wees daarvoor de methode aan; men kon bij haar het een en ander borgen en telkens aan het voor en tegen, dat die zooveel oudere wetenschap had doorgemaakt, lessen nemen.

Een zeer groote verdienste als pionier komt aan den Zuid-Nederlander PHILIPS VAN WINGHEN toe. Bij nadere beschouwing wint hij zelfs aan belangrijkheid. Wanneer men in de boeken, die tijdens de regeering van SIXTUS V verschenen, of geschreven werden [1]), vergeefs naar meer dan een enkele vermelding van Christelijke oudheden gezocht heeft, komt VAN WINGHEN, die in de catacomben doordrong met dit doel, nog beter uit als een baanbreker. Sedert de ontdekking van het „ondergrondsche Rome", door DE ROSSI gesteld in 1578 [2]), had het terrein eigenlijk braak gelegen.

Over het verblijf van PHILIPS VAN WINGHEN in Rome, en over de betrekkingen tusschen de Nederlanden en Italië, voor zijn werk hier van beteekenis, bevindt zich veel in de brievenverzameling van ORTELIUS, door HESSELS uitgegeven. [3]) Daar is bijvoorbeeld een brief van den Napolitaan STELLIOLA, die aan ORTELIUS een kaart van de Parthenopaeïsche stad wil schenken (gedat. 1588)

---

1) De beste leiddraad geven de „Memorie" van FLAMINIO VACCA, die gedurende 's mans leven vóór, onder en na SIXTUS V den stand der onderzoekingen, opgravingen en vondsten weerspiegelen. Verder de herdrukken van de gidsen als MARLIANUS en ALDOVRANDI.

2) DE ROSSI, Corpus Inscription. Christian. vol. I, pag. XVIII.

3) Eccl. Londino — Batav. Archivium — Abr. Ortel. Epist. Cantabrigiae typis academiae. 1887.

COBERGHER [1]) moedigde hem aan, om naar de vriendschap van ORTELIUS te dingen. Hij, STELLIOLA, wil een boek schrijven over natuurlijke historie en daarvoor van MARTEN DE VOS iets hebben over de kleuren.

Uit het volgend jaar is er een brief van LAMPSONIUS aan den Franschen archeoloog DEMONTIOSIUS over het boekje, dat deze laatste had uitgegeven, „Gallus Romae hospes", een zeer aardig werkje, dat toen tot de laatste snufjes op het gebied van oudheidkunde behoorde. Daarin heeft LAMPSONIUS, altijd vol belangstelling voor wat er in Italie gedaan was, het over JAN VAN CALCAR'S teekeningen voor de anatomie van VESALIUS.

Deze brieven leiden ons reeds in den geest van den tijd, toen de betrekkingen tusschen onze landen en Italië zoo nauw aangehaald waren, dat men uit Rome, desnoods over Spanje, in briefwisseling bleef met Antwerpen, om daar door PLANTIJN monumentale werken te laten drukken!

De eerste brief van VAN WINGHEN is uit het volle wetenschappelijke leven van het Rome in de nadagen van SIXTUS V, dien hij zeer prijst. Hij heeft het over de prenten bij DUCHET en HENRICUS (SCHOEL) uitgegeven, de kaart van Rome antica door DUPÉRAC, over het boek van BATTISTA PORTA over de gelaatkunde, weet van CIACCONIUS. Dat waren toen personen en dingen, die men moest kennen, maar die toch zeker alleen opvielen aan menschen, die voor hun eigen vak goed uitkeken. Merkwaardig, dat hij vraagt om een „banquet van de Madeleeke", om in de gunst te komen bij de liefhebbers. Zou dat niet een prent van LUCAS VAN LEYDEN, den hooggeschatten LUCA D'OLANDA, zijn? [2])

---

1) Uit COBERGER's Napelschen tijd moeten schilderijen in S. Maria di Piedigrotta zijn, vermeld door POMPEO SCANELLI. Guida dei Forestieri (ampliata) in Napoli, 1772 (de eerste uitgave was van 1682) pag. 232. In 1598 was hij in Rome, als deskundige met BRIL samen om schilderijen te schatten, als blijkt uit een document in de Vaticaansche bibliotheek, dat ik in een van 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën zal uitgeven.

2) LUCA D'OLANDA is hier om het midden van de zeventiende eeuw de heros eponymos van degelijke Hollandsche kunst. Naast hem is van de uitheemschen alleen te stellen CIVETTA, een kunstenaar, die de Italianen zeer geintrigeerd heeft.

De kunstgeschiedenis, beoefend door partijdige schilders als BAGLIONE, door brave geestelijken als BELLORI en later PASSERI, bekeek de oudere kunstwerken niet van nabij. Zij laten zich leiden door eene intuïtie, voor de buitenlandsche oudere meesters al heel weinig geoefend en wenden een enkel paar namen aan. Is er in het stuk een taaie pezigheid van figuren voor een strak geschilderd landschap, figuren die ze al kenden van prenten uit de Nederlandsche en Duitsche school, maar die ze vonden staan in een atmosfeer zonder Duitsche gemoedelijkheid, dan noemden ze het di LUCA D'OLANDA. Het kan dan overigens best een CORNELIS ENGEBRECHTSZ. en desnoods van een navolger van GEERTGEN TOT SINT JANS zijn. Was het een okerachtig landschap, waar rotsblokken in hingen, als afgescheurde lappen vleesch van de lippen van een wond en schrale figuurtjes in bezigheid zijn om houten stellingen in dunne schaduw van een paar herfstboomen, dan heette het meteen CIVETTA. Als reserve nog de naam BRUGOLO, zoodra de figuren in een dichte menigte den voorgrond vulden. Met den naam voor den BOERENBRUEGHEL gaan zij toch voorzichtiger om. Zij wisten te wel, dat hij een karakteristiek meester was, van zoo ongeëvenaarde manier in het voorstellen van houdingen, gelaatstrekken, en boertigboersche landelijkheid, dat een Italiaan zijn hand moest onderkennen.

Het spreekt van zelf, dat al die voorzichtigheid ophoudt, waar wij met beroepsmatige attributies te doen hebben. Zoogenaamde deskundigen, door den notaris geroepen, strooien voor zestiende-eeuwsche kunst naar de gril van een oogenblik een van de drie namen uit. Op dezelfde wijze geven zij, tegen het einde

Voor Nederlanders, toen in Italië metterwoon, is de brief ook belangrijk. Hij vraagt ORTELIUS aan GALLE te zeggen, dat STRADANUS hem goede sier gedaan heeft, zendt de groeten van FRANCESCO DI CASTELLO, en geeft als adres op, waar men hem beschrijven kan, het huis van GASPAR MANAERT, een naam die, verbasterd tot MAINARDI, met de Pescatori (Visschers) in de zeventiende eeuw een zeer goeden klank zou hebben in Rome. Over zijne studies in cartographie, die met het verblijf van GOLTZIUS in Rome samenvallen, zal ik het te zijner tijd hebben. Voor het oogenblik vermeld ik — en hiermede besluit ik gevoeglijk deze bijdrage, ook naar de chronologie — dat hij in 1590, allicht nog tijdens het leven van SIXTUS V, in de catacomben van Priscilla, aan de Via Salaria, doordrong, en daar opschriften copieerde, onlangs uit zijn handschrift in de bibliotheek van Brussel gelicht, ten dienste van de wetenschap hier [1]). Zeker een stichtelijk voorbeeld van de betrekkingen tusschen Nederland en Italië, die de eeuwen overbruggen.

---

van de zestiende eeuw, een landschap aan BRILLI of ARMANNO (SWANEVELT), een genre-stuk aan BAMBOCCIO, en elk schilderij in Caravagesken-stijl, dat nooit Italiaansch kon zijn, aan GHERARDO DELLA NOTTE. De inventarissen, als door CAMPORI verzameld en als ik er eenige uit Romeinsche bibliotheken zal publiceeren, de brieven bij GUALANDI en BOTTARI, tusschen kunsthandelaars en kunstliefhebbers in de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw gewisseld, de inlichtingen, die kunsthistorici zich in denzelfden tijd lieten verstrekken — in genoemde verzamelingen en die van CAMPORI — wemelen van aanwendingen uit het beperkte lijstje.

Maar LUCA D'OLANDA is en blijft, in de waardeering van de kunstliefhebbers, een eeretitel. Hij heeft dien door zijn prentwerk verworven, en de eeretitel bleef hem bij in een tijd, toen de ware liefde voor zijn kunst weer moest ontwaken. Het midden van de zeventiende eeuw was ongunstig voor de rechte schatting van het oeuvre van LUCAS HUYGENSZOON. Hij moest het toen met een verzameld kapitaal van grooten roep blijven doen!

Prenten waren tastbare en gemakkelijk te verplaatsen stalen van het talent van een buitenlandsch meester, die niet zelf in Italië geweest was en er zijn kunst uitgeoefend had. De kunstgeschiedenis, meer betracht als een fraai kroniekschrijven of als proeven van biografie, vóór VASARI, heeft het wat onze Nederlanders betreft meer van hooren zeggen, uit afgeleide berichten en uit overleveringen, welke waren blijven hangen. De kleine inventaris, dien wij kunnen samenstellen uit de berichten naar eigen aanschouwing omtrent Nederlandsche schilderijen in Italië — uit de bekende geschriften van CYRIACUS VAN ANCONA, FACIUS, VESPASIANO DE BISTICCI, den brief van PIETRO SUMMONTE en den zoogenaamden ANONIMO MORELLIANO is voor ons dan ook van meer belang, dan de levensbizonderheden welke dezelfde en andere schrijvers terloops mededeelen.

1) Nuovo Bullettino di Archeologia Christiana. 1908, p. 11.

BOL'S KUNSTSCHATTEN

DOOR

A. BREDIUS.

In tegenstelling met zijn beroemden Meester, die zijn kostbare kunstverzameling voor een appel en een ei moest zien verkoopen en in zorgen stierf, kon FERDINAND BOL in zijn pronkvolle woning op de Heerengracht bij de Reguliersgracht kalm den laatsten adem uitblazen.

Op REMBRANDT's begrafenisdag, 8 October 1669, maakte BOL, weduwnaar van ELISABETH DEL, de huwelijksche voorwaarden met zijn schatrijke tweede vrouw ANNA VAN ARCKEL (ERCKEL schrijven de Notarissen steeds, doch zij teekent ARCKEL). Hij bezat toen nog geen groot fortuin (*f* 14.800.— waarvan de helft aan zijn zoon ELBERT moest uitgekeerd worden), maar reeds een aardige inboedel en een fraaie collectie schilderijen. Een afschrift van de door hem zelf geschreven lijst daarvan berust onder de Protocollen van Not. E. DE WITT, maar de oorspronkelijke huwelijksche voorwaarden, bij Not. A. VAN DEN ENDE gemaakt, zijn niet meer aanwezig.

Belangrijk voor ons zijn daarbij in de eerste plaats de werken van REMBRANDT. En vooral diens schilderij van Abraham en de Engelen, nu in de

Ermitage te St. Petersburg. Hoe veel heeft BOL zich daarvan toegeeigend bij zijn eigene schilderij met dit onderwerp, nu in 's-Rijks Museum! Maar hoe ver bleef hij bij zijn voorbeeld achter, vooral wat het koloriet betreft. Wij geven hier de beide schilderijen in reproductie onzen lezers ter vergelijking.

Geen wonder, dat BOL, steeds dit werk van REMBRANDT onder de oogen hebbende, zich aangetrokken gevoelde, het zelfde bijbelsche verhaal op het doek te brengen. BOL's schilderij is in de hoogte, en daarna heeft hij zich ook in zijn compositie een weinig gericht; de samenstelling sluit zich overigens, tot in details, dicht bij REMBRANDT's stuk aan. Wat bij BOL hindert, is het oppervlakkige en de geringere uitdrukking in de gezichten.

Nadat BOL eerst gewaagt van 29 zilveren lepels, een gedreven kandelaar met snuiter, gedenkpenningen op JACOB BACKER en GOVERT FLINCK, een gouden ketting met een klater en een wèlvoorzienen inboedel komen de schilderijen aan de beurt.

1. Abraham's offerhande.
2. hart met wilt varcken.
3. lantschap van VAN LUDICK.
4. do. van ROGHMAN.
5. Stilleven.
6. Zeestrant.
7. boerties ADRIAEN BROUWER.
8. dootshooft.
9. tronie.
10. scheepie.
11. bruggetie.
13. *een graffleggingh van* REMBRANDT.
14. *een besnijdenis* van do.
15. een van Pirrus en Fabritius.
16. daer Joseph den droom uytleijt, van REMBRANDT.
17. lantschap van RUYSDAEL.
18. een dito van ROESCHART (ROESSCHER.)
19. een maneschijn van BOL.
20. lantschap van JAN LOOTEN.
21. een Elias.
22. een Tobias.
23. een van VOLCKAERT VAN LIER.
24. een grautie van MOYAERT sijnde.
25. een afdoeningh vant kruijs.
26. een print van VAILLANT.
27. een seetie van PORCELLIS.
28. een goude kop van VAN DEN BOS.
29. een wittebroot van KALFF.
30. een gouden schael van DEN UYL.
31. een lantschap van BOL.
32. een van KRABBETIE en VAN DER DOES.
33. een van THOMAS WYCK.
34. een lantschap van BOL.
35. een do. van JAN LOOTEN.
36. een Hagar met de Engel van BOL.
37. een lantschap van MOLIJN.
38. een lantschap van WILS.
39. een St. Jan van BYLAERT.
40. een out man van REMBRANDT.
41. een jongmans tronie van Ombre.
42. *Abraham en de Engelen van* REMBRANDT.
43. een lantschap van REMBRANDT.

REMBRANDT.
ABRAHAM EN DE ENGELEN (St. Petersburg.)

Oud-Holland, 1910

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

REMBRANDT.
ABRAHAM EN DE ENGELEN (St. Petersburg.)

Boek-, Kunst- en Handelsdrukkerij v/h. Gebr. Binger, Amsterdam.

44. een grauwtie van RUBENS,
45. een dootshooft.
46. lantschap *na* MOLYN.
47. Model van RUBENS.
48. Out mans tronie.
49. grautie van PERCELLIS.
50. een jachte model van BOL.
51. PIETER MULIER, zeetge.
52. Joseph en Maria van PYNAS.
53. daer Moses de wet afbrenght, model van BOL.
54. Een conterfeijtsel van mijn vader door REMBRANDT.
55. do. Conterfeytsel door BOL.
56. 2 *Conterfeytsels van my en mijn huysvrou.*
57. *noch een van myn huysvrouw.*
58. een teekeningh naer myn schoonvader.
59. een do. naer myn vader.
60. een do. naer Burgemr SPIEGEL.
61. een do. naer den Ontfanger SPIEGEL.
62. een do. naer de Keurvorst van Brandenburgh.

Pleysterwerck.

Bachanael kinderties van COLYN.
4 getijde van COLYN.
een lieve vrouw do.
een Venus do.
een Pallas do.
de modellen van 't Stathuijs. [1])
2 vrouwe statuen,
noch verscheyde beeltgens van pleyster en gegoten.

Harnassen.

Nog schilderijen die van ELBERT myn soon syn (syn moeders goet.) Niet nader gespecificeerd).

Merkwaardig is dat portret van BOL's vader door REMBRANDT. En een ander schilderij, dat met het tweede huwelijk in huis kwam, geeft ook te denken. Het is het portret van ANNA VAN ARCKEL met haren eersten man (SCHARLAKEN) „verthonende Isacq en Rebecca door . . . . . FERD. BOL! Wellicht zijn, onder dat conterfeijten de eerste beginselen dier affectie ontstaan, die tot dit tweede huwelijk van BOL zou leiden.

Zien wij nu eens wat ANNA VAN ARCKEL al zoo bezat. Zij had er zeer nauwkeurige aanteekening van gehouden, en het moet voor ELBERT BOL een pijnlijke tijd geweest zijn, toen in 1680 zijn tweede moeder en zeer kort daarna zijn vader stierf. De eerste toch liet bijna al hare kostbaarheden aan haar eigene familie na. In een reeks van Testamenten had zij elk stuk nauwkeurig aangewezen, dat aan de verschillende erfgenamen moest komen, en dan nog beval zij, dat na haar overlijden te gelde gemaakt moest worden al hare juweelen, goud zilver, het merkwaardige clavecimbel, een marmeren koelvat, àl haar porcelein enz.

1) Denkelijk de modellen van QUELLINUS, nu in 's-Rijks Museum.

Haar laatste testament van 27 Maart 1680, toen zij ziek te bedde lag en haar echtgenoot zeker ook reeds ongesteld was, spreekt van legaten aan

LODEWYCK VERTANGEN	*f* 8000.—
ANNA VERTANGEN, diens dochter.	„ 3000.—
JAN en CORNELIS VAN DE POLL ieder.	„ 1000.—
SARA VAN DE POLL, wede van LUDOLF DE ROY	„ 3000.—
ANTHONETTA VAN DE POLL, getr. met GYSB. VAN BRIENEN .	„ 8000.—
JOHANNA VAN DE POLL, getr. met WILHELMUS STRABEECK .	„ 4000.—
GODERT VAN DE POLL.	„ 3000.—
SARA VERTANGEN.	„ 5000.—
TOBIAS VAN ARCKEL (haar broeder).	„ 5000.—

en bovendien een lijfrente van *f* 400.— 's jaars.

Haar man, FERDINAND BOL maar *f* 4000.— en bovendien de duarie van *f* 10.000 en het vruchtgebruik van een kapitaal van *f* 40.000.— dat later aan bovengenoemde erfgenamen moest komen.

In al hare testamenten [1]) beveelt zij, dat haar lijk „met de laeste boete op d'allerfatsoenlyckste manier" moet begraven worden. BOL moet zijn zoon en haren broeder TOBIAS van rouwkleederen en wat tot de rouw behoort „op 't „ryckelijckste en fatsoenlyckste voorsien" enz, Haar broeder mag 12 weken in het sterfhuis komen wonen mits zich naar BOL's genoegen gedragende. Eerst 12 weken na haar overlijden mag haar testament geopend worden.

Ik stipte maar het een en ander aan uit den vorstelijken boedel die 20 Januari 1681 geinventariseerd werd.

20 Jan. 1681. Inventaris van de goederen nagelaten door wylen Juffrouwe ANNA VAN ERCKEL salr., in haar leven eerder huysvrouwe van wylen den Heer ERASMUS SCHARLAKEN, en laast getrout geweest met den Hr. FERDINANDUS BOL, op den ..... A° 1650 overleden [2]). . . . . geextraheert uyt seecker boeck in folio met hoorn parcquement overtrocken, door ANNA VAN ERCKEL van den Staat en gelegentheijt hares boedels gehouden.

Een *zeer rijke* en *kostbare* inboedel, vooral meubels.

O. a. een clavecimbael staartstuck met drij registers en gesnede voet synde 5 kinderties, mitsgaders een lessenaer van sacredane hout.

een slaand horlogie slingerwerck, het gewight overgooten *met silver*.

Ses groote albaste beelden, Venus, Vulcanus, de liefde, een Lantman en Lantwyff en een met een hoorn onder den arm.

---

1) Voor Not. A. VAN DEN ENDE en E. DE WITT verleden.
2) Niet ingevuld. Zij overleed 11 April 1680.

het contrefeytsel van de overledene geboetseert levensgroot.

Kostbare juweelen, paarlen om den hals, (om de handen een braselett van 305 paarlen) en een grooter soort 236 st.

een schoon snaacksgewijs gedreven silver Lampet en becken.

gedreven juweelkoffer daer men het middelste uyt kan heffen met blau fluweel gevoert.

een kamerbehangsel van gout leer de grond wit vergulde en groene bloemen.

Onder de schilderijen noem ik slechts:

een stuckie synde maaghdekussies door BREDENBERGH (BREENBERGH?)
een Zeestrant door JAN DE BOER.
een Zeestorm door YSERKANT.
een Ovael daerin een bestevaer met een boeck door STAVEREN.
een Apollo door DIRCK SANTVOORT.
2 achtkante tronieties van JAN HALS.
2 d°. vierkant.
de groetenis Mariae door den Overledene gesteecken.
een boerebanckettie door JAN SPAIGNAERT.
3 ronde klyne Lantschappies door CODDE (CH. CODDE?)
16 schilderijties *door des Overledens broeder gedaen.*
Schepen met de pen door W. VAN DE VELDE.
een dito daerin 't Princeschip en Jacht.
een klyne teeckeningh van deselve meester.
Ceres, Venus en Bachus door VERTANGEN.
des Oyerledens en desselfs eerste mans contrefeytsel verthonende Isacq en Rebecca, in een ebbe lijst door FERD. BOL.
een feston van frutagie en bloemen in een gesneden verg. lijst door VERELST.
het contrefeytsel van de Hr. SCHARLAECKEN en desselts huysvrou in anticque klederen door OVENS in een gesnede vergulde lijst.
een schilderij de historie van Bouckes (!) en Philemon door VAN SORGEN (SORGH) in een verg. lijst.
een papetend besge van DOU, in een vergulde lijst.
een jaargedicht door d'overledene gemaeckt in vergulde lijst.
de besnijdenis Christi door EECKHOUT.
Tusschen *f* 60 en *f* 70.000.— aan Obligatien, ca 100 gouden ducaten &c.

Ik hoop later wel eens op de zeldzame schilders SPAIGNAERT en ROESSCHER terug te komen die in deze verzamelingen voorkomen.

19 April 1681 quiteeren de voogden van ELBERT BOL, des schilders éénig overgebleven kind, de erfgenamen van zijn tweede moeder, en bekennen ontvangen te hebben:

drie obligaties, samen *f* 13.000.—

den inboedel — ten minste wat er nog voor ELBERT overschoot;

een obligatie van *f* 10,000.— en twee à *f* 3600.—

een strik en boot met diamanten, die BOL aan zijn tweede vrouw bij het huwelijk schonk, enz. [1])

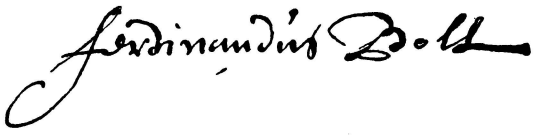
29 Dec. 1682 bekent ELBERT BOLL (mèest wordt de naam met twee ll geschreven) [2]) uit handen van zijn voogden ± *f* 36.000.— ontvangen te hebben. [3])

Later erfde de Advokaat ELBERT BOL nog aardig van de familie DEL, zoodat hij toch een welgesteld man was gebleven voor die dagen. In elk geval blijkt uit al deze gegevens, dat BOL's welvarendheid niet zoozeer het gevolg was van de opbrengst van zijn schilderwerk dan wel van de rijkdommen zijner tweede wederhelft.

---

1) Prot. Not. E. DE WITT, Amsterdam.

2) Handteekening van BOL 23 Sept. 1670 bij Not. DANCKERTSZ:

3) Prot. Not. G. STEEMAN, Amsterdam.

PRACHTLIEFDE BIJ ONZE XVIIE EEUWSCHE KOOPLIEDEN

DOOR

A. BREDIUS.

De volgende acte is een bijdrage tot de kennis van de weelde onzer deftige voorvaderen uit het midden der XVIIe eeuw. Ik vond die zoo teekenend, dat ik meen met de publicatie geen ondienst te doen, terwijl anderen de beteekenis voor de geschiedenis er uit mogen putten.

Op huyden den 7^en Januari A^o 1660 compareerde voor my Notaris..... te Amsterdam..... den Wel Edl^e gestrengh ende vesten (sic) Heer ERNST ZUHM, Heer tot Amelant, out omtrent LVI jaeren ende verclaerde hoe hy eenen geruymen tyt hem hier in Hollant voornaementlyck in de maenden February, Martii, April, May ende eenige volgende tot Amsterdam ende Haerlem heeft opgehouden, dat syn WelEd^e in sulcken tijt veel tot Haerlem heeft hooren discurreeren van het costelyck Tractament t'welck GABRIEL MARCELIS, commissaris van den Conig in Denemarcken op seeckeren tijt in de voorsz. maenden op zyne wooningh buyten Haerlem gelegen eenige Coninghlycke Sweedsche bedieners uyt Amsterdam, in specie Mons. LOURENS DE GEER, soon van LOUIS DE GEER, commissaris van de Croon Sweeden, Mons. TRIP ende anderen heeft aengedaen *wanneer driemaelen opgedischt (wert) het eerste mael uyt silver ten deele vergult, het tweeae mael uyt wit silver, onvergult, ende de laetste gangh uyt costbaer porceleyn*; sulcx oock dat men veel in Haerlem, in vrachtschuyten ende op waegene daervan heeft weeten te praeten, niet sonder opspraeck van veele persoonen dewelcke

dese familiariteyt ende costlyck onthael meer als princelijck tusschen de deensche ende sweedsche ministers wat vreemt is voorgecoomen sonderlingh tot sulcken tijt wanneer de transport scheepen in t'getal van 54 ten behoeve van syn Coninghlycke Majesteyt van Dennemarcken ende Sijn Cheurvorste Doorlt van Brandenburch ingehuert, in t'Vlie waren liggende sonder dat zij eenige ordre van GABRIEL MARCELIS tot het uytloopen conde becoomen oft met de Convooy haer by GABRIEL MARCELIS belooft nae behooren conden versien werden, in voege hij compt oock bekent, dat des Cheurvorst van Brandenburch's Minister in Amsterdam in qualiteijt als raet ende commissaris resideerende met zyn WelEde discursen hierover gevoert, denzelven soo wel als zijn WelEde zelver bekent zijnde wat dienaengaende is gepasseert ende wat voor sentiment by veelen daerover is gevallen. Verclaerde hy..... dat alle t'voorsz. in der waerheyt alsoo is gepasseert etc. [1])

Er volgen een aantal acten waaruit blijkt dat MARCELIS een aantal schippers onbetaald liet. Op alle aanmaningen geeft hij ten antwoord: dat hij eerst van den koning van Denemarken het noodige geld moest ontvangen, waarvoor de koning de ordonnantie gegeven had.

Een ander schipper krijgt tot antwoord: dat alsoo hij d'ordre gevolcht heeft van de Hr. L. Admirael OPDAM, dat het mitsdien een saeck is die niet hem maer desen Staei is raeckende, refuseerende alsoo de versochte betalinge te doen.

Het blijkt dat een aantal schippers te vergeefs trachtte geld voor hunne diensten van den Koning van Denemarken te krijgen.

---

[1]) Prot. Not. P. VAN BUYTENE, Amsterdam.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1910.

A.

Aarden (van) 126
Ablyn (Jan d') 9
Acosta (d') 83
Acronius (Johannes) 25
Adriaan VI, paus 223
Adriaensdr. (Marytgen) 115, 116, 118—120
Adriaensz. (Pauwels) ..... 138—141
Adrichem (F. van) 71
Aecken (Cornelis Claesz. van) ... 153
Aelst (Willem van) 198
Aertsz. (Pieter) 8, 11, 14
Alberti (Cherubini) 227
Albertus, Aartshertog van Oostenrijk 23
Alcala (Diego d') 223
Aldobrandini 223
Aldovrandi 230
Allertsz. (Lysbeth) 160
Alva (hertog van) 88, 111
Ampe (Abraham 34
Ampzing (Samuel) 22
Anna Stuart, Koningin van Engeland 73, 124
Anna Catharina van Brandenburg, Koningin van Denemarken 39
Arckel (Anna van) ..... 232, 235—238
Arckel (Tobias van) 237
Arendzen 193, 195
Arentsz. (Cornelis) 68
Aristoteles 148
Arras (Nicolò d') ..... 222—224
Arrigo Fiammingo 219
Asselyn (Jan) 10, 198, 234
Asselyn (Thomas) 8
Assteyn 14
Aylva (Douwe van) 51
Aylva (Luts van 41

B.

Backer (Jacob 234
Backhuysen (Ludolf) 172, 175
Bacx (Barbara) 105
Bacx (Eduard) 104, 105
Baddel (B.) 11
Badens (François) 18
Baerdensz. (Gerrit Simon) 160
Baerdensdr. (Hillegont Gerrit) ... 160
Baglione 219, 222, 225, 227, 231
Bakker (Rs.) 82
Bambeeck Nicolaes van) 2
Barbari (Jacopo de) 206
Barendsz. (Dirck) 10
Baronius (Caesar) 229,230
Bartoli (Dr.) 224
Bartolotti van den Heuvel (Guilielmo) 194
Basa (Domenico) 215
Bassano 10
Battem (van) 163
Becker (Harmen) ..... 12, 195—201
Becker (Hendrick) 11
Beerstraaten 194
Beets (Mr. N.) 55, 207
Bega (Cornelis) 176
Belkampius 94
Bella (Stefano della) 220
Bellori 231
Belmonte (Jacob de Abraham) ... 89
Belmonte (Leah Ximenes) 89
Beltens (Pieter) 2
Bembo (Pietro) 207
Bentfoort (Severyn) 149
Benthem (Walraven van) 130
Bentinck (Hans Willem) 82
Bentinck (Willem) 82
Berchem (Nicolaes) 10, 165, 183, 200
Berckel (C. W. van) 152
Berckheyde (Gerrit) 181
Berckheyde (Job) 189, 190
Bergh (Gerard Emaus ten) 96, 97, 100, 101
Bernard (Gentil) 84
Bertolotti 207
Beschey 185
Beyer (Jan de) 90
Beyeren (Abraham van) 12, 18

Beyeren-Schagen (Anna Elisabeth van) ... 42
Beza (Theodorus) ... 148
Bilderbeecq ... 68
Bilderdijk (Willem) ... 154
Birrius (Martinus) ... 188
Bisschop (Jan) ... 161—186
Bisschop (Pieter) ... 168, 175
Bisticci (Vespasiano de) ... 232
Blanckerhof (Jan) ... 11
Bleeck (Pieter van) ... 63
Bles (Herri) ... 197, 199, 231
Blockland (Anthonie van) ... 12
Bloem (Jacob) ... 98
Bloemaert (Abraham) ... 18
Bloemen (Margriet van) ... 160
Bloemen (Pieter van) ... 213
Blok (Dr. P. J.) ... 138, 142
Blom (Jan) ... 196
Blommendael (Aleyd van) ... 150
Bloot (Pieter de) ... 17
Bochius (Johannes) ... 23
Bock (Joris de) ... 71
Bode (Catharina Elisabeth) ... 17
Boelens (Andries) ... 160
Boelens (Boel Dirckz.) ... 160
Boelens (Dirck) ... 160
Boelens (Dirckjen Dirckdr.) gez. van Lindenburgh ... 158, 160
Boer (Jan de) ... 237
Boerhaave (Hermanus) ... 86
Boethius (E. O.) ... 42, 49
Boisjourdain ... 84
Boissens (Cornelis) ... 65
Bol (Elbert) ... 235, 236, 238
Bol (Ferdinand) 16, 17, 198, 233—238
Bol (Gerrit) ... 113
Bol (Hans) ... 234
Bollongier (Hans) ... 13, 17
Bolnes (Catharina) ... 61—64
Bolnes (Reynier) ... 63
Bombe (Dr. W.) ... 219
Bont (Jacob de) ... 149
Bontius (Grietje) ... 24
Boogert (F.) ... 62
Boogert (J.) ... 63
Boon (Thomas) ... 203
Bor (Augustyn) ... 149
Bor (Pieter) ... 149, 150, 153
Borch (Gerard ter) ... 168, 198, 199
Bordini (Joh. Franc.) ... 215
Borsman ... 126
Bos (van den) ... 234
Bosch (Johannes) ... 20, 24, 34
Boschhuizen (Lysbeth van) ... 159
Bosschaert (Abraham) ... 13
Bosschaert (Ambrosius) ... 13, 15
Bosschaert (Marg.) ... 75
Bossche (Lysbeth van den) ... 160
Bosvelt (Nicolaas van) ... 24, 34
Bouwens ... 17
Both (Andries) ... 13, 177
Both (Jan) ... 198
Bottari ... 232
Bouman (Willem Cornelisz.) ... 123
Bourgers (Andreas) ... 21, 34
Bourguignon ... 199
Bout (Pieter) ... 177
Brandt (Gerard) ... 154
Bramer (Leonard) ... 13—15
Brasser (Dirck de) ... 133
Brasser (Jan de) ... 113
Brasser ... 66, 68
Bray (de) ... 198
Bredael (J. van) ... 177, 185
Bredenbergh ... 237
Brederode (Hedwig Agnes van) 22
Brederode (Louise Christina van Solms, vrouw van ... 22
Bredius (Dr. A.) ... 19—22, 35, 74
Breenberg (Bartholomeus) 207, 221, 237
Breu (Jörg) ... 206
Breuningh ... 199
Brienen (Gysbert van) ... 236
Bril (Paulus) 179, 196, 197, 213, 214, 224—228, 232
Brisé (Cornelis) ... 191, 201
Broecke (Hendrick van den) 219, 224, 227
Broederlam (Melchior) ... 206
Broerse (Hendrick) ... 98
Brom (Dr. G.) ... 229
Brouwer (Adriaen) ... 155, 197, 234
Brouwer (Johannes) ... 5
Brouwer (N.) ... 5, 6
Brouwer ... 194, 195
Brueghel (Jan) ... 173, 184
Brueghel (Pieter) ... 14, 197, 231
Brueghel ... 182
Brugge (Dirck) ... 6
Brugghen (Hendrick ter) ... 13, 200
Bruyn (Cornelis de) ... 91
Bruyn (Ludovicus Hachoanus de) 125
Bruyneel (Jacob) ... 113
Bruynensz. (Cornelis) ... 111
Bruyninck (F.) ... 9
Buccleuch (Duke of) ... 73, 74
Buckingham (Duke of) ... 73
Buckel (Arnold van 157, 206, 215, 221, 222, 228—230
Burch (Gerard van der) ... 150
Burch (J. van der) ... 59
Burg (Adriaan van der) ... 168
Burgh (Adriana van der) ... 126
Burgh (Casper van der) ... 103, 104
Burgh (Pieter van der) 100, 103, 104
Busschop (Cornelis) ... 11
Buurman (Arie) ... 168
Buys (A.) ... 105
Buys (Gerrit) ... 113
Buytene (P. van) ... 6, 240
Buytevest (Anthony Quirynsz.) ... 66
Buytewech (Gerrit) ... 202
Bye (Pieter de) ... 63, 64
Byler (François van) ... 6, 7, 203, 204
Bylert (Jan van) ... 198, 234

C.

Caerdecamp (Jan van) ... 68, 69
Cal (Pieter van) ... 85
Calcar (Jan van) ... 231
Callot (Jacques) ... 220
Calvyn ... 146, 148
Cammingha (Jouck van) ... 41
Cammingha (Sapcke van) ... 41
Cammingha (Sicco van) ... 41
Cammingha (Taco van) ... 41
Campori ... 232
Canisius (Petrus) ... 213
Caravaggio ... 207, 226
Carel (P.) ... 191
Carels (Jan) ... 2
Carl Christian, vorst van Nassau-Weilburg ... 82
Carlos, Infant van Spanje ... 154
Carolina, prinses van Oranje ... 82
Caraccioli (de) ... 78
Castel San Pietro (de) ... 78
Castello (Francesco di) ... 232
Caterli (Giuseppe) ... 208
Catharina II, Keizerin van Rusland ... 156
Cats (Jacob) ... 82
Cattenburgh (Dirck van) 7, 15, 16
Cattenburgh (Joanna van) ... 7
Cattenburgh (Margaretha van) ... 7
Caylus (de) ... 227
Cederblom (Gerda) ... 55
Centen (Goossen) ... 106
Choiseul (de) ... 162
Christiaan IV, Koning van Denemarken ... 39
Ciacconius ... 231
Cicero ... 148
Claesz. (Cornelis) ... 122
Claesz. (Pieter) ... 16
Claesz. (Wybrand) ... 2
Clemens VIII, paus ... 213, 217, 225
Cleve (Hendrick van) ... 224
Clinckebyl (Jan Jacobsz.) ... 128
Clinton-Hope 167, 168, 170—176, 179—183
Clufgen (Cornelis Jansz.) ... 149
Cobergher (Wenceslans) ... 231
Codde (Charles) ... 237
Codde (Pieter) ... 14
Codde (Pieter Ghysbertsz. van der) ... 145, 149
Coelenbier (Johan) ... 2
Colonna (Marc' Antonio) ... 222
Colyn (David) ... 9
Colyn ... 235
Coninck (Cusiaen de) ... 34
Coninck (Philips de) ... 196—201
Coninxloo ... 1
Constant (Jan) ... 12

Cool (Cornelis Dircksz.) 9
Coolhaes (Casper) 147
Corneliszdr. (Aeltgen) 122
Cornelisz. (Cornelis) 9, 198
Cornelisdr. (Jaepgen) 122
Corsten (Dirck) 120
Costa (Violante Curial da) 90
Craandijk 163
Craechs (Elisabeth) ..... 143—146
Cranach (Lucas) 13
Cransom (Claes Joppen van) 67
Crayers (Louis) 4
Croonenbergh (Isaack) 15, 16
Crozat 156
Crynsz. (Jan) 20
Cugnoni 212
Cust (Lionel) 76
Cuyp (Aelbert) ..... 11—13
Cuyp (Benjamin) 12, 13
Cuyper 18
Cuypers (Eduard) 23
Cyriacus van Ancona 232

D.

Dam (Willem van) 16
Damast (Elisabeth) 20, 24
Damast (Johannes Quirynsz.) ... 20
Damast (Quiryn Jansz.) ..... 19—55
Danckerts (Hendrick) ..... 70—72
Danckerts (Johannes) 70, 71
Danckerts (Justus) 57
Danckerts 238
Dathenus 137, 138
Decker (Cornelis) 16, 184
Decker (Jeremias de) 178
Deelen (Dirck van) 179
Del (Elisabeth) 233
Delfos (Abraham) ..... 157—160
Delmanhorst (Salomon van) 188
Demontiosius 231
Desrivaux 162
Destouches 84
Dichter (Nicolaes) 187
Diepraem (Abraham) 14
Dircksz. (Gijsbrecht) 116
Does (Jacob van der) 15, 234
Doesswerff (Theuntgen Finchente van) 67
Doomer (Angenietje 3
Doomer (Geertje) 3
Doomer (Hendrick) 3
Doomer (Herman) 2
Doomer (Lambert) 2, 3
Doomer (Mariken) 3
Doomer (Marten) 3
Doomer (Matheus) 3
Dou (Gerard) 174, 237
Dozy (Mr. Ch. M.) 66, 146
Drillenburch (Willem) 12
Droochsloot (Joost Cornelisz.) ... 12
Drost 11
Duchet 231
Duerer (Albrecht) 10, 14, 199
Du Jardin (Karel) 15, 175
Du Pérac 214, 231
Duren (Jan van) 190, 191
Dusart Cornelis) 183, 189, 190
Dusien (Christoffel) 98
Duvenvoorde (Arent van) 150
Duym (Henrick Maertensz.) 143
Duym (Jacob) ..... 142—146
Duynevelt (Maria) 187
Duyst van Voorhout (Hendrik) 228
Dyck (Anthonie van) ..... 10, 73—76
Dyck (Jan Theunisz. van) 71, 72

E.

Eck (Jan van) 164, 166
Ee (Abigael van) 34
Eeckhout (Gerbrand van den) ... 237
Eduard III, Koning van Engeland 130
Eedes (Cryntje) 34
Eem (Hendrik van der) 63
Effenop (Louwerys Jansz.) 66
Egenraet (Hendrik van) 34
Ehrle (Franz) 214
Elsevier (Louis) 141
Emants (Marcellus) 70
Ende (A. van den) 233, 236
Engebrecht (Philips) 4, 6
Enghebrechtsz. (Cornelis) 231
Epe (Jan van) 110
Erasmus (Desiderius) 80, 84, 85, 148, 206, 207
Erckel (Anna van) .... 233, 235—238
Este (Isabella d') 206
Estienne (Henri) 139
Everardi (Guilielmus) 215
Everdingen (Allart van) 185, 197
Eybergen (Mattheus van) 166
Eyck (Anna van der) 188
Eycke (Evert van der) 11
Eynde (Willemyntje van) 20

F.

Fabritius (Carel) 187, 188
Facius 232
Faënza (Marco da) 227
Fallet (Jacqumine) 150
Farnese (Odoardo) 229
Farrington (Richard) 13
Felpacher (J.) 197
Ficinus (Marsilius) 148
Flinck (Govert) 184, 234
Floris (Frans) 14, 15
Fontana (Domenico) 211—213, 215, 216, 222, 224
Francen (Abraham) 201
Francken (C. A.) 178
Francken (François) 179
Francoeur 84
François (Lucas) 53
Frangipane (Martio) 222, 229
Frank (F. W.) 185
Franssensdr. (Marijtgen) 114, 115, 117, 118
Frappé (Amerensje) 94, 95, 99—105
Frappé (Jan) ..... 94—104
Fruin (Dr. R.) 141
Fruytiers (Jan) 153

G.

Gaden (Joan) 192
Galesinus (Petrus) 215
Galle (Philips) 232
Geel (Jacob van) 12, 13
Geer (Laurens de) 239
Geer (Louis de) 239
Geertgen tot Sint Jans 13, 231
Geest (Cornelis van der) 74
Gelder (Mr. H. van) 83
Gelton (Jan) 34
Génard (P.) 75
Gendt (Gerard) 7
Geraerts (Jan) 34
Gerard, graaf van Gelre 129
Gerbier (Balthasar) 76
Gerritsz. (Adriaen) 116
Gerritsdr. (Belytje) 27
Gerritsz. (Dirck) 66
Gerritsz. (Frans) 34
Geysbeek (Witsen) 152
Ghisolfo (Giorgio) 229
Gibson (Anna) ..... 124—126
Gibson (Dirck) 126
Gibson (Hendrick) 126
Gibson (Johan) 126
Gibson (Richard) ..... 124—126
Gideonsdr. (Marytge) 67
Giorgio de Adam Fiammengo ... 229
Glarges (Gilles de) 24
Gleeser (Daniel de) ..... 142—146
Gluisteen 38, 40
Gnoli 211, 212
Goddersz. (Godder) 57
Goldzius (Hendrick) 10, 13, 156, 157, 159, 199, 208, 210, 215, 232
Goltzius (Hubertus) 207
Gonnet (C. J.) 20
Gool (Jan van) 177, 185
Goor (Steven van) 199
Gould 196
Goyer (Jan van) 1, 2, 8—10, 14, 16, 17
Goyer (Abraham de) 11
Goyer (Barent de) 11
Graet (Barent) 16, 199
Gravius (Henricus) 219
Grassi (Bartolommeo) 215
Grebert (Catharina) 17
Gregorini 176
Gregorius XIII, paus 58, 59, 212—215, 219, 221, 225, 226, 229
Grel (Hendrick) 191

Griffier (Jan) 169
Griffier (Robert) 169
Groofke (Margriet) 160
Groot (Dr. C. Hofstede de) 193, 194, 197
Grotelande (van) 65, 66
Gualandi 232
Guarino 207
Guerra (Giovanni) 219, 224, 227
Guidotti 228
Gysels (Pieter) 169, 170

H.

Haas (J. J. de) 67
Haecht (Guilliam van) 74
Haelewijn (Jacques van) 148
Haen (C. den) 126
Haensbergen (Johannes van) 181
Haes (Cornelis Jacobsz. de) 69
Hals (Frans) 14
Hals (Jan) 237
Hanneman (P.) 60
Harckensdr. (Geertgen) 123
Hart (van der) 17
Hartoge (Agatha de) 126
Hartsbeecq (Isaack van) 4, 5
Hasius (Cornelis Simonsz.) 69
Hasselt (van) 13
Havelaer (J.) 71
Heda (Willem) 9
Heem (Jan Davidsz. de) 12, 170, 190
Heemskerck (Jan Jacobsz. van) .. 67
Heemskerck (Marten van) 17, 206, 224
Heerma (Catharina van) 41
Hellerus (C.) 11, 64, 106, 191
Helleman 197
Helling 143
Hellu 12
Hemony (François) 75
Hemony (Pierre) 75
Hendrik, prins van Pruisen 164
Henricksz. (Herbert) 127
Hendricksz. (Jan) 29, 30, 36
Hendricksdr. (Marytgen) 112, 114, 116—120
Henriques (Rachel) 90
Herbertsz. (Daniel) 127, 128
Hermans (Jan) 138
Hero (Jacob) 2
Herri met de Bles 14
Herwyn (Johan) 34
Hessels 230
Heurne (Philips van) 228
Heusch (Guilliam de) 183
Heussen (van) ..... 110—113
Hey (Floris) ..... 112—118, 120
Heyblom (Abraham) 11
Heyden (Jan van der) 17, 169, 175
Hobbema (Amerensje) 99
Hobbema (Eduard) 94, 96, 97
Hobbema (Meindert) ..... 93—106
Hobbema (Petronella) ... 94, 96—101
Hoboken 15
Hoeck (Anthony van) 34
Hoeck (Jan van) 34
Hoefer (F. A.) 55
Hoefnagel (George) 221
Hoet (Gerard) 162, 163, 167—179, 181—186, 194
Hoen (Cornelis 't) 111
Hogendorp (van) 85
Holbein (Hans) 198
Holford 8, 94
Hollebeecq (Pieter) 69
Hombergh (Willem) 192
Homrigh (Cornelis van) 164, 166
Hondecoeter (Melchior d') ... 10, 177
Hondius (Abraham) 12
Honradius (Lubbertus) 142
Honthorst (Gerard van) 232
Hoobroek (Hans) 34
Hooch (Adriaen Fransz. de) 113
Hooch (Pieter de) 12, 94
Hooft (Jan) 2
Hooft (Pieter Cornelisz.) 154, 208, 210
Hooft (Pieter Gerritsz.) 2
Hoogendijk (E.) 202
Hoogeveen (Eva van) 56
Hoogstraten, (Samuel van) ... 12, 13
Hoogvliet (Arnold) 91
Hope (Adriaan) ... 161, 162, 164, 166
Hope (Jan) ... 161, 162, 164, 166, 175
Hornes (de) 42
Houbraken (Arnold) ... 13, 124, 176
Hout (Jan van) 107, 109, 153
Houttuyn (J.) 72
Hove (Jacoba ten) 8
Huchtenburg (Jan) 176, 189, 190
Hue (J. de) 7
Huebner 211, 212, 221
Hulst (Godschalck van der) 12
Hulst (Petrus van der) 12
Huntingfield (Lord) 74
Hutte (Jan) 166
Huybertsz. (Arent) 67
Huyberts (Marritge) 204
Huybrechts (Anna) 6, 7
Huygens (Christiaan) 126
Huygens (Constantin) ... 59, 129, 152
Huysman 177
Huysum (Jan van) 180
Hijmans de Pinto (Mevr.) 90
Hymans (Henri) 219
Hymes (S.) 197

I.

Ietswaart (Pieter) 168
Isabella Clara Eugenia, Aartshertogin van Oostenrijk 23

J.

Jacobsz. (Bouwen) 123
Jacobsdr. (Commertgen) 112, 118, 119
Jacobsz. (Lambert) 2
Jacobsdr. (IJde) 113
Jaenig 228
Jager (A. de) 56, 57
Jallud (Enrico) 219
Jan van Oostenrijk 52
Janson 185
Jansz. (Cornelis) 113, 116
Jansdr. (Ercgen) 122
Jansz. (Govert) 199
Jansz. (Henrick) 66
Jansz. (Jan) 149
Jansdr. (Neeltgen) 114, 116, 117
Johannis (Erasmius) ..... 146—149
Joinville 84
Jongema (Laes van) 40, 41
Jonghe (Clemendt de) 57
Jonghe (Hans) 34
Jordaens (Hans) 14
Jordaens (Jacob) 13
Jorisdr. (Jannetgen) 112
Junius (Daniel) 141
Junius (Johannes) 141
Juwinga (Rins) 41

K.

Kaersgieter (Johannes) 9
Kalff (Willem) 10, 196, 234
Kanin (Jan) 138
Kanin (Jacob) 133, 134
Karel IV, Keizer 130
Karel V, Keizer 23
Karel de Stoute, Hertog van Bourgondië 136, 152
Karel I, Koning van Engeland ... 124
Karel II, Koning van Engeland 152
Karel van Egmond, Hertog van Gelre 135
Karel II, Koning van Spanje 83
Karl Friedrich, hertog van Kleef 223
Kauffmann (A. A.) 156
Keirincx (Alexander) 11
Kempen (Aletta van) 9
Kempen (Cornelis van) 9
Kempen (Pieter Claesz. van) 10
Keppel van der Wolde (Wolter van) 132
Kerckhoven (J. van den) 190
Kermt (Jacques van) 56
Kerstantsz. (Dirck) 114
Kessel (Hendrick van) 191
Kessel (Isaac van) 105, 106
Kessel (Johannes van) 105, 106
Kessel (Thomas van) ..... 189—191
Key (Willem) 14
Keyser (Thomas de) 193
Kick (Cornelis) 197
Kieft (Johanna) 64
Kiliaen 129
Kinckhuysen (Gerrit) 16
Kindt (Johannes) 103, 104
Kittensteyn (W.) 17
Klinckhamer (Hendrick) 106

Klomp (Albert) 194
Kneller (Godfried) 91
Knipbergen (François) 12, 13
Koerten 184
Korssensdr. (Marytgen) 114
Kretzer (G. de) 124
Kumsch (E.) 54

L.

Laecken (Huybert van der) 132
Laen (Anthony van der) 201
Laer (Pieter van 232
La Fargue 181, 185
Lagoor 16
Lairesse (Gerard) 181
Lambrecht 78
Lambertsz. (Hendrick) 21
Lambertsz. (Michiel) 34
Lambertyne (Pasquier) 22, 36, 38, 51
Lambrechtsdr. (Marytgen) 149
Lampsonius (Dominicus) 231
Lanciani 225
Lange (de) 54
Langendijk (Pieter) 51, 154
Langenhoven (Maerten) 71, 72
Lap (Jan) 196
Laporte 12
Lastman (Pieter) 200
Laurentius (Laurens) 5
Lecouvreur (Adrienne) 84
Leeflang (F.) 51
Leemans (Johannes) 200
Leendertsz. (Clement) 66
Leeuw (Gabriel van der) ... 189, 190
Leeuw (M. de) 41
Leeuwarden (van) 203
Leeuwen (Elisabeth Simonsdr. van) 69
Leeuwen (Johan van) 202
Leicester 138
Lely (Sir Peter) 72, 124
Leopold, Aartshertog van Oostenrijk 52
Lesire (Paulus) 14
Leyden (Aertgen van) 160
Leyden (Lucas van) 8, 14, 155—160, 196, 231, 232
Licke (de) 79
Lier (Geertruyt van) 149
Lier (Volckaert van) 234
Liesveldt (Theodoor van) 201
Lievens (Jan) ..... 8, 17, 196—201
Liewen (Jacob) 2
Ligtenberg (Dr. Christina) 114, 121, 122
Limborch (Hendrik van) ... 178, 185
Limburch (Simon van) 71
Lindanus (Willem) 229
Lingelbach (Johannes) 171, 195
Linsen (Jan) 15
Lis (Beatrix van) 157, 160
Lis (Kerstant Nannink van) 160
Lisse (Dirk van der) 173
Listingh (N.) 3
Lock (A.) 62
Lodewijk XIII, Koning van Frankrijk 53
Lodewijk XIV, Koning van Frankrijk 152
Lohninger 223
Loo (Anna van) 6
Loo (Esisabeth van) 6, 7
Loo (Jan van) 6, 7
Loo (Magdalena van) 6, 7
Loo (Sara van) 6, 203
Looten (Jan) 234
Lopes (Honesto) 143, 144
Lopez de Liz (Francisco) 83, 84
Lopes Suasso (Isaac Antonio) ... 83
Lorme (Anthony de) 181
Lorrain (Claude) 199
Lourisz. (Cornelis) 148
Lucarius (Johannes) 52
Lucasz. (Dirck) 30, 36
Lucht (Jan de) 97
Luck (Cornelis) 141
Ludick (Lodewyck van) 9
Ludick (van) 234
Luther 146, 148
Luttichuysen (Simon) 197, 198
Lys (Jan) 199

M.

Mainardi 232
Maire (Anthony) 195
Malines (Henricus de) 219
Manaert (Gaspar) 232
Mander (Karel van) 9, 10, 155, 156, 159, 160, 213, 214, 219, 226, 228
Marcantonio Raimondi 206
Marcelis (Gabriel) 239, 240
Margaretha van Oostenrijk 206
Maria Stuart, Koningin van Engeland 124
Maria de Medici ,Koningin van Frankrijk 53
Marlianus 230
Marnix (Philip van) ..... 137—139
Marrel 13
Martens (Bartge) 3
Martin (Dr. W.) 2
Martsen de Jonge (Jan) 197
Massimo (prins) 213, 228
Maurits, prins van Oranje ... 26, 39
Meckama (Lucia van) 51
Meer (Johanna van der) 62
Meerman (Gerrit) 202
Melanchthon (Philippus) 148
Melanen 11
Meltens (Michiel) 71
Melisz. (Gerrit) 29, 30, 36
Merchant (Jan) 34
Merck (van der) 13
Merula 207
Metsu (Gabriel) 174, 175, 199
Meurs (Bernard, graaf van) 135
Meurs (Vincent, graaf van) 135
Meurs (Mr. P. van) 22
Mey (Herbert van der) 164
Mey (Justus van der) Jr. 162, 164, 166
Meyden (Albrecht van der) 20
Meye (van der) 157, 160
Meyer (Catharina de) 201
Meyer (Dr. C. H. Ph.) 51
Meyer (L.) 18
Meyndertsz. (Willem) ... 29, 30, 36
Michaelis 224
Michelsdr. (Geertruyt) 116, 117
Michielsdr. (Michieltgen) 116
Middelburg (Paulus van) 213
Miereveldt (Michiel van) 14
Mieris (Frans van) 173
Mieris (Frans van) Jr. 174
Mieris (Jan van) 163, 174
Mieris (Willem van) ... 173, 174, 185
Mignon (Abraham) 183, 186
Millet (François) 171
Mindt (Janneken de) 6
Minzeck 162, 163, 167, 171, 173—175, 177—179, 181, 182
Moerkerke (Pieter van) 52
Mol (Coenraet) 34
Molenaer (Jan Miense) 10, 18, 57, 185
Molenbroeck (Hendrickje) 97
Mollem (David van) 90, 91
Molem (Jacob van) 91
Mollo (Francisco) 195
Molyn (Pieter) 1, 9, 10, 16, 234, 235
Momper (de) 1, 12
Montaigne 230
Moni (Louis de) 182, 184, 186
Montfoort (Dirk Jacobsz. van) 159, 160
Montfoort (Floris Jacobsz. van) 157, 158, 160
Montfoort (Jan Dircksz. van) ... 160
Moucheron (Frederick de) 15, 163, 199, 201
Moucheron (Isaac de) 177
Moy (C. C.) 66, 67
Moyaert (Claes) 2, 234
Mulgrave (Edmond Sheffield, Earl of) 75
Mulier (Pieter) 16, 17, 235
Muller (Jan) 9, 10
Muller Fz. (Mr. S.) 90
Munck (Jacobus) 67
Munnekus (Hendrick) 72
Muys (Willem) 162

N.

Nagel 14
Nanteuil 14
Nassau La Lecq (Maurits Lodewijk, graaf van) 42

Nebbia (Cesare) 219, 224, 227
Neeffs (Pieter) 182
Neer (Aert van der) 56, 57
Neerden (Claes Arentsz. van) 2
Nes (Jacob van) 9
Netscher (Caspar) 165, 167, 185
Neyn (Pieter de) 1, 2
Nieuwlant (Johan) 125
Noort (Jan van) 17
Nooten (Laurens Jansz.) 6, 7
Nostitz 197
Nuyts (Elias) 17
Nuyts (Martyn) 141
Nijhoff (Martinus) 77

O.

Ochtervelt (Jacob van) 180
Ockinga (Fred. van) 41
Ockinga (Joost van) 41
Onderwater 170
Onnes van Nijenrode ... (Michiel) 90
Oosterwijk (Jacoba van) 91
Oosthoff (Maria Margaretha) 191
Ophoven (J. van) 61
Orlers (Jan) 110, 113
Orsini (Fulvio) 213
Ortelius (Abraham) 207, 214, 230—232
Ostade (Adriaen van) 14, 16, 163, 167, 184, 189
Outgers (H.) 61, 201
Outshoorn (Andrea van) 150
Outshoorn (Andries van) 150
Outshoorn (Willem van) 150
Overvoorde (Mr. J. C.) 107, 157
Ozzola (Leandro) 227

P.

Paedts van Sandhorst 35
Paerslaken (J.) 8, 10
Palamedesz. (Anthonie) 13, 181
Pals (Hendrik van der) 164, 166
Paludanus (Henricus) 219
Paludanus 13, 15
Pape (Mr. C. P. D.) 82
Paquot 146
Passeri 231
Patijn (Mr. J. G.) 83
Paulus III, paus 210, 225
Paulus V, paus 224
Pecker (Cornelis de) 157
Pelgrom (Gerardo) 196
Pelgrom (Gillis) 196
Pelgrom (S.) 201
Pélissier (Marie) 83, 84
Peruzzi 207
Pescatori 232
Peter I, Czaar van Rusland 91, 192
Petersen 224
Petit (Alexander) 198
Petyt (Jan) 113
Philips II, Koning van Spanje ... 154
Philips III, Koning van Spanje .. 23
Philips Prosper, Infant van Spanje 52
Philipsz. (Joost) 30, 36
Pietersz. (Harrick) 122
Pighius (Albertus) 213
Pinadelli (Giovanni) 215
Pinto (Aäron de) 90
Pinto (David de) 89, 90
Pinto (Isaac de) 90
Pinto (Jacob de) 90
Pinto (Lea de) 90
Pinto (Rebeccah de) 90
Pirenne 109
Pit (Dr. A.) 207
Pius V, paus 212, 222, 227, 228
Plantyn (Christoffel) 231
Plas (J. van der) 126
Plato 148
Pleyte 110
Plinius 148
Plutarchus 148
Pluym (Dominicus Jansz. van der) 66
Pluym (Maria Willemsdr. van der) 8
Pluym (Willem Jansz. van der) 8
Poelarius (Philippus) 215
Poelarius (Cornelis) 11, 12, 14, 172, 173, 183, 198, 199, 207
Poelenburgh (Govert) 9
Poll (Dr. K.) 142, 143
Poll (Anthonetta van de) 236
Poll (Cornelis van de) 236
Poll (Godert van de) 236
Poll (Jan van de) 236
Poll (Johanna van de) 236
Poll (Sara van de) 236
Pomarancio 219
Porcellis (Johannes) 10—13, 199, 234, 235
Porta (Battista) 231
Posthumus (N. W.) 55
Potter (Frant) 151
Potter (Paulus) 11, 175, 197, 199
Poussin (Nicolas) 171
Prinzivalli (Virginio) 215
Prouyn (Philips van) 117
Punt (Jan) 91
Pynas (Jacob) 9, 11, 26, 200, 235

Q.

Quartier (Jean) 52
Quast (Pieter) 9, 13
Quellinus (Artus) 10
Quellinus (Erasmus) 179
Quirynsdr. (Adriaentge) 66

R.

Rade (Gilles van den) 138, 139
Rademaker (Abraham) 89, 185
Rafael 216
Ramus (Petrus) 148
Ranke 211, 212
Ranst (Constantyn) 15
Reinald II, Hertog van Gelre, 130, 131, 134
Rembrandt 1—18, 65—69, 95, 159, 193—204, 232—235
Renesse (Dirck van) 228
Resteau (Catharina) 42
Reuver (Valerius) 17
Reyersz. (Christiaen) 113
Reynsburch (Jonge Jan Jansz. van) 112
Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van) ... 162
Riemsdijk (Jhr. Mr. Th. van) ... 107
Riethoven (Matthijs Aertsz. van) 34
Rietraet (Lambert) 71
Rietstap 157, 158
Rihel (Frederick) 194, 195
Rivièra (Egidio della) ..... 222—224
Roelants (Jacob) 144
Roelofse (Rasmus) 98
Römer 110, 112
Roepel (Cornelis) 185
Roesscher 13, 234, 237
Roghman (Roeland) 194, 234
Rollant (Hester van) 150
Rombouts (Jacob) 64
Romeyn (Willem) 10, 16
Rommerswaal (Maria van) 12
Rooses (Max) 74, 75
Rosendael (Aleidis Magdalena van) 63, 64
Rosendael (Cornelia Clementia van) 63
Rosier (Josephus) 34
Rossi (de) 230
Rottenhammer (Hans) 173
Rouper (Cornelis Jansz.) 122
Roy (Ludolf de) 236
Rubens (Peter Paul) 10, 12, 75, 76, 81, 196, 197, 235
Rudolf II, Keizer 159
Ruisbroek 213
Ruisdael (Jacob van) 16, 105, 183, 196, 198, 234
Rutgaertsz. (Dirc) 147
Ruysch (Rachel) 170
Ruysdael (Salomon van) 16
Ruyven (J. van) 187
Ryckhals 13, 14
Rycquius (Justus) 230
Ryckhuyzen (Gysbert van) 157
Ryn (Adriaen Harmensz. van) 65—69, 202
Ryn (Cornelia van) 95, 203
Ryn (Cornelis Adriaensz. van) ... 69
Ryn (Elisabeth Harmensdr. van) 66—69
Ryn (Harmen Gerritsz. van) 202
Ryn (Titia van) 203, 203
Ryn (Titus van) 4
Ryn (Willem Harmensz. van) 67, 202
Rijsewijk (P. Haverkorn van) 183
Ryswyck (Dirck van) 50

S.

Sack (Johan Gabriel) 49
Sadeler 10
Saftleven (Cornelis) 13
Saftleven (Herman) 169
Sanders (Gerard) 178
Sanderus 23
Santa Fiore (graaf van) 222
Santen (Jan van) 224
Santoro 229
Santvoort (Dirck Dircksz.) 237
Savery (Roeland) 9, 15
Savoye (Carel van) 8
Scaliger (Josephus) 59, 60
Scanelli (Pompeo) 231
Schadenbrouck (Steven van) 149
Schaeck (Catharina) 11
Schalcken (Godfried) 172
Scharlaken (Erasmus) 235, 236
Schayck (Goert van) 214
Schellincks 199
Schepper (Hendrick de) 62
Schetter (Hans) 141
Scheurleer (Dr. D. F.) 84
Schevichaven (H. D. J. van) 107
Schmidt (Dr. James) 157
Schodt (Andries) 111, 112
Schoel (Hendrick) 231
Schougauer (Martin) 14
Schoock (Hendrick) 198
Schouf (Hans) 144
Schouman (Aart) 162, 175, 182
Schut (Cornelis) 198
Seghers (Hercules) 14, 191, 200
Serlius 218
Sheepshanks 198
Sheffield (Edmond, third Baron) 75
Sheffield (John) 73
Sheffield ..... 73—76
Sigismund I, Koning van Polen 146
Simonsz. (Allert) 160
Simonsdr. (Catryn) 122
Sirtema van Grovestins (Edward) 41
Sirtema van Grovestins (Foppe) 41
Sirtema van Grovestins (Lucia) ... 41
Six (Frans) 201
Six (Jan) 154
Six (Willem) 201
Sixtus V, paus ..... 210—232
Slabbaert (Karel) 198
Slingelandt (Govert van) 73
Slotemaecker (Huyck) 119
Slyck (van der) 126
Smagge (François) 63
Smuysers (Jacob Jansz.) 36
Snel (J.) 15
Snyder (Lambert) 34
Snyders (Pieter Claesz.) 122, 123
Snyders (François) 17
Socinus (Faustus) 146
Soens (Jan) 219
Somer (Jan Pietersz.) 17
Someren (Jacob van) 188
Sonnevelt (Willem van) 150
Sorgh (Hendrick Maertensz.) 180, 237
Spaignaert (Jan) 237
Spanjaert (Govert) 164, 166, 175
Speght (Jacob) 99
Spieghel 235
Splintersz. (Gerrit) 122
Sporenburch (Jacob Claesz. van) 68
Spranchuysen (Leonardus) 202
Spranger (Bartholomeus) 224
Staveren (Johannes) 2
Staveren (van) 237
Steelant (J. van) 66
Steeman (G.) 238
Steen (Jan) 171, 175, 197
Steen (Jan Woutersz.) 111, 115, 117, 118, 120
Steenvoorde (Jacobus van) ... 70, 71
Steinmann 218
Stelliola 230
Stevens (Adriaen) 75
Stevens (Peter) ..... 74—76
Stevenson 211, 220
Stoffels (Hendrickje) 197, 200
Stokvis 142
Stolker (Jan) 175
Stolwyck (Reyer Ghysbertsz. van) 148
Stoop 14
Storck (Abraham) 178, 185
Storm (Pieter) 15
Strabeeck (Wilhelmus) 236
Stradanus (Johannes) 232
Streeck (Jurriaen van) 191
Strybeck (Jan van) 34
Strybeck (Jurriaen) 34
Stuven (Ernst) 191
Summonte (Pietro) 207, 232
Suylen (Jeronimus van) 190
Suytbrouck (Cornelia Cornelisdr. van) 66, 202
Swaerdecroon (Bernardus) 8
Swanenburgh (V.) 6
Swanevelt (Jacob Fransz. van) ... 67
Swanevelt (Herman) 232
Sweelinck (Gerrit Pietersz.) 9
Swieten (Adriaen van) 150
Swighters (Clara) 105

T.

Tachoen (Catharina) 188
Taja 227
Tarnowski 194
Tasso (Torquato) 208, 215
Teffelen (Willem van) 24
Teixeira (Manuel) 194
Teixeira 82, 83
Tempesti 211, 212
Teniers (David) 13, 179, 180, 197
Tersyden (M.) 66, 67, 69, 187
Teunisz. (Barent) 1, 2
Thienen (Andries van) 145
Thiennes (de) 42
Thins (Maria) 63, 64
Thol (Joost van) 112—116, 118, 120
Thomsdr. (Marytgen) 114, 116, 117, 120
Thoorenvelt (Pouwels Willemsz. van) 145
Thou (Arent) 111
Tidema (Johannes) 98
Tienen (Cornelis van) 71
Timmers (Pieter) 99
Tintoretto 198
Tol (Dominicus van) 184
Tol (Floris van) 113
Tol (Johan van) ..... 101—103
Tol (Marcelina van) 157, 160
Tomberg (Daniel) 127
Tomberg (Herboldus) 127
Tongelo (Jasper) 2
Tonsus (Joannes) 215
Toorenenbergen (Dr. J. J. van) 137
Torneri (Jacobus) 215
Treck (Jan Jansz.) 2
Trip 239
Tromp (Maerten Harpertsz.) 24, 86
Troost (Cornelis) 178
Truchsess von Waldburg (Gerhard) 142
Tulp (Dirk) 42, 49
Turenne ..... 193—195
Tijsens (G.) 89

U.

Uden (Lucas van) 14
Urbanus VIII, paus 214
Ulenborch (Gerrit) 201
Ulenborch (Hendrik van) 2
Ulft (Jacob van der) 179
Unema (Tet van) 41
Uyl (den) 234
Uytenbogaert (Johannes) 204

V.

Vacca (Flaminio) 230
Vaillant (Wallerant) 234
Vaillant 13
Vallensis (Jacob) 188
Valsoldo 223
Vasari (Giorgio) 207, 218, 232
Veen (Pieter van) 9, 185
Veer (Albertus de) 59, 60
Veght (Johan van der) 132
Velde (Adriaen van de) 15, 105, 169, 175, 176, 183, 184
Velde (Esaias van de) 1, 2, 15, 199
Velde (Willem van de) 172, 175, 179, 237
Vellert (Dirc) 207
Velsen (Jannetje van) 94—96, 102—104
Venne (Adriaen van de) 14

Verburch (J.) 66
Vercruyse (Daniel) 29, 30, 36
Verelst 13, 237
Vergeyl (L.) 68
Verhage (Pieter) 138
Verhagen (Joris) 15, 185
Verkolje (Nicolaas) 181
Vermeer (Catharina) 63
Vermeer (Johannes) ..... 61—64
Vermeer Jr. (Johannes) 63
Verruyt (C.) 69
Verschuer 13
Vertangen (Anna) 236
Vertangen (Anna Maria) 196
Vertangen (Daniel) 182, 196, 237
Vertangen (Lodewyck) 236
Vertangen (Sara) 236
Verwey (Pieter) 100
Vesalius (Andreas) 231
Vesanevelt (J. van) 65
Vilaen (Steven) 70
Vilaen (Maximilen) 53
Ville (J. de) 191
Vinck (Eeltgen Pietersdr.) 94, 96, 98
Vinck (Lysbeth Pietersdr.) ... 99, 102
Vinckboons (David) 191
Virgilius 148
Viruly 183
Visscher (Catharina) 5
Vlack (Romer) 127, 128
Vlieger (Symen de) 2, 9, 15, 196
Vliet (van) 13
Vloet (E. van der) 187
Voerda (Nicasius de) 213
Vollenhoven (M. van) 157
Vondel (Joost van den) 154
Voorhout (Johannes) 180
Vorsterman (Lucas) 74
Vorsterman 168
Vos (Juriaen de) 6
Vos (Maerten de) 231
Vosmaer (Jacob) 163
Vossius (Gerardus Johannes) 213
Vrancx (Sebastiaen) 9
Vries (M.r A. D. de) 93
Vries (Hans Vredeman de) 217
Vroom (Cornelis) 17
Vroom (Hendrick) 14
Vrybergen (Bonifacius van) 124, 125
Vrybergen (Elisabeth van) 126
Vrybergen (Marinus Dibbout van) 125, 126
Vucht (van) 13, 14
Vulcanius (Bonaventura) 59, 60, 138—141
Vulcanius (Franchoys) 141

W.

Wachen (Willem Davidsz.) 128
Wael (Isaac de) 152
Wael (de) 163, 176
Wake (Anna) 75, 76
Wake (Lionel) 75
Wakkerdak 185
Walpole (Horace) 70, 124, 126
Walschaert 17
Warnaersz. (J.) 21
Warwick (Earl of) 196
Wassenaer (van) 86
Wassenaer van Obdam (Jacob van) 240
Weenix (Jan) 199
Weenix (Jan Baptist) 8, 198
Werff (Adriaan van der) ... 165, 167
Werff Pieter van der) 167
Westerholt (Alexander van) 127, 128
Westfrisius 21
Wet (Jacob de) 2
Weyde (Rogier van der) 206
Wibrand, bisschop van Utrecht 129
Wiericx 10
Wilde (H. de) 192
Wilde (de) 16
Wilhem (de) 204
Willem, Hertog van Gelre 131
Willem, Graaf van Gulik 131
Willem I, Prins van Oranje 146
Willem III, Prins van Oranje 48, 82
Willem IV, Prins van Oranje, 81, 89, 90
Willem V, prins van Oranje 73, 164
Willemsz. (Claes) 29, 30, 36
Willemsz. (Govert) 36
Willems (Jan) 29, 36
Willems (Teuntje) 99
Wils (Jan) 234
Winghen (Philips van) 214, 230, 231
Wins (Dirckjen) 116
Winter (J. de) ..... 5—8, 10
Wit (Emanuel de) 7, 198
Witt (E. de) 233, 236, 238
Wittel (Caspar van) 179
Wolf (Jan) 114, 116
Wolferts (Johannes) 15, 17
Worp (Dr. J. A.) 149
Wouwerman (Philips) 9, 12—14, 16, 168, 196, 199
Wouwerman (Pieter) 18
Wraghe (Giovanni) 219
Wtenhage (Jacob Willemsz.) 143
Wuert (Salomon Lenaertsz. van der) ..... 35, 107—123, 137—150
Wybouts (Pieter) 34
Wybrants (J.) 191
Wyck (Thomas) 8, 15, 234
Wyngaerde (van) 207
Wys (Adriaen de) 100

X.

Xenophon 148

Y.

IJserkant 237

Z.

Zalm (van der) 184
Zeeman (Requier) 178
Zimmermann 22, 54, 55
Zonaras (Joannes) ..... 138—140
Zuccaro (Federigo) 207, 226
Zuhm (Ernst) 239
Zwallaert (Johannes) 228
Zy (Philips van der) 204
Zyl (Henrick van) 113